THEOLOGIAI SZAKKÖNYVTÁR.

Szerkesztik és kiadják:

A MAGYARHONI ÁG. HITV. EVANG. EGYHÁZ EGYET. THEOLOG. AKADÉMIÁJÁNAK TANÁRAI.

I.

EVANGELIKUS DOGMATIKA.

IRTA

Dr. MASZNYIK ENDRE,

theol. akad. ny. r. tanár.

Ára 2 frt.

POZSONY.

WIGAND F. K. NYOMDÁJA.

1888.

A LUTHER-TÁRSASÁG
AJÁNDÉKA.

THEOLOGIAI

SZAKKÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

A MAGYARHONI ÁG. HITV. EV. EGYHÁZ EGYET.
THEOL. AKADÉMIÁJÁNAK TANÁRAI.

POZSONY, 1888.

EVANGELIKUS

DOGMATIKA.

IRTA

Dr. MASZNYIK ENDRE,

theol. akad. ny. r. tanár.

POZSONY, 1888.

Minden jog fentartva.

ISTEN IGÉJE SZOLGÁINAK

A SZERZŐ.

Ezeket adva elő az atyafiaknak, jó szolgája leszesz a Jézus Krisztusnak, mint ki táplálkozol a hitnek és jó tudománynak beszédeivel, melynek követőjévé lettél. Igaz ez a beszéd és teljes hitelre méltó. Vigyázz magadra és a tudományra. Maradj meg azokban. Mert ha ezt cselekszed, mind magadat, mind hallgatóidat megtartod. **I. Tim. 4, 6. 9. 16.**

A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház egyetemes theol. Akadémiája, czélszerü és a tudomány színvonalán álló theol. és philos. szak- és segédkönyvek közrebocsátása által, első sorban a tudományos oktatás sikerét kívánja biztosítani és elömozdítani. Ennek daczára kiadványai nem csupán iskolai vezérfonal kívánnak lenni, hanem a theologia és philosophia tárgyaira kiterjeszkedve, a tudományosság színvonalát emelni s e tudományok iránt való érdeklödést szélesebb körben is felébreszteni czélozzák. A kiadók ezért teljesen meg vannak győzödve az iránt, hogy a mily mértékben iyyekeznek ök vállalatuk által evang. egyházunk szellemi javát szolgálni, — ép oly mértékben fogja evang. egyházunk nagy közönsége, az önzetlen szándékot megértve, ezen vállalat sikerét, erkölcsi és anyagi támogatásával biztosítani.

Vállalatunk természete épen azért nem zárja ki, hogy kiadványaink sorában más s nem csupán a mi szükebb akadémiai körünkből származó szakmüvek is ne jelenhesse-

nek meg; sőt a magunk részéről nagyon is kívánatosnak tartanók, ha ezen mi szerény kezdeményezésünk sikerének biztosítására, evang. egyházunk minél több kiváló szaktudósa nyujtana nékünk segédkezet.

Végül még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a vállalat körében megjelenő munkák tartalmáért, minden egyes esetben, maga a szerző felelős.

A kitől pedig jő minden segedelem, a kegyelem Istene adja az ő áldását egyházunkra és ezen mi vállalatunkra is!

Pozsony, 1888. május 22-én.

A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház
egyetemes theol. akademiájának tanárai.

ELŐSZÓ.

Midőn „Evangelikus Dogmatiká“-mat a nyilvánosság itélő széke elé bocsátom, a magam részéről, főként művem jelleme, forrásai és czéljára vonatkozólag kivánok néhány tájékoztató szót mondani.

Ebben a könyvben én az ág. hitv. ev. egyház symbolikus és az u. n. ó-lutheri theologusok dogmatikus tanait nyujtom rendszeres feldolgozásban. Közelebbről: elvi alapon kifejtem és előadom ev. egyházunk közös tanát és ezen, szoros értelemben vett egyházi tannal, mint művem törzsszövegével kapcsolatban, általános és lehetőleg egyező vonásokban, megismertetem az ó-lutheri vagy közönségesen u. n. orthodox protestáns scholastikusok dogmatikus tanát, mint az ev. egyházi symbolikus tan első, tudós és részletes kifejtését — docta et subtilis expositio —.

Jelen művem tehát tisztán objectiv történeti jelleműmű, melyben én nem a magam, hanem a mások, a XVI. és XVII. századbeli ev. tudósok szellemi alkotását: a múlt hagyományos tanát jelenítem meg s melyben ép azért sajátkép véve a dolgot én nem szólok, hanem csak szólaltatok, nem alkotok, nem szerzek, hanem csak alakítok, szerkesztek.

Az egyik czél elérésénél, nevezetesen az ev. egyházi köztan előadásánál, munkám alapját, a feldolgozott anyag forrását, maguk a symbolikus könyvek képezték. Ezekből gyűjtöttem öszsze azon classikus helyeket, mik az egyes dogmatikai kérdésekre vonatkoznak s az ekként öszszegyűjtött symbolikus helyek alapján szerkesztettem egyházunk tanát, még pedig úgy, hogy mig közben-közben, zárjelben, mindenütt közlöm az eredeti hiteles latin szöveg fontosabb műkifejezéseit, — lent a jegyzetben egyszersmind ráutalok az öszszes általam felhasznált helyekre is.

Ezen — s elfogják hinni, kik értenek a dolog-

hoz — fáradságos munkánál, a forráskönyvek anyagának összegyüjtésénél, J. T. Müller „Die Symb. Bücher. Deutsch u. lat. Stuttgart 1848“ cz. műve 2-ik kiadását (1860) használtam, melynek függelékében a tárgymutató nevezetes könynyebbségemre szolgált; az egyes symb. helyek megjelölésénél pedig mindenütt a „Concordia. Libr. Symb. Eccl. Ev. Ad editionem Lipsiensem A. 1854. Berolini. Sumtibus G. Schlavitz 1857“ cz. kiadást tartottam szem előtt, minthogy akad. ifjúságunknak megvételre ezt ajánlottuk s ők tényleg ezt használják.

A mi pedig a szöveg szerkesztését illeti, e részben G. Oehler, G. Schéele stb. symbolikáin kivül, legkiváltképen K. G. Bretschneider „Handbuch der Dogmatik, Leipzig 1822“ cz. művére támaszkodtam, mint a melyben az ev.-luth. egyház symbolikus tana tudtommal egyedül van külön beillesztve a dogmatikai rendszer keretébe.

A másik czél elérésénél, vagyis az ó-lutheri dogmatikai tan előadásánál, maguknak az ó-lutheri dogmatikusoknak művei mellett, főként azon szemelvényes gyüjteményeket használtam, miket egyes német dogmatikusok hasonczélú műveiben találtam. Igy nevezetesen nagy könynyebbségemre szolgált azon gyüjtemény, melyet H. Schmid „Die Dogmatik der ev. luth. Kirche. Erlangen. 1847.“ czimü művéhez csatolt. Egyes elszórt adatokat, idézeteket azonban vettem onnét, ahol épen találtam, igy Hase „Hutterus Redivivus“, Luthardt „Kompendium der Dogmatik“, Zöckler „Handbuch der theol. Wissenschaften“, Kahnis „Die lutherische Dogmatik“ czimü művéből.

Hogy az ev. egyház symbolikus és az orth. theologusok dogmatikus tanát oly feltünően miért különítettem el egymástól s hogy miért nem árulom egyházunk tana gyanánt egyszerüen az orthodox dogmatikai tant, mint ezt Hase, Schmid s más német dogmatikusok teszik, annak egyszerü oka van. A sym-

bolikus tan ev. egyházunk közös tana, az orthodox dogmatikus tan pedig egy bizonyos theologiai irányzat sajátos tana. Jól tudom ugyan, hogy az utóbbi történetileg úgy szerepel, mint egyedül **orthodox**, de azt is tudom, mert meggyőződtem róla, hogy az egyházi köztan a tanfejlődésnek és fejlesztésnek oly széles alapot biztosít, hogy azon más rendszerek is felépülhetnek s mig magát az alapot fel nem adják, legalább is olyan, ha nem több joggal szintén „orthodoxoknak“ tarthatják magukat. Mert az orthodoxiának, maguknak a symbolikus könyveknek bizonysága szerint, egészen más mértéke van, mint a symbolikus könyvek **betüje**: symbola non obtinent auctoritatem iudicis; haec enim dignitas solis sacris literis debetur. — Form. Conc. I. P. Ep. De comp. reg. 8. p. —

De anynyi bizonyos, hogy a symbolikus könyvek mellett épen az ó-lutheri theologusok dogmatikai rendszerei azok, a miknek ismerete nélkül dogmatikai képzettségről nem beszélhetünk. Mert bár szinte felesleges külön megjegyeznünk, hogy a XVII. század óta a dogmatikai irodalom terén óriási haladás történt: az álláspont, a módszer s ezzel együtt az eredmények is teljesen megváltoztak, de anynyi elvitázhatlan tény, hogy nem volt s nincs egyetlen dogmatikánk, mely legalább némi viszonyban ne állana a régi dogmatikusok rendszereihez. Sőt, ha szabad egy képpel élnem, valójában úgy áll a dolog, hogy az ujabb dogmatikai fejlődés, mig egyrészt az ó-dogmatikai épületet egészében romba döntötte, másrészt a romba döntött épület anyagából saját alkotásainál nem egy becses követ értékesített. Mi muló volt, azt elvetette, mi maradandó, azt, mint örök szellemi tőkét, mint drága örökséget, korról-korra, kézről-kézre tovább adta. S enynyiben aláirom Schmid mondását: „A régi dogmatika kivénült ugyan és ónak nevezik, de nem avult el s nem fog elavulni soha. Épen azért annak tanulmányozása szükséges dolog.“

S ezzel azt hiszem jelen művem jellemét, forrásait

és czélját kellőképen megjelöltem. De van még egy körülmény, melyet érintetlenül nem hagyhatok, mert ez már szorosan összefügg a mi sajátos theologiai, közelebb dogmatikai irodalmi viszonyainkkal, törekvéseinkkel és eszményeinkkel.

Nem akarom annak a sajnálatos ténynek okát kutatni, miért maradtunk mi anynyira hátra a többi európai nemzetek közt a tudomány minden ágában s miért maradtunk leghátrább épen a theologia terén. Ki nemzetünk s evangyéliomi egyházunk történetét, irodalmi életünk sajátos helyzetét, viszonyait ismeri, tudni fogja, hogy az egészséges, tudományos szellemi élet kifejlődésének nálunk ezer meg ezer akadálya volt. De anynyi bizonyos, hogy ez akadályok daczára is többet tehettünk volna már, mint a menynyit e részben eddigelé tettünk. Apáink sokkal sanyarubb politikai viszonyok között éltek s mégis, mi sokoldalú irodalmi tevékenység emlékét hagyták ránk! Mi — jobb idők szerencsésebb fiai — az ősi örökséget, nemcsak hogy meg nem becsültük, de sőt gondtalan könnyelműséggel java részt eltékozoltuk. A mult század egyik derék ev. dogmatikusának Aachs Mihály bártfai gymnasiumi rectornak „Magyar Theologiáját“ lapozgatva s benne a régi magyar dogmatikai terminus technikusok után kutatva, az előszóban oly dologról találtam említést, melyet méltó meghallgatnunk. Panaszkodik ő is anyaszentegyházunk tagjainak hitbéli nagy tudatlanságáról, az igaz isteni ismerettől való elszakadásáról s azután így folytatja: „ezt a nagy tudatlanságot látván a mi istenfélő eleink, hogy nemzetünkben és vallásunkon levő emberek között az Istennek ismerete, jobban-jobban terjedne, nemcsak ők magok sok szép idvességes könyveket irának és a közönséges lelki épületért ki-nyomtattatának; hanem más idegen nyelvekből is Magyar nyelvünkre fordítának; kik közzűl most is néhol-néhol láttatnak ama kegyes emlékeztető Szent-Irás magyarázó Dok-

torok és Professorok Theologiái, ugymint: Hutterus Lénárté, Hunnius Aegidiusé, Hunnius Miklósé, Meisner Boldizsáré, Haffenröffer Mátyásé, Maier Friderikus Jánosé, Kegelius Filepnek XII. elmélkedési, Gerhard Jánosnak a kegyességről való gyakorlása, Arnd Jánosnak Paradicsom kerte, Mollerus Mártonnak a keresztény életnek és idvességes halálnak mestersége."

Hová lettek e becses művek? Végkép elpusztultak vagy csak lappanganak az éji homályban: a nyilvános vagy magán könyvtárak rejtekhelyein? Vagy talán az ős gonosz ellenség elkobozta tőlünk s zár alatt őrzi, hogy ne fényeskedjenek? Én nem tudom. Átkutattam a régi s ujabb magyar theologiai könyvészeti gyüjtemények — mondhatom — jó nagy részét s a legtöbbnek még csak nyomára sem akadtam. Ha Aachs nem mondaná, szinte hajlandó volnék mesének tartani, hogy hazai nyelvünkre a XVII. század ev. dogmatikusainak legkiválóbb művei át voltak már ültetve. S mi az, mi a becses örökségből maig ránk maradt? Az Aachs művén kivül, melyet ő — mint maga mondja — a boldog emlékezetü König Fridericus János Positiva Theologiájának már létezett magyar fordítása szerint készített (1709), s melynél, minthogy a deák originalishoz nem juthatott, Quensted András Theologicum Systemaját (a ki is azon Authornak methodusát követte) segítségül vette, — Lethenyei J. Hutter L. szerint készített (1635) „Az Szt. Irásbeli hitünk ágainak összeszedése" cz. művén kívül talán már egyetlen egy sem.

S csoda ez? Hiszen — szégyenünkre legyen mondva — mi tudtommal még hitvallásaink legelső fordításait sem voltunk képesek kezeink közt csak egy példányban is megtartani. Az „Augustana Confessio" 1692-ből való magyar fordítását a nemzeti muzeum, a „Formula Concordiae" 1598-ból való magyar fordításának egyetlen példányát pedig a kassai püspök könyvtára őrzi!!

Hát ily körülmények között azt hiszem, nem végeztem felesleges munkát, ha „Evangelikus Dogmatikám“ megírásánál egy specialis czélt is igyekeztem szem előtt tartani. E czél: a külföldi dogmatikai irodalom jelesebb termékei mellett, különösen a **magyar** dogmatikai irodalom lehetőleg teljes könyvészeti gyüjteményét összeállítani.

Hogy mi jelentőségök van az ilyen könyvészeti gyüjteményeknek azokra nézve, akik a tudomány egyik vagy másik ágával foglalkozni, azt mívelni, fejleszteni akarják, mindenki tudja. Azt sem kell külön megjegyeznem, hogy e gyüjtemények sajátkép nem akarják az irodalomtörténeti kézikönyvek szerepét játszani, hanem egyszerűen tájékozni akarják a szaktudóst a maga szakjába vágó kiváló irodalmi termékek iránt. De egy dolgot érintetlenül még sem hagyhatok.

A külföldi dogmatikai könyvészeti adatok összegyűjtésénél csupán arra törekedtem, hogy theologusaink figyelmét ráirányozzam azon becses forrásokra, miknek felhasználása dogmatikai tanulmányaikat s munkálkodásaikat megkönnyníteni s nagyban elősegíteni van hivatva. S e részben feladatom még csak nem is volt valami nehéz. A külföldi irodalmi élet biztos alapokon, egész normalis irányban fejlődik. Ott az egyes tudományszakokban nem előmunkálatokról, hanem továbbfejlesztésről van szó. A könyvészeti adatokat sem kellett hát magamnak összszehordanom innen onnan, hanem átvettem az egyes dogmatikákhoz csatolt kész gyüjteményekből, nevezetesen Hagenbach, Hase, Kahnis, Zöckler, Luthardt stb. műveiből. Csak is a legujabb irodalmi jelenségek, vagyis az 1884—86-ig megjelent dogmatikai művek és monographiák egybegyüjtése járt némi fáradtsággal, bár e részben is nevezetes könnyebbségemre szolgált a Pünjer-Lipsius-féle „Theologischer Jahresbericht“, melyben a theologiai irodalom összes termékei évről évre registrálvák s kritikailag ismertetvék.

A magyar dogmatikai irodalom termékeinek könyvészeti gyüjteményét azonban művem leghiányosabb, de egyszersmind legbecsesebb részének kivánom tekinteni. E részben ugyanis nekem határozottan az úttörő nehéz és fáradságos szerepe jutott. Előmunkálatokra e téren sehol sem találtam. Magamnak kellett minden adat után járnom. Hogy minő munka volt ez, azt a szakértő legott által látja. A magam részéről csak is anynyit kivánok megjegyezni, hogy magyar gyüjteményemmel sajátkép a magyar dogmatikai irodalom történetéhez kivántam adalékokat szolgáltatni. Sajnálom, hogy csak is töredék az, amit nyujtok, de kezdetnek úgy hiszem ez is elég. A hiányok oka azonban nem anynyira bennem, mint inkább gyarló irodalmi s anyagi viszonyainkban keresendő. Irodalmunk gyarlóságát ismeri mindenki. Vannak ugyan kincseink, de azok is elásvák, senki sem tördődik velök. A jeles termékek lomtárban hevernek, — feledés borítja s moly eszi őket. Pedig kár értök. Hát legalább ami még van, azt ne hagyjuk pusztulni. A szegénynek még rongyai is becsesek, ha kegyelet fűződik hozzájuk. S ép e kegyelet késztett arra, hogy minden válogatás és kritika nélkül jegyzékbe vegyem mindazon dogmatikai termékeket, melyek valaha nálunk édes hazánk nyelvén napvilágot láttak s általam kikutathatók valának. Mert hogy még sok becses mű s értekezés czímét hordhattam volna összse, arról megvagyok győződve, hanem lehetetlenre nem kötelezhetünk senkit. Összeszedtem, a mihez hozzá juthattam. Gyüjtöttem adatokat: Szabó Károly „Régi magyar könyvészet“ czímű becses művéből, Fabó monographiáiból, az Uj Magyar Athenásból és azon könyvtárakból, mikhez hozzáférhettem, így különösen a budapesti egyet. könyvtárból, melynek theologiai osztálya magyar művekben valóban gazdag. Hátha még más hirneves könyvtárak megtekintése is módomban áll. Mi sok becses műről tehettem volna akkor említést.

S ép mert nyomatás közben is újabb meg újabb adatoknak jutottam birtokába, — az anyag tervszerű elrendezése csak részben volt keresztül vihető. De — bűnnek tartottam volna említés nélkül hagyni bármely becses adatot. Jöhet idő, mikor minden adat a maga helyére jut, mikor a magyar dogmatikai irodalom könyvészeti adatait kritikával válogathatjuk meg s talán ezen és más hasonló vagy jobb munkálatok alapján dogmatikai irodalmuk fejlődésének történetét is megírhatjuk. Mikor jő el ez az idő? Isten tudja! Mi önálló s hatalmas theologiai életre úgy látszik nem akarunk felébredni, — **saját evang. egyházi irodalmunkért** pedig épenséggel nem akarunk lelkesedni. Mi, ha nem közönyösek, nagyon önbizalmatlanok vagyunk. Pedig az utóbbi időben tapasztalt jelek egy kissé fokozhatták volna már az önerőnkbe vetett bizalmat. Evangelikus egyházunk körében pezsdül az irodalmi élet. Van már állandó szellemi organumunk, „Evangelikus Egyház és Iskolánk“, van nagyra hivatott szellemi központunk, „Luther-társaságunk“, vannak kitünő egyházi iróink. Egyre volna még szükségünk: állandó olvasó s pártfogó közönségre s akkor — de csak szép jövő hasadna ezen mi oly sokat küzdött, szenvedett, áldozott és — ócsárolt szegény lutheránus egyházunkra.

Hát én ama szebb és jobb jövő édes reményével bocsátom utra vállalatunknak ezen első kiadványát: „Evangelikus Dogmatikámat!“ Vajha ne légyen utolsó! S vajha ezt is minél előbb jobb váltsa fel.

A kegyelem Istene pedig álljon mellettünk az ő Szent-Lelkével, hogy drága hitünk világossága soha ki ne aludjék közöttünk!!

Pozsony, 1888. május 14-én.

Dr. Masznyik Endre,
theol. akad. ny. r. tanár.

BEVEZETÉS.

1. §.

Az ev. dogmatika fogalma.

Suicerus, Thes. eccles. I. p. 932. *Baumg.-Crusius*, Einl. in d. Stud. d. Dgmk. Lpz. 1820. *Rust*, Rede u. christl. Dgmk. Frkf. 1830. *Mynster*, Ueb. den Begr. d. christl. Dgmk. (theol. Stud. u. Kr. 1831. évf. 3. f.). T. H. Th. *Alihn*, Einl. in d. St. d. Dgmk. Lpz. 1837. *Fischer*, Einleit. in die Dogm. der ev. Kirche. 1828. *Daub*, Prolog. zur Dogm. 1839. *Jul. Müller*, Art. Dogmatik a P. R. E-ban III, 433. *Jul. Köstlin*, Art. Dogmatik a P. R. E.-ban III, 540. *Rothe*, Zur Dogmatik, 1863. I. Czikk: Begriff der ev. Dogmatik, 1—54. l. *K. F. A. Kahnis*, Die luth. Dgmk. 1861. III. k. Prolog. 1. §. *Nitzsch*, Syst. der christl. Lehre 5. kiad. 17. §. 3. cz. *A. Schweizer*, Die christ. Glaubenslehre, 2. kiad. 8. §. *A. Biedermann*, Christl. Dogmk. 2. kiad. 1884. 1—6. §. Dr. *O. Zöckler*, Handbuch der theol. Wissenschaften, Nördlingen. 1884. II. köt. D. Syst. Theol. 2. Die Dogmk. 1. §. Ezeken kivül l. a többi kiválóbb dogmatikai — *K. Hase*, (Stuttg. 1826); *Strauss* (Tübing. 1840); *Martensen* (Kiel 1858, 1870 s 1886); *D. Schenkel* (Wiesbaden 1858); *F. A. Philippi* (Gütersl. 1864—82); *Frank* (Erl. 1872 s 1886); *J. J. van Oostersee* (Utr. 1876); *Ch. E. Luthardt* (Lpz. 1878 s 1886); *J. A. Dorner* (Berlin 1879—81); *Lipsius* (Braunschw. 1879); *Kähler* (Erl. 1883); *Pfleiderer* (Berl. 1886); továbbá a különböző dogmatörténeti — *Münscher-Cölln* (Cassel. 1832—38); *Meier* (Giess. 1854); *A. Neander* (Berlin, 1857); *Hagenbach* (1867); *F. Chr. Baur* (1867); *F. Nitzsch* (Berl. 1870); *G. Thomasius* (Erl. 1874—76); *H. Schmid* (Nördl. 1877); — és végre a theol. encykl. műveket, főként *Schleiermacher*-től, *Hagenbach*-tól és *Räbiger*-től.

Dr. *Ballagi M.*, Tájékozás a theol. mezején. Pest. 1862. *Balogh F.*, Tájékozó pontok a theol. terén. Debreczen. 1877. *Hagenbach*, A theol. tudományok encykl. és methodologiája. Ford.

(a 4-ik kiadást) Révész Imre, Pest. 1857. *Lethenyei J.*, A sz. irásbeli hitünk ágainak összszeszedése. Hutter L. szerint. Csepreg. 1635. *Ács M.* (ifj.) Magyar Theologia. König F. szerint. Bártfa. 1709. *Somosi János*, A hittan első vonásai 1827; u. a. A dogm. theol. első vonásai 1827; u. a. Ker. hittudomány. 1836. Sárospatak. *Szeremlei Gábor*, Dogmatika. 1853; u. a. Ker. Vallástudomány, 1859. Sárospatak. Dr. *Heissler József*, Dogmatikai felolvasások. Sárospatak. 1869. *Balogh F.*, Hitnézetek története az apostoli korszaktól Lutherig. Debreczen. 1877. *Lang. H.*, Keresztyén Dogmatika, ford. Keresztúri S. Budapest. 1876. — Prot. egylet kiadv. —

Az ev. dogmatika (*δογματική* sc. *ἐπιστήμη* seu *τέχνη*), az ág. hitv. ev. egyház köztanának — communis doctrina — vagyis nyilvános hittételeinek (*δόγματα* seu placita in Eccl. recepta) elvi alapon összefüggő rendszeres előadása és részletes kifejtése — docta et subtilis expositio —.

1. A „*δόγμα*“ szó, mely a *δοκεῖν* igéből származik, kettős értelemben fordúl elő, — jelent: határozatot, rendeletet, parancsolatot, és jelent: véleményt, tantételt. Eleinte főként a bölcsészek egyetemes érvényességű tételeit értették alatta. — Cic. Quaest. acad. IV. 9: „Decreta, quae philosophi vocant dogmata.“ — Az uj szövetségben ily értelemben sehol sem fordul elő. Luk. 2. 1. Ap. cs. 17. 7. Kol. 2. 14 szerint a dogma = parancsolat, még pedig császári és isteni parancsolat. De az egyházi nyelvhasználatba — F. C. I. P. Epit. De comp. reg. 3. — épen a bölcsészeknél szokásos értelme szerint ment át a dogma szó. Az első századokban ugyanis a görög egyházi atyák a ker. hitigazságot „*δόγμα*“-nak, a keresztyénségre, mint valódi igazi bölcsészetre vonatkozó tantételeket „*δόγματα*“-nak nevezték, — Justinus, Irenaeus, Alex. Kelemen. — Ez alapon mondja Origenes — c. Cel. 3. 39. — hogy az apostolok és evangyélisták: „*ἐπίσκοποι τοῦ δόγματος*, vagy *διδάσκαλοι τοῦ δόγματος*.“ Végre a IV-ik századtól kezdve a dogma szó kiválólag sőt kizárólag egyházilag szentesített, egyetemesen kötelező, mindenkire ráparancsolt ker. tantételt jelentett s ekként az eredetileg kettős értelmet — parancs és tantétel — mint az abs. ker. hitigazság fogalmi kifejezése önmagában egyesítette. Egyházunk is a végre állapította meg a maga dogmáit, hogy a Szent-irásban foglalt ker. hit igazságai: „ad unam simplicem veritatem, et christianam con-

cordiam componantur et reducantur; ut de cetera a nobis una sincera et vera religio colatur et servetur, ut quemadmodum sub uno Christo sumus et militamus, ita in una etiam Ecclesia Christiana in unitate et concordia vivere possimus." [1]) A dogma tehát mint: „communis doctrina, quam ecclesiae sincerioris et reformatae religionis profitentur" etc. [2]) nem egyéb, mint a ker. hit igazságainak közegyházilag érvényes tételekben való kifejezése.

2. §.

Az ev. dogmatika forrásai.

A) A forráskönyv vagyis a „Concordia".

Phil. Schaff., Bibliotheca symbolica ecclesiae universalis. Thecreeds of Christendom with a history and. critical notes. New-York. 1878. — Az összes ker. symbolumok eddigelé egyetlen gyűjteménye. — *Concordia*, Dresden. M.D.L.XXX. fol. (német kiadás). *Concordia*, Pia — — denuo typis vulgata. Lipsiae. 1584. 4. (első hiteles latin kiadás). *Ad. Rechenberg*, Concordia etc. Lips. 1678. 8. utoljára 1756. *J. G. Walch*, Christliches Concordienbuch. Deutsch u. Lateinisch. Jena. 1750. 8. *J. A. H. Tittmann*, Libri Symbolici. Lipsiae. 1817. 27. *C. A. Hase*, Libri Symb. s Concordia. Lipsiae. 1827. 8. — 1837 — 1845. *J. T. Müller*, Die Symb. Bücher. Deutsch u. lateinisch. Stuttgart. 1848. 2. Aufl. 1860. *Concordia*, Libri Symbolici eccl. ev. ad editionem Lipsiensem A. 1584. Berolini. Sumtibus Gustaw Schlawitz. 1857. A *Concordia* könyvnek 1580., 1582., 1598., 1603., 1703. s. a. t. évekből vannak német kiadásai; a latin kiadások pedig 1584., 1602., 1698-ból valók. Alapos idevágó történeti kritikai mű: *Walch*, Bibliotheca theol. selecta (1757) I, 364 sq. *H. Heppe*, Geschichte der Concordienformel und Concordie. Marb. 1858.

A dogmatika forráskönyve, az ág. hitv. ev. egyház nyilvános hitvallásainak (Confessionès fidei) és tanirattainak (Confessiones doctrinae), szóval a közhitvallás-könyveknek (Libri Symbolici seu publica et approbata scripta) hiteles gyüjteménye: az u. n. Concordia- vagy Egyesség könyve (Liber Concordiae).

---

[1]) C. A. Praef. 1, 2, 3, 4 p. — [2]) F. C. II. P. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 1, 10.

1. *Concordia.* Pia et unanimi consensu repetita Confessio Fidei et Doctrinae Electorum, Principum et Ordinum Imperii atque eorundem Theologorum qui Augustanam Confessionem amplectuntur. Communi consilio et mandato eorundem Electorum etc. Ad Memoriam Posteritatis typis vulgata.

Az első hiteles latin kiadás megjelent Lipcsében 1584-ben.

A „Liber Concordiae" rendeltetése és nagy jelentősége kiviláglik azon bevezetésből, melyet az aláirók igazolásképen csatoltak hozzá s melyben elmondják, hogy a kegyes egység eme könyvét a végre szerkesztették, hogy a hagyományozott tiszta keresztyén tan a Szent-Irás bizonyitékaival megerősíttessék s annak czége alatt idők folytán hamis tanok az utókorra át ne származzanak.[3]) Épen azért határozottan kijelentik, hogy ők nem új hitvallást nyujtanak, ellenkezőleg az egyházakat s iskolákat a Szent-Irás forrásához, a Symbolumokhoz és az ágostai hitvalláshoz vezérlik.[4])

Miért is a legkomolyabban intenek, hogy főként az egyházak és iskolák szent szolgálatára nevelt ifjúság oktattassék meg a mi igaz és tiszta tanunkban, mely a profétai és apostoli iratokból merítve, a 3 régi symbolumban, az ágostai hitvallásban, az apologiában, a schmalkaldi czikkekben és Luther két kátéjában foglaltatik, hogy hitünk mind a Krisztus dicsőséges eljöveteléig fenmaradjon és terjedjen.[5])

B) A források vagyis a „Libri symbolici".

Symb. Oec. Chr. W. Frz. Walch, Bibliotheca symbolica vetus. Lemgo. 1770. *A. Hahn*, Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der ap. kath. Kirche. Breslau. 1842. *Gerh. Joh. Vossius*, De tribus symbolis, Apost. Athanas. et Constantinop. Amsterdam. 1642. *W. Gass*, Die Stellung des ap. S. vor 200 Jahren und jetzt. *G. Lisco*, Das ap. Glaubensbek. *O. Zöckler*, Das apost. Symb. Gütersl. 1872. *H. W. Josef Thierbach*, Erkl. des Nicän. Glaubensbek. Nördlingen 1867. *Zöckler*, Das Nicän. Glaubensbek. *A. Harnack*, Art. konstantinop. Symb. *C. Sartorius*, Zur Apol. des Glaubensbek.

Aug. Conf. Anzeigung und bekantnuss des glaubens nach der lere, so die adpellirende Stende Kay. Maj. auff yetzigen tag zu Augspurg überantwurt habend. A hat első német kiadás 1530 nyarán — az ág. gyülés alatt — a nyomtatási hely jelzése nél-

[3]) Praef. Elect. etc. XXI. l. — [4]) U. o. XXVIII. l. — [5]) U. o. XXVIII., XXIX. és XXX. l.

kül jelent meg. Szintúgy az első latin kiadás : Confessio exhibita Caesari in comitiis Augustae anno M.D.XXX, Ps. 119, 46 etc. Az első hiteles Ed. princeps Melanchtontól való. Megjelent lat. s németül Rhau Györgynél Wittenbergben, 1530. 4-ed rét. Ezentúl számtalan kiadást ismerünk. Legnevezetesebb az Editio variata — latin szöveg — 1540. Az Invar. és Var. legjobb kritikai kiadásait l. a „Corpus Reformatorum"-ban (vol. XXVI, Brunsvig 1858 H. C. Bindseiltől). Az idevágó irod. repertoriumot l. *O. Zöckler*, Die Augsb. Conf. hist. u. exeg. untersucht. Frankfurt 1870 cz. művében.

Ap. Conf. Ed. princ. (lat. Melanchtontól, németül Justus Jonástól) Wittenberg. 1531. Apol. variata — lat. — u. o. 1531. Legjobb krit. kiad. a Corp. Ref.-ban. Jeles magyarázó mű : *G. Plitt*, Die Apol. der Augustana, geschichtl. erklärt, Erlang. 1873.

Art. Smalc. Németül először Wittenb. 1538, lat. *P. Generanus*-tól u. o. 1541. (a *Concord.* fogl. szöveg *N. Selneccer*-től való). Melanchton Tractatusa először Argentor. 1540, ném. *V. Ditrich*-től Wittenb. 1541. Luther hitczikkeivel összekapcsolták 1858-tól fogva. Kritikai magyarázó művek : *Bertram*, (Altorf 1770); *G. Plitt*, (Erlang. 1862); *K. Zangemeister*, (Heidelb. 1883).

Cath. Luth. Der grosse Kath. először ném. 1529, der kl. Kat. (Encheridion cz. ném.) 1529 jul. Krit. művek: Augusti (Elberf. 1824); *Th. Harnack* (Stuttg. 1856); *Zezschwitz* (Leipzig 1881).

Form. Conc. L. a fent. jegyzéket. Krit. művek: *G. J. Planck*, Geschichte der Entstehung etc. des prot. Lehrbegr. bis z. Concf. Lpz. 1781—1800. *Göschel*, Die Concf. u. ihrer Geschichte. Lpz. 1858. *C. H. R. Frank*, Die Theol. der Concf. Erl. 1558—65.

Ezen kivül l. *Joh. Ad. Möhler*, Symbolik, oder Darstellung der dogm. Gegensätze der Kath. u. Protest. u. ihrer öffentl. Bekenntnisschriften. Mainz. 1832. *F. C. Baur*, Der Gegens. d. Kath. u. Prot. Tüb. 1836. — Möhler ellen írt főmunkánk. — *Hagenbach* und *Maket*, Art. Symbolik Symb. Bücher. — *Wasserschleben*, Die ev. Kirche in ihrem Verh. zu den symb. BB. und zum Staat. Breslau. 1843. *Rud. Hoffmann*, Symbolik, oder systemat. Darstellung des symb. Lehrbegr. der versch. chr. Kirchen und namhaften Sekten. Leipzig. 1857. *G. Oehler*, Lehrbuch der Symb. Tübingen. 1876. *K. H. Gez. v. Schéele*, Theologische Symbolik. Aus dem Schwedischen von Al. Michelsen. Gotha. 1881. *Johannsen*, allseitige wissenschaftliche und historische Untersuchung über die Rechtmässigkeit der Verpflichtung auf symb. Bücher etc. Altona. 1833. Ugyanattól: Die Anfänge des Symbolzwangs unter den deutschen Protestanten. Leipzig. 1847.

Matthes, Comparative Symbolik, Leipzig 1843. *Höfling*, De Symbolorum natura, necessitate, auctoritate, atque usu. Erlangen. 1835; *Bretschneider*, Die Unzulässigkeit des Symbolzwangs. Leipzig. 1841. *Rudelbach*, Einl. in die Augsb. Conf. Dresden. 1841. *Schleiermacher*, Ueber den eigentlichen Werth und das bindende Ansehn der symb. Bücher. Ref. = Alm. Frankfurt. 1819. 335. l. *De Wette*, über die Lehreinheit der ev. Kirche. Stud. u. Krit. 1831. 2. f. 221. l. — *Cölln* u. *Schulz*, Ueber theolog. Lehrfreiheit auf den ev. univ. u. deren Beschränkung durch d. Symb. Bücher. 1830. *Sartorius*, Die unverbrüchliche Geltung der kirchlichen Glaubenssymbole. 1835. *Bickell*, Die Verpfl. d. Geistlichen auf die symbol. Schrt. 1840. *Hermann*, Ueber die neueste Bestreitung der rechtlichen Auctorität des kirchl. Symbols. 1846. *A. Harless*, Ueber die eidl. Verpflichtung der prot. Geistl. auf die kirchl. Symb. Lpz. 1846. *Köllner*, Die gute Sache der luth. Symbole. 1847. *Hahn*, Das Bekenntniss der ev. K. und die ordinator. Verpflichtung. 1847. *Gottfr. Braun*, Unsere Symbole, ihre Geschichte und ihr Recht. Erlangen 1875. *Clasen*, Zur Symbolfrage. *Schleiermacher*, Sendschreiben an die Herrn DD. v. Cölln u. Schulz (W. W. Th. V. 667. l.).

Az keresztyéni Tudománnak Rövid Summája. Saros Patak. M.DCLV. 513. l. Végül: Symbolum Athanasii Episcopi — Lőcsei ev. gymn. — *Augustana Confessio* (Az) Magyarul. Nyom. 1692-ben. (Közhiedelem szerint Lövei Balázs győri ev. prédikátor kiadása Regensburgban.) — Nemz. muz. — *Augustana Confessio*, az az „A keresztyén Evangyélika Hitnek Vallás-Tétele" stb. ford. és magyarázó jegyzésekkel bővitve kiadta Agonás Sámuel. Kassa. 1838. *Catechesis Minor*, Dr. M. Lutheri. Latine et Ungarice. Leutschoviae, Typis Samuelis Brever, Anno MDCLXVII. 8-r. (egyetlen pld. a lőcsei ev. gymn. könyvtárában). *Kátéchismus* (Győri) az az Dr. Luther Márton kis katechismusa. Nyom. Saxoniai Halla Városában Orbán Istvány által Ao. 1709. *Madarász Márton*. Luther Márton kisebbik Katechismusa. Lőcse. 1629. — M. Nemz. muz. — *Kiss Zsigmond*, téthi lelkész. Dr. Luther M. Kis Katechismusa. Pozsony. 1804. *Dr. Luther M.* Kis Kátéja. Magyarázta Győry Vilmos. Bpest. 1885. *Reczés J.*, *Summaia* Azoknak az Articvlosoknak, kikreől vetekeodesek tamadtanak az Augustana Confessióban való tanéttók keozeott es akkik. Ez keovetkeozendeo irasban (mely az Eggyességnek keoniuebeul Magyar nieluen irattatott) Isten igeienek tanéttatása zerént Isteni félelemmel megmagyaráztattanak. 1598. Nyom. Német-Keresztúron. — Sopr. m. — Manlius János által. — Egyetlen pld. a kassai püsp. könyvtárában. — Ez volna tehát a Form. Conc. egyedüli magyar forditása.

Samarjay János, Magyar harmonia, azaz az aug. és helvetica confessiók articulusainak egyező értelme. Pápa 1628. *Szeremlei Sámuel*, A hitczikkek szerepe az egyh. reform. kérdésében. (A prot. egylet kiadványa 1871.) Ugyanattól: Az egyházi hitczikkek és az Igehirdetés. (Prot. Tud. Szemle 1869.) *Szász Domokos*, A confessiok kérdése különös tekintettel az u. n. apostoli hitformára. Budapest. 1872. Ezeken kivűl az idevágó fontosabb irod. müvek gyüjteményét lásd Hagenbach Encykl. Lipcse 1874. 290—292. l.

1. A közhitvallás-könyvek (libri symbolici seu publica et approbata scripta) osztályozása.

A „Concordiá"-ban (Liber Concordiae) foglalt közhitvallások (Confessiones fidei) és taniratok (Confessiones doctrinae) kétfélék:

a) Egyetemes ker. egyházi hitvallások (Symbola catholica seu oecumenica): az „Apostoli hitvallás" — Symbolum Apostolicum —; a „Nicaeai hitvallás" — Symbolicum Nicaenum — és az „Athanasius-féle hitvallás" — Symbolum Athanasianum seu Quicunque —.

b) Különös ev. egyházi hitvallások vagyis a „mi hitvallásaink" — Symbola nostra — F. C. I. P. Epit. De comp. reg. 4. —: az „Ágostai hitvallás" — Confessio Augustana —; az „Ágostai hitvallás védelme" — Apologia Confessionis Aug. —; a „Schmalkaldi hitczikkek" — Articuli Smalcaldici —; a „Kis Káté" — Catechismus minor —; a „Nagy Káté" — Catechismus maior — és az „Egyesség mintája" — Formula Concordiae —.

2. A közhitvallások tekintélye. A közhitvallások önálló eredeti és feltétlen tekintélyt nem követelnek a maguk számára, — olyannal ők egyenesen és határozottan csak a Szent-Irást, illetőleg csak a Szent-Irásban foglalt Isten-Igét — Verbum Dei — ruházzák föl.

De a Szent-Irás, illetőleg az Isten Ige rendíthetetlen tekintélye után s annak alávetetten elfogadják nemcsak a kath., hanem a róm. kath. és általán minden régi és ujabb egyházi tanítók iratait, mint tanúkat —

testes — arra nézve, hogy az apostoli kor letüntével mily alakban és a földkerekség mely helyein maradt fenn tisztábban a prófétai és apostoli tan.

E szerint közhitvallásaink, mint a Szent-Irásban foglalt ker. igazságnak egy bizonyos korban és egy bizonyos körben keletkezett tanúi — veritatis testes — csak viszonylagos leszármazott és feltételes, szóval történeti tekintélylyel bírnak: forrásai azon köztannak, melyet egyházunk, illetőleg annak tudósai egykor ker. igazság gyanánt egy értelemmel nyilvánosan vallottak, jóváhagytak, elfogadtak, a gyülekezetben tanítottak s ugyanott a tanítás irányítója, szabálya gyanánt megállapítottak.[6])

3. A közhitvallások egymáshoz való viszonya. Bár hitvallásaink elvi tekintetben mind egy sorba esnek, a köztekintély — publica auctoritas — fokára nézve közöttük mégis nevezetes különbség létezik.

Alapvető tekintélye egyházunkban csakis az ágostai hitvallásnak van, mert csakis ez részesült általános és törvényes elismerésben.

E mellett bizonyít az is, hogy egyházunknak államilag is biztosított neve: ágostai hitvallásu ev. egyház; valamint a körülmény, hogy elődeink — hazánkban ép úgy, mint hazánkon kivűl — magát a „Concordia"-t, illetőleg az abban foglalt többi hitvallásokat is épen az ágostai hitvallással való megegyezés alapján irták alá, illetőleg fogadták el. Sőt az egyes hitvallások, így különösen az utolsó, a „Formula Concordiae" maga is mindenütt igyekszik tételeinek az ág. hitvallással való elvi összefüggését kimutatni, sőt részletes tételei által ugyanannak igaz értelmét az időközben felmerült külön-

---

[6]) F. C. P. I. Epit. De comp. Reg. atque Norm. Fid. 1., 7. p. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. etc. 3. F. C. P. II. Sol. Decl. Praef. 4. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. etc. 13. C. A. P. I. Art. XXI. De cultu Sanc. 1. F. C. P. I. De comp. Reg. 2. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. 2. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. 9.

böző tévelygésekkel, sőt hamisításokkal szemben biztosítani.

S tényleg az ágostai hitvallás tartalmánál fogva is méltán tekinthető alaphitvallásnak. Mig ugyanis a többi symbolumok, mint vitairatok (Apologia), népkönyvek (Catechismus minor et maior), bővebben kifejtő és magyarázó művek (Articuli Smalcaldici, Formula Concordiae), inkább subjectiv jellemüek s nem csupán tant, hanem igen sok történeti dolgot, időszerű vonatkozásokat foglalnak magukban, addig az Aug. Conf. egészben véve tiszta jellemű hitvallás, mely a ker. igazságot részint positiv (docent, profitemur, confitemur), részint negativ (damnant, improbamus) evangyéliomi egyházi hittételekbe foglalja.[7])

4. A közhitvallások theologiai érvényessége s kötelező ereje. Közhitvallásaink ép ismertetett jellemükből folyólag a keresztyén igazságnak nem örökre megállapított végleges és teljes, szóval változhatatlan codexei, hanem, mint annak ugyancsak a Szent-Íráson s Isten Igéjén alapuló tanszerű alkalmi kifejezései, ker. egyházi egységet s egyetértést biztosítani törekvő, a fokozatos tanfejlesztés szükségét eleve szemmel tartó, sőt tényleg elő is mozdító tudós theologiai koriratok.

Szóval egyházunk közhitvallásaival a theologiai fejlődés útját sem bevágni nem akarta, sem be nem vágta, sőt annak tényét és szükségességét nyiltan elismerte, midőn egyrészt a történetileg keletkezett régebbi egyházi tanból mind azt elfogadta, a mi a ker. hit lényegével, a Szent-Írás s Isten Igéjével nem ellenkezett, másrészt pedig köztanát a megvetett elvi alapon időről időre a szükséghez képest folyton tovább fejlesz-

---

[7]) Praef. Elect. etc. XXIII. lap. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 6. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Praef. 4. 5.

tette s valamenynyi symbolumára, mint láttuk, határozottan rányomta a korszerűség bélyegét.

Ebből foly, hogy közhitvallásaink kötelező ereje csak a ker. hit lényegére, a protestans elvre terjed ki s nem egyszersmind az egyes hittételekre is. A prot. *hitelv* „*quatenus et quia*“ egy és ugyanaz a ker. hitelvvel, megmarad örökön: az egyes tantételek azonban, mint amaz elv korszerű alakjai, időről időre változnak s tényleg változtak is.[8])

1. Az egyetemes — oecumenicus — **hitvallások.**

a) **Az apostoli hitvallás** — Symbolum apostolicum —. Keletkezett a keresztségi formulából — Máté 28. 19. s jelen elfogadott szövege szerint véglegesen megalakult az V. VI. és VII. században. — A mi bevett szövegünk — textus receptus — a „Psalterium graecum Papae Gregorii“ iratban fordul elő legelőször.

A hagyomány szerint e hitvallás az apostolok műve. Rufinus (390 körül) mondja (l. Expositio in Symb. Apost.): „Omnes ergo in unum positi et Spiritu Sancto repleti breve istud futurae sibi, ut dicimus, praedicationis indicium, conferendo in unum, quod sentiebat unusquisque, componunt, atque hanc credentibus dandum esse regulam statuunt.“

b) **A nicaeai hitvallás** — Symbolum Nicaenum —. Keletkezett 325-ben a nicaeai, megújittatott s kiegészittetett 381-ben a konstantinápolyi zsinaton. Szerzője ismeretlen.

c) **Az Athanasius-féle hitvallás** — Symbolum Athanasianum — vagy kezdő szava után: a Quicunque. Keletkezett az V. században, valószinűleg Galliában. Szerzőjét találgatják, de „Concordiánk“ e hitvallást egyenesen: „Symbolum Athanasii contra Arianos scriptum“-nak nevezi.

Ez egyetemes hitvallásokat, melyek a Szent-Irásból merítve s Isten Igéje biztos alapjára fektetve (ex sacris litteris collecta et in verbo Dei solide fundata) Krisztus s így egyházunk tiszta tanát (sincera Christi doctrina) röviden összefoglalják, mint legfőbb tekintélyü hitvallásokat latin szövegben elfogadtuk, hogy az eredeti őskeresztyénséggel, az

---

[8]) C. A. Praef. 8. p. C. A. Praef. 2. 3. 4. p. U. o. Epilogus 7. p. F. C. P. I. Epit. De comp. Reg. atque Norm. Fid. 8. p.

igazi katholikus egyházzal való összefüggésünket s szerves egységünket kimutassuk, fentartsuk és biztositsuk.[9])

2. A „mi hitvallásaink" — Symbola nostra:

a) Az ágostai hitvallás — Confessio Augustana —. Az 1529-ben kelt torgaui 17 czikk alapján németül és latinul szerkesztette Melanchton Fülöp, aláirták s 1530. jun. 25. az ágostai birodalmi gyülésen V. Károly császárnak benyujtották az ev. rendek. Tartalma:

Praefatio ad Caesarem Carolum V.

Pars I: Articuli fidei Praecipui.

Pars II: Articuli in quibus recensentur abusus mutati.

Epilogus.

A császárnak benyujtott példányt maig sem találták meg. Az első kiadás Rhau Györgynél Wittenbergben jelent meg 1530-ban. Ez a hiteles latin szöveg — invariata. — A variata 1541-ben jelent meg.

Egyházunk e symbolumot azért fogadta el, mert tartalma az Isten Igéjéből van meritve és a Szent-Irás alapján egész biztosan van felépítve.[10])

b) Az ágostai hitvallás védelme — Apologia Confessionis Augustanae. — A róm. kath. egyház theologiai bizottsága, melyben dr. Eck is részt vett a Confessio Augustanára czáfolatot (Confutatio) irt s azt 1530. aug. 3-án német nyelven a birodalmi gyülésen fel is olvasták, de az ev. rendekkel irásban nem közölték. E czáfolatra felelt, természetesen csak emlékezet után s némi jegyzetek alapján Melanchton Fülöp az Apologiában, mely 1530. szept. 22-én a császárnak is benyujtatott, ki azonban azt viszszautasította. Később Melanchton a Confutatio egy kezéhez jutott példánya nyomán újra kidolgozta, még pedig latin nyelven az Apologiát, mely is ez alakjában — a. 1531. typis vulgata — fogadtatott el. Németre Justus Jónás fordította le. Tartalma:

Praefatio.

Art. I—XXVIII. (v. XIV.)

Egyházunk e symbolumot azért fogadta el, mert abban egyrészt az ágostai hitvallás világos magyarázata s az ellenfelek rágalmazásaival szemben való védelme, másrészt az ág. hitv. tartalmának fontos szent-irási bizonyítékokkal való megerősítése foglaltatik.[11])

---

[9]) F. C. I. P. Epit. De comp. Reg. etc. 3. és F. C. II. P. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 4 p. — [10]) F. C. II. P. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 5 p. — [11]) F. C. II. P. Sol. Decl. De Reg atque Norm. Fid. 6 p.

c) A schmalkaldi hitczikkek. — Articuli Smalkaldici. — Szerkesztette német nyelven — mely egyszersmind a hiteles szöveg is — dr. Luther Márton. Aláírták és elfogadták 1537-ben a Smalkaldenben öszszegyült tudósok. Készült a Mantuába vagy más helyre tervezett egyetemes zsinat elé való terjesztés czéljából. Tartalma:

Praefatio dr. Mart. Lutheri.

Pars I. De summis articulis divinae Majestatis.

Pars II. De articulis, qui officium et opus Jesu Christi, sive redemtionem nostram concernunt. I—IV.

Pars III. (De ceteris locis christ. doctr.) I—XV.

Nomina subscripta.

Tractatus de Potestate et Primatu Papae.

Nomina subscripta.

A utolsó részt — Tractatus-t — Melanchton szerzette s ennek hiteles szövege a latin.

Egyházunk e symbolumot azért fogadta el, mert abban az ágostai hitvallás tartalma van mintegy megismételve s nehány az Isten Igéjéből merített hitczikkben bővebben megvilágosítva s egyszersmind azon okok is kifejtvék, a melyek miatt mi a római pápától elszakadtunk, s vele megférni nem tudunk.[12])

d) és e) A kis és nagy káté. — Catechismus Minor et Maior dr. Mart. Lutheri. — Megjelent német nyelven 1529-ben előbb a nagyobb, azután a kisebb.

A Catechismus Minor tartalma: Praefatio. P. I. Decem Praecepta. P. II. Symbolum Apostolicum. P. III. Oratio Dominica. P. IV. Sacramentum Baptismi. P. V. De Confessione. P. VI. Sacramentum Altaris. I. Appendix. — Formulae Benedictionis. — II. Appendix. — Tabula oeconomica.

A Catechismus Maior tartalma: Praefatio maior. Praefatio minor. Prolegomena: I. Decem. Praecepta. II. Articuli Christianae Fidei. III. Oratio Dominica. IV. De Baptismo. V. De Coena Domini. P. I. Decalogus. P. II. Symbolum fidei. (Apostolicum.) P. III. Oratio Dominica. P. IV. De Baptismo. P. V. De Sacramento Altaris.

E két kátét, melyek különben még az Augustana Confessionál is régiebbek, azért fogadta el egyházunk, mert a vallás a népüdvét is czélozza s a népnek is meg kell tudnia különböztetni az igaz tant a hamistól. S Luther kátéi e

---

[12]) F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 7 p.

czélra a legalkalmasabbak voltak. Isten Ígéjéből van tartalmok merítve s a legegyszerűbb s egyszersmind a legvilágosabb alakban kifejtve.[13])

f) A egyesség mintája. — Formula Concordiae — A Torgauban, az Ágost szász választó fejedelem által összehívott theologusok gyülésén, 1576 kidolgozott minta szerint, a bergeni kolostorban német nyelven szerkesztette 1577-ben hat theologus: Chemnitz, Andreä, Selnecker, Musculus, Cornerus és Chyträus. — Kezdetben bergi könyvnek, majd 1582-től fogva Formula Concordiaenek nevezték. Latinra fordította Osiander Lukács. Tartalma:

Pars I. *Epitome* articulorum, de quibus Controversiae ortae sunt inter theologos Augustanae Confessionis, qui in repetitione sequenti secundum verbi Dei praescriptum pie declarati sunt et conciliati.

E részben minden egyes tan hármas: a status controversiae, pars affirmativa, és pars negativa vagy antithesis szempontjából tárgyaltatik.

Pars II. *Solida*, plana ac perspicua Repetitio et *Declaratio* quorundam Articulorum Augustanae Confessionis, de quibus aliquandiu inter nonnullos theologos, eidem addictos, disputatum fuit, continens earum controversiarum ad normam et analogiam verbi Dei et compendiariam christianae nostrae doctrinae formulam et rationem decisionem atque conciliationem.

E részben tehát a szerzők a hitczikkek csoportosításánál az ágostai hitvallást tartották szem előtt.

E symbolum az összes előbb említett symbolumokban foglalt tanok alapján különösen a végre keletkezett, hogy a vitás hitczikkeket világosan megmagyarázza, a ker. igazságot Isten Igéje és az ágostai hitvallás alapján minden tévelygéssel szemben egyértelműleg megállapítsa s az abban való megmaradást biztosítsa.[14])

3. §.

Az ev. dogmatika felosztása.

Jul. Müller és *J. Köstlin* az 1. §. i. h. *Heinrich*, Versuch einer Geschichte der verschiedenen Lehrarten der christl. Glaubensvorschriften. 1790. *Gottl. Jak. Planck*, Abriss einer hist. und

[13]) F. C. P. I. Epit. De Reg. atque Norm. Fid. 5. p. és F. C. II. P. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 8. p. — [14]) F. C. P. II. Sol. Decl. Praef. 10; Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 13. p.

vergl. Darstellung der dogm. Systeme. Göttingen. 1796. *Kling*, Ueber die Gestalt der ev. Dogmatik — Tüb. theol. Zeitschrift 1834. 4. *A. Schweizer*, ref. Dogm. 103 l. és christl. Glaubenslehre 70 l. *Reuter*, Abhandlungen zur syst. Theologie. Berlin 1855. 155 l. és christl. Glaubenslehre 86 l. (v. ö. az egész fej. : die Methode der Glaubenslehre 70 l.). *Biedermann*, Christl. Dogmatik. — l. a bevezetést. — *Boon*, De duplici principio, unde in ecc. emendanda exierunt seculi XVI. Reformatores. 1839. *Dorner*, Das Princip unserer Kirche etc. 1841. *Schenkel*, Das Princip des Protestantismus. Heidbg. 1862. *Kahnis*, Ueber die Principien des Prot. 1865. (E műben megtalálható e kérdés irodalmának jellemzése is.) *Hagenbach*, Zur Beantwortung der Frage über das Princip des Prot. (Stud. u. Kr. 1854. 1. f. 7. l.) *Fr. Nippold*, Princip des Protestantismus. 1885. *Klein*, Darstellung des dogm. Systems der ev. prot. Kirche. Jena 1822. *Schickedanz*, Versuch einer Gesch. der chr. Glaubenslehre. 1837. *W. Herrmann*, Gesch. d. prot. Dk. von Mel. bis Schleierm. Leipzig 1842. *W. Gass*, Gesch. d. prot. Dk. Berlin. 1854—67. *K. Schwarz*, Zur Gesch. d. neuesten Theol. Leipzig. 1856. *Goltz*, Der Weg zum Systeme in der dogm. Theologie (Jahrb. für deutsche Theol. IV. 679. l.). *Dorner*, Gesch. der prot. Theologie. München 1866. *H. Frhr. v. d. Goltz*. Die chr. Grundwahrheiten oder die abg. Prinzipien der chr. Dk. 1873. *Ludwig Schoeberlein*, Das Prinzip und System der Dk. Heidelberg 1881. *Ullmann*, Zur Charakteristik der ref. Kirche. (Stud. u. Krit. 1843. 3. f. 749. l.). *Schneckenburger*, Vergl. Darst. des luth. u. ref. Lehrbegriffs. 1855. 2. Bd. *Stahl*, Die luth. Kirche und die Union (2. A.) 1861. *Schenkel*, Der Unionsberuf des evang. Protestantismus. 1855. — Ezenkivűl l. a jelesebb dogmatikai s encykl. műveket.

Dr. *Kováts Ödön*, Tájékozás az ujabb theologia körében. Budapest. 1879. — Prot. theol. könyvtár XII. kötet. — l. II. A legujabb hittani rendszerek. *Schwartz*, Adalékok a legújabb theologia történetéhez. Ford. Kovács Albert, Pest 1872. Dr. *Szlávik M.*, A legujabb theologia történetéből. Budapest. 1887. Dr. *Kováts Ödön*, A vallásbölcsészet kézikönyve. Budapest. 1877.

Az ev. dogmatika felosztását tárgyának, az ev. egyházi köztannak természete és lényege határozza meg.

Az ev. egyházi köztan alkotó elemei, a szentesített hittételek, bárha alkalmilag keletkeztek, mégis egyazon evangyéliomi protestáns elv folyományai s mint ilyenek bensőleg szervesen összefüggő egységes egészet:

az evangyéliomi protestáns ker. igazság rendszerét alkotják.

Az evangyéliomi prot. ker. igazság *Isten igazsága* — veritas Dei — s mint ilyen isteni igazság: *üdv-igazság.*

Ebből folyólag az egyáltalános közös evangyéliomi prot. alapelv: az isteni üdv- vagy kegyelemelv, melynél fogva valljuk, hogy: *az üdv feltétlenül és kizárólag Istentől származik*, közelebbről, hogy *az üdvigazság úgy alakilag, mint anyagilag isteni eredetü.* S az ev. egyházi köztan, a szentesített hittételek, a ker. vagy üdvigazságot, mint Isten feltétlen s kizárólagos igazságát tényleg ép a jelzett kettős szempont szerint tárgyalják.

Ez okon az ev. dogmatika is szükségkép két részre fog oszlani: az

I. Rész: szól az ev. egyházi köztan *alaki* elvéről vagyis az üdvigazságról, mint *kinyilatkoztatott igazságról* — manifesta veritas; — a

II. Rész: szól az ev. egyházi köztan *anyagi* elvéről vagyis az üdvigazságról, mint *hitigazságról* — iustitia fidei.[15]) —

---

[15]) F. C. P. II. Sol. Decl. Praef. 1. p. Ap. C. Praef. 17. p. C. A. Praef. 2. 3. 4. p. Ap. C. Art. III. De dilect. et impl. Legis 268. p. Ap. C. Praef. 15. 16. p. F. C. P. II. Sol. Decl. De libero arbitrio. 50. p. U. o. 27. p. Art. Smalc. P. II. Art. I. 4. 5. p. Ap. Conf. Art. IV. De iustificatione 1. 2. p. F. C. P. II. Sol. Decl. de iustitia fidei. 6. p.

I. RÉSZ.

Az ev. egyházi köztan alaki elvéről.

Az üdvigazság, mint kinyilatkoztatott igazság. Manifesta veritas.

4. §.

A tárgyalás menete.

Az *üdv alakilag Istennek kinyilatkoztatott igazsága.* A kinyilatkoztatott igazság, mint isteni önközlő tény, tapasztalatilag kettős: *benső* és *külső* mozzanata szerint áll előttünk.

A *benső* mozzanat a kinyilatkoztatott igazság lényege, vagyis az *Ige*, a *külső* mozzanat a kinyilatkoztatott igazság jelenség-formája vagyis az *Irás.* E körben tehát szólani fogunk:

1. *A kinyilatkoztatott igazságról, mint Igéről* — Verbum Dei —.

2. *A kinyilatkoztatott igazságról, mint Irásról* — Scriptura Sacra —.

I. FEJEZET.

A kinyilatkoztatott igazságról, mint Igéről.

De Verbo Dei.

5. §.

A kinyilatkoztatás és Ige.

Revelatio et Verbum Dei.

Kant, Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. 1793. *de Wette*, Ueber Religion u. Theologie. 1815—1821. *Jacobi*, Von den göttlichen Dingen. 1811. *Drobisch*, Grundlehre der Religionsphilosophie. 1840. *Fichte*, Kritik aller Offenbarung. 1792. *Hinrichs*, Die Religion in ihrem Verhältnisse zur Wissenschaft. 1822. *Erdmann*, Vorlesungen über Glauben und Wissen.

1837. *Elvert*, Ueber das Wesen der Religion (Tübinger Ztschr. 1835. 3. f. 3. l.). *Hettinger*, Der Beweis des Christenthums (2 A.) 1865. 2. B. *Luthardt*, Apologetische Vorträge üb. d. Grundwahrheiten des Christenthums (5 A.) 1867. *Zeller*, Ueber das Wesen der Religion. Jahrb. d. Theol. 1845. I. 26—74. l. *Schwarz*, Das Wesen d. Relig. 1847. *Ullmann*, Das Wesen des Christenthums. 4 Aufl. 1854. *Bockshammer*, Offenb. u. Religion. 1822. *Auberlen*, Die göttl. Offenb. 1861. *Kaftan*, Das Wesen der christ. Relig. 1881. S. H., Die Offenb. *W. Herrmann*, Die Religion. Halle 1879. *Schleiermacher*, Reden üb. Relig. és Glaubenslehr. 11. §. *Kahnis*, Dogmatik 1. Aufl. I. 626. *Lipsius*, Dogmatik 140. §. és Glauben u. Wissen 1873. *Pfleiderer*, Religionsphilosophie, 2. Aufl. 1883. s u. a. Zur Frage nach Anfang und Entw. der Relig. Jahrb. f. prot. Theol. 1875. *Max Müller*, Essays 1869, u. a. Vorl. ü. den Ursprung etc. d. Relig. 1881. *Ritschl*, Theol. u. Metaphysik. 1881. *Jul. Köstlin*, Religion u. Offenb. H. R. E. 12 K. és Der Glaube, 1859. *O. Flügel*, Die speculat. Theologie der Gegenwart. 1881. *C. Holsten*, Ursprung u. Wesen der Religion. (Pr. K. 31. s 32. sz.) 1866. *W. Bender*, das Wesen der Relig. 1886. *W. Krüger*, Offenb. und Illusion. Wider Bender. 1886. *A. Réville*, Prolégomènes de l'Histoire des Religions. Paris. 1881. *Zezschwitz*, Zur Apologie des Christenthums nach Gesch. u. Lehre. Leipzig. 1866. *Fr. Strauss*, Der alte und der neue Glaube. Göttingen 1840—41. *Wörner*, Grundwahrheiten des Christenthums. Stuttgart 1873. *Ludwig Feuerbach*, Das Wesen des Christenthums. Leipzig 1841. *Bernh. Pünjer*, Gesch. der chr. Religionsphilosophie seit der Reformation. Braunschweig 1880—83. *J. Lippert*, Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch. Berlin 1882. *A. Dorner*, Ueber d. Wesen d. Relig. (Stud. u. Krit. 2. f. 1882). *W. B. Hildebrand*, Urspr. u. Wesen der Relig. (ZWL., 225. l., 1884). *H. Lotze*, Grundz. der Religionsphilosophie. Lpz. 1884. *B. Pünjer*, Grdr. d. Religionsphil. Braunschw. 1886. *G. Teichmüller*, Religionsphil. Breslau 1886.

Hase K., A prot. polemika kézi k. ford. Hegedüs J. Budapest 1874(5). (Prot. egylet kiadványa.) *Luthardt K. E.* A keresztyénség védelme. I. Ford. Csiky Lajos. Budapest. 1888. *C. Ullmann*, A keresztyénség lényege. Ford. Keresztúri S. — Theol. Ért. Pr. egyl. kiad. 1875. — *Schneller István*, Az ált. vallástörténetről és *Vasskó Gyula*, Vallás és Tudomány. — Theol. Akad. Évk. Pozsony. 1886. —

A kinyilatkoztatás — revelatio — Istennek, közelebbről az ő erejének — potentia — s akaratának —

voluntas — kijelentése az Igében — in verbo Dei. — Az Ige természetfeletti isteni igazság, melyet Isten maga közlött Szt.-Lelke által az ő embereivel — sancti Dei homines — választott férfiakkal: a próféták és apostolokkal.

Az Igének, mint ilyen isteni, szellemi igazságnak — res spiritualis — ismeretére az emberi ész — ratio humana — noha annak némi homályos nyomai — obscura scintillula — benne is feltalálhatók — önerejéből — ex suis viribus — soha el nem jutott volna, mert az Ige az emberi ész felett áll s általa felfoghatatlan.[16])

1. A kinyilatkoztatás fogalma. A kinyilatkoztatás — ἀποκάλυψις, revelatio; φανέρωσις,*) manifestatio — mint a theologia elve — principium theologiae — Istennek:

a) egyrészt azon egyetemes — generalis — vagy természetes — naturalis — ténykedése — actus —, melynél fogva ő maga magát részint a természeti ész — per lumen naturae insitum —, részint a természeti történésekben — per effecta in regno naturae conspicua — feltárja — patefecit —;

b) másrészt azon különös — specialis — vagy természetfeletti — supernaturalis — külső ténykedése — actus externus —, melynél fogva ő maga magát az emberi nemmel az Igében — per verbum — az üdvösségre vezérlés czéljából megismertette.

2. A kinyilatkoztatás felosztása. A különös vagy sajátképi értelemben vett kinyilatkoztatás — revelatio stricte dicta — kétféle:

a) közvetlen — immediata — a menynyiben: a Szent-Lélek a prófétákat és apostolokat közvetlenül — immediate — megvilágosította — illuminavit — s velök a hitre s erkölcsre tartozó dolgok és szavak fogalmát — conceptus rerum et verborum de dogmatibus fidei et morum — közlötte — suggessit. — Ennek különböző módjai — modi revelationis immediatae —:

---

[16]) C. M. Praef. Mai. 11. p. Ap. C. Art. IV. (II.) De iust. 67. p. F. C. P. I. Epit. Art. XI. De Act. Praed. 6. p. U. o. 11. p. Ap. C. Art. XIII. (V). De poen. 53. p. Art. Smalc. P. III. Art. VIII. 11. 13. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 25. p. U. o. Art. II. De Liber. Arb. 9. p.

*) Suidas szerint: φανεροῦν = εἰς τὸ φῶς ἄγειν.

Isten kinyilatkoztatta magát — Deus se revelavit —:

α) közvetve — mediate —, angyalok és emberek szolgálata közbejöttével — interveniente ministerio angelorum et hominum —;

β) közvetlenül — immediate —:

αα) természetfeletti tagolt szavakból álló beszédben — per alloquium vocis articulatae in aëre super ordinem naturae efformatae — Gen. 18. 2. Exod. 3. 2. —;

ββ) álomban — per somnium — cum species quaedam dormientibus obiicerentur — Gen. 28. 12. Dan. 1. 1. —;

γγ) önkivületi állapotban — per ἔκστασιν cum imagines rerum obiicerentur phantasiae hominum vigilantium, externa sensuum operatione cessante — Dan. 10. 5. —;

δδ) az Urim és Thumim által — per Urim et Thumim sacerdotibus —;

εε) benső megihletés által — per internum afflatum, quo Spiritus Sanctus intellectui prophetarum manente sensuum operatione, lumen aliquod cognitionis immediate infundebat — és legtökéletesebben

ζζ) *Fia* által — Illustrissima revelatio divina contigit in N. T. per Filium Dei, qui ἀντοπρόσωπος, i. e. in persona proprie manifestata in carne apparuit — Ján. 1. 18. —;

b) közvetett — mediata —, a menynyiben: Isten maga magát és akaratát — se et voluntatem suam — az emberi nemmel a próféták és apostolok által megirott Ige által m. p. sok részben és sokképen közli — mediante verbo a prophetis et apostolis scripto revelat, m. p. πολυμερῶς et πολυτρόπως — Zsid. 1. 1. Num. 12. 6.

3. A kinyilatkoztatás és az ész viszonya.

a) Az ész fogalma. Az ész — ratio —:

α) alaki szempontból: az ember értelmi képessége — facultas hominis intellectiva —;

β) anyagi szempontból: bölcsészet — philosophia —, azaz természeti észbeli elvek rendszere — principia e lumine naturae notae et discursus seu ratiocinatio e principiis notis exstructus.

b) Az ész különfélesége — diversitas rationis —. Különbség van:

α) eset előtti — ante lapsum — ész, vagyis önmagán — per se et in se —, azaz: elvontan — abstracte — vett philosophia, és

β) eset utáni — post lapsum — ész, vagyis a jelenségszerű, összerű — concrete —, azaz létállapot szerint —

secundum existentiam — vett philosophia között. Amaz, t. i. az önmagán vett ész és philosophia, a kinyilatkoztatással soha sem ellenkezhetik, mert tárgyilag véve a dolgot ész és kinyilatkoztatás egyazonos, mivel mindkettő Istentől ered; de emez, t. i. a jelenségszerű, bűnös emberi ész és bölcsészet, a kinyilatkoztatásnak többnyire ellentmond.

E szerint tehát tulajdonképen a bűnesetben van oka, hogy a kinyilatkoztatott igazság, mely eredetileg csak észfeletti — supra rationem — igazság vala, most tényleg úgy jelentkezik, mint észellenes — contra rationem (sc. corruptam) — igazság.

c) **Az ész használata** — usus rationis —. A mondottakból foly, hogy az ész használata a kinyilatkoztatott igazsággal, közelebbről a hitczikkekkel — articuli fidei — szemben csak bizonyos feltételek mellett engedhető meg.

Az észre mindenesetre szükség van, mert nélküle az Isten Igéje — verbum Dei — megismerhetetlen. — Sine usu rationis nemo in Theologia versari potest, neque enim brutis, rationis expertibus, proponenda est theologia. De különbséget kell tenni az ész kettős, t. i.:

α) **alaki**, eszközi — formalis, organicus seu instrumentalis —, és

β) **anyagi**, szabályozó, birói — materialis, normativus, iudicialis — használata között.

Alaki szempontból az ész használata megengedett. A grammatikai és rhetorikai szabályok az irásmagyarázatnál, a logikai törvények a hit és erkölcsi tételeknek az Irásból való levezetésénél, teljes alkalmazásra találnak.

De az ész anyagi szempontból való használatának a theologiában nincs helye, mert az u. n. metaphysikai tételek, mint p. o.: semmiből semmi sem lesz, vagy ez a mathematikai axioma: egy nem három, a részek nem nagyobbak, mint az egész, a természetfeletti mysteriumokon hajótörést szenvednek.

Szóval az ész csak „**obiectum informationis**“, de nem egyszersmind „**principium probationis**“: az az mint eszköz — instrumentum — s nem mint szabály — és biró — iudex — tűretik meg. Principia rationis formalia nemo reiicit; materialia, quae sint mysteriorum norma, nemo sanus recipit. Theologia non damnat rationis usum, sed abusum et affectionem directorii. Est ratio non dux theologiae, sed pedisequa; serviat ancilla Hagar dominae non imperet: imperium affectans aede sacra eliminetur.

Mindebből következik, hogy a bűnös észnek újjászületésre van szüksége (ratio renata, renovata, verbo Dei illuminata), sőt, minthogy az ujjászületés e földi életben soha sem teljes, tökéletes, — követelmény, hogy míg élünk, rabúl adjuk minden gondolatunkat, hogy hódoljon a Krisztusnak (2. Kor. 10. 6.).

II. FEJEZET.

A kinyilatkoztatott igazságról, mint Irásról.

De Scriptura Sacra.

6. §.

Az Igekönyv vagyis a Szent-Irás.

Scriptura Sacra.

Hunnius, Tractatus de majestate et auct. scr. sep. 1594. *Chemnitz*, Exam. conc. Trid. Frankf. 1615. I. 1—97. *Baumgarten*, Diss. de discrimine revelationis et inspirationis. 1745. *Ch. W. F. Walch*, Kritische Untersuchung vom Gebrauch der heil. Schrift in den vier ersten Jahrhunderten. 1773. *Seiler*, Prog. de revelationis et inspirationis discrimine rite constituendo. 1784. *Sonntag*, Doctrina inspirationis 1810. *Sack*, *Nitzsch* u. *Lücke*, Sendschreiben üb. d. Ansehen d. Schrift und ihr Verhältniss zur Glaubensregel. 1827. *Credner*, De librorum N. T. inspiratione quid statuerint Christ. ante saec. tert. med. 1828. p. 24. *Elwert*, Ueber die Lehre von d. Inspiration (Klaiber's Studien. 1831. III. k. 2. f. 4. l.) *Rudelbach*, Die Lehre von der Inspiration d. heil. Schrift. (Dessen Ztschr. 1840. 1., 1841. 1., 1842. 2.) *Kirchhofer*, Quellensamml. z. Gesch. des neut. Kanons. 1842. *Jacobi*, Die kirchliche Lehre von der Tradition und heil Schrift. 1847. (unvoll.) *Tholuck*, Die Inspirationslehre. (Deutsche Zeitschrift. 1850. 16—18., 42., 44. sz.) *Bleek*, Einleit. in's A. Test. Berlin. 1870. *Bleek*, Stud. u. Kritiken. 1853. 321. l. *Bleek*, Einl. in d. N. T. Berlin. 1866. *Holtzmann*, Kanon u. Tradition. 1859. *Credner*, Gesch. d. neutest. Kanon. 1860. *Hilgenfeld*, Der Kanon u. die Krit. d. N. T. 1862. *Cremer*, Die Auctorität der heil. Schrift, im Beweis des Glaubens. 1873. *Cremer*, Inspiration cz. l. P. R. E². VI. 746. *Th. E. Daubanton*, De Theopneustie der hl. Schrift. Utrecht. 1882. Ugyanattól: De Algenoegzamheid der hlg. Schrift. Utrecht. 1882.

J. Cramer, De Kanon de h. Schrift in de vier eerste eeuwen der chr. Kerk. Amst. 1883. *Schnedermann*, Der christliche Glaube und die heilige Schrift. Basel. 1884. *Hahn*, Zur Schriftfrage. Vortrag. 1885. Reval. *A. W. Dieckhoff*, Das gepredigte Wort u. die heil. Schrift. Conferenzvortrag. 22. l. Rostock. 1886. Ezeken kivül l. *Oehler*, *de Wette*, *Credner*, *Quericke*, *Reus*, *Holtzmann*, *Scholten* bevezetéseit s *Tholuck*, Die Verdienste Calvin's als Ausl. der h. Schrift. Inspiration cz. l. Herzog R. E. VI. 695. l. *Semler*, Von freier Untersuchung des Kanon II. 277. l. *Planck*, Ueber den Inspirationsbegriff (Flatt's Mag. 2. f. 1—23.). *Klaiber*, Die Lehre der altprot. Dogmatiker v. dem testimonium spiritus sancti und ihre dogmatische Bedeutung. (Jahrb. f. d. d. Theol. II. 1.) részlettanulmányait.

Horváth András, De canone scripturae sacrae V. T. Lőcse. 1658. *Keveri János*, Disputatio de sacra scriptura. Wittenberg. 1683. *Kray Pál*, De canonica scripturae sacrae et librorum symbolicorum auctoritate. 1707. *Nagy István*, Magyar concordantia avagy az uj testámentomra mutató tábla. Győr. 1788. *Péczeli József*, A szent irás theologiája. Komárom. 1792—93. *Varga István*, Az új-testamentomi szentirásoknak kritika historiája és hermeneutikája. Debreczen. 1816. *Somosi János*, Bevezetés és bibliologia. Sárospatak. 1854. Dr. *Ballagi Mór*, A biblia. 1863. Bibliai tanulmányok. 1865. *Bakóczi János*, Bibliai szövegtár. Debreczen. 1872. *Péczeli József*, Az ó-szövetségi kánon története. Sárospatak. 1881. *Keresztes József*, A biblia. Budapest. 1879. — A prot. egyl. „Tájékoz. az újabb theologia körében cz. kiadványában (XII. k.). Dr. *Masznyik Endre*, Az Eszme evangyélioma. Pozsony. 1886. *Győry V.*, Krisztus és az Irás. Saphir után angolból. 1879. Budapest. Dr. *Angus*, Bibliai kézikönyv. 1876. Budapest.

Az Irás a Szent-Lélek által kijelentett Igének hiteles, az Ó- és Új-szövetség prófétai és apostoli iratait magában foglaló könyve, röviden: a Szent-Lélek Irás-kijelentése, Igekönyv — manifesta Scriptura Spiritus Sancti —.

Az Irás mint ilyen:

a) egészben istenileg ihletett mű — omnis scriptura divinitus inspirata —;

b) a hitczikkek kizárólagos forrása — Verb. D. condat articulos fidei et praeter ea nemo etc. —;

c) a hit és élet, valamint minden isteni tan kizárólagos szabálya és zsinórmértéke — fidei, vitae, doctrinae unica et certissima regula —;

d) az örök üdvre szükséges — ad aeternam salutem necessaria — ismeretek mindenki előtt nyilt tárháza.[17])

1. A Szent-Irásról általában. A Szent-Irás Isten közvetett, vagyis a próféták és apostolok irataiban foglalt kinyilatkoztatásának, az egyház jelen állapotára — pro hodierno ecclesiae statu — vonatkozó feltétlen tekintélyű s érvényességű okmánya s mint ilyen a ker. igazság csalatkozhatatlan ismeretforrása — principium cognoscendi —.

E szerint a theologia első és feltétlen elve — principium theologiae complexum absolute primum —: a mit Isten kinyilatkoztatott — revelavit —, csalhatatlanul igaz — infallibiliter certum est —; második — secundum — de jelenben első — pro tempore praesenti primum — elve pedig: amit a Szent-Irás tanít — docet —, csalhatatlanul igaz — infallibiliter certum est. —

2. A Szent-Irás fogalma. A Szent-Irásnak jelzett isteni s emberi (prófétai s apostoli) természetéből folyólag kettős: történeti és dogmatikai fogalma különböztetendő meg.

a) *A Szent-Irás történeti fogalma* szerint: a zsidók és keresztyének szent könyveinek foglalata — complexus librorum, quos Judaei et Christiani sacros habent —. Áll két részből: Ó- és Új-szövetségből.

α) Ó-szövetség — Vetus Testamentum. — Az ó-szövetség a zsidó nép már Krisztus előtt bírt szent könyveinek foglalata — corpus —. E könyvek felosztatnak némelyek szerint: történetiekre — in historicos, — költőiekre — in poeticos — és prófétaiakra — in propheticos — mások szerint: mózesiekre v. törvényre — in mosaicos seu legales —, történetiekre — in historicos —, ethikaiakra v. intelmiekre — in

[17]) F. C. P. II. Sol. Decl. De Aet. Praed. Art. XI. 12. p. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 3. p. Ap. C. Praef. 9. p. Art. Smalc. P. III. Art. I. De Pecc. 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. De Aet. Praed 12. p. C. A. Praef. 8. p. Art. Smalc. P. II. Art. II. De Missa 15. p. F. C. P. I. Epit. De Reg. atque Norm. Fid. 1. p. F. C. P. II. Sol. Decl. De Reg. atque Norm. Fid. 3. p. F. C. P. I. Epit. De Reg. atque Norm. 5. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De Lib. Arbitr. 57. p.

ethicos seu paraeneticos — és prófétaiakra — in propheticos —. Az üdvözítő — 24. 34. — megkülönbözteti: Mózest — Mosen — a prófétákat — prophetas — és a zsoltárokat — psalmos —; vagy inkább — Luc. 16. 29. — Mózest és a profetákat — Mosen et Prophetas —.

β) Új-szövetség — novum Testamentum —. Az ujszövetség az apostolok és evangyelisták által irott s ránk maradt könyvek gyüjteménye — collectio —. Feloszlik: történeti — historici — vagyis Krisztus és az apostolok élete s dolgairól szóló, dogmatikai — dogmatici seu doctrinales — vagyis a leveleket tartalmazó és prófétai — prophetici — vagyis a keresztyénség apostoli kor utáni sorsát megjövendölő könyvekre.

A kettő — O- és Új-szövetség — együtt: Kánon — Canon s scriptura Canonica — vagyis az istenileg megihletett — divinitus inspirati — a hit és élet szabályát alkotó — fidei vitaeque norma — szent könyveknek az egyház nyilvános tekintélye által hitelesített lajstroma — catalogus —. A kanon egyes részei „a canone" kanonikus könyveknek — libri Canonici — neveztetnek, mivel azok ama főszabály — regula —, mely szerint minden más irat megitélendő, holott ők megitélés alá nem esnek. Mint ilyenektől lényegesen különböznek az ú. n. apokryphus könyvek — libri apocryphi —, mik a kódexben — in codice — ugyan, de nem a kánonban — non in canone biblico — foglalnak helyet s nem Istentől közvetlen megihletve irattak. Ilyen „*Βιβλία ἀπόκρυφα*" — neveztetnek közelebbről azon könyvek, melyeknek eredete — origo — homályos vagy kétséges — dubia — vala, valamint, melyek hamisaknak s eretnekieknek — pro spuriis et haereticis —, s ép azért az egyházban való olvasásra méltatlanoknak tartattak. E könyvek a nép épitésére — ad aedificationem plebis — használhatók ugyan, de az egyházi tan megalkotásanál érvénytelenek — auctoritatem non habent —.

b) *A Szent-Irás* ***dogmatikai*** *fogalma* szerint: Istennek ihletett próféták és apostolok által irott Igéje a bűnös ember üdvre való megoktatása végett.

E meghatározásból foly, hogy a Szent-Irás egyrészt prófétai és apostoli, másrészt isteni eredetű.

α) A Szent-Irás prófétai és apostoli eredete és tekintélye — canonica auctoritas Scripturae — mellett az

egyház tesz bizonyságot s bizonyságát történeti-kritikai érvekre alapítja.

De az egyház bizonyságtétele — testimonium ecclesiae — a Szent-Irás isteni eredetének csak emberi hitelt — fides humana — szerez, épen azért a Szent-Irás isteni eredete s tekintélye beigazolásának nem egyetlen s nem is feltétlenül szükséges motivuma — non est motivum unicum, neque absolute necessarium —.

Áll pedig az emberi hitel — fides humana — a következő részekből:

αα) hitelesség — *ἀνθεντία*, genuina origo — a szent könyvnek azon sajátsága — indoles — minélfogva szerzője és szereztetési kora egy és ugyanaz a megjelölt szerzővel és korral;

ββ) hitelreméltóság — *ἀξιοπιστία* — a szent könyvnek vagy szerzőnek azon sajátsága, minélfogva közhitelt — fidem publicam — érdemel;

γγ) épség — integritas — a szent könyvnek azon sajátsága, minélfogva a szerző műve épen és romlatlanul — sincerum et incorruptum — maradt ránk, m. p. részint egészben — totaliter seu moraliter — a mennyiben a kanonból egy könyv sem veszett el, részint részleg — partialiter seu formaliter —, a menynyiben egy hely sem romlott meg annyira, hogy a critica által kiigazítható ne lenne.

β) A Szent-Irás isteni eredete és tekintélye mellett, eltekintve a különböző külső és belső mellék-érvektől (externa et interna indicia seu criteria) maga a Szent-Lélek tesz bizonyságot s ennek bizonyságtétele (testimonium Spiritus Sancti) a Szent-Irásnak már nem emberi, hanem egyenesen isteni, vagyis teljesen biztos és minden kétséget kizáró — certa et omnem oppositi formidinem excludens — hitelt szerez.

A Szent-Lélek benső bizonyságtétele pedig — testimonium internum Sp. Sancti — sajátkép nem egyéb, mint: magának az Isten Igének és Szent-Léleknek Irásban foglalt benső ereje, foganatossága — intrinseca vis et efficacia — és Irás által való tanusága — testificatio, obsignatio —. S e tanuságtétel ép ez okon a Szent-Irás isteni eredete megismerésének legfőbb alapja — praecipua et ultima ratio.

Ebből pedig szükségkép foly, hogy a Szent-Irás valósággal isteni ihlésből — divina inspiratio — eredő könyv.

Az isteni ihlés*) — divina inspiratio — általában, vagyis a kinyilatkoztatáshoz, mint Isten egyetemes ténykedéséhez — actio Dei universalis — viszonyítva: Istennek a kinyilatkoztatás irásbeli fentartására vonatkozó különös ténykedése — actio Dei specialis ad revelationem literis consignandam — vagyis közelebbről: oly ténykedés — actio eius modi —, minélfogva Isten nem csupán a megirandó összes dolgok tökéletes fogalmát — conceptus rerum scribendarum omnium obiectis conformes —, hanem magukat a kifejezésre szolgáló szóalakokat is — conceptus verborum ipsorum atque omnium, quibus illi exprimendi essent — természetfeletti módon — supernaturaliter — közlötte az irók értelmével — communicavit intellectui scribentium —, s ezek akaratát irásra indítá — voluntatem eorum ad actum scribendi excitavit —.

A div. inspiratióban e meghatározás alapján a következő mozzanatok különböztethetők meg:

αα) irásra indítás — impulsus ad scribendum —, mely is mint külső isteni megbízás — mandatum externum divinum — és a Szent-Lélek benső indítása — et internus Spiritus Sancti impulsus — kiterjed az egész Szent-Irásra s nemcsak azon esetekre, melyek abban különösen is megjelölvék — Exod. 17. 14. Deut. 31. 19. Ezs. 8. 1. Jerem. 36. 2. Hab. 2. 2. Jel. 1. 11, Máté 28. 19. 2. Pét. 19. 21. —

A szent írók egyenesen isteni megbízásból s nem (mint a róm. katholikusok állítják) csak bizonyos esetleg felmerült okból vagy szükségből — ex occasione quadam accidentaria aliunde oblata aut necessitate coactos — irtak, sőt a mennyiben ily külső irásalkalmak is előfordultak, azok a belső irás-parancsot — internum scribendi mandatum — nemcsak hogy meg nem szüntették, sőt inkább megerősítették, a mennyiben azok is az isteni gondviselés csodálatos intézkedései valának — occasiones mirabili divinae providentiae dispositione apostolis oblatae —, mikhez azután a Szent-Lélek benső indítása járult.

ββ) a dolgok és szavak közlése — suggestio tam rerum quam verborum seu suggestio realis et verbalis —.

A mi az elsőt, t. i. a dolgok közlését — suggestio rerum — illeti, az nemcsak: isteni segédkezésben és irányításban — assistentia et directio divina —, vagyis az iró lel-

*) A div. insp. elméletét bővebben csak Gerhardus és Calovius óta fejtették ki.

kének tévedésektől való megőrzésében, hanem legkülönösebb és legrendkivüliebb közrehatásban — specialissimus et extraordinarius concursus —, vagyis rendkívüli értelmi megvilágosításban — extraordinaria mentis illuminatio — sajátos megihletésben — peculiaris afflatus — és diktálásban is — dictamen — állott.

Ebből foly, hogy tehát a Szent-Irásban inspiráltak az összes dolgok együtt és külön — omnes et singulae res —, vagyis a fődolgok ép úgy, mint a mellékkörülmények, közelebbről inspirált a prófétai, dogmatikai, történeti, chronologiai, topographiai stb. röviden minden elem. Igaz ugyan, hogy ezek közt sok dolog emberi szempontból kicsinyesnek látszik, de isteni szempontból minden nagy jelentőségű — p. o. baculus Jacobi, Gen. 32, 10; penula Pauli 2. Tim. 4., 13. —

S ép e teljes tartalmi inspiratión alapúl a Szent-Irás megrendíthetetlen isteni tekintélye, mert ha egyetlen versecske — unicus scripturae versiculus — közvetlen isteni közrehatás nélkül iratott volna —, a Sátán legott kész lenne ugyanazt egész fejezetről, könyvről s végre a teljes kodexről — de tote capite, de integro libro, de universo denique codice biblico — bizonyítani.

A mi a másodikat, a szavak közlését — suggestio verborum — illeti, ez szintén úgy értendő, hogy: a Szent-Lélek nemcsak a dolgokat és képzeteket, hanem magukat a szavakat is egyenként és összevéve egyénenként közlötte, sugalmazta, dictálta az iróknak — ipsamet verba et voces omnes et singulas individualiter Spiritus Sanctus s. scriptoribus suppeditavit, inspiravit et dictavit —.*)

A stylkülönbség, a melynek ténye tagadhatatlan, a Szent-Lélek accommodatiójára vezetendő vissza — Causa diversi sermonis est, quia dat Spiritus Sanctus unicuique eloqui prout vult —.

S így maga a Szent-Lélek levén a szerző — auctor — természetes, hogy a Szent-Irás nyelvezete tiszta, barbarismusok és soloecismusoktól teljesen ment — Stylus Sacr. Script. est gravis, dignus maiestate divina, nullo vitio grammatico, nullo barbarismo, aut soloecismo foedatus —. Ellenkezőt állítani valóságos istenkáromlás.

---

*) A ref. symbolumok még a vocalisok inspiratióját is tanítják. Form. Consensus Helv. c. 1.: Hebraicus V. T. codex tum quoad consonas tum quod vocalia, sive puncta ipsa sive punctorum saltem potestatem, et tum quod res tum quoad verba *θεόπνευστος*.

Mindebből világos, hogy a Szent-Irás tulajdonképeni szerzője maga az Isten, s hogy tehát az egyes irók — legyenek bár azok akár apostolok, akár apostoli segédek — csak Isten irnokai — Dei amanuenses — Krisztus kezei — Christi manus —, a Szent-Lélek jegyzői, ügyvivői — Spiritus Sancti tabelliones sive notarii at actuarii —, kik valamint az Igehirdetéshez csak nyelvüket, úgy az Ige feljegyzéséhez csak tollukat szolgáltatták. Következőleg: a kanonikus Irás csalatkozhatatlan — infallibilis —, minden tévedéstől ment — omnisque erroris expers —, abban hazugság — mendacium —, hamisság — falsitas — teljességgel nincs, ellenkezőleg, a mi benne foglaltatik kétségtelenül a legigazabb — verissima —, legyen az akár dogmatikai — dogmatica —, akár erkölcsi — moralia —, akár történeti, időrendi, helyi vagy névbeli — — historica, chronologica, topographica, onomastica — dolog.

3. A Szent-Irás tulajdonságai — affectiones, proprietates sive attributa Scripturae Sacrae —. A Szent-Irásnak, mint egészben isteni műnek egészen sajátos, minden más könyvtől elütő — kizárólagos tulajdonságai vannak.

E kiváló tulajdonságok a következők: tekintélyesség — auctoritas —, világosság — perspicuitas —, tökélletesség vagy elégség — perfectio seu sufficientia —, és foganatosság — efficacia.

a) Tekintélyesség — auctoritas —. A Szent-Irás isteni tekintélyessége kétféle — auctoritas Scripturae Sacr. divina est duplex —:

α) okbeli — causativa —, minélfogva a Szent-Irás a hit dolgaira nézve az emberi értelemben egyetértést szül s szilárdít — assensum credendorum in intellectu hominis generat et confirmat. — Más szóval: a Szent-Irás az emberben keletkező hitbeli meggyőződés oka. E hatás alapja az inspiratio, illetőleg a „testimonium Spiritus Sancti internum“ s nem a „testimonium ecclesiae“, mint a róm. katholikusok állítják, kik szerint a Szent-Irás tekintélye is az egyháztól függ — omnis Scripturae auctoritas ab ecclesia dependit. — A causativa auctoritásból foly:

β) a szabályozó és birói vagy kanonikus tekintélyesség — auctoritas normativa et iudicalis seu canonica —, vagyis az Irás azon kitünő méltósága — eminentissima dignitas —, minélfogva csalatkozhatatlan és tökéletes szabály — infallibilis et adaequata norma —, mely szerint minden az ember örök üdvére tartozó hit és életbeli dolgok —

credenda et agenda — mérlegelendők s melynek alapján minden hitbeli vita — omnes controversiae fidei — eldöntendő s minden más irat — omnia alia scripta — megitélendő. Az Irás tehát a hit és élet szabálya s a vitás kérdések birája — norma fidei vitaeque et iudex controversiarum. — Az egyház is biró — iudex —, de csak alsóbbrendű és szolgálati — inferior et ministerialis —, a menynyiben az Irást az egyház-szolgálati intézmény által — ministerium ecclesiae — magyarázatja. Szóval: Isten önhatalmilag *αὐτοκρατικῶς* (*αὐθεντικῶς*), a Szent-Irás kánonilag — *κανονικῶς* (*ὀργανικῶς*), az Egyház szolgálatilag — *διακονικῶς* — szabályozó. — E mellett azonban minden hívőnek joga van az üdvigazság dolgában itélni, de a vitás tételek nyilvános eldöntése — „publica decisio controversarium" — „a ministerium ecclesiae" tiszte. Ha megtéved, felel érte.

Ebből foly, hogy a róm. kath. tan, melyet a regensburgi colloquiumon a jezsuiták ekként formuláztak: „iudex generalis legitimus et ordinarius omnium controversiarum, quaecunque possunt oriri in negotio religionis est pontifex Romanus, sive solus definiat aliquid, sive definiat cum concilio generali. Iste iudex semper est infallibilis, quando ex cathedra definit ut pontifex nulli errori obnoxius" s mely tant a róm. zsinat tett dogmává: elvetendő. De másrészt az is megjegyzendő, hogy egyházunkban csakis a canonicus könyveket vagyis a kánont illeti meg a jelzett auctoritas. A kánon pedig ép — integer —: semmi sem veszett el vagy hiányzik belőle.

b) Világosság — perspicuitas finalis —. A világosság a Szent-Irás azon tulajdonsága, minélfogva mindazt, ami az üdvre szükséges — ad salutem necessaria —, kinek-kinek értelméhez mérten adja elő — adcommodate ad omnium ingenia exponit —. E világosság azonban

α) nem annyira dologi — realis —, mint inkább szóbeli — verbalis —, mert a hit dolgai — res — mysteriumok, azaz megfoghatatlan isteni titkok; és

β) nem feltétlen — absoluta —, hanem feltétes — ordinata —, mert bizonyos feltételekhez, nevezetesen az olvasó vagy hallgató, vallás-erkölcsi — ima stb. — és tudományos — nyelvismeret — előkészüléséhez van kötve;

γ) fokozatos — gradualis —, mert egyes tanhelyek (sedes doctrinae seu loci classici) könynyebben, mások nehe-

zebben érthetők, de azért a mi az üdvre okvetlen szükséges, az mind eléggé érthetően van előadva.

A mi már a Szent-Irás magyarázati elvét illeti: a Szent-Irás maga-magának törvényes és csalatkozhatatlan magyarázója — Scriptura Sacr. est sui ipsius legitimus et infallibilis interpres —, vagyis az Írásnak van maga-magát magyarázó képessége — habet semet ipsam interpretandi facultatem —. E szerint a róm. kath. tan, mely hivatkozással a homályos és sokértelmű helyekre az irás magyarázatát a hitszabályra — regula fidei —, az egyház gyakorlatára — praxis ecclesiae —, az egyh. atyák egyetértésére — patrum consensus — és a zsinatok határozataira — conciliorum praescripta — alapítja, — elvetendő. Mert igaz ugyan, hogy a Szent-Irásban vannak homályos helyek is — concedimus Sacram Scripturam in quibusdam esse locis minus claram —, de az bizonyos, hogy nincs egyetlen tétel, a melyre vonatkozólag az Irásban legalább egy világos hely — sedes — ne volna található. Az ily helyekből — ex perspicuis Scripturae locis — alkotandó meg a hitszabály — regula fidei —, vagyis az isteni tan bizonyos összefoglalata — quae est summa quaedam coelestis doctrinae —, s ennek analogiája szerint kell azután a magyarázatnak mindenkor igazodnia —. Omnis Scripturae interpretatio debet esse fidei analoga — Rom. 12. 6. Ilyen „regula fidei“ — Gerhardus szerint — az apostoli hitvallás — symb. apost. —, melylyel tehát semmiféle irásmagyarázatnak sem szabad ellenkeznie —. Contra hanc fidei regulam nihil quidquam in Scripturae interpretatione proferendum.

Az irásmagyarázati elvből foly a módszer, mely is a grammatikai. Minden helynek csak egyféle értelme van: a betüszerinti — literalis — vagy sajátképi grammatikai értelem — proprius grammaticus sensus —, kivévén természetesen azon eseteket, a hol az összefüggés maga képleges értelemre — sensus figuratus seu tropicus — utal. Miért is a róm. kath. tan, mint a mely Augustinus nyomán nem egy, de általán négyféle irásértelmet t. i. a literalist, allegoricust, moralist és anagogicust*) — az utolsó három közös néven mysticusnak neveztetik — különböztet meg, szintén elvetendő.

---

*) E négyes irásértelmezést versbe is szedték, ilyen formán:

Litera gesta docet; quid credas, allegoria;
Moralis, quid agas; quid speres, anagógia.

c) Elégség vagy tökélletesség — sufficientia seu perfectio finalis (ad finem i. e. beatitudinem) — a Szent-Irás azon sajátsága, minélfogva mindazt tökéletesen, teljesen és kielégitőleg — perfecte, plene et sufficienter — tartalmazza, ami a ker. hit és életre — ad fidem et vitam christianam — tartozik, s amit az örök üdvösség elnyerése végett tudni szükséges.

A sufficientia e szerint nem azt jelenti, hogy az Irás mindazt magában foglalja, a mi isteni és természetfeletti, hanem hogy magában foglalja mindazt, ami az örök üdvösségre szükséges s ezt aztán tökéletesen és teljesen — perfecte et plene — tehát nem csupán „veluti in radice, in semine," mint a róm. katholikusok a végre tanítják, hogy ép ez alapon a hagyomány — traditio — szükségességét és jogosultságát igazolhassák.

Egyházunk a hagyományt — traditio, παράδοσις, verbum Dei ἄγραφον —, mely a róm. katholikusok szerint azon hittételek foglalata — complexus placitorum —, melyek magának Krisztusnak szájából — ex ipsius Christi ore —, vagy az apostoloktól a Szent-Lélek közléseként eredve s kézről-kézre adatva — ab ipsis Apostolis, Spiritu S. dictante, quasi per manus tradita — folytonos leszármazás utján — continua successione — az egyházban ránk maradtak — in Ecclesia ad nos usque pervenerunt —, s mint ilyen szintén négyféle: t. i. történeti — historica —, dogmatikai — dogmatica —, irásmagyarázati — hermeneutica (exegetica) — és szertartási — ritualis —: elveti, mert az Irás nem azt mondja: hallgassátok az egyházat! — audite ecclesiam —, vagy hallgassátok a római pápát! — audite pontificem Romanum —, hanem őt (t. i. a Krisztust) hallgassátok! — hunc audite — Mt. 17. 5. — Különben is legalább a hit dolgában való traditióra — trad. dog. — egyáltalán semmi szükség. A mit a jezsuiták a regensburgi colloquiumon állitottak, t. i. hogy: csupán a Szent-Irásból — ex sola Scriptura —, az Egyház csalatkozhatatlan tekintélyének előfeltétele nélkül — sine praesupposita infallibili auctoritate ecclesiae —, soha egyetlen hamis, eretneki tant sem lehetne elégségesen megczáfolni — sufficienter refutari —, vagy amit a helmstädti ev. theologusok — Calixtus — ironicus czélzattal mondanak, t. i. hogy az Irás mellett az eretnekek szájának betömése végett az öt első századbeli atyák egyetértése — consensus patrum qninquesecularis — mint dogmatikai másodelv —

principium subordinatum — is elfogadandó, téves nézet, mert az Irás azt, mi az üdvösségre szükséges, mind teljesen magában foglalja, m. p. vagy kifejezetten — κατὰ ῥητόν, seu secundum rem — vagy ráczélzottan — κατὰ διάνοιαν, seu secundum sententiam.

De mig az egyházi dogm. traditiót feltétlenül elvetjük, a traditio egyéb fajtáit, vagyis azon hittételeket, melyek, — mint az A. C. Art. XXVI. De Disc. cib. 8. is mondja —: Isten parancsolatait elhomályosították — obscuraverunt praecepta Dei —, mivel azok fölé is kerültek — quia longe praeferebantur praeceptis Dei —, bizonyos feltételek mellett elfogadjuk vagy legalább tűrni készek vagyunk. Nevezetesen elfogadjuk a szertartásiakat — rituales —, mint közönyösöket vagy épülésre alkalmatosakat, a történetieket — tradit. historicas —, amenynyiben a Szent-Irás kánonára vonatkoznak — de canone scripturae —, de nem mint csalatkozhatlan, hanem csak mint valószinű bizonyságot — argumentum non infallibile sed probabile —, az exegetikaiakat — trad. exegeticas —, amenynyiben az atyák magyarázata — interpretatio patrum — a Szent-Irás hitszabályával nem ellenkezik — a scripturae phrasi, verborum proprietate, contextu et analogia fidei non discrepat. —

S teszszük ezt anynyival is inkább, mert ugyancsak a C. A. XXVI. Art. De Disc. Cib. 40. mondja: Servantur tamen apud nos pleraeque traditiones, quae conducunt ad hoc, ut res ordine geratur in eccl. ut ordo lectionum in missa et praecipuae feriae.

d) Foganatosság — efficacia seu efficacitas — a Szent-Irás azon tulajdonsága, minélfogva az emberek lelki oktatására, javítása s vigasztalására — ad instituendos, corrrigendos et tranquillaendos hominum animos — leginkább alkalmas — maxime idonea est.

II. RÉSZ.

Az ev. egyházi köztan anyagi elvéről.

Az üdvigazság, mint hitigazság.
Justitia fidei.

7. §.

A tárgyalás menete.

A hitigazság — iustitia fidei — *tárgyilag:* Istennek az embert a Krisztus érdeméért megigazító kegyelmi ténye, másként: az Istennek az emberrel Jézus Krisztusban való életközössége; *alanyilag:* az embernek Isten kegyelmét a Jézus Krisztus érdemében elsajátító szabadsági ténye, másként: az embernek Istennel a Jézus Krisztusban való életközössége.

A hitigazság e gazdag és mélységes tartalmát legczélszerűbben ép a jelzett *tárgyi* és *alanyi* mozzanatok kölcsönös egymásra való vonatkoztatása s *történetileg* feltételezett összefüggése szerint fejthetjük ki. Szólunk tehát:

1. *A hitigazság tárgyáról:* az Istenről és művéről — Theologia —.

2. *A hitigazság alanyáról:* az emberről és művéről — Anthropologia —.

3. *A hitigazság közvetítéséről:* a Krisztusról és művéről — Christologia s. Soterologia —.

4. *A hitigazság elsajátításáról:* a Szent-Lélekről és művéről — Soteriologia —.

5. *A hitigazság teljességéről:* a végső dolgokról — Eschatologia —.

I. FEJEZET.

A hitigazság tárgyáról, vagyis az Istenről és művéről.

Theologia.

A) Az Istenről — De Deo —.

8. §.

Az Isten fogalma.

Cognitio Dei.

Kant, Krit. der reinen Vernunft. 1781. és: Religion innerhalb der Grenzen der bl. Vernunft. 1793. *Ziegler*, Beitr. z. Geschichte des Gl. an das Das. G. 1792. *Jacob*, Ueber die Beweise für das Dasein Gottes. 1798. *Garve*, Ueber das Dasein Gottes. Breslau. 1802. *Hegel*, Vorles. über die Beweise für das Dasein Gottes. (Religionsphil. II. függelék) 1832. *Ritter*, Ueber die Erkenntniss Gottes in der Welt. 1836. *K. Ph. Fischer*, Die Idee der Gottheit. Stuttg. 1839. *Fortlage*, Darstellung u. Krit. der Bew. s. a. t. 1840. *Fricke*, De argum. pro Dei existentia. 1846. *Sengel*, Die Idee Gottes. Heidelb. 1848—52. *F. Fischer*, Der ontol. Beweis u. seine Geschichte. Bas. 1852. *Joh. Huber*, Die cartesian. Beweise vom Dasein Gottes. München. 1854. *Rohmer*, Kritik des Gottesbegriffs in den gegenwärtigen Weltansichten. Nördl. 1856. *Weissenborn*, Vorlesungen üb. Pantheismus u. Theismus. 1859. *Köstlin*, Gott in der Natur. 1862. *Elvenich*, Die Bew. fürs Dasein G. nach Cartesius. 1868. *Van Endert*, Der Gottesbeweis in der patristischen Zeit. 1869. *Conr. Hermann*, Philos. der Geschichte. Lpz. 1870. *H. Ewald*, Die Lehre der Bibel von Gott. Lpz. 1871. *J. Köstlin*, Die Beweise fürs Dasein G. (Theol. Stud. u. Kr. 1875. IV. é. 1876. I.) *Katzer*, Der mor. Gottesbeweis nach Kant u. Herbart. Leipz. 1877. *Carl Schultz*, Die Beweise f. d. Das. G. und die Gotteserkenntniss. Halle. 1879. *A. Mühry*, Ueber die exakte Naturphilosophie. 2. R. 1880. *L. Schulz*, Die Bew. für das Das. G. 1880. *G. Runze*, l. Jahrb. f. prot. Theol. 1881. IV., és: Der ontolog. Gottesbeweis. Krit. Darstellung seiner Geschichte. Berlin. 1882. *Alfr. Barry*, Die natürl. Theologie. Gotha. 1882. (Felolv. VII. és VIII.) *Elster*, Ueber die Erkennbarkeit Gottes. (Z. W. L. 364—367. l.) 1884. *O. Bertling*, Die Erkennbarkeit Gottes. Lpz. 1885. *A. König*, Schöpfung und Gotteserkenntniss. (VII. 381. l.) 1885. *H. Sommer*, Die Persönlichkeit Gottes (Pr. K. 393—408. l.) 1885. *L. Haas*,

Der Gottesbeweis. (G. Pr. 31. l.) Burghausen. 1885. *E. Hering*, Der letzte Grund der Dinge; oder lässt sich das Dasein Gottes beweisen? (64. l.) Hannover, Norddeutsche Verlagsanstalt. (O. Goedel.) 1885. *Th. Gabriel*, Ableitung des Ursprungs der Gottesidee aus dem Bedürfnisse der Menschenseele. (24. l.) Hamburg. 1886. *Daub*, Kritik der Bew. für das Das. G. *Ulrici*, Gott u. die Natur 79. l. *K. E. v. Baer*, Ueber Zielstrebigkeit. (Studien s a. t. II. 171. l.) *Heman*, Aphorismen über das Gewissen als Quelle des Gottesbeweises. (Jahrb. f. d. Theol. III.)

Dávid Ferencz, Az egy ő magától való felséges Istenről. Kolozsvár. 1571. U. a. Az egy atya Istennek és az ő sz. fiának igaz istenségekről. Kolozsvár. 1571 U. a. Rövid magyarázat.... az igaz Istenről stb. Gy.-Fehérvár. 1567. *Pázmány P.*, Az nagi Calvinus hiszec egy Istene. N.-Szombat. 1609. *P. Witfelt P.*, Hiszek egy Istenben. Kassa. 1671. *Dévai M.*, A tiz par. mag'arázatt'a. Krakkó. (XVI. sz.) *Tzeglédi Gy.* és *Károli P.*, Az egész Világon való ker. Vallásoc az egy igaz Isten felől. Debr. 1569. *Sz. Molnár Alb.*, Az ker. religióra való tanítás. — Calvin Instit. ford. — Hanau. 1624. *Bornemisza P.*, Az ker. hitnek tudománya. Szempten. 1577. *Boros Gy.*, Jahveh. — Ker. Magvető. — 1883.

Az Isten, lényege — essentia — szerint egy — unus — és végtelen személyes szellem — immensus spiritus, una essentia divina individua —.[18])

1. Az Isten-ismeret — notitia seu cognitio Dei. — Az Istenismeret kétféle:

a) Természeti Istenismeret — notitia Dei naturalis — az, minélfogva az ember a természet világosságából — ex lumine naturae — rájut arra, hogy valami főlény — aliquod supremum numen — létezik, ki bölcseségével s hatalmával — sapientia et potentia — az egész világot kormányozza.

E természeti ismeret szintén kétféle — duplex —:

α) belénk oltott — cognitio insita seu implantata, ἔμφυτος —, mely mint ilyen, az eredetileg velünk született istentudaton — lumen naturae insitum — és

β) szerzett — cognitio acquisita, ἐπίκτητος —, mely, mint ilyen, Istennek a természet és történetben nyilvánuló működése szemléletén alapúl.

A természeti Istenismeret magában véve is igaz ugyan, — apostolus eam diserte dicit ἀλήθειαν Rom. 1. 18. 25. — de

[18]) A. C. P. I. Art. I. De Deo. 1. 2. p. Ap. C. Art. I. 1. p. Ap. C. Art. XXIV. (XII.) 27. p.

még sem teljes, biztos, üdvszerző igazság, mert jelen valósága szerint megromlott s tartalmát csak is bizonyos, az Isten léte, hatalma, bölcsesége, jósága és gondviselésére vonatkozó képzet — aliqua de Dei ὑπάρξει, potentia, sapientia, bonitate et providentia notitia — alkotja. Épen ezért a természeti ismeretnek csakis viszonylagos értéke van. Hasznos:

αα) paedagogiai tekintetben — utilitas paedagogica —, a menynyiben a kinyilatkoztatott vagy természetfeletti Istenismeretre előkészít;

ββ) pedeutikai tekintetben — utilitas pedeutica —, a menynyiben erkölcsileg fegyelmez;

γγ) didaktikai tekintetben — utilitas didactica —, a menynyiben a kinyilatkoztatott Istenismeret magyarázatára képesít.

b) Kinyilatkoztatott vagy természetfeletti Istenismeret — notitia Dei supernaturalis seu revelata — a háromegy Istennek — Deus unitrinus — és az isteni dolgoknak — res divinae — a kegyelem világosságából — ex lumine gratiae — vagyis Isten irott Igéjéből — e verbo Dei scripto — merített s az emberek üdvére — ad salutem hominum — rendelt — ordinata — ismerete. Erről bővebben is kell szólanunk.

2. Az Isten fogalma — definitio Dei. — Isten természetfelettileg teljesen kinyilatkoztatta ugyan magát, de mi azért róla csak névleges s nem tényleges, azaz lényegét tökéletesen kimerítő fogalmat alkothatunk — definitio Dei ὀνοματώδης dari potest, οὐσιώδης minime. — Mert mi Istent nem önmagán azaz mint Deus absolutus-t, hanem csak hozzánk s a világhoz való viszonyában, mint Deus relativus-t, más szóval nem egyáltalános lényege — necessitas essentiae divinae — hanem csak lényegének nyilatkozata szerint ismerhetjük meg. Istenfogalmunk tehát csak subjectiv — notio Dei subiectiva —, s nem objectiv — obiectiva seu adaequata — ismeret. Ennek oka ismerő tehetségünk gyarlóságában keresendő. A mi értelmünk véges, s Istent, ki végtelen — infinitus —, a maga benső osztatlan egysége — simplicissima essentia — szerint egyszerre — uno conceptu — felfogni képtelen.

Ebből foly, hogy Istenfogalmunk az Isten lényegét nem kimerítőleg, teljesen megfelelőleg — realiter et adaequate — hanem csak tökéletlenül, különbözőleg s megfelelőtlenül — inadaequate — kifejező ismérvek — notae distinctivae, signa characteristica — összege.

Ilyen jellemű Istenfogalmak: Isten örök értelem — mens aeterna —, okos, igaz, jó, tiszta stb. szellemi lényeg — es-

sentia spiritualis, intelligens, verax, bona, pura etc. —, végtelen szellemi lényeg — essentia spiritualis infinita —, főlény — ens omnium excellentissimum —, a legtisztább s legtökéletesebb szellem — spiritus purissimus et perfectissimus —, világteremtő s kormányzó — mundi creator et rector, adeoque *ὑπερκόσμος* etc. —

3. Az Isten nevei — nomina Dei. — Az Isten nevei az Isten ismeretével kapcsolt s az ő szemléltetésére szolgáló jegyek — termini cum notione Dei, ad eiusdem repraesentationem excitandam coniuncti. — Mint ilyenek kétfélék:

a) lényegjelölők — essentialia —, vagyis az Isten lényegét kifejezők, mint p. o. Jehova, Elohim.

α) יְהוָה*): a LXX.-ban *κύριος*, *θεός*, *ὁ ὤν*. Jel. 1. 4. *ὁ ὤν*, *καὶ ὁ ἦν*, *καὶ ὁ ἐρχόμενος*. E név jelentése Exod. 3. 13—16. szerint: אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה = ero, qui ero s legnagyobb valószinűség szerint Isten örök változhatatlan lényegére s igéretére vonatkozik — immutabilis, qui semper est idem —.

β) אֵל, אֱלֹהִים nem אֵלָה = אוּל = potens, fortis, a LXX.-ban *ἰσχυρός*, hanem ugyancsak אלה (arab szó) = félni = *σέβασμα*, *σέβας*, numen tremendum, az Istenség általános nemfogalmának tekinthető.

Jahve az Elohim Ex. 3. 18. Deut. 27. 5. 6. A többes forma nem polyth. sem trinit. sem pluralis eminentiae seu maiestaticus, sem collectio (az angyalokat is magában foglaló), hanem egyszerűen pluralis abstract.

b) Tulajdonság s működésjelölők — alia (sc. nom. Dei) sumuntur ab attributis divinis, ut omnipotens; alia ab effectis, ut creator. —

α) יְהוָה צְבָאוֹת: a LXX.-ban *σαββαὼθ*, a seregek (csillagok és angyalok) szóval az ég ura. Innét *ὁ ὕψιστος* = summus = a legmagasságosabb = עֶלְיוֹן; *ὁ κύριος*, *δεσπότης*,

*) A Jahve nevet az egyipt. papok is ismerték. Diodorus. Sic. (I. 94.) mondja: *ἱστοροῦσι παρά τούς Ἰουδαίους Μωσῆν τόν Ἰάω ἐπικαλούμενον θεόν*. A későbbi zsidók a יהוה szót nem ejtették ki, hanem a helyett אֲדֹנָי-t mondtak s e szó vocalisait tették a Jahve szó alá is. Innét az olvasás bizonytalansága (Jahve, Jehova) s hogy a Jahve szót a régi egyházi atyák is *ἄρρητον*, *ἀνεκφώνητον*-nak nevezik.

Úr, dominus אֲדֹנָי (Sam. 17. 45. Deut. 4. 19. Birák 5. 20. Dan. 8. 10. Zsolt. 9. Ten. 14. 20. 15. 2. 136 Zsolt. 3.)

β) אֵל שַׁדַּי a LXX.-ban *θεός παντοκράτωρ, θεός, ὤν, κύριος, ἱκανός, ἐπουράνιος.* Úgy látszik, hogy ez Istennek legrégibb, még a patriarchális korból eredő neve. Gen. 17. 1.

Az uj-szövetségben Isten ez alapfogalma kibővült, a menynyiben ő Jézus és az apostolok szerint:

γ) atya — *πατήρ* — Mt. 5. 16. 45. 48. 1. Ján. 5. 7. 2. Kor. 10. 19.;

δ) tökéletes — *τέλειος* — Mt. 5. 48.;

ε) jó — *ἀγαθός* — Mt. 19. 17.;

ζ) szellem — *πνεῦμα* — Ján. 4. 23. 24.

η) boldog s egyedüli Úr — *μακάριος καὶ μόνος δυνάστης ὁ ἔχων μόνος ἀθανασίαν* — 1. Tim. 6. 15. 16.

3. **Az Isten léte** — existentia Dei —. Hogy Isten van, az iránt a ker. ember közvetlenül és feltétlenül bizonyos. Rá nézve egyedüli s döntő a vallási bizonyíték — argumentum religiosum —, vagyis a kinyilatkoztatás ténye, melynél fogva Isten létét egyszerűen előfelteszi s nem bizonyítgatja.

Minthogy azonban a keresztyéneken kivűl istentagadók, a keresztyének között pedig Istenben kétkedők nagy számmal vannak, az Isten léte ú. n. bizonyítékait egészen feleslegeseknek nem tarthatjuk.

Az Isten-léti bizonyítékokat (miket különben régi orthodox dogmatikusaink az imént jelzett álláspontjukból folyólag jobbára egészen mellőznek), két csoportba oszthatjuk:

a) *Elméleti bizonyítékok* — argumenta theoretica —:

α) az ontologiai bizonyiték — argumentum ontologicum —, mely a legtökéletesebb lény képzetéből — e notione entis perfectissimi — következtet Isten létére. E bizonyítékot Plato és Augustinus nyomán különösen Anselmus Cantuarius fejtette ki s ép azért „argumentum Anselmianum"-nak is nevezik.

αα) Anselmus okoskodása: A bolond mondja szivében, hogy nincs Isten — 14. Zsolt. 1. —, de ép ez a bolond, ha engem Istenről, mint oly lényről, kinél nagyobb nem gondolható — quo nihil maius cogitari potest —, beszélni hall, megérti, amit hall és amit megért — et quidquid intelligitur —, az benn van értelmében — in intellectu est —. S bizonynyal

az: „quo maius cogitari nequit“, nem lehet csupán az értelemben — non potest esse in intellectu solo —, mert akkor lehetne gondolni nagyobbat nála, t. i. azt, ami a valóságban is létezik s így az, „quo maius cogitari non potest, est quo maius cogitari potest“; úgyde ez lehetetlen. Létezik tehát valami úgy az értelemben, mint a valóságban, minél nagyobb nem gondolható — existit ergo procul dubio aliquid, quo maius cogitari non valet et in intellectu et in re —. Proleg. 2. —

De ugyane bizonyítéknak más ismert alakjai is vannak:

ββ) argumentum Cartesianum, melyet legügyesebben formulázott Leibnitz: ami valamely dolog fogalmából foly, joggal állítható arról — quidquid ex rei definitione fluat, recte de ea praedicari —, úgyde Isten fogalmában a „lét“ is tételezve van — iam in definitione Dei comprehendi existentiam —, mivel ő a legtökéletesebb lény, ki minden tökéletességgel, következőleg léttel is bír — quia sit ens perfectissimum, adeoque omnes continens perfectiones, inter quas est existentia. — Epist. ad Bierlingium. IV. 21. —;

γγ) argumentum Mendelssonianum, mely a függetlenség képzetéből — e notione independentiae — következtet Isten létére. A tökéletes lény — ens perfectum — mondja Mendelssohn — független — independens —. Ily ens vagy van vagy nincs. Ha nincs, nem létének kell, hogy meg legyen az oka, alapja. Ez ok vagy magában a Deus independensben, vagy azon kivül van. Kivüle nem lehet, mert akkor nem volna independens. Benne nem lehet, mert az ens independens fogalmában logikai lehetetlenség nincs. E szerint a nem létnek oka nem létezik, tehát létezik az ens independens;

δδ) argumentum Kantianum. Lehetség nem lehet valóság nélkül, az az, ha nem létezik semmi valódi, nem létezik semmi lehetséges sem, mert emez amazt előfeltételezi. Kell tehát valaminek léteznie, t. i. a lehetséges reál alapjának. Ezt a mi értelmünk szükségszerűleg tartja ens realissimumnak;

εε) argumentum Hegelianum: Isten fogalma szükségszerűleg létbe megy át, mert a fogalomnak örök ténykedése, hogy a létet önmagával identicusan tételezze.

β) A világtani bizonyíték —: argumentum cosmologicum seu dymanico-cosmologicum —, mely a világ léte s változásából — e contingentia et mutabilitate mundi seu rerum creatarum — következtet Isten létére. E bizonyíték, mely a világ létéből mint okozatból következtet a világ alkotójára mint okra, már Platonál — Phaedr. 245. — és Aristotelesnél —

Phys. VII. 1. VIII. 3. 5., Metaph. XII. 6., v. ö. II. 2. — is előfordul. Ők ugyanis az *ἀεικίνητον* — örök mozgó-ból —, vagyis a világi dolgok örökös mozgásából következtettek a *ἑαυτοκίνητον*-ra, vagyis a magát mozgatóra, vagy mint a scholasticusok mondják, a primum movens-re. Tőlük vették át e bizonyítékot a scholasticusok, így nevezetesen Aquinói Tamás, ki — Summa theol. 1. 2. 3. — az Isten léte bizonyságára vezető viae-k közt említi a via-t, quae sumitur ex parte motus. (Primum movens, quod a nullo movetur, est Deus.)

Ugyane bizonyítékot megtaláljuk más alakban Damascusi Jánosnál — De fide orthodoxa 1. 3. —: „Minden változó, létének oka — mondja — magán kivűl lévén, teremtett. Kell lenni tehát egy, változhatatlan s teremtetlen oknak. Ez az Isten: *δεμιουργὸς ἄκτιστος καὶ ἄτρεπτος, τοῦτο δε τὶ ἂν ἄλλο εἴη ἤ Θεός.*

De sajátkép a Leibnitz és Wolf-féle alakban ismeretes ez a bizonyíték. Leibnitz a „rationis sufficientis“ alapján így okoskodott: Minden, a mit látunk, véges, korlátolt, esetleges, magában elégséges alapja, vagyis a mi létét szükségszerűvé tenné, nincs: kell tehát lenni egy lénynek, ki minden végesnek létalapja, de egyszersmind maga-magának oka — Theodicée 1. 7.

Viszont Kantnál ugyanez a bizonyíték így hangzik: Ha valami létezik, valaminek szükségszerűen is kell léteznie. Létezem legalább én magam, létezik tehát legalább egy absolut szükségszerű — per se necessarium — lény is.

γ) A theologiai bizonyíték — argumentum theologicum —. Kétféle alakban fordul elő, t. i.:

αα) az argumentum physico-theologicum, mely a természeti dolgok véges összefüggéséből — e nexu finali in rerum natura —, a világi dolgok czélszerű berendezéséből következtet a legfőbb rendezőre, kormányzóra, egyike a legkedveltebbeknek. Előfordul már Anaxagorasnál is, ki a világ anyagában — *ὕλη* — rendező észt — *νοῦς* — tanított. Más változatokban Socratesnél — Xenophon Memor. Socr. 1. 4. —, továbbá Nagy Gergelynél (Oratio XVIII. 6.), Minucius Felixnél, Athanasiusnál, a scholasticusoknál, Melanchtonnál, Kalvinnál, az ó-prot. dogmaticusoknál, Leibnitznál, Wolfnál stb.;

ββ) az argumentum ethico-seu historico-theologicum, mely viszont a történeti dolgok véges összefüggéséből — e nexu rerum in historia gestarum finali — az emberiség életének czélos minőségéből következtet egy, a tör-

téneti eseményeket tudatosan intéző legfőbb értelemre, a gondviselő Istenre. Előfordul Augustinusnál — De civitate Dei — Storrnál — Doctr. Christ. pars theoretica. 19. §. — Twestennél — Dogm. 2. 1. 24. — A történetből vett szokásos példák N.-Sándor, Guttenberg stb.

b) *Gyakorlati bizonyítékok* — argumenta practica —:

α) az erkölcsi bizonyiték — argumentum morale —, mely az emberi akarat törvényeiből — e voluntatis humanae legibus — következtet Istenre. E bizonyítéknak közelebbről két főalakja ismeretes:

αα) argumentum conscientiae, mely a bennünk létező erkölcsi törvény tényéből, a lelkiismeretből következtet egy felettünk létező szent s jó törvényhozóra. Előfordúl Tertulliannál — De anima naturale és Apol. Conf. 17. —, Melanchtonnál, Kalvinnál stb.;

ββ) argumentum ethonomicum, mely az erkölcsi világrend folyamatából, közelebb az erkölcstörvénynek a boldogságvágygyal való összeütközéséből következtet egy igazságos, az ellentéteket a jövő életben kiegyenlitő, megfizető Istenre. E bizonyítékot tulajdonképen Kant szerzette;

β) a történeti bizonyiték — argumentum historicum —, mely a népek és bölcsek egyetértéséből — e consensu gentium ac philosophorum — az Isteneszme egyetemes tényéből következtet annak realis valóságára. Előfordul már Ciceronál is — De natura rerum I. 17. és Quaestion. Tusculanae I. 13. —, ki azt mondja: „Nulla enim gens tam effera et barbara quae non cognoscat esse Deum"; továbbá Alex. Kelemennél — Strom. V. 14. —, Lactantiusnál — Divina Instit. I. 2 —, Damascusi Jánosnál, az újabbak közül különösen Gerhardusnál.

4. Az Isten egysége — unitas Dei —. Isten egy — una divina substantia —. Egysége foly — rationes peti possunt —:

α) egyszerűségéből — a Dei simplicitate —. Ami egyszerű és oszthatatlan — simplicissimum et impartibile —, az csak egy lehet — non potest esse nisi unum —;

β) végtelenségéből — a Dei infinitate —. Ellenmondás nélkül több végtelen ható valóság — plura actu infinita — nem létezhetik;

γ) tökéletességéből — a Dei perfectione —. Ami tökéletes — perfectissimum —, az csak egy lehet;

δ) legfőbb jóságából — a summa Dei bonitate —. A legfőbb jó — summum bonum — csak egy lehet.

Közelebbről pedig Isten ezen egysége nemcsak

αα) számi egység — unitas numerica seu numeri —, hanem

ββ) faji egység — unitas specifica vel speciei, qualitatis — is. Más szóval az unitas numerica azt jelenti, hogy Isten csak egy — unus —, hogy csak egy individuum van, ki Isten s Istennek nevezhető; az unitas specifica pedig azt jelenti, hogy Isten egyetlen — unicus —, tehát nincsenek Isten-fajok, egyedek, mint a pogányoknál, mert Istenben általános és különös, lét és lényeg egybeesik.

Ebből foly, hogy egyedül helyes hitnézet a theismus, vagyis az egy és személyes Istenbe vetett hit.

Egyébiránt a theismusnak is különféle alakjai vannak:

α) monotheismus, vagyis a sajátképi theismus;

β) dualismus, két ellenséges elv — jó és rosz Isten — hite;

γ) polytheismus, emberi módra kigondolt istenek imádása;

δ) naturalismus, természet-imádás;

ε) fetischismus (portugal: fetisso = varázsszer), egyes természeti testek imádása m. p. o. zebaismus — csillagimádás —, pyrolatria — tűzimádás —, zoolatria — állatimádás — stb.

A theisticus világnézettel homlokegyenest ellenkeznek:

α) az atheismus, vagyis az oly nézet — persuasio —, mely az istenség létét — numinis existentia — tagadja. Ennek két faja van:

αα) atheismus theoreticus (speculativus), mint Isten elméleti — skeptikus vagy dogmatikus — tagadása; ββ) atheismus practicus, mint Isten gyakorlati, vagyis az életben való tagadása;

β) a pantheismus, vagyis az oly nézet — ea opinio —, mely a világot az istenséggel egy-azonosnak — ἓν καὶ πᾶν —, Isten természetének — Dei natura — tekinti, Istent a világgal összezavarja — Deum cum mundo confundit —.

Ennek különféle fajtái:

$\alpha\alpha$) pantheismus materialis, vel Ionicus, mely az anyagot — $\tilde{\upsilon}\lambda\eta$ — Isten végtelen lényegének — essentia Dei infinita — veszi. (Hylozoismus, materialismus, naturalismus); $\beta\beta$) pantheismus Stoicus, mely a világot oly lénynek — animal — tekinti, melynek képző eleme — pars plastica — Isten; $\gamma\gamma$) pantheismus realisticus seu Spinosisticus, mely Isten egyetlen lényegét — unicam Dei essentiam — két végtelen sajátság — attributa infinita —, t. i. a kiterjedés — extensio — és gondolkodás — cogitatio — alatt fogja fel; $\delta\delta$) pantheismus idealisticus seu Fichtianus, mely mindazt, ami van, egy absolut eszme — idea absoluta — fejleményének tartja; $\varepsilon\varepsilon$) pantheismus identitalisticus seu Schellingianus, mely a természetet és szellemet az absolut isteni elv kifejlésének tekinti; $\zeta\zeta$) pantheismus panlogisticus seu Hegelianus, mely Isten absolut fogalmát — notio — és létét — existentia — egy-azonosnak veszi.

9. §.

Az Isten tulajdonságai.

Attributa Dei.

Böhme, Die Lehre von den göttlichen Eigenschaften. 1826. *Elwert*, Versuch einer Deduktion der göttlichen Eigenschaften. Tüb. Zeitschr. f. Theol. 1830. 4. f. 3. és 197. l. *Bruch*, Die Lehre von den göttlichen Eigenschaften. Hamb. 1842. *Hanne*, Die Idee der absoluten Persönlichkeit. 1861. *Harnack*, Vom Zorne Gottes. (Luther's Theologie. 1862. II. K. 253. l.). *W. Bender*, Schleiermacher's theol. Gotteslehre in ihrem Verh. zur Philos. untersucht. (Jahrb. f. deutsche Th. 1873. IV.) *Dorner*, Ueber die Unveränderlichkeit Gottes. (Jahrb. f. d. Theol. II. 3. 440. l. III. 3. 579. l.). *R. Kübel*, Zorn Gottes. (R. E. XVII. 556—568. l.). 1886.

Basilius Ist., Az Apost. Credonac magyarztja. Gy.-Fehérvár. 1568. *Margitai P.*, Az apost. Credonac magy. Debr. 1624. *Bornemisza P.*, Az ker. tudom. röv. summája. S.-Patak, 1655. *Zvoranics J.*, Az szent Irásb. Hit. againac három Könyve — Hafenreffer után — Keresztúr. 1614.

Az Isten, mint egy, általános személyes szellem — spiritualis essentia — röviden az egy isteni lényeg — una essentia divina —:

1. Önmagán: örök — aeternus —, testetlen — incorporeus —, oszthatatlan — impartibilis —, végtelen — immensus —, egyszerű — indivisus —, szellemi hatalom — spiritualis potentia —.

2. A természeti világhoz való viszonya szerint: a mindenség, közelebbről az összes látható és láthatatlan dolgok teremtő, fentartó, mindenható, mindentudó, mindenütt jelenvaló, bölcs ura — omnipotens, sapiens etc. creator et conservator omnium rerum visibilium et invisibilium, qui ubique et in omnibus creaturis est —.

3. Az erkölcsi világhoz való viszonya szerint: szent, jó, igazságos, könyörületes, kegyelmes, szerető Atya — sanctus, bonus etc. pater —.[19])

1. Az isteni tulajdonságok fogalma. Az isteni tulajdonságok — attributa, virtutes, perfectiones, *ἀξιώματα*, *νοήματα* — alatt azon lényeges jegyeket — conceptus essentiales — kell értenünk, melyek az Istenfogalom tartalmát teljesen kimerítik — quibus notio Dei absolvitur —.

Az isteni tulajdonságok mint ilyenek jól megkülönböztetendők:

α) az Istenség szt. háromsági kölcsönös viszonyulásaiból folyó benső sajátságoktól — proprietates, *ἰδιώματα* — és

β) a sajátos isteni ténykedésekre — p. o. a teremtésre, gondviselésre — vonatkozó különös mondományoktól — praedicata —.

Külön magukra e szerint az isteni tulajdonságok az isteni lényegnek — essentia seu substantia divina — csak rész-ismeretei — partes summae perfectionis singillatim cogitatae; — de összességükben egy-azonosak magával az isteni lényeggel — complexus omnium attributorum est ipsa substantia seu natura divina — vagy — mint már Melanchton mondta —: virtutes sunt ipsa essentia.

---

[19]) Symb. Apost. 1. Symb. Nicaen. 1. A. C. P. I. Art. I. De Deo. 2. Symb. Athan. 8. F. C. P. I. Epit. Art. VII. De Coena Domini 12. 14. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Persona Christi 68. Symb. Athan. 17.

Ez okon az isteni tulajdonságok, mint az absolut tökéletesség fogalmában rejlő jegyek: szükségszerűek és lényegalkotók — necessaria et essentialia —, miket az Isten-fogalom sérelme nélkül — salva Dei notione — tagadni nem lehet — negari non possunt —.

2. Az isteni tulajdonságok különbsége — distinctio attributorum —. Az isteni tulajdonságok adott fogalma alapján döntendő el az a sokat vitatott kérdés: hol, magában Isten természetében, vagy csak az emberi gondolkodás természetében van-e az egyes tulajdonságok alapja?

A scholastikusok két pártra szakadtak. Az ú. n. realisták, vagy fejük Aquinói Tamás után nevezett thomisták azt állitották, hogy az isteni tulajdonságok különbségének alapja magában Isten természetében van, következőleg, hogy azok egy a mástól objective, realiter vagyis oly formán különböznek, hogy Istenben minden egyes tulajdonságnak külön, mintegy helyileg is elválasztott realitás felel meg; viszont az ú. n. nominalisták — Occam Vilmos, Biel Gábor stb. — azt állították, hogy az isteni tulajdonságok különbségének alapja csupán az ember gondolkozásának természetében keresendő, következőleg, hogy azok egy a mástól csakis subiective, nominaliter vagyis pusztán névleg különböznek — omnem distinctionem esse solum in nominibus —.

Mindkét nézet helytelen. Az isteni tulajdonságok, mint ezt már Augustinus is tanítá (l. De trinitate VI. 7. —: „eadem magnitudo eius est quae sapientia et magnitudo et eadem bonitas quae sapientia et magnitudo et eadem veritas quae illa omnia et non est ibi aliud beatum esse et aliud magnum aut sapientem aut verum aut bonum esse aut omnino ipsum esse"), nem alapulnak Istenben létező külön-külön objectiv realitásokon, objective tehát egymástól nem is különbözhetnek, mivelhogy Isten lényege absolut egyszerű — Deus est summa simplicitas —; de másrészt az isteni tulajdonságok nem alapulnak csupán az ember gondolkozásában létező puszta névkülönbségen sem, mert úgy az Isten fogalma merőben élettelen, elvont üres képzetté fajulna; de igenis alapulnak magának az egyáltalános isteni lényegnek a világhoz való más-más viszonyulásán, illetőleg e viszonyulásnak, a mi tökéletlen gondolkodásunkból folyó megfelelőtlen — inadaequat — felfogásán: Ebből foly, hogy az isteni tulajdonságok nem az isteni lényegben, hanem csakis

a mi felfogásunkban képeznek különálló mozzanatokat, szóval, hogy az isteni tulajdonságok az isteni lényegtől s egymástól nem névleg sem tényleg, hanem **alakilag** — formaliter — különböznek, az az nem Istenben létező valóságos realis különbségeket, hanem az egy isteni lényegnek a világhoz való más-más viszonyában megkülönböztethető mozzanatait fejezik ki. Si proprie et accurate loqui velimus, Deus nullas habet proprietates, sed mera et simplicissima est essentia quae nec realem differentiam, nec ullam vel rerum vel modorum admittit compositionem. Quia vero simplicissimam Dei essentiam uno adaequato conceptu adaequate concipere non possumus, ideo inadaequatis et distinctis conceptibus inadaequate essentiam div. repraesentantibus eam apprehendimus, quos inadaequatos conceptus attributa vocamus. Et sic intellectus noster distinguit, quae a parte rei distincta non sunt. Attrib. div. ab essentia div. et a se invicem distinguuntur non nominaliter, neque realiter, sed formaliter, secundum nostrum concipiendi modum, non sine certo distinctionis fundamento.

Ebből szükségkép foly, hogy tehát az isteni tulajdonságok egymásközt a legszebben harmonizálnak. — Harmonica attributorum in eo consistit, quod omnia rite inter se conparanda sint, ne uni tantum tribuatur, ut alterum tollatur, vel evertatur. Sic de misericordia divina ita censendum, ne quidquam detrahatur iustitiae, et vice versa, de iustitia, ne quidquam detrahantur misericordiae.

3. Az isteni tulajdonságok feltalálásának útjai — viae attrib. —. Az isteni tulajdonságok feltalálására, mint ezt Pseudo-Dionysios areopagita — *ἐν τῇ πάντων αἰτίᾳ ὑπεροχῇ ἀφαίρεσει* — s az ő nyomán a scholasticusok is tanították, három út vezet:

a) az okság utja — via causalitatis — *δι᾽ αἰτίας* seu *κατὰ φύσιν* —, midőn Istenre ruházzuk mindazon tulajdonságokat, mik őt, mint a világ teremtőjét s kormányzóját szükségkép megilletik. Ez eljárás jogosultságát bizonyitó alaptétel: effectus testatur de causa eius perfectione;

b) a kitünőség útja — via eminentiae — *δι᾽ ὑπεροχῆς* seu *κατὰ σχέσιν* —, midőn azt, ami tökéletesség — quidquid perfecti — a teremtményekben van, végtelen fokon — infinite — Istenre ruházzuk. Ez eljárás jogosultságát bizonyitó alaptétel: quidquid exstat in effectu, praeexistit in causa;

c) a tagadás utja — via negationis — *δι᾽ ἀφαιρήσεως* —, midőn azt, ami tökéletlenség — imperfectio — van a teremt-

ményekben, Istentől elgondoljuk — removemus —. Ez eljárás jogosultságát bizonyító alaptétel: quod summe perfectum est, ei nullus inest defectus.

Az ezen utakon nyert Istenismeret analogicus és symbolicus jelleménél fogva emberi ugyan, de a menynyiben általa gondolkozásunk az egyáltalános tökéletesség fogalmára jut, mégis tiszta Istenismeret. Ép azért sajátkép csak akkor nevezhető anthropomorphisticus és anthropopathisticus Istenismeretnek, ha gondolkozásunk fél uton áll meg, az az, ha Istenre az emberi gyarlóságokat is ráruházza. — Ratio cogitandi perversa, qua — humani et imperfecti aliquid ad Deum transfertur —. Közelebb:

α) az anthropomorphismus, azon téves felfogás, mely Istennek emberi, testi és lelki sajátságokat — proprietates animi corporisque humani — valósággal tulajdonít.

β) az anthropopathismus pedig oly téves felfogás, mely a tökéletes Istennek tökéletlen emberi érzéseket tulajdonít — imagines loquendi ab inbecillitate humana ductas. —

4. Az isteni tulajdonságok osztályozása — divisio attr. — Az eltérések, mikkel az isteni tulajdonságok osztályozása terén találkozunk, az osztóalap — fundamentum divisionis — különbözőségéből származnak. Szokottabb osztályozások:

a) osztóalap: a tulajdonságnak puszta szóbeli értéke; osztályok: sajátlagos és képleges tulajdonságok — attributa propria et metaphorica (figurata); tagadó s állító tulajdonságok — attributa negativa — *ἀποφατικά* — et positiva — *καταφατικά* —;

b) osztóalap: a tulajdonságok benső értéke; osztályok: eredeti és származott tulajdonságok — attributa primitiva et derivativa —;

c) osztóalap: a tulajdonságoknak világhoz s emberi természethez való viszonya; osztályok: közölhető és közölhetlen tulajdonságok — attributa communicabilia, itaque imitabilia et incommunicabilia, itaque inimitabilia —;

d) osztóalap: Istennek önmagán és a világhoz való viszonya szerint való felfogása; osztályok: benmaradó és kibató tulajdonságok — attributa interna (immanentia) quiescentia — *ἀνενέργητα*, absoluta — et attributa externa (transeuntia) operativa — *ἐνεργητικά*, relativa —.

Mindezek pusztán alaki osztályozások. Leghelyesebb, mert legobjectivebb azon osztályozás, a mely osztó alapúl magát az isteni lényeget — essentia divina — illetőleg ennek fogalmát veszi s Istenben mint egyáltalános személyes szellemben az emberi szellem analogiájára megkülönbözteti:

A) Az Isten absolut szellem-létével adott, vagyis az ú. n. metaphysikai, és

B) Az Isten absolut szellem-személyiségével adott, vagyis az ú. n. psychologiai tulajdonítmányokat, mikor is megjegyzendő, hogy e kétféle tulajdonságok, minthogy Istenben lét és lényeg közvetlenül egy és ugyanaz, csak az esetben valódi tulajdonságok, azaz isteni lényeg-határozottságok, ha mindig együtt s egységben gondoljuk őket.

Lássuk e tulajdonságokat közelebbről.

A) Metaphysikai vagyis Isten absolut szellemlétével járó tulajdonságok. Isten léte szerint: absolut, azaz önmagán feltétlen valóság s mint ilyen a véges természeti lét fogalmával kapcsolatos határozottságoktól teljesen ment. Ez okon megilletik őt:

a) önlétiség — aseitas — vagyis azon tulajdonság, melynél fogva Isten maga magának szabad oka — attr., quo Deus liberrima ipsius causa (ex se natus) est. — Isten önmagán feltétlen létező;

b) függetlenség — independentia — vagyis azon tulajdonság, melynélfogva mindentől független s minden dolog egyedüli okozója — attr., quo nemini quidquam debet, et ipse solus est rerum omnium auctor. — Isten minden mástól független létező;

c) végtelenség — infinitas — vagyis azon tulajdonság, melynélfogva Isten semmi által nincs meghatárolva — attr., quo Deus limitibus nullis circumscribitur —. Isten független a világi lét bármely formájától, közelebbről:

α) független az **idő** létformájától általán, azért megilleti őt az örökkévalóság — aeternitas attr., quo Deus ab omni temporis successione immunis, ipsius temporis rationem in se continens —, és független az időben jelentkező változásoktól, azért megilleti őt a változatlanság — immutabilitas attr., quo omnis determinationum et qualitatum in Deo excluditur successio —;

β) független a **tér** létformájától általán, azért megilleti őt negative az egyszerűség — simplicitas attr., quo Deus omnis materiae ac divisionis expers est —, minek alfajai: az indivisibilitas és invisibilitas; positive megilleti őt a mérhetlenség — immensitas attr., quo Deus, nullis spatii carceribus circumclusus, ipsius spatii auctor est —; és független a térbe eső tevékenységektől, azért megilleti őt a mindenüttjelenvalóság — omnipraesentia attr., quo Deus nullis, spatii limitibus coercitus vi et efficacia sua omnia fert et movet —, még pedig kettős alakja szerint, t. i. mint ható jelenlét — omnipraesentia operativa (relativa), adessentia actualis, ἐνέργεια, efficax operatio — a menynyiben Isten magából kilépve mindent létre hoz, mozgat és mint lényegszerű jelenlét — omnipraesentia essentialis, impletiva, substantualis adessentia Dei ad creaturas —, a menynyiben ő valósággal lényege szerint jelen van mindenütt, csakhogy nem helyileg — localiter seu circumscriptive —, sem végleg — definitive —, hanem betöltőleg — repletive — s így is nem testi, hanem isteni módon — non modo corporeo, sed divino, quod Deus nullo loco conclusus omnia loca propter essentiae suae immensitatem contineat omnia instar minutissimi puncti in se continens —, mert ő bárhol van jelen, teljesen jelen van — ubicunque est totus est —;

γ) végre minthogy az idő és tér az anyagi létezés formái, a mondottakból folyólag Istent általán az anyagi világgal szemben megilletik: negative az anyagtalanság — immaterialitas —, mivel ő általában minden összetétel nélkül való — omnis omnino compositionis expers est —; positive a szellemiség — spiritualitas —, mivel ő minden testi anyag nélkül való — omnis corporeae molis expers est —.

B) *Psychologiai* vagyis az Isten absolut szellemszemélyiségével járó tulajdonságok. Istent szellemszemélyisége szerint megilletik:

a) Az **absolut önérzet** vagy tökélyes élet — vita perfectissima seu perfectio —, mivel Isten minden tökéletességet „ex se et per se habet". Főrészei:

α) tekintve az isteni életet önmagán: tökéletes öntudat — conscientia sui perfectissima —, minek folyományai: a végtelen életteljesség — sufficientia — és végtelen életboldogság — beatitas —;

β) tekintve az isteni életet nyilatkozatában, vagyis ahhoz való viszonya szerint, a mi általa s rajta kivűl van:

a legfőbb cselekvőség — efficacitas summa —, minek alkotó elemei:

$\alpha\alpha$) jóság — bonitas, benignitas —, mint mozdító ok Istenben arra nézve, hogy magán kivűl világot akarjon, s abban jó tetszését — benevolentia — kimutassa, azt egésze s részeiben anynyi jóban részeltesse, menynyinek élvezetére az képes. Isten e jósága különösen az emberekhez való más-más viszonya szerint különböző nevet nyer: p. o. irgalmasság, *οἰκτιρμός, ἔλεος, τὰ σπλάγχνα τοῦ θεοῦ*, misericordia — a menynyiben Isten a természetileg s erkölcsileg nyomorultat megszánja; hosszútűrés — *μακροθυμία, ἀνοχή*, patientia, indulgentia, longanimitas, clementia — a menynyiben a bűnösök büntetésével késik, időt enged nekik a javulásra; kegyesség — *χρηστότης*, levitas — a menynyiben a nyomort enyhiti; kegyelem — *χάρις*, gratia — a menynyiben jótéteményeiben a méltatlanokat is részelteti s a bűnösöknek megbocsátani kész;

$\beta\beta$) szeretet — amor —, mint mozdító ok Istenben arra nézve, hogy a világban a maga képmását akarja s evvel önmagát, legbensőbb lényegét közölje. E szeretet első rendű tárgya — obiectum amoris primarium seu adaequatum — maga az Isten, mint legfőbb jó — amor naturalis seu necessarius —, másodrendű tárgya — obiectum amoris secundarium — a teremtett világ, hol is a szeretet közelebbről úgy jelentkezik, mint:

α_1) általános szeretet — amor universalis seu generalis —, ha Isten szeretetét általán a teremtettségre;

β_1) különös szeretet — amor particularis seu specialis —, ha ugyanazt a teremtettségben az emberre;

γ_1) legkülönösebb szeretet — amor specialissimus —, ha ugyanazt kiváltképen a kegyesekre vonatkoztatjuk.

b. **Az absolut akarat** — divina voluntas —, melynél fogva Isten maga magának s a mindenségnek legfőbb oka — suprema causa —. Az isteni akarat (eltekintve a különféle helytelen felosztásoktól, minők: occulta et revelata, vagy: legalis et evangelica, vagy: ordinaria et extraordinaria, absoluta et conditionata etc.):

α) vonatkozással Istenre magára:

$\alpha\alpha$) szükségszerű akarat — voluntas necessaria —, minélfogva Isten maga magát, mint legfőbb jót — summum bonum — akarja;

$\beta\beta$) szabados akarat — voluntas libera —, minélfogva Isten mindazt, amit magán kivűl — extra se — akar, úgy akarja, hogy ugyanazt nem is akarhatja — possit eadem non velle —;

$\gamma\gamma$) közép akarat — voluntas media —, minélfogva Isten amit nem akar, akarhatja — quae non vult, velle posset —;

β) vonatkozással a létre, közelebbről:

$\alpha\alpha$) általán mint természeti világra: mindenhatóság — omnipotentia —, minélfogva Isten azt, amit akar, megteheti — qua Deus quae vult, potest —;

$\beta\beta$) mint erkölcsi világra: szentség — sanctitas —, a menynyiben Isten a jónak feltétlen törvénye, és igazságosság — iustitia —, a menynyiben e törvényt minden más akarattal szemben érvényesíti.

Az igazságosság körében megkülönböztethető: a törvényhozó igazságosság — iustitia legislatoria, dispositiva, antecedens, ordinans —, melynél fogva Isten törvényt hoz s azt az ember lelkiismeretében kijelenti; törvényosztó igazságosság — iustitia distributiva, iudicialis, consequens, executiva —, melynél fogva Isten törvényét végre is hajtja, még pedig olyformán, hogy vagy jutalmaz s ekkor igazságossága jutalmazó — remuneratoria —; vagy büntet, és ekkor igazságossága büntető — punitiva —.

c) **Az absolut értelem** — divin. intellectus —, minélfogva Isten úgy magát — se ipsum —, mint minden mást — alia quacunque — egyben örök és egyszerű módon — uno aeterno ac simplicissimo actu — tökéletesen megismer — perfectissime cognoscit —. Ez értelem tehát sajátkép: mindentudás — omniscientia —, mely is

α) tekintve tárgyát:

$\alpha\alpha$) szükségszerű ismeret — scientia necessaria, naturalis —, minélfogva Isten magát — semetipsum — s önmagában minden dolgok szűkségességét átlátja — in se ipso omnium rerum necessitatem perspicit —;

$\beta\beta$) szabados ismeret — scientia libera, repraesentatio visionis seu intutionis —, minélfogva Isten mindazt, mi rajta kivül — praeter ipsum — valóban létezik, valóban ismer — vere existentes vere novit —;

$\gamma\gamma$) közép ismeret — scientia media sc. de futuro conditionato seu futuribili —, minélfogva Isten tudja mindazt,

ami bizonyos feltételek mellett — positis quibusdam conditionibus — megtörténhetik;

β) tekintve módját:

αα) tiszta ismeret — scientia pura, intuitiva, immediata —, minélfogva Isten érzékelés, képelés, elvonás, okoskodás nélkül ismer mindent — sine sensu, imaginibus, abstractione, discursu et ratiocinio —;

ββ) együttes ismeret — scientia simultanea —, minélfogva Isten mindent egyformán s egyszerre ismer;

γγ) pontos ismeret — scientia distinctissima —, minélfogva Isten mindent a legrészletesebben ismer;

δδ) igazi ismeret — scientia verissima —, minélfogva Isten mindent legigazabban ismer;

γ) tekintve alkalmazását:

αα) bölcseség — sapientia —, minélfogva Isten a legfőbb jó megvalósítására a legtökéletesebb, az az a czélnak legmegfelelőbb eszközöket — adminicula perfectissima i. e. fini aptissima — alkalmazza.

d) **Isten dicsősége** — gloria Dei. — Az összes tulajdonságok teljes egységében áll Istennek, mint absolut személyes szellemnek dicsősége, fensége. A dicsőségnek — maiestas, *δόξα* — két része van:

α) benső dicőség — gloria interna —, vagyis az Isten végtelen természetében rejlő tökéletességek összfoglalata — complexus omnium perfectionum, quae sunt in infinita Dei natura —;

β) külső dicsőség — gloria externa —, vagyis Istennek az eszes lényektől felismerhető legfőbb tökéletessége — summa Dei perfectio, quatenus a naturis intelligentibus agnosci colique debet —.

10. §.

Az Isten szent-háromsága.

Trinitas Dei Sancta.

Alex. Alesius, Contra horrendas Serveti blasphemias. Lips. 1544. *Jul. Sperber*, Erkenntniss des dreieinigen Gottes u. der ganzen Natur. Berteburg. 1731. *Walch*, Historia controversiae Graecorum Latinorumque de processione spiritus. 1751. *Procopowicz*, Tract. de processione spiritus. 1772. (v. ö. II. 167. l.) *Tholuck*, Die speculative Trinitätslehre der neueren Orientalen. 1826. *Baur*, Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit u. Menschwerdung Gottes.

1841—43. K. 3. *Meier*, Die Lehre von der Trinität. 1844. K. 2. *Kahnis*, Lehre v. h. Geiste. 1847. I. 13. l. *Bucher*, Die Frage nach der pers. Hypostase des philon. Logos. 1848. (v. ö. I. 316. l.) A jánosi logostant illetőleg: *v. Lücke*, *Tholuck*, *de Wette*, *Baumgarten-Crusius*, *Meyer* kommentárait Ján. I. 1-hez. Főleg pd. *Bucher*, Des Apostels Johannes Lehre vom Logos. 1856. *Goss*, De utroque J. Ch. nomine in N. T. obvio 1850. *Trip*, Die Theophanien in den Geschichtsbüchern des A. T. 1858. V. ö. *Kahnis*, De angelo Domini diatribe. 1858. és I. 396. l. *Riehm*, Der Lehrbegr. des Hebräerbr. 1858. *Nebe*, Ueber den Begriff des Namens *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*. 1860. *Wörner*, Das Verhältniss des Geistes zum Sohne Gottes. 1862. *Delitzsch*, Johannes und Philo. (Ztschr. f. die luth. Theol. 1863. 219. l.). *Gangauf*, Des h. Augustinus spekulative Lehre von Gott dem Dreieinigen. 1865. *E. Guers*, Der hl. Geist nach seiner Lehre und seinem Werk, für die Lehre und das Leben dargestellt. Bern. 1866. V. ö. *Pichler*, *Werner*, *Langen*, *Swete* sat. dogmatörténeti művei (II. 316. 323.). *Schulze*, Vom Menschensohn und vom Logos. 1867. *L. Schöberlein*, Die heil. Dreieinigkeit Gottes (in der Schrift: Die Geheimnisse des Glaubens) Heidelb. 1872. *A. Scholkmann*, Die Idee Gottes als des Dreipersönlichen. Berlin. 1875. *F. V. v. Wasserschleben*, Rel. des dreieinigen Gottes. 1884. *Draeseke*, Ueber die Dreinigkeit. (J. Pr. Th. 326—341. l.) 1884. *Trichotomus*, Die Dreieinigkeit der göttlichen Eigenschaften u. des göttlichen Wesens. (St. W. f. 3. 167—180. l.) 1884. *H. Schell*, Das Wirken des dreieinigen Gottes (XV. 624. l.). Mainz. Kirchheim. 1885. *H. Schmidt*, Trinität (R. E. XVI. 13—44) 1885. *Zöckler*, Theol. nat. I. 660. l. *Baur*, Ueber die Bedeutung des Ausdrucks *υἱὸς τοῦ ἀνθρ.* (Hilgenfeld's Zeitschr. f. wiss. Theol. III. 3. 274. l.). *Holtzmann*, Ueber d. neutest. Ausdr. Menschensohn (Hilgenfeld's Zeitschr. VIII. 2. 212. l.). *Schulze*, Vom Menschensohn sat. 1. l. v. ö. I. 446. l. *Kleinert*, Zur alttestamentl. Lehre v. Geiste Gottes. (Jahrbb. f. d. Theol. XII. 1. 3. l.).

Dávid Ferencz, Rövid Magyarázat a sz. háromságról. Gyula-Fehérvár. 1567. *Dávid Ferencz*, Rövid Utmutatás a mostani szent Haromságról tamadot vetélkedesnec megfeytesere sat. Gyula-Fejérvár. 1567. *Tapolcsányi L.* (jes.) Theses theol. de Deo uno et trino. Tyrn. 1727. *Demeter M.*, A Szt. háromságnak azaz az Atyának stb. igaz örök és egyenlő istenségekről való r. k. és apost. egyház igaz és idvességes hiti. Kolozsvár. 1732. (Pennalosa jes. nyomán.) *Bagaméri Mik.*, A Szt. Háromság egy Istenség tudományának stb. megerősítésére tett próba. Kassa. 1800. *Simén D.*, A szt.-háromság eredetének és kifejlődésének története. Pest. 1872.

A szt.-háromság és az emberi ész. — Religio 1872. évf. — *Simén D.*, Az antiokhiai hitvalló. (L. Ker. Magv. VI. k.) *Szeremlei Sámuel*, A vallás lényege és az egyházi háromsági dogma. H. M. Vásárhely. 1870.

A Szent-Háromság — s. trinitas —, mely, mint a hit legfőbb titka — summum fidei mysterium —, az isteni lényeg teljes kijelentése, csakis Jézus Krisztusban — in Christo — érthető meg: Istennek azon sajátsága, melynél fogva az egy isteni lényegben és természetben — in una divina essentia et natura — három különböző személy — tres distinctae personae — az Atya, Fiú és Szent-Lélek — Pater, Filius et Spiritus Sanctus — egy Isten, ki az eget és földet teremté — unus Deus, qui creavit coelum et terram —.

A személy — persona — szót — nomen — azon értelemben — significatio — kell vennünk, a hogyan azt e tárgyban — in hac causa — az egyházi irók — scriptores ecclesiastici — használták — usi sunt —, vagyis alatta nem valami másban foglalt részt s milyenséget — partem aut qualitatem in alio —, hanem olyat kell értenünk, a mi sajátlag magára létezik — quod proprie subsistit —.

Ez alapon a Szent-Háromság:

a) egység a háromságban — unitas in trinitate —, a menynyiben mind a három személy egyenlőkép s teljesen részt vesz egy-azon isteni lényegben — aequalis divinitas —;

b) háromság az egységben — trinitatis in unitate —, a menynyiben ezen isteni lényegegység daczára mégis három egymástól valósággal különböző, teljesen örök s egyenlő személy van — tamen tres coaeternae et coaequales personae sunt —.

A személyek e valóságos különbségén — distinctio — alapulnak azok sajátos működéseik, minők: hogy az Atya a maga lényegéből öröktől — ex substantia Patris ante saecula — nemzé a Fiút — Filius genitus —, vagy

hogy a Szent-Lélek kimegy az Atya- s Fiúból — Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedens —.[20])

1. A Szent-háromság fogalma. A Szent-háromság, melyet már az Ó-testamentom — V. T. — is világosan — clare et perspicue — tanít s mely az emberi ész által felfoghatatlan s megismerhetetlen titok — *ὑπὲρ νοῦν, ὑπὲρ λόγον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν κατάληψιν* mysterium — tanilag a végre állapíttatott meg, hogy az Irásban foglalt — in Scriptura tradita — eredeti értelme valami módon — aliquo modo — és pedig úgy legyen kifejezve, hogy az eretnekek — haeretici — azt meg ne hamisíthassák — ne possunt insidiosa interpretatione eludere —.

A szent-háromsági dogma veleje a következő tételbe foglalható: Isten hármas, az az a lényegben egy Isten a *viszonyos lét* hármas módjával bir — Deus est trinus hoc est, in essentia unus, tres habet subsistendi modos —. Ez alapon a Szent-háromság fogalma imigyen határozható meg: A Szent-háromság Istennek olyszerű viszonya, minélfogva az egy isteni lényegben három isteni személynek van viszonyos léte. — Trinitas divina est ea Dei relatio, qua in una essentia divina tres subsistunt personae divinae —.

E meghatározásban közelebbi meghatározásra szorul:

a) a *lényeg* — essentia — fogalma. A lényeg — essentia, *οὐσία*, substantia, *φίσις*, natura — magának az Istennek azon misége — est ipsa Dei quidditas — minélfogva Isten az, a mi — per quam Deus est id, quod est — vagy: azon végtelen ereje — ea vis infinita —, minélfogva az Isten Isten — qua Deus est —.

A lényeg — essentia — e szerint egy és osztatlan — una et indivisa —, Isten mindhárom személyével közös — tribus deitatis personis communis, — azaz nincs rész szerint — partialiter — a három személyben — in tribus personis, ita ut pars eius sit in patre etc. —, hanem egészben megvan mindenikben — tota est in patre, tota in filio etc.;

b) a *személy* — persona — fogalma. A személy — persona, *πρόσωπον, ὑπόστασις* —, a sajátos léttudat — ens sui con-

[20]) F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Pers. Christi. 33. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. De Aetern. Praed. 66. p. A. S. P. I. I. C. A. P. I. Art. I. De Deo 4. p. Symb. Athas. 25., 29., 31. p. A. C. P. I. Art. I. De Deo. 3. p. Symb. Athan. 4., 5. p. Symb. Nicaen. 2., 7. p.

scium — vagy egyéni, tudatos és közölhetlen állag — substantia, suppositum, ὑφιστάμενον, subsistens, individua, intelligens, incommunicabilis —, mely másban vagy mástól nem tartatik fenn — quae non sustentatur vel in alia vel ab alio —.

c) a *viszonyos lét* — subsistentia — fogalma. A viszonyos lét — subsistentia — más mint az önmagán lét — existentia —. Minden Isten-személy exsistit, azaz létezik önmagára, külön, mint Isten, úgyhogy az Atya is, Fiú is, a Szent-Lélek is Isten, de egyszersmind mindenik subsistit is, a menynyiben bizonyos meghatározott személylyé egyik a másik által lesz — filius exsistit in se ipso, qua Deus, sed subsistit in essentia divina per Patrem, qua filius est —.

2. A Szent-háromság folyományai.

A Szent-háromságból vagyis a három személynek az egy isteni lényegen belül való viszonyából szükségkép foly:

a) *A személyek egyenlősége* — aequalitas —. Ezalatt értendő az egylényegűség — consubstantialitas, ὁμοούσια —. Mind a három személy egyenlőkép vagyis teljesen részt vesz az egy és osztatlan isteni lényegben — una, eadem et indivisa essentia div. —, miből foly, hogy tehát csak *egy* Isten van.

b) *A személyek különbsége* — distinctio —, nem különbözőség — diversitas —. Ezalatt értendő a személyes jellem vagy sajátság — character hypostaticus seu proprietas personalis —, mint azon *ismérvek* — notae, γνωρίσματα — összege, melyek az egy isteni lényegen belül az egyes személyeket külön-külön megilletik, egyiket a másiktól nem ugyan lényegileg — essentialiter —, mintha három természeti egyed — tria subiecta physica — léteznék, mert a lényeg — essentia — csak egy; de nem is névleg — nominaliter —, mintha három gondolati egyed — tria subiecta logica — léteznék, hanem valósággal — realiter —, azaz valódi személyi különbség szerint elválasztják.

Ezzen *ismérvek* — notae — kétfélék:

α) *belsők* — notae internae seu opera ad intra, immanentia, τρόπος ὑπάρξεως — vagyis olyanok, melyek az egyes személyeknek az egy isteni lényegen belül való viszonyos léte — subsistentia — örök módját — ratio aeterna — külön-külön megjelölik.

Ezeket szintén kétfélekép foghatjuk fel, t. i. mint személyes hatásokat — actus personales —, és mint személyes ismérveket — notiones personales —.

αα) A személyes hatások — actus personales — alatt Istenben azon működések — operationes — értendők, mik a három személy viszonyos létéből folynak. Az egyes személyek ily sajátos hatásai, tényked*é*sei: a nemzés — generatio — és kilehelés — spiratio —. Pater generat Filium, spirat Spiritum Sc. i. e. ex aeterno fuit ratio, qua Filius et Spiritus Sc. subsistunt utpote tales in essentia divina —. Viszont: Filius generatur a Patre, spirat cum Patre Spiritum Sc. Spiritus Sc. procedit (spiratur, *ἐκπορεύεται*) a Patre Filioque. —

ββ) A személyes ismérvek — notiones personales — részint jellegzők — significativae —, vagyis az egyes személyekre vonatkozók — quae singulis personis competunt —: mint: az Atyára, — születlenség és atyaság — innascibilitas et paternitas —; az Atya s Fiúra, — kilehelés — spiratio (activa) —; a Fiúra, — fiuság — filiatio —; a Szent-Lélekre, kimenet — processio s. spiratio passiva —; részint állapotalkotók — costitutivae seu proprietates personales —, vagyis, mik az egyes személyek különös sajátságát alkotják — quae ipsum cuiusque personae characterem hypostaticum constituunt — mint: atyaság — paternitas —, fiúság — filiatio — és kimenet — processio —;

β) *külsők* — notae externae seu opera ad extra *τρόπος ἀποκαλύψεως* — vagyis olyanok, melyek az egyes személyeknek a hármas Isten — Deus trinus — egységes tényét képező kinyilatkoztatásban való specificus tényked*é*sét különkülön megjelölik.

Ezek szintén kétfélék:

αα) oeconomikus tényked*é*sek — opera oeconomica —, vagyis olyanok, miket Isten az emberi nem üdvözítése végett — ad reparandam generis humani salutem — mivelt. Nevezetesen: az Atya elküldte fiát az emberek megváltására — Pater ablegavit Filium ad homines redimendos — és elküldte a Szent-Lelket az emberek ujjászülésére — mittit Spiritum Sc. ad homines regenerandos —; a Fiú megváltotta az emberi nemet — Filius redemit genus humanum — és elküldte a Szent-Lelket — mittit Spiritum Sc. —; a Szent-Lélek elküldetik az emberek lelkébe — Spiritus Sc. mittitur in animos hominum — s azokat a Krisztus-szerezte üdv részeseivé teszi — participes reddit salutis per Christum partae —;

ββ) sajátlagos tényked*é*sek — opera attributiva (appropriativa) —, vagyis olyanok, mik, noha a három sze-

mély közös ténykedései — quamquam sint tribus personis communia —, a Szent-Irásban mégis többnyire külön személyeknek tulajdonítvák. Nevezetesen: az Atya teremtett, fentart és gondvisel — Pater creavit, conservat et gubernat — a Fiú által — per Filium —; a Fiú teremtette a világot, feltámasztja a holtokat s végitéletet tart — Filius creavit mundum, mortuos resuscitabit, atque iudicium extremum exercebit —; a Szent-Lélek ihlette a prófétákat — Spiritus Sc. inspiravit prophetas —.

c) *A személyek egybenfoglaltsága* — immanentia — alatt értendő az egyazon isteni lényegen belül létező három személynek a lényeg-egységnél fogva — propter essentiae unitatem — egymásban való megléte. — Ex aequalitate et distinctione redundat immanentia seu *περιχώρησις*, qua una persona propter essentiae unitatem est in altera. —

B) Isten müvéről — De opere Dei —.

11. §.

A teremtés.

Creatio.

Spinoza, Tract. theol. polit. c. VI. de miraculis. *Leibnitz*, Essai de Théodicée sur la bontè de Dieu, la libertè de l'homme et l'origine du mal. Amst. 1710. *Oken*, Entstehung der ersten Menschen. 1819. *J. Müller*, De miraculorum J. Chr. natura et necessitate. 1839. 41. *Erdmann*, Natur oder Schöpfung. 1840. *Krabbe*, De temporali ex nihilo creatione. 1841. *Wuttke*, Abh. über die Kosmogonien der Heidn. Völker. 1850. *Lasaulx*, Die Geologie der Griechen und Römer. (Abh. d. Münchn. Akad. d. WW. VI. Abth. 3. 1852.) *R. Wagner*, Menschenschöpfung und Menschensubstanz. 1854. *Pfaff*, Schöpfungsgesch. mit besond. Berücksichtigung des bibl. Schöpfungsberichts. 1855. *Lücken*, Die Traditt. des Menschengeschlechts. 1856. *Köstlin*, De miraculorum, quae Chr. et primi eius discipuli fecerunt, natura et ratione. 1860. U. a. Die Frage über die Wunder. (Jahrbb. f. d. Theol. IX. 2. f. 205. l.) U. a. Herzog R. E. XVIII. 306. l. *Tholuck*, Ueber die Wunder der kath. Kirche. Művei I. 28. l. *Hölemann*, Die Einheit der beiden Schöpfungsgesch. 1862. *F. W. Schultz*, Die Schöpfungsgesch. nach Nat.-Wissensch. und Bibel. 1865. *Zöckler*, Schöpfung. P. R. E.^{2} U. a. Herzog R. E. XX. U. a. Die Speciesfrage (Jahrb. f. d. Theol. 1861.) *Möller*, Gesch. der Kosmologie

in der griechischen Kirche bis auf Origenes. 1860. *Bosizio*, Das Hexaemeron u. die Geologie. 1865. *Baltzer*, Die bibl. Schöpfungslehre. I. 63. l. *C. A. Briggs*, The hebrew poem of the creation. (OTSt. Apr. 273—288. l.) 1884. *A. Guyot*, Creation or the biblical cosmogony in the light of modern science. 12⁰. XIII. 138. l. New-York. 1884. *A. Laporte*, Histoire et littérature bibliques: la creation. 191. l. Paris. 1884. *W. Buff*, Anmerkungen zur biblischen Schöpfungsgeschichte. (B. G. 22—33, 62—73, 98—106. 148—156. l.) 1885. *A. Koenig*, Schöpfung und Gotteserkenntniss. (VII. 381. l.) Freiburg. 1885. *Karl Müller*, Betrachtungen über die Anmerkungen zur biblischen Schöpfungsgeschichte. (B. G. 276—278. l.) 1885. *J. H. Oswald*, Die Schöpfungslehre im Allgemeinen u. in besonderer Beziehung auf den Menschen im Sinne der kath. Kirche dargestellt. (VII. 243. l.) Paderborn. 1885. *A. Rauschenbusch*, Die Uebereinstimmung des bibl. Schöpfungsberichts mit den Forschungen der Geologie. (Jäckel 4. jegyz. 290—294. l.) 1885.

Pápay J., A teremtés. (Zollmann után.) U. a. A világ fejlődése. (Zollmann után.) U. a. A teremtéskori második s negyedik napi munka. U. a. A jelen természetrend lépcsői. *Csák J.*, A modern naturalismus ellen. (Van Oestersee után. L. Révész, Figyelmező IX. k. 1878.) *Sechi-Szmida*, A teremtés nagysága. Eger. 1883. *Brassai*, Teremtés és fejlés. (L. ker. Magv. XIII. k.) *Boross Gy.*, A teremtés. (L. u. o. XVI. k.)

A teremtés — creatio — a Szent-hármas Isten műve — opus —. Az egy s egyetlen — unus ac solus — mindenható Isten — omnipotens Deus —, ki Atya, Fiú s Szent-Lélek, teremtette — condidit — a mindenséget — universam naturam —, az eget és a földet, a látható és láthatatlan dolgok — visibilia et invisibilia — egyetemét. Ő teremtette az embert is, m. p. nemcsak Ádám s Éva testét és lelkét — Adami et Hevae corpus et animam — hanem a mi — bárha már romlott — testünket s lelkünket is — corpora et animas nostras etsi haec iam sunt corrupta —.[21])

1. A teremtés fogalma. A teremtés — creatio — a Szent-hármas Isten legeredetibb s legáltalánosabb kinyilat-

[21]) F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 34. p. Symb. Apost. 1. p. Symb. Nicaen. 1. p. A. C. P. I. I. Art. De Deo. 1., 2. p. Apol. C. XIX. Art. De Causa Peccati. 77. p. F. C. P. I. Epit. I. Art. De Peccato Origine 4. p.

koztatása — revelatio Dei primitiva et universalis —, vagyis azon külső ténykedése, melynél fogva a mindenséget végtelen erejével — virtute infinita — létre hivta — produxit —.

Ez isteni ténykedés lefolyását megírva találjuk a Mózesféle teremtéstörténetben, melynek igazsága Isten igazmondásán alapszik. Isten műve az ő szavának ellent nem mondhat, következőleg a teremtésről szóló tannak az Irásban foglalt anyagon kell felépülnie.

2. A teremtés oka — causa creationis — háromféle:

a) A teremtés alap vagy szerző oka — causa creationis principalis s. efficiens — egyedül a háromegy Isten — solus Deus triunus —, m. p. tekintve a ténykedés rendjét — ordo operandi —: az Atya-Isten lét- s életalap; a Fiú-Isten lét- s életközeg; a Szt.-Lélek-Isten lét- s élethatalom s kötelék. — Deus Pater — Ezs. 44. 24. — omnia quae sunt per Verbum seu Filium — 1. Jan. 3. 10. — in Spiritu — Gen. 1. 2.; 33. Zsolt. 6. — produxit —.

b) A teremtés mozditó oka — causa impulsiva — egyedűl Isten jósága — bonitas Dei sola —, minélfogva Isten magát és a legfőbb jót közölni akarta — sese et summum bonum communicare voluit —.

c) A teremtésnek eszközi vagy szeroka — causa instrumentalis — nem volt — nulla fuit —.

3. A teremtésnek anyaga — materia creationis — nem volt — nulla datur —. A világ tisztán az isteni akarat ténye. Isten akaratának — velle — a mindenség léte — esse — közvetlen eredménye. — E szerint a teremtés: teremtés a semmiből — creatio ex nihilo; creare = producere ex nihilo —. Isten a világot a semmiből hívta létre.

Az Aristoteles-féle tétel: semmiből semmi sem lesz — ex nihilo nihil fit — Istennel szemben meg nem állhat, mert a semmiből — ex nihilo — semmi sem lesz a természet erői által — per vires naturae —, de Isten végtelen ereje által — per vim Dei infinitam — minden a semmiből teremtetett — omnia creata sunt ex nihilo —, még pedig nem a viszonyos semmiből — nihil privativum —, vagyis a platonicusok „nem létező"-jéből — τὸ μὴ ὄν —, mint a létező-vel — τὸ ὄν — szembeállított chaosból — ὕλη ἄμορφος, materia inhabilis et rudis —, hanem az egyáltalános semmiből — nihil negativum —, mint minden lét tagadásából — negatio omnis entitatis —.

Való igaz, hogy egykor létezett viszonyos semmi — nihil privativum — is — Gen. 1. 2. — a tohu vabohu —, de az ős chaoticus világ is — Gen. 1. 2. — egyenesen Isten absolut akaratára állott elő az egyáltalános semmiből — nihil negativum —.

Az egyáltalános semmiből való teremtés mellett azonban nemcsak az Irás — lumen revelationis —, hanem a józan ész — lumen naturae — is bizonyságot tesz, a minthogy különben a dualisticus és pantheisticus tévelygéseket elkerülni nem is lehet, ellenkezőleg az anyagot Istennel vagy egyazonosnak vagy egyenlően öröknek kell tekintenünk.

4. A teremtés ideje — tempus creationis —. Az idő, mint minden véges létezés formája — determinatio rerum finitarum —, a világgal együtt teremtetett. Ebből foly, hogy a teremtés előtt idő nem volt s hogy tehát örök teremtésről szó sem lehet. A világ az idővel — cum tempore — jött létre a semmiből; de annak alakítása, rendezése már az időben — in tempore — az az 6 nap alatt — in spatio sex dierum — történt.

5. A teremtés módja — modus creationis —. Az isteni teremtő actusban két mozzanat különböztetendő meg, t. i.:

a) a közvetlen vagy első teremtés — creatio immediata seu prima —, azaz a világelemek — substantiae simplices —: az anyag (némelyek szerint az ennek alakítására rendelt személytelen erők is) és a személyes szellemek teremtése. Ezen első teremtés — creatio prima — az idővel — cum tempore — történt;

b) közvetett vagy másodteremtés — creatio mediata seu secunda —, azaz a világnak az elemek alapján történő bölcs továbbképzése — copulatio et dispositio rerum simplicium —. Ez a teremtés az időben — in tempore — vagyis a hexaëmeronban (6 nap) történt.

6. A teremtés czélja — finis creationis — általában a legfőbb jó közlése — communicatio summi boni —, közelebbről:

a) végczél — finis summus — Isten dicsősége — Dei gloria —;

b) közbeeső czél — finis intermedius —, az emberek üdve, boldogsága, haszna — hominum salus, beatitas, utilitas —, mert Isten mindent az emberért — propter hominem —, az embert pedig önmagáért — propter se ipsum — teremtette.

7. A teremtés eredménye — effectus seu terminus creationis —. A teremtés eredménye a látható és láthatatlan világ — creatura visibilis et invisibilis —, mint egész — ἡ κτίσις, ὁ κόσμος, οἱ αἰῶνες, τὰ πάντα —, mely is két részre,

a) a *menynyre* — coelum — és

b) a *földre* — terra — oszlik.

A menynyben megkülönböztetendő:

α) a természeti ég — coelum physicum — m. p. mint levegős — aëreum — és mint étheri — aethereum —;

β) az angyalok és üdvözültek menynyege — coelum angelorum et beatorum —, mely nem valami érzéki és meghatározott hely — locus corporeus et determinatus —, csak egy bizonyos „hol" — certum ποῦ — ahol Isten különös dicsőségben nyilatkoztatja ki magát.

γ) Isten fenséges menynyege — coelum Dei maiestati cum —: vagyis Isten örök és végtelen dicsősége és fensége — aeterna et infinita Dei gloria et maiestas —, melylyel önmagában öröktől bír — in se habuit ab aeterno — és örökké birni fog — in aeternum habiturus est —, mint isteni, menynyei mindenütt jelen való s mindenek felett való mindenható uralommal — divinum, coeleste omnipraesens ac omnipotens dominium super omnia —.

12. §.

A gondviselés.

Providentia.

Hugo Grotius, Sententiae philos. de fato. 1648. *Sander*, Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur. 1799. U. a. Ueber das Grosse u. Schöne in der Natur. 1784. 4. köt. U. a. Ueber die Vorsehung. 3. köt. 4. k. 1801. *Fr. Creutzer*, Progr. in quo philosophorum veterum loci de providentia divina ac de fato explicantur. 1806. *Donner*, Sententiar. de mirac. J. Chr. recens. ex patribus sex prior saec. 1810. *Bormann*, Die chr. Lehre v. d. Vorsehung philos. Betr. 1820. *Graf Joseph v. Maistre*, Abendstunden zu St. Petersburg, od. Gespr. üb. das Walten der göttl. Vorsicht in zeitlichen Dingen, übers. v. Lieber. 1824. 2. k. *Feldmann*, Moira. 1830. *Paulus*, Die Vorsehung. 1840. *M'Cosh*, The Method of Divine Government physical and moral. 1850. 10. kiad. 1870. *E. Bersof*, Die göttliche Vorsehung. 1854. *A. F. C. Wilmar*, Ueber den Begriff des Wunders, Past. theol. Blätter. 1862. *J. Hirzel*, Ueber das Wunder und was damit zusammenhängt.

Zürich. 1863. *Frohschammer*, Die Philosophie und das Wunder (Athenäum II. k. 1.). *W. Beyschlag*, Die Bedeutung des Wunders im Christenthum. Berlin. 1863. *J. Köstlin*, Zur Frage über das Wunder (Jahrb. f. d. Theol. 1864). *Lange*, Vorsehung (Herzog R. E. XVII.). *Güder*, Ueber d. Wunder. Bern. 1868. *Nitzsch*, Augustin's Lehre v. Wunder. 1865. *Godet*, Les miracles de Jésus Christ. Neufch. 1867. *Flügel*, Das Wunder und die Erkennbarkeit Gottes. Leipzig. 1869. *Bender*, Der Wunderbegriff des neuen Testaments. Frankfurt a. M. 1871. *Lomnatzsch*, Schleiermacher's Lehre vom Wunder etc. Berlin. 1872. *W. Woods-Smith*, The Government of God. London. 1882. *U. Stutz*, Ueber Wunder vom naturw. Standpunkte. 1882. *Fr. Lutze*, Ueber das Wunder (Programm). Chemnitz. 1882. *R. Kübel*, Ueber den chr. Wunderglauben. Stuttg. 1883. *F. L. Steinmeyer*, Die Wunderthaten des Herrn zum Erweise des Glaubens erwogen. IV. 166. l. Berlin. 1884. *R. Kübel*, Vorsehung (XVI. 565—583.). 1885. *Fr. Kuhn*, Das Wunder (Z. V. K. X. f. 8. 38. l.) 1885. *J. Köstlin*, Wunder. (R. E. XVII. 358—370. l.) 1886. *J. Schmeidler*, Der Glaube an die göttliche Vorsehung. (Vortrag. 16. l.) Berlin. 1886. *G. Kreibig*, Die Räthsel der göttl. Vorsehung 45. l. Berlin. 1886. *W. Hoenig*, Die Wunderberichte der synoptischen Evangelien (Pr. R. 166—174., 192—200., 218—226., 242—248., 261—265., 292—300. l.). 1886. Ezenkivül l. a nevezetesebb „Jézus Élete" cz. müveket: *Hase-*, *Strauss-*, *Neander-*, *Keim-*, *Renan-*, *Beyschlag*-tól.

Dóhovics B., A világ megnézéséből a teremtő s gondviselő Isten léte mutatva. Buda. 1823. *Sander H.*, Az Istennek jósága stb. a természetben. Poson. 1794. *Szikszai Gy.*, A természeti és ker. vallás. Pest. 1799. Csuda és tételményes vallás. (Religio. 1872. évf.) *Kovács Alb.*, A biblia és tudomány világa. (Pr. Tud. Szeml. 1870. 2. évf.) *Makkai D.*, Determinismus a vallástanban. (U. o. 1871. 3. évf.)

A gondviselés — providentia — szintazonkép mint a teremtés a Szent-hármas Isten müve — opus —. Az egy s egyetlen Isten, ki Atya, Fiú s Szent-Lélek, a világot végetlen erejével — immensa potentia — nemcsak teremtette, de fenn is tartja — conservat — s ismer mindent, minekelőtte megtörténnék — omnia, antequam fiant, praevidet et praescit —. Közelebbről Isten ezen előrelátása — praevisio — s előretudása — praescientia — kiterjed minden terémtményre — ad omnes creaturas —, jókra, gonoszakra — tam bonas

quam malas —, jelenre s jövőre egyaránt — ad praeterita et futura —; előtte mindaz, a mi már történt — iam fit — vagy történni fog — continget —, nyilvánvaló — manifestum —, nélküle semmi sem esik meg. Szóval, Isten elve — principium —, oka — causa — mindennek, egyet kivéve, t. i. a roszszat — malum —, melyet ő sem nem teremt, sem nem gondoz, sem elő nem mozdít — non creat, procurat, efficit aut promovet aut operatur, neque illud iuvat —.[22])

1. A gondviselés — providentia — **fogalma.** A gondviselés — *πρόνοια* — ugyanazon Szent-hármas Isten kinyilatkoztató ténykedésének — actio —, mely a teremtéssel megkezdődött, folytatása — Mundus eadem numinis voluntate atque actione, qua ortus est etiam perpetuatur —. E szerint a gondviselés a teremtéstől csak modaliter különbözik, innét hogy ahhoz, mint creatio prima-hoz viszonyítva, folytatólagos vagy tartós teremtésnek — creatio continua s. perennis — is szokás nevezni. — Teljes fogalma szerint: a gondviselés — providentia — a teljes Szent-háromság azon külső ténykedése — actio externa totius Trinitatis —, minélfogva az általa teremtett dolgokat összevéve és egyenként — qua res a se conditas universas ac singulas — úgy fajilag, mint egyedileg — tam quoad speciem quam quoad individua — teljes hatalommal fentartja — potentissime conservat —, azok működését és hatását befolyásolja — actiones et effectus coinfluit —, mindent szabadon és bölcsen igazgat — libere ac sapienter omnia gubernat — a maga dicsőségére — ad sui gloriam — és e világ, különösen a kegyesek haszna s üdvére — universi huius imprimis piorum utilitatem ac salutem —.

2. A gondviselés actusai — actus providentiae —.

a) A gondviselés actusa tekintve *tárgyát:*

α) egyetemes — universalis, seu generalis —, az az gond — cura —, melylyel Isten minden dologra ügyet vet — omnibus rebus prospicit —;

β) különös vagy részleges — specialis, seu particularis —, az az gond — cura —, melylyel Isten az emberi nemre vet ügyet — generi humano prospicit —;

---

[22]) C. A. P. I. Art. I. De Deo. 2. p. F. C. P. II. Art. XI. De Aet. Praed. 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 7. p. U. o. Art. XI. 7. p.

γ) legkülönösebb vagyis egyenkénti — specialissima seu singularis —, az az gond — cura —, melylyel Isten a kegyesekre vet ügyet — homines probos complectitur —;

b) tekintve *módját:*

α) benmaradó — immanentes — actusok:

αα) előretudás vagy előrelátás — praescientia seu praevisio, *πρόγνωσις* — mint az értelem actusa — actus intellectus —, minélfogva Isten előre felismeri — praecognoscit —, mi válik a teremtmények javára — quid creaturis sit conducibile —;

ββ) rendelet vagy határozat — decretum seu propositum, *πρόθεσις* — mint az akarat actusa — actus voluntatis —, minélfogva Isten azt, mi hasznos, elrendeli — ordinare ac disponere vult —;

β) átható actus — transiens —: maga a külső tény — ipsum opus externum — vagyis a határozat végrehajtása — decreti illius executio, *διοίκησις* —, mint sajátképi értelemben vett gondviselés. Erről tehát közelebbről is kell szólanunk.

3. A sajátképi gondviselés, vagyis a **végrehajtás formái** — forma providentiae. — A végrehajtásnak — executio —, mint sajátképi gondviselésnek, vagyis, mint a gondviselés külső egységes tényének logikailag hármas mozzanata: a) a fentartás — conservatio —, b) közrehatás — cooperatio s. concursus — és c) kormányzás — gubernatio — különböztethető meg.

a) *A fentartás* — conservatio —, az isteni gondviselés azon actusa — actus divinae providentiae —, minélfogva Isten minden általa teremtett dolgot — res omnes a se creatas — a maga létében — in suo esse —, az az a maga eredeti természetében és természeti sajátságaiban s erőiben mindaddig megtart, mig ő akarja — in sua natura et naturalibus proprietatibus et viribus, quas in primis a sui productione acceperunt, conservat quousque vult —.

Közelebbről: a fentartás — conservatio — mint az isteni lényegszerű mindenütt jelenvalóság — omnipraesentia substantialis — által közvetített állandó befolyás — continuus influxus — kiterjed úgy a világelemekre — res simplices —, mint a világrendszerre — nexus cosmicus —.

α) A világelemek fentartása — conservatio rerum simplicium — Isten azon hatékonysága — efficacia —, minél-

fogva a lételemek s azok erői — res simplices, earumque vires — megmaradnak. Ezt a világ-megsemmisülés — annihilatio — tanával szemben emeljük ki.

β) A világrendszer fentartása — conservatio nexus cosmici — viszont Isten azon hatékonysága — efficacia —, minélfogva a lételemek — res simplices — a teremtőtől nyert összeköttetésben maradnak — eam coniunctionem continuunt, quam a conditore acceperunt —. Ezt a világbomlás — destructio — tanával szemben emeljük ki.

b) *A közrehatás* — concursus, cooperatio, συγχώρησις —. A közrehatás (némelyek, p. o. Gerhardus, Calovius ezt a conservatio- és gubernatio-ba olvasztják), az isteni gondviselés azon actusa — actus providentiae divinae —, minélfogva Isten az ő egyetemes befolyásával — Deus influxu generali — a teremtmények, mint másodokok, működésénél — in actiones et effectus causarum secundarum —, közvetlenül — immediate — és azokkal egyszerre — simul cum iis — mindeniknek a maga szükséglete és képessége szerint — iuxta indigentiam et exigentiam uniuscuiusque — kegyelmesen közrehat — suaviter influit —. Teszi pedig ezt úgy, hogy az ő közrehatása nélkül — sine eius concursu — még újjunkat sem nyujthatnók ki s meg sem mozdulhatnánk — ne digitum quidem extendere, nec minimum motum perficere possimus —. Isten az első ok — causa prima —, tőle ered s ő tart fen minden természeti dolgokat vagy másodokokat — causae secundae —, m. p. úgy hogy ezeknek nem csupán erőt ad a működésre — viam operandi dat —, hanem közvetlenül befoly azok működésébe — in actiones et effectus singulos — s hozzá olyan formán, hogy az ő s a teremtmény actiója egy és ugyanazon osztatlan actio. — Szóval a közrehatás — concursus — egyidőben együttes — simultaneus —. A két ok — causa prima et causae secundae — közt különbséget tenni nem lehet. — Non est re ipsa alia actio influxus Dei, alia operatio creaturae, sed una et indivisibilis actio. —

E szerint a közrehatás — concursus — minden ténykedésre s így hát az ember összes, úgy jó, mint rosz cselekedeteire — ad omnes actiones tam bonas, quam malas — kiterjed, de itt mégis nevezetes különbséget kell tennünk. Isten az embernek sajátkép csak a **szabadsági erőt** nyújtja — concurrit ad materiale —, ám annak **alkalmazása** az egyes esetekben már magától a teremtmény elhatározásától függ — non concurrit ad formale —. Más a hatás és a fogyatkozás —

effectus et defectus —, más a ténykedés és a ténykedés rendetlensége — actio et actionis ἀταξία —. A hatásnál közrehat az Isten — ad effectum concurrit Deus —, de a bűnnek ő nem oka — vitium non causat.

c) *A kormányzás* — gubernatio —. A kormányzás az isteni gondviselés azon actusa — actus div. providentiae —, minélfogva Isten a teremtmények dolgait s működéseit a legjobban rendezi, mérsékli s bölcs czéljai szerint igazgatja — optime res, actiones creaturarum ordinat, moderatur et ad fines suos dirigit —.

A kormányzásnak, mely a közrehatás — concursus — közvetítésével történik, négy része van:

α) a ráhagyás — permissio —, minélfogva Isten a bűnre önként hajló teremtményeket — creaturas rationales ad peccandum sua sponte sese inclinantes — a törvénytiltotta rosztól viszsza nem tartja — a malo lege vetito non retrahit —, hanem igazságos okok alapján — iustis de causis — a bűnök örvényébe rohanni engedi — in peccata ruere sinit —*);

β) az akadályozás — impeditio —, minélfogva Isten a teremtmények önkényes működését megtöri — actionem creaturarum pro arbitrio suo constringit —, az az őket istenellenes önelhatározásukban megkorlátozza, ne hogy oly eredményt hozzanak létre, a mi neki ellenére vagyon.

γ) az irányitás — directio —, minélfogva Isten a teremtményeknek úgy jó, mint rosz cselekedeteit saját üdvczélja szolgálatába vonja — ut tendant in obiectum a Deo intentum — s a roszból is jót, a bűnöstől nem czélzott sőt szándékával ellenkező — a peccantibus non spectatum et saepe ipsorum intentioni contrarium — eredményt létesít;

δ) a határvetés — determinatio —, minélfogva Isten a teremtmények erőinek, működése- s szenvedéseinek — creaturarum viribus, actionibus et passionibus — idő, terjedelem és fok tekintetben — ratione temporis magnitudinis et gradus — bizonyos határt vet — certos terminos constituit —.

---

*) E szerint a ráhagyás — permissio — sajátkép: a bölcs Isten negativ actusa — actus negativus Dei sapientissimi —. Isten ráhagyja — permittit —, de nem akarja azt, amit ráhagy az emberre — sed non vult τό permissum —. E tant, mint rideg tételt — frigidum glossema — Luther — De servo arb. — és Melanchton kezdetben elvetették, később azonban dogmatikai szükségességből, vagyis a merev eleve elrendeléssel — praedestinatianismus — szemben, mint mely t. i. Istent tartja a bűn okának, érvényre emelték.

De Isten mindezt mindenkor az ember szabad akaratának — libertas voluntatis humanae — sérelme nélkül, sőt egyenesen az ember magatartásának tekintetbe vételével teszi.

A világ-kormányzás e sajátosságából, közelebbről a személyes Isten szabad ténykedéséből könnyen megérthetjük az u. n. **csodákat** is.

A csodák — bibliai néven *θαυμάσιον*, miraculum, *σημεῖον*, signum, ostentum, portentum, *τέρας*, prodigium; *δύναμις θεοῦ*, *ἔργα θεοῦ*, vagy *ἔργα (κατ' ἐξοχήν)*; az egyházatyáknál gyakran: sacramenta vagy mysteria visibilia — az isteni kormányzás — gubernatio — oly nemű tényei a világban, melyek a közönséges teremtményi vagy természeti erők — causae secundae — és törvény mellőzésével — praeter naturae vim et legem — ha nem is annak ellenére —, etsi non contra naturae legem — közvetlenül az isteni hatalom által vitetnek véghez Isten országa javára.

A csoda — miraculum — mint ilyen több a csodálatosnál — mirabile —. A csodálatos csak relativ csoda — miraculum relativum, — az az szokatlan nemű s természetű, a néző bámulatát felköltő esemény — insoliti artis et naturae effectus, qui admirationem seu stuporem spectantibus movent —. Ellenben az absolut csodák — miracula absoluta —, oly események — eventus —, miknek okát a természeti erőkből kimutatni épenséggel nem lehet — ratio e viribus naturalibus omnino repeti nequit —. Amazt t. i. csodálatos dolgot a teremtett lények: emberek, angyalok, sőt Isten ráhagyásával — permittente Deo — még az ördögök is mívelhetnek —, de csodákat soha.

A mi már az egyes csodákat illeti, azokat a következő *csoportokba* oszthatjuk:

α) tekintve a kört, melyben a csoda végbemegy, vannak:

αα) természeti csodák — miracula in regno naturae —, miket Isten az érzéki világ körében — in rerum natura sensibus subiecta — visz véghez országa terjesztése érdekében — ad propagandum regnum divinum —;

ββ) kegyelmi csodák — miracula in regno gratiae —, miket Isten az ember lelkében — in hominis animo — visz véghez, ugyanannak üdvözítése érdekében — ad ipsum salvandum —. Ez utóbbiak az igazi főcsodák.

β) Tekintve a közeget, mi által a csoda végbe megy, vannak:

αα) hatalmi csodák — miracula potentiae —, vagyis egyik, mint másik körben — in regno naturae vel gratiae — az isteni mindenhatóság által előidézett változások — mutationes per div. omnipotentiam — és

ββ) előrelátási csodák — miracula praescientiae (vaticinia) —, vagyis a jövendő dolgok s történésekre vonatkozó s az isteni mindentudáson alapuló oly világos mondások, miket az események beigazolnak — perspicuae rerum futurarum earumque contingentium praedictiones, quibus eventus respondit per div. omniscientiam —.

A jövendölések központja a messiási jövendölés, még pedig részint mint utalás a Messiásra, részint mint Jézus utalása saját maga s egyháza jövő sorsára. Amazok beteljesedtek, emezek pedig a menynyiben még be nem teljesedtek, be fognak teljesedni.

4. A gondviselés czélja — finis providentiae — kettős:

a) elsőrendű és végczél — f. primarius et ultimus —: Isten megismerése és ünneplése — Dei agnitio et celebratio —;

b) másodrendű és közbeeső — f. secundarius et intermedius — : e világ s különösen a kegyesek java — universi sc. huius atque imprimis piorum utilitas —.*)

13. §.

A jó és rosz angyalok.

Angeliboni et mali.

Ode, Tractati de Angelis. 1739. *Mayer*, Historia diaboli (ed. 2.) 1780. *Winzer*, De daemonologia in N. T. libr. propos. V. Comm. *Schmidt*, Hist. dogmatis de angelis tutelaribus (Illgeus Denkschrift der hist. theol. Gesellsch. 1817. 2-ik.) *Horst*, Dämono-

*) Az itt előadott keresztyén felfogással ellenkező világnézetek: a fatalismus (fatum, *μοῖρα*, *εἱμαρμένη*), mechanismus, materialismus (determinismus), fortuitismus. Non asserendum est fatum Stoicum, quo omnia absoluta et inevitabili necessitate eveniant; neque fatum astrologicum rigidius, a quo etiam actus liberi voluntatis humanae ab influxu astrorum dependeant, sed agnoscendum est fatum christianum, quod est connexio causarum et effectuum necessaria, necessitate extrinseca, quatenus a Deo infallibiliter praescita, decreto absoluto, vel conditionato constituta et regimine divino suaviter disponente gubernata est. Fortuna quae est eventus per accidens, effectum per se intentum causae libere agentis concomitans, non datur ratione Dei omniscii et sapientissimi, sed respectu hominis ignorantis.

magie, 2. k. 1818. *Usteri*, Merkwürdige Stellen der Kirchenväter üb. d. Wesen d. Dämonen. *Sander*, Die Lehre der h. Schrift vom Teufel. 1858. *Chr. Blumhardt*, Ueber die Lehre v. d. Engeln (Wilmar Past.-theol. Blätt. 1865. I.). *J. H. Oswald*, (róm. kath.) Angelologie, Paderb. 1883.

Jaszlinszky A., Trac. th. De angelis. Tyrn. 1762. *Munkay J.*, A szt. angyalok története. 4. k. Esztergom. 1883.

I. A jó angyalok illetőleg az angyalok — angeli — Isten teremtményei — Deus est factor visibilium et invisibilium omnium — : láthatatlan szellemi lények, kik a menynyekben könyörögnek ugyan értünk — in coelo pro nobis orant —, de azért nékünk nem kell hozzájok fordúlnunk — invocare —, nem kell őket imádnunk — adorare —, sem pedig őket bármi módon, mint pártfogókat — patronos — s közbenjárókat — intercessores — tisztelnünk — honorare —, mert ez, egyedül Istent illetvén tisztelet — honos —, bálványimádás — idololatria — volna.[23])

II. A rosz angyalok — cacodaemones — bűnbeesett, rosz szellemek — lapsi mali spiritus — : a Sátán vagy Ördög országa — regnum diaboli —.

A Sátánt — Satan — vagy Ördögöt — diabolus — s országa tagjait, az ő rabszolgáit — mancipia diaboli — Isten eredetileg szintén jóknak teremtette, de azok utóbb tőle elpártoltak : Isten, az ő Igéje és országa ellenségeivé lettek — Deum tamquam hostes oderunt —.

A Sátán vagy Ördög, mint ilyen, Isten Igéjét sem szivelni, sem hallgatni nem képes — nec ferre nec audire potest — kezdettől fogva hitetlen, hazug — mendax — s embergyilkos — homicida —. Akarata állandóan a roszra irányul. A bűnnek, mely az első emberpárnak általa történt fejbujtása s elcsábitása — seductio — következtében jött a világba, okozója — causa — s közreható oka, szerzője — auctor —. Azért minden ember, még e világ bölcsei sőt a kegyesek is — sapien-

[23]) Symb. Nicaen. 1. p. Art. Smalc. P. II. Art. II. De missa 26. p.

tes et iusti coram mundo — büntetésül hatalmába — sub diaboli potestate — adattak s országa alá — atque imperio — vettettek s ő az, a ki az embereket tévelygésbe, eretnekségbe s minden bűnbe ejti — impellit ad varia peccata, ad impias opiniones, ad manifesta scelera —. De erejét — potentiam — Jézus Krisztus a maga erejével — potentia — megsemmisítette — devicit — s felettünk való hatalmát megtörte — regnum diaboli destruxit —, sőt végre itéletnapján az istentelenekkel — impios ac diabolas — egyetemben pokolra kárhoztatja — condemnabit —, hogy vég nélkül gyötörtessenek — ut sine fine crucientur —. S mi is csupán a Krisztus segítségével — auxilio Christi — s különösen Igéjével arathatunk diadalt felette.[24])

I. A jó angyalok illetőleg az angyalokról.

1. Az angyalok fogalma. Az angyal név — ἄγγελος — nem természetet — naturam —, hanem csak tisztet — officium — jelez, anynyi mint küldött, követ — missum, legatum, nuntium —. Jól mondja Augustinus: kérded a természet nevét — naturae nomen —, szellem az — spiritus est —; kérded a tisztet — officium —, angyal az — angelus est —.

Az angyalok, mint ilyenek: Isten által teremtett, az ő szolgálatára rendelt, véges s merőben szellemi — testetlen — lények — angeli sunt spiritus finiti, completi, conditi a Deo; vagy: substantiae spirituales, completi et finiti, homine superiores, et Deo inferiores —. Completi: a menynyiben szellemi substantiájuk egymagára teljes létet képez, nem úgy mint az

[24]) Art. Smalc. P. II. Art. II. De Missa. 16. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De Libero Arb. 22. p. Ap. Conf. Art. III. De Christo. 49. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De Lib. Arb. 7. p. C. A. Art. XX. De B. Operibus. 25. p. C. M. Praef. maior. 10., 11. p. C. M. P. 3. Or. Dom. Prec. III. 62., 80. p. C. M. P. V. De Sacr. Alt. 81., 82. p. Ap. Conf. Art. XIX. De Cau. Pecc. 77. p. C. M. P. III. Or. Dom. Pet. VII. 115. p. C. A. Art. XIX. De Cau. Pecc. C. M. P. II. Symb. Apost. Art. II. 27. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 27. p. Ap. Conf. Art. III. De Dil. et Impl. Leg. 17., 18. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De Lib. Arb. 37. p. Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 48., 49. p. C. A. Art. XX. De Bon. Op. 32. p. C. M. P. III. Orat. Dom. Pet. II. 54. p. C. A. Art. XVII. De Christ. Red. 1., 2., 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. IX. De Desc. Christ. 2. p.

ember lelke, mely incompleta, mivel teljes létté csak a testtel való egységében válik.

2. Az angyalok tulajdonságai — attributa angelorum —. Az angyalok tulajdonságai alatt az ő természetüknek negativ és positiv jellemű kifejtő jegyeit értjük.

a) *Negativ* jegyek:

α) oszthatlanság — indivisibilitas (simplicitas) quod non sunt compositi ex partibus essentialibus —;

β) láthatatlanság — invisibilitas —;

γ) változhatatlanság — immutabilitas —, de nem egyáltalán — omnimodo —, hanem csak más teremtményekkel összehasonlítva;

δ) romolhatatlanság — incorruptibilitas —, mert testük nem levén, nincs meg bennök a romlás elve — principium corruptionis —;

ε) helyhezkötetlenség — illocalitas —, mivel helyileg körül nem irhatók — loco circumscribi non possunt —.

b) *Affirmativ* jegyek:

α) értelmi képesség — vis intellectus —;

β) akaratszabadság — voluntatis libertas s. potentia appetendi bona et aversandi mala —;

γ) beszélőképesség — facultas loquendi s. manifestandi aliis conceptus suae mentis —;

δ) kiváló, de korlátolt — véges — cselekvőképesség — potentia s. vis quaedam operandi extra se, quae magna quidem est, sed limitata —, minélfogva csodálatos dolgokat mívelhetnek, de csodákat nem — ita, ut mirabilia, non miracula edant —;

ε) halhatatlanság, vagyis örökké, de nem öröktől való enyészhetetlen létezés — duratio aeviterna, non aeternitas, sed aevum, i. e. duratio habens initium, sed expers finis —;

ζ) meghatározott hollétezés — ubietas definitiva —;

η) rendkivüli gyorsaság — agilitas summa —.

3. Az angyalok állapota — status angelorum — kettős:

a) *Eredeti vagy kegyelmi állapot* — status originalis seu gratiae —. Az angyalok eredetileg mind egyenlőkép igazak, jók, kegyesek s Isten dicsőitésére és szolgálatára hivatottak

voltak, de egyszersmind fel voltak ruházva a jóra s roszra való képességgel is — conditi tamen sunt ad bonum et malum morale indifferentes, liberumque arb. habuerunt ad standum et labendum —.

b) *Eredetit követő állapot* — status originalem secutus —. Ez állapot szintén kettős:

α) a dicsőség állapota — status gloriae s. confirmationis —. Az angyalok egyrésze ugyanis eredeti ártatlan állapotában megmaradt, sőt abban Isten által megerősíttetett, m. p. úgy hogy innentúl már semmiképen sem vétkezhetnek — omnino non possunt peccare —, mert értelmük tökéletesebbé lett. E jó angyalok meghatározott számmal vannak, s valószinű, hogy bizonyos renddel — ordo — is vannak, de e rend fokozatai előttünk ismeretlenek — incertum est —;

β) a romlottság állapota — status indurationis, miseriae s. damnationis. — Viszont az angyalok közül némelyek a maguk szabad akaratukból vétkezvén, a teremtőtől elpártoltak — a creatore defecerunt —. Ezek a rosz angyalok, kikről külön fogunk szólni.

4. Az angyalok működései — actiones, opera s. officia angelorum —. Az angyalok működései kétfélék:

a) *Saját üdvösségükre tartozók* — actiones ad ipsam beatitudinem pertinentes —, minők:

α) lényegileg — essentialiter — Isten intuitiv megismerésének s a tisztán megismert Isten odaadó szeretetének actusa — actus intuitive cognoscendi et intentissime amandi Deum clare cognitum; —

β) esetlegesen — accidentaliter — más tárgyak megismerésének actusa — actus intelligendi obiecta alia —, p. o. miket Isten különösen kinyilatkoztatott vagy mik az egyházban tapasztalhatók, mint a testtélevés titka — incarnationis mysterium —, a bűnös megtérése — conversio peccatoris —.

b) *Szolgálattételükre vonatkozók* — actiones, quae ad ministerium spectant —:

α) a kegyeseket kiszolgálják — ministrant —, gyermekségök idejében őrzik, meglett korukban munkájukban segítik, végre halálos órájukban környül veszik;

β) az egyházban az Ige szolgálatát előmozdítják — promovent ministerium verbi —, közelebbről a mózesi törvény kihirdetésénél jelen voltak — adfuerunt —, Kristus testbe-

jövetelét megjelentették — annuntiarunt —, a bálványimádást gátolják — impediunt indololatriae in Eccl. introductionem — és a szent gyülekezéseknél jelen vannak — intersunt coetibus sacris —;

γ) az államban segítik az előljáróságot — magistratus —, utját állják a társadalmi rend felforgatásának, elhárítják a vészt, leverik a kaján ellenséget — arcent pericula et hostes iniquos affligunt —;

δ) a családban előmozdítják a kegyesek házasságkötését — coniugia piorum —, őrzik a családi vagyont — rem familiarem —, védik a család zálogait: a gyermekeket —, pignora familiae, liberos —;

ε) a végitéletkor Krisztust dicsőségben lehozzák, az itélendőket egybegyüjtik, a kegyeseket az istentelenektől elválasztják, az istenteleneket a pokolba letaszítják, a kegyeseket Krisztus jobbjára ültetik.

Mindezeknél fogva illő, hogy az angyalokat nagyrabecsüljük — magnifaciamus —, szeressük — amemus —, féljük — caveamus —, és gonosz tetteinkkel ne sértsük — malis actionibus offendamus —; de mivel azok nem Istenek, hanem csak szolgáló lelkek, azért imádni őket nem helyes — preces autem ad eos dirigere non decet —.

II. A rosz angyalokról, illetőleg az Ördögről.

1. A rosz angyalok fogalma. A rosz angyalok — angeli mali — alatt azon angyalokat kell értenünk, kiket Isten a maga képére, szentségben és igazságban teremtett — concreata sapientia et iustitia —, de kik a magok szabad akaratjukból — sponte sua — Istentől elpártolván — a Deo et regula recti aversi —, Istennek és az embereknek örökös ellenségei lettek — perpetui facti sunt Dei hominumque hostes —, és úgy örök kinokkal gyötretnek — aeternis cruciatibus torquendi —. Ez angyalok bukását valószinűleg a gőg — superbia —, mint az ő első bűnük — peccatam primum — idézte elő. S valószínű az is, hogy nem egyszerre, nem is egymás után, hanem bizonyos fő vezérlete alatt estek el — sub certo quodam duce aut principe —, kit az Irás Sátánnak és Ördögnek nevez — quem satanam et diabolum s. scr. apellat —, s ki vagy rábeszéléssel vagy példaadással — qui vel svasione vel exemplo — vonta őket ugyanazon bűn körébe — ad societatem eiusdem peccati —. Ez pedig nem a teremtés hat napján belül — non intra hexaëmeron creationis —, hanem annak végével az első

emberpár esete előtt a világ második hetében — eo absoluto, ante lapsum primorum hominum, secunda orbis conditi hebdomade — történt. Mely napon? — bizonytalan — incertum qua die —.

2. A rosz angyalok állapota, — mint már fentebb megjegyeztük: nyomor, kárhozat állapota — status miseriae (indurationis, damnationis s. poenae) —. Közelebbről kétféle büntetés érte őket:

a) *fosztó-büntetés* — poena damni s. privativa —, nevezetesen:

α) az eredeti velük teremtett bölcseség és szentség elvesztése — amissio sapientiae et sanctitatis concreatae —. Maradt ugyan még némi ismeret — scientia — bennük is, de az: kételkedések s bűnök homályosította ismeret — scientia dubitationum et errorum tenebris circumfusa —.

β) Isten boldog szemléletéből való kizártság — exclusio a visione Dei beatifica —;

γ) teljes reménytelenség — defectus omnis spei —.

b) *Tényleges érzéki büntetés* — poena sensus s. positiva —, nevezetesen:

α) az akarat megkeményitése — voluntatis induratio — a roszban — in malo —, nem Isten feltétlen határozatából — ex absoluto Dei decreto —, hanem értelmi s akarati tökéletességük megérdemelt elvesztése miatt — propter illam perfectionem intellectus et voluntatis subtractionem antegresso delicto promeritam —, úgy hogy immár csak is roszra hajlanak — versatur circa mala particularia —;

β) gyötrődés — cruciatus —, vagyis iszonyatos kínok, miket bukásuktól fogva éreznek — quos persentiscunt daemones inde a lapsu permagnos—, s mik a végitéletkor még fokozódni fognak — maiores subibunt in die extremi iudicii. — Ám hatalmuk így is nagyobb — superior — mint az emberé, de Isten engedelme — permissio — nélkül mit sem vihetnek véghez.

3. A rosz angyalok működése. A rosz angyalok munkái — operationes sunt — igen sokfélék s részint Isten dicsőségének, részint az egyes emberek üdvösségének és az isteni intézmények rendjének veszedelmökre igyekeznek — ad labefactationem gloriae div., et ad perniciem temporalem et aeternam, tum hominum singulorum, tum statuum hierarchicorum —.

a) *A mi az egyes embereket* illeti:

α) a kegyeseknek — pios — testüket keserves nyavalyákkal nyomorgatják — corporibus immittunt morbos —, lelküket Istentől elhajlítják — animas a Deo avertere conantur —, érzéki képzeletekkel rászedik — spectris sensibus illudunt —, félelemmel betöltik — formidinem offundunt —;

β) az istentelenek testét s lelkét megszállják — impiorum corpora animosque obsident. — Közelebbről: lelküket elvakítják, gonosz tanácscsal ellátják, bűnre késztik, testüket saját működésük eszköze gyanánt felhasználják.

b) *Az isteni alapon nyugvó társas életrendeket* — status hierarchikus — illetőleg:

α) az egyházat üldözik — statui ecclesiastico adversantur —: olyan formán, hogy az eretnekséget terjesztik — haereses spargendo —, az egyház kegyes szolgáit hivatalos foglalatosságukban akadályozzák — conatus piorum Ecclesiae ministrorum impediendo —; a hallgatóság elméjét s szívét az Igétől elfordítják — auditorum mentes a meditatione et praxi verbi div. avocando —; Krisztus országa ellen támadásokat keltenek — persecutiones adversus regnum Christi excitando —;

β) az államot zavarják — statum politicum turbant —: olyan formán, hogy a közálladalom békeségét benső viszszavonás vagy külső háború által megbolygatják — harmoniam reipublicae aut intestinis dissidiis, aut externis bellis convellendo —, a fejedelmeknek veszedelmes tanácsokat sugalmaznak — exitiosa consilia imperantibus suggerendo —;

γ) a családot bolygatják — statum oeconomicum affligunt —: olyan formán, hogy a hitvestársak egyetértését megbontják — mentes coniugum distrahendo —; azok gyermekeire s javaira lèselkednek — coniugum liberis bonisque insidiando —.

S közbe-közbe maga Isten is felhasználja a rosz angyalok szolgálatát — utitur ministerio malorum angelorum — hogy megjobbítsa a kegyeseket — ad castigandos in hoc mundo pios, — megbüntesse az istenteleneket — ad puniendos improbos — úgy a jelen életben, mint a halál után — tum in vita, tum post mortem —.

De bátorságunk nékünk az Ördög hatalma ellen — adversus diaboli potentiam — Isten oltalma — Dei tutela —, Krisztus diadala — Christi victoria — és az angyali őrizet — angelica custodia —.

II. FEJEZET.

A hitigazság alanyáról, vagyis az emberről és művéről.

Anthropologia.

A) Az emberről — De homine —.

14. §.

Az ember fogalma.

Notio hominis.

Tertullian, De anima. *M. F. Roos*, Fundamenta psychologiae ex s. scr. collecta. 1769. *H. Olshausen*, De naturae hum. trichotomia N. Ti. scriptoribus recepta. 1825. *J. T. Beck*, Umriss der bibl. Seelenlehre. Stuttgart. 1843., 2-dik kiad. Tübing. 1862. *Chr. Sandius*, De nat. animae. *G. C. Bartels*, Der Mensch nach Leib, Seele u. Geist. Düsselthal. 1844. (A 2-dik kiadás czíme: Ansichten eines Freundes der Bibel und Naturbetrachtung. Barmen. 1871.) *Hausmann*, Die bibl. Lehre vom Menschen. 1848. *J. Frohschammer*, Ueber den Ursprung der Seele. 1854. *Delitzsch*, System der bibl. Psychologie. Leipzig. 1856. 2 köt. *Göschel*, Der Mensch nach Leib, Seele und Geist. 1856. *J. Frohschammer*, Menschenseele und Physiologie. 1856. *Fichte*, Anthropologie. 1856. *Rud. Wagner*, Der Kampf um die Seele. 1857. *V. Rudloff*, Die Lehre vom Menschen. 1858. 2. k. 1863. *Bruch*, Die Lehre von der Präexistenz. 1859. *Ph. Fr. Keerl*, Der Mensch das Ebenbild Gottes. Basel. 1861—1866. *Ulrici*, Gott u. Mensch. I. Leib u. Seele. Grundzüge einer Psychologie etc. 1866. *John Laidlaw*, The Bible Doctrine of Man. Edinb. 1880. *Edm. de Préssense*, Les Origines, Par. (Ném. ford. Fabarius: Die Ursprünge etc. Halle. 1884.) 1883. *Kleutgen*, Ueber den Urspr. der menschl. Seele. (Ztschr. f. kath. Theol. 1883. II. 197. l.) *H. Holtzmann*, Der neutestamentliche Präexistenzgedanke. 1883. *H. Holtzmann*, Zur paulinischen Präexistenzlehre. (Zw. Th. 129—139. l.) 1884. *S. Blumenau*, Gott und der Mensch. In Aussprüchen d. Bibel s a t. VIII. 472. l. o. J. Bielefeld. 1885. *M. Gentinetta*, Veteris testamenti de animae immortalitate doctrina. (St. M. B. C. VII. évf., f. I., 1—25. l.) 1886. *Grabowsky*, Die Bestimmung d. Menschen. V. 112. l. Berlin. 1886. *J. M. Wilson*, Nature, Man and God. London. 1886.

Hniliczenus János, De homine et imagine Dei in homine ante lapsum. Zsolna. 1665. *Darwin*, Az ember származása. 2. k. Budapest. 1881. U. a. A fajok eredete. 2. k. Budapest. 1872. *Topinard*, Anthropologia. Budapest. 1878. *Mikó*, Az ember őstörténelme. *Csáp M.*, Az ősnemzés. (L. Term. T. Közl. 2. és 4. k.) *György D.*, Az ember eredete és osztályozása. (L. Hatala Egyh. Lapok. 1869. évf.) *Péterfi D.*, Darwinismus és vallás. U. a. Czélirányos darvinismus. (L. Ker. Magvető XVII. és XVIII. k.)

Az ember Isten teremtménye — creatura Dei —. Isten teremtette az első emberpárt, Ádám és Éva testét s lelkét — Adami et Hevae corpus et animam —, ugyanő teremté s teremti a többi embereket, a mi testünket és lelkünket is — corpora et animas nostras —.

Az ember, mint ilyen isteni teremtmény testből s lélekből áll — corpus et anima — fel, van ruházva érzékekkel — sensus — és észszel — ratio —. Szóval az ember érzéki eszes lény, kinek számára s szolgálatára rendelvék az összes teremtett dolgok — omnia, quae coram oculis intuemur — s kinek Isten különösen is gondját viseli — Dei nos curae sumus —.

De különbség van az emberi természet között, úgy, a mint azt Isten eredetileg — ante lapsum — teremtette s a minő az jelenleg — post lapsum —, noha teste, lelke eset előtt és eset után is Isten teremtése. Eredetileg ugyanis az emberi természet — natura — romlatlan, tiszta és szent — pura et sancta — volt, jelenleg már romlott — iam corrupta —. S minthogy e különbség oly nagy, akár csak az Isten és Ördög műve közt való különbség — differentia inter opus Dei et inter opus diaboli —, szükségképen külön kell szólanunk az ember e r e d e t i vagy romlatlan — incorruptus — és jelenlegi vagyis romlott — corruptus — állapotáról.[25])

[25]) F. C. P. I. Epit. Art. I. De Pecc. Orig. 4. p. C. Minor. P. II. Symb. Apost. Art. I. 2. p. C. Maior. P. II. Symb. Apost. Art. I. 17. p. F. C. P. I. Epit. Art. I. De Pecc. Orig. 2. p.

1. **Az ember fogalma** — notio hominis —. Az ember mint a theologia alanya — subiectum theologiae — Istentől teremtett — a Deo conditum —, közelebbről Isten képével felékesített — imagine Dei condecoratum — eszes lélekből — anima rationali — és szerves testből — corpore organico — álló lény — animal —, arra rendelve, hogy Istent igazán tisztelje — Deum sincere colendum —, kegyesen — pie — éljen s az örök üdvösséget — aeternam beatitatem — elnyerje. E szerint az ú. n. dichotomistikus nézet, vagyis az anthropologiai dualismus helyes.

2. **Az emberi nem elterjedésének módja** — modus propagationis —. Hogy az emberi nem egy emberpártól Ádám- és Évától származott, az iránt semmi kétség. A monogenismus tana mellett úgy a Szent-Irás, mint a symbolicus könyvek határozott tanubizonyságot tesznek. Hasonlókép bizonyos az is, hogy valamint Ádám és Éva úgy a többi emberek is Isten teremtményei, még pedig amazok: a feltétlen mindenhatóság — omnipotentia absoluta —, emezek: a feltétes mindenhatóság — omnipotentia ordinata —, vagyis az Isten által rendelt természetes nemzésnél fogva.

Minthogy azonban a teremtésről szóló általános tanból, közelebbről a közvetlen és közvetett teremtés — creatio immediata et mediata — között tett különbségből folyólag csakis a test tekinthető közvetve teremtettnek, ellenben a lelket, a közvetlen teremtő isteni ténykedésre kellene viszszavezetnünk: a lélek teremtésének a test természetes nemzéséhez való viszonyát, szóval az emberi nemnek az első emberpártól való leszármazása módját illetőleg közelebbről is meg kell jelelnünk álláspontunkat. E részben háromféle nézet fejlődött ki:

a) a praeexistentianismus szerint a világ kezdetekor az első teremtésben — creatio prima — megteremtett összes lelkek esetről-esetre egyesülnek a természetes uton nemzett főtuszszal. E nézetet, melyet Plato s Philo nyomán különösen Origenes terjesztett s úgy a régibb mint az újabb korban nevezetes követőkre (Lessing, Kant) talált, az egyház már az V-dik egyetemes (konstantinápolyi) zsinaton — 540. — elkárhoztatta;

b) a creatianismus szerint Isten a lelkeket a foganás pillanatában közvetlenül maga teremti bele a természetes uton nemzett főtuszba. E felvétel, mely már Aristotelesnél is előfordúl s melyre a Szent-Irásban is találtak alapot — Ezs. 57. 16., Jer. 38. 10., Ján. 5. 17. — az ó-kori orthodox atyáknál

nagy tetszésre talált (Lact. Ambr. Hieronym.), — s minthogy Augustinus s N.-Gergely sem szólaltak fel ellene, a scholastikusok révén úgy a róm. kath. egyházban, mint Calvin s Béza révén a ref. egyházban is érvényre emelkedett;

c) a traducianismus szerint az első ember teremtésekor a testtel együtt teremtett lélek természetes nemzés utján csiraszerüleg — per traducem — származik át. Ádámban Isten „in nuce“ már az egész emberi nemet megteremté. E nézet, melynek a Szent-Irásban legszámosabb bizonyítéka van — Gen. 5. 3., 51. Zsolt., Job. 14. 4., Rom. 5. 12., Zsid. 7. 10., Ap. cs. 17. 24. — s melynek az ó-korban Tertullian, Athanasius, Nissai Gergely, sőt részben Augustinus s N.-Gergely is védelmére keltek, a creatianisticus nézet ellenében, mint egyedül helyes, érvényben tartandó, anynyival is inkább, mert úgy Luther, mint egyházunk symb. tana is mellette szólanak.

De a lélek ez átszármazása — traductio s. propagatio animae — Isten részéről nem közvetlenül, hanem csak közvetve eszközöltetik — anima a Deo sed non ex Deo inspiratur, propagata non immediate inspiratur, sed mediate —.

15. §.

Az ember eredeti, ép állapota.

Status integritatis.

Sell, Die Lehre von der Gottbildlichkeit des Menschen (Denkschrift des Sem. zu Friedberg.) 1856. *Ruckgaber*, Die natürl. Integrität des Menschen, Tüb. Kath. Quartalschr. 1869. I. *W. Engelhardt*, Die Gottbildlichkeit des Menschen. (Jahrb. f. d. Theol. 1870. I.) *Zöckler*, Die Lehre vom Urstand des Menschen, geschichtlich u. dogm.-apologetisch untersucht. Gütersl. 1879. *J. H. Oswald*, Relig. Urgeschichte der Menschheit. Paderborn. 1881. (Szigorú tridentini.) *Rüetschi*, Gesch. u. Kritik der Lehre v. d. ursprgl. Vollkommenheit. Leiden. 1881. *H. Wendt*, Die chr. Lehre v. d. menschl. Vollkommenheit untersucht. Gött. 1882. *Zöckler*, die Lehre v. Urstand des Menschen, geschichtl. u. dogmatisch-apolog. untersucht.

Bloch M., Mózses öt könyve, magy. ford. és jegyzetekkel fölvilág. Buda. 1840. *Nagy A.*, Az ember, annak természete, lelke, tehetségei stb. aqu. Tamás szerint (Roullet de la Boullerie T. után.) Bpest. 1882. *Gieswein S.*, Az emberi nem kora stb. (L. Kath. Th. Folyóir. 1884. 2. évf.)

Az ember, illetőleg az első emberpár: Ádám és Éva eredeti állapota az épség állapota — status integritatis — volt. Isten ugyanis az embert eredetileg

tisztának, szentnek, bűn nélkül valónak teremtette. Az ember tehát kezdetben birtokában volt az eredeti igazságnak — iustitia originalis — vagy, mint a Szent-Irás mondja: az Isten képének s hasonlatosságának — imago et similitudo Dei —.

Állott pedig ez eredeti igazság, vagy Istenkép s hasonlatosság, közelebbről:

a) a testet illetőleg: a test teljes egészségében, erőinek s ösztöneinek tökélletes egyensúlyában, összhangjában — in aequale temperamento qualitatum corporis —;

b) a lelket illetőleg: a lélek magasabb és elsőrendű tehetségeiben — in facultatibus animal superioribus et principalibus — nevezetesen:

α) ép értelemben és észben — in mente seu ratione recta —, minélfogva az ember képes volt Istent s az ő törvényét megismerni — notitia Dei certior —;

β) ép szívben s akaratban vagy szabadságban — in corde et voluntate recta, s. in libero arbitrio —, minélfogva az ember képes volt, Istent mindenek felett, a felebarátokat, mint önmagát szeretni — amor —, Istent félni — timor Dei —, benne bizni — fiducia erga Deum —, parancsolatait teljesíteni.[26])

1. Az ember eredeti állapota — status integritatis —. Az első emberpár a teremtéstől a bűnesetig a veleteremtett **épség állapotában** — status integritatis — volt, az az Isten kegyelméből tényleg az vala, mire őt Isten rendelé: **Isten képe** — imago Dei —. Ez volt az ember első és legboldogabb állapota — prima felicissimaque hominis, ad imaginem Dei creati conditio —.

Állott pedig ezen Istenkép — imago Dei —, mint természeti tökélletesség — perfectio naturalis —: az Istennel, mint ősképpel való kiváló egyformaságban — in excellenti conformitate cum Deo prototypo —. Közelebbről:

[26]) Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 15., 17., 18. p. F. C. P. I. Epit. Art. VI. De Tert. Us. Leg. 2. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 11. p. V. ö. Art. Smalc. P. III. Art. I. De Pecc, 4., 5., 6., 7.

a) *Mint elsörendü egyformaság* — conformitas principalis — a lélek egyformaságában — conformitas animae —. Kiterjedt pedig e lélekegyformaság a lélek összes mozzanataira, tehát az értelem, akarat és érzés vagy vágy egyformaságára, még pedig úgy, hogy

α) az emberi értelem egyformasága — conformitas intellectus humani — egyformaság volt Isten tudásával s bölcseségével — cum Dei scientia et sapientia —;

β) az emberi akarat egyformasága — conformitas voluntatis humanae — egyformaság volt Isten szentségével és szabadságával — cum Dei sanctitate et libertate —;

γ) az emberi érzés vagy vágy egyformasága — conformitas appetitus sensitivi — egyformaság volt Isten tisztaságával — cum Dei puritate —.

E mozzanatok együttvéve az ú. n. **eredeti igazságot** — iustitia originalis — alkották.

b) *Mint másodrendü egyformaság* — secundaria conformitas — a test egyformaságában — conformitas corporis —, mely is, mint ilyen, helyeztetett — sita est —:

α) részint az emberben — partim in homine —, a menynyiben t. i. a testet megillették:

αα) sérthetetlenség — inpassibilitas s. immunitas a calamitatibus vitae —, minélfogva az emberi test — corpus humanum — e sajátságában Isten változhatatlanságát tükrözte viszsza — repraesentavit immutabilitem Dei — és

ββ) halhatatlanság — immortalitas s. possibilitas non morendi —, minélfogva az emberi test — corpus humanum — e sajátságában Isten örökkévalóságát tükrözte viszsza — repraesentavit aeternitatem Dei —;

β) részint az emberen kivül — partim extra hominem —, a menynyiben az embert megillette az egész teremtett világ, de különösen az állatok felett való uralkodás — dominium in creaturas inferiores —, úgy hogy az ember e részben a teremtő hatalmával s fenségével való egyformasággal — conformitas cum creatoris potestate et maiestate — birt. Ebből foly, hogy az Istenkép, melyet különben egyházunk nem tényleges — habitualis — szentségnek, hanem csak szent életre való képesitettségnek tart, mint természeti tökélletesség — naturalis perfectio — nem volt valami külső, az emberi természet lényegéhez csak esetleg hozzájáruló isteni kegyadomány —

beneficium divinum, donum supernaturale, superadditum —, melyben csak is az első emberpár részesült s melyet az eset után elvesztett. Ezzel tiltakozunk a róm. kath. egyház tana ellen, mely is Gen. 1. 26. félreértésével különbséget tesz az Istenkép — imago Dei —, vagyis az ember állatos — substantialis — lényeghatározottsága és az Isten-hasonlatosság — similitudo Dei —, vagyis az ember állatos — substantialis — lényeghatározottságának Istennel való tényleges egyformasága — iustitia originalis — között s amazt, mint természeti képet — imago naturae — elveszíthetlennek, emezt, mint kegyelmi képet — imago gratiae, donum supernaturale, admirabile — az eset következtében elveszítettnek tartja. Szerintünk az Istenkép az emberi természet lényegének eredeti sajátsága, az ember teste-lelke minéműsége — imago Dei s. iustitia originalis primo homini naturalis fuit — vagy, mint Luther mondja In Gen. c. III. —: „statuimus iustitiam non fuisse quoddam donum, quod ab extra accederet, separatum a natura hominis, sed fuisse vere naturalem, ut natura Adam esset diligere Deum, credere Deo, cognoscere Deum —.

Másrészt azonban tiltakoznunk kell azon következtetés ellen is, melyre egyházunk tana alapján némely prot. theologus — p. o. Flacius — jutott, kik ugyanis hivatkozással arra, hogy az Istenkép — imago Dei — nem természetfeletti adomány — donum supernaturale —, hanem az emberi természet lényegének eredeti alkató eleme s hogy az, mint ilyen, az eset következtében elveszett, kimondották, miszerint így en az ember **lényegileg** — essentialiter — megromlott. E nézet téves, mert az Istenkép — imago Dei — csak az esetben lényegi, ha azt az Istenség absolut képére, vagyis a **Fiúra** vonatkoztatjuk; ellenben, ha ugyanazt az emberekre vonatkoztatjuk, csak esetleges, m. p. részint egyetemleg — generaliter —, midőn is alatta a még az eset után is megmaradt általános Istenhez való hasonlatosságot, részint pedig különleg vagy sajátlag — specialiter —, midőn alatta az eset előtt létezett paradicsomi Istenképet értjük —. Imago Dei accidentalis sumitur generaliter et abusive pro generali quadam analogia aut convenientia cum Deo, specialiter et proprie pro excellenti et simillima conformitate cum Deo archetypo —. Szóval az Istenkép — imago Dei — természeti — naturalis — ugyan, de még sem lényegi — essentialis —, hanem csak esetleges — accidentalis — tulajdonság.

Ebből foly, hogy tehát az ember az eset után sem romlott meg lényegileg, mert az Istenképnek benne legalább némi nyomai — vestigia Dei — megmaradtak.

16. §.

Az ember jelenlegi, romlott állapota.

Status corruptionis.

Sartorius, Die luth. Lehre vom Unvermögen des freien Willens zu höh. Sittlichkeit. 1821. *Ottomar Marheineke*, Gespräch über des Augustinus Lehre von der Freiheit des Willens u. der göttlichen Gnade. 1821. *Bockshammer*, Die Freiheit des menschl. Willens. 1821. *Tholuck*, Die chr. Lehre v. der Sünde u. v. Versöhner. 1823. 7-dik kiad. 1851. *Krabbe*, Die Lehre v. d. Sünde u. v. Tode. 1836. *Jul. Müller*, Die chr. Lehre v. der Sünde. 2 köt. 1839., 1844., 1849., 1858., 1867. *Klaiber*, Die neutest. Lehre v. d. Sünde u. d. Erlöser. 1836. *Vatke*, Die menschl. Freih. in ihrem Verhältniss zur Sünde und Gnade. 1842. *Schaf*, Ueber die Sünde wider den heiligen Geist. 1841. *Umbreit*, Die Sünde. 1853. *Weizsäcker*, Sünde, l. Jahrb. f. d. Theol. 1856. I. 1. *Ernesti*, Die Theorie v. Ursprung d. Sünde aus d. Sinnlichkeit. 1855. 2-dik kiad. 1862. *Holsten*, Die Bedeut. d. W. σάρξ in Br. d. Paul. 1855. *Oettingen*, De peccato in spiritum sanctum. Dorp. 1856. *Weisz*, Die Sünde wider d. h. Geist. Herzog R. E. XXI. *Dörtenbach*, Sünde, l. Herzog R. E. XV. 207. l. *Ernesti*, Ursprung der Sünde nach paulin. Lehrgehalt. 2 köt. 1862. *Paul*, Kant's Lehre von radicalem Bösen. 1865. *Preusz*, Die röm. Lehre v. d. unbefl. Empfängniss. Berlin. 1865. *J. G. Huch*, Das nichtige und vernichtende Wesen des Bösen. Zeitz. 1863. *Luthardt*, Die Lehre vom freien Willen etc. 1863. *Fr. Braun*, Bemerkungen zur luth. symb. Lehre v. Erbsünde u. Taufe. (Stud. der Württemb. Geistlichk. 1881. I.) *Lemme*, Die Sünde wider den heil. Geist. 1883. *W. Meyer*, Die Wahlfreiheit des Willens u. die sittl. Verantwortlichkeit des Menschen. (Stud. u. Krit. 1885. I. 67.) *H. Wilhelmi*, Erbsünde u. Frömmigkeit. (Z. W. L. 5., 277—280. l.) 1885. *F. W. Otto*, Vom Wesen des Bösen, als einem affirmativen. (B. G. 41—62. l.) 1885. *J. Gloël*, Der Stand im Fleisch nach paulinischem Zeugniss. 61. l. Cöthen. 1886. *G. Pell*, Das Dogma von der Sünde u. Erlösung im Lichte der Vernunft. VIII. 114. l. Regensburg. 1886.

Hniliczénus János, De peccato originis. Wittenberg. 1668. *Sprinzl*, Az apost. atyák theologiája. Ford. a csanádi n. papság.

Temesvár. 1885. *Szathmáry D.*, Ker. Hittudomány. 2. k. S.-Patak. 1815. *Bossuet Jak.*, A kath. tudom. pörben forgó tzikkelyei. Ford. Döme K. N.-Szomb. 1793. *Dálnoki L.*, A naturalisták vallásának leírása és megrostálása. Pozsony. 1795.

Az ember, illetőleg az első emberpár nem maradt meg eredeti, ép állapotában. Ádám s Éva a Sátán csábítása — seductio Satanae — következtében, az engedetlenség — inobedientia — bűnébe estek; ettek a tiltott fa gyümölcséből — pomum — s az (hogyan? a gyümölcs érintése — contagio pomi — vagy kigyó lehe — afflatus serpentis — miatt-e, dőreség — ineptus — a felett vitatkozni) megártott nekik. Esetük — lapsus —, vagyis a bűneset következménye, az emberi természet általános megromlása, — totalis et universalis corruptio naturae humanae —, melyet, minthogy minden emberi ész felfogása felett áll — nullius hominis ratione intelligi posset —, csakis az Irás kinyilatkoztatásából — ex scripturae patefactione — érthetünk meg s hiszünk.

Az első bűn ugyanis, mint eredendő vagy öröklő bűn — peccatum originale seu haereditarium — egy ember bűne miatt — per unum hominem peccatum — kihatott az egész emberi nemre — ad omnes homines —, a menynyiben t. i. az, minden szüléktől — a parentibus — természetes módon — naturali modo — fogant s származott emberre, öröklés utján — haereditario — átszármazik, még pedig a fogantatás első pillanatában — in primo conceptionis momento —, mivel maga az a mag — ipsum semen —, melyből Isten ma már az embert formálja — ex quo homo formatur —, bűnnel bemocskolt, megromlott — peccato iam contaminatum et corruptum est —.

Az ember jelenlegi állapota e szerint a teljes természeti romlottság — corruptio totius naturae — állapota, melyben egyrészt az Istenképet, az eredeti igazságot vagyis általán minden, de különösen a magasabb

erőket — superiores vires — az Istenre tartozó, észben — in intellectu — értelemben — in mente — szívben s akaratban — in corde et voluntate — nyilatkozó fő lelki tehetségeket — principales animae facultates —: az Istenfélelmet, az Istenbe vetett bizodalmat, hitet, szeretetet, tisztára nélkülözi — totalis carentia, defectus seu privatio in paradiso iustitiae originalis seu imaginis Dei — s melyben másrészt a gonosz vágy — prava concupiscentia — s hajlam — inclinatio — a tehetetlenség — impotentia — esztelenség — ineptitudo — erőtlenség — *ἀδυναμία* — stb. oly korlátlan uralomra jutott benne, hogy ő Isten Ígéje ellenére — contra Verbum Dei — szüntelenül a testiség — carnalia — után jár, hajhászsza nemcsak a testi gyönyöröket — voluptates corporis —, de a test szerint való bölcseséget s igazságot is — sapientiam et iustitiam carnalem — s megvetvén Istent — contemnens Deum —, e javakba veti bizodalmát — confidit his bonis —.

Miből foly tehát, hogy a bűnesetnek kettős: negativ és positiv következménye van. A bűneset ugyanis:

a) Negative: eredeti igazságunk elvesztését — defectus iustitiae concreatae seu originalis —;

b) Positive: természetünk teljes megromlását — corruptio totius naturae — vagyis a gonosz hajlamot — prava concupiscentia — vonta maga után.

Ép azért az embernél a szellemiekben — in spiritualibus — a megtérésünket s üdvösségünket illető dolgokban való szabadságról — liberum arbitrium — vagyis erőről, minélfogva Istent megismerhetné, szerethetné, kötelességeit teljesíthetné, szó sem lehet többé. Az ember, az eset után, kő, tuskó és iszap — lapis, truncus et limus —, kinek némi szabadsága csakis a külső polgári dolgokban — in rebus civilibus — maradt. Mint ilyen állatember — animalis homo —

az Isten igazságának megszerzésére, a Szent-Lélek nélkül, egészen képtelen — non habet vim sine Sp. Sancto efficiendae iustitiae Dei —, de a polgári igazságra szert tehet, a menynyiben az észre s e világra tartozó dolgokban szabadon válogathat.

De bár az eredendő bűn, mint ilyen, az emberi természet teljes romlottsága, ugyanaz mégsem képezi — mint ezt a manichaeus tévelygésbe esett Flacius állítja — az embernek, közelebb az ember teste s lelkének **lényegét** — essentia — s nem is valami olyas bűn, a mit a Sátán az ember természetébe beleöntött vagy mint mérget avagy bort belekevert volna — peccatum per Satanam in naturam infusum et cum ea permixtum —, hanem csak valami olyas, a mi az ember lényegéhez, természetéhez hozzátapadt — aliquid, quod in natura aut substantia ínhaerit. — Azért ezen kifejezés alatt, az „ember természete" nem az ember állatját — substantia hominis —, hanem annak csupán sajátságát vagy állapotát — proprietas aut conditio — kell érteni, miből foly, hogy tehát az eredendő bűn, hasonlókép, mint a test valamely kiütése, az ember természetének nem lényeges sajátsága, vagy szükségszerű része, szóval valami, a mi önmagán — per se — léteznék, hanem esetleges — accidens — járuléka, a mi az ember lényegébe úgy jutott be, hogy attól el is választható. Ez életben azonban teljesen nem szabadulhatunk meg tőle: a keresztség nem magát az eredendő bűnt, hanem csakis ebben foglalt vétkességünket — culpa — s az ezért ránk nehezedő isteni büntetést s vádoltságot — poena divina et poenae — reatus — törli el; maga a bűn anyaga — materiale peccati —, t. i. a gonosz hajlam — concupiscentia — megmarad egész halálunkig s véglegesen csak boldog feltámadásunkkor szabadulunk meg tőle.

Az eredendő bűn tehát valóságos bűn — vere est peccatum — a menynyiben azt Isten nekünk, mint sze-

mélyes bűnt beszámítja, de ugyanaz egyszersmind minden más ténybűnnek — actualia delicta — forrása, elve, gyökere is.

Mint ilyen, — az eredendő bűn nagy büntetést vont maga után. Miatta sujtotta az emberi nemet Isten haragja, Ördög hatalma, testi baj, örök kárhozat s halál; de mind e következményektől megszabadíttatunk a Krisztus érdemének jótéteménye, a keresztség — baptismus — s a Szent-Lélekben való ujjászületés — regeneratio — által.[27])

1. A bűn eredete. Az első emberpár — homines protoplasti — az eredeti épség — status integritatis — állapotából, a bűneset — lapsus — következtében esett ki. A bűneset az első bűn — peccatum primum — történeti ténye, a paradicsomi törvény áthágása — transgressio legis paradisiacae —. Ádám s Éva ugyanis a Sátántól elcsábíttatva s akaratuk szabadságával viszszaélve — a diabolo persuasi et libertate voluntatis abusi — megizlelték a jó s rosz tudása fájának gyümölcsét s ekként az isteni parancsot — interdictum divinum — áthágván, az Istenképet elvesztették, magok s utódaikra iszonyatos, ideig s örökké tartó büntetést és bűnvádat vontak — in se et posteros suos amissa imagine divina grandem culpam et reatum poenae temporalis atque aeternae derivarunt —.

Ez első bűn formailag a positiv isteni törvénytől való eltérésben — deflexio, aberratio a lege Dei positiva —, tartalmilag a következő benső vétkes actusokból — actus interni peccaminosi — állott:

a) az értelem actusa — actus intellectus —: kételkedés az isteni tilalom valódiságáról, majd hitetlenség — dubi-

---

[27]) Art. Smalc. P. III. Art. I. De Peccato. 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 27. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 7. 9. 10. p. Art. Smalc. P. III. Art. I. De Pecc. 1. p. Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 7. p. Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 14. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 20. p. U. o. 11. p. Conf. Aug. P. I. Art. II. De Pecc. Orig. 1. 2. p. Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 9. 10. p. U. o. 3. p. U. o. 26. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 23. 24. p. U. o. 54. p. Conf. Aug. P. I. Art. XVIII. 1. 2. 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 38. p. Ap. Conf. Art. II. (I.) De Pecc. Orig. 35. 36. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 13. p. U. o. 26. p. U. o. Art. II. De Libero Art. 18. p.

tatio de veritate divinae comminationis, mox plenior incredulitas —;

b) az akarat actusa — actus voluntatis —: az Istennel nagyobb hasonlatosságra való rendellenes törekvés — inclinatio inordinata ad similitudinem maiorem cum Deo —;

c) az érzés actusa — actus appetitus sensitivi — rendellenes vágy az érzékeknek kellemes tiltott tárgy után — motus inordinatus tendens in obiectum sensibus gratum etsi prohibitum —.

2. Az első bűn oka — causa peccati primi —. Az első bűn oka nem Isten, hanem

a) közvetve, mint külső, eszközi ok — causa externa principalis et instrumentalis — a Sátán, ki kigyó, még pedig valódi, természeti — verus, naturalis —, de Ördögtől megszállott kigyó — serpens a diabolo obsessus — alakjában csábította el az embert;

b) közvetlenül, mint benső, létesitő ok — causa interna et directe efficiens — az embernek saját benső értelmével és szabad akaratával való tényleges viszszaélése — abusus liberi arbitrii —, mely is nem valami benső fogyatkozás — defectus —, mert ilyen nem volt, hanem a külső alkalmi csábitás — seductio externa — esetleges — accidens — következménye volt.

E felfogást nem ingatja meg még az Irás sem, hol is Isten által történő megkeményitésről — induratio — van szó. Isten nem keményiti meg az embereket ható-okilag — causaliter et effective —, hanem csak itéletileg, ráhagyólag — iudicialiter et permissive —.

A bűnbeeséssel, melyre még az isteni igazság s könyörületesség kinyilatkoztatása végett — propter manifestationem iustitiae et misericordiae divinae — sem volt okvetlen szükség, az első szülék közvetlenül — immediate — ugyan csak a positiv törvény — lex positiva —, de közvetve s erélyileg — mediate et virtualiter — az egész erkölcsi törvény oszlopát — totius legis moralis (religionis) repagula — döntötték le.

3. A bűn lényege. A bűn, lényege szerint, Isten törvényének általhágása, attól való elfajulás s az ellen való pártütés — aberratio a lege divina seu illegalitas, legis transgressio — s mint ilyen, állapot és működés — habitus et actus —. Főszékhelye — primaria sedes — a lélek — anima — s annak

tehetségei — facultates —; másodrendű székhelye — secundaria sedes — a test — corpus.

Általán véve a dolgot, az önkéntesség — τὸ ἑκούσιον, voluntarium — nem tartozik a bűn lényegéhez, legalább nem ható-okilag — efficienter non omne peccatum peccatum est voluntarium —. A bűn a mienk, az az nekünk beszámítható s büntetésre méltó már az által, hogy hozzánk tapad. Minden, akár önkéntes, akár önkéntelen törvénytelenség, bűn — quaelibet ἀνομία, sive voluntaria sit sive involuntaria, sit ἁμαρτία —. Ezt a róm. katholikusokkal s socinianusokkal szemben hangsúlyozzuk, kik is midőn a bűnt csupán önkéntes törvényszegésnek — voluntaria legis transgressio — tartják, az eredendő bűnt, bűn-jellemétől megfosztják. Azért az eredendő bűnről, mint az első bűn rendkivüli fontosságu történeti eredményéről, közelebbről is kell szólanunk.

4. Az eredendő bün — peccatum originale —. Nevét, mely legelőször Tertulliannál (De animo c. 41.) fordúl elő, nem onnét kapta, mivel a világ vagy az ember első eredetétől fogva — a prima origine — létezett, hanem részint, mivel kiben-kiben az ember eredetével veszi kezdetét, részint mivel minden más ténybűnnek — peccata actualia — forrása — fons et origo —.

Az eredendő bűn sajátkép öröklött baj — malum haereditarium —, innét, hogy szemben az első bűnnel, az eredeti eredő bűnnel — peccatum originale originans —: eredeti eredett vagy származott bűnnek — peccatum originale originatum seu derivatum — neveztetik. Ádám bűne ugyanis az ő összes természeti uton született utódaira, mint eredeti eredett bűn — peccatum originale originatum seu vitium originale —, közelebbről, mint természeti romlottság — corruptio naturae —, bűnös állapot — habitus vitiosus —, kivétel nélkül átszármazott. Mert Ádám nem mint magánszemély, hanem mint a tőle eredt egész emberi nem képviselője — repraesentator principium morale et physicum, communis parens, caput et radix totius generis humani — vétkezett, következőleg bűne nemcsak az ő, hanem a mi bűnünk is. Mienk lett, a törvényes vád beszámítása — imputatio reatus legalis —, a természeti romlottság öröklése — propagatio pravitatis naturalis —, a tényleges vétekben való részesség — participatio culpae actualis — által. Mert az első ember, mint mindnyájunk feje állt és esett adományaival s kiváltságaival — stabat enim et cadebat primus homo ut caput, in quo et conservarentur et per-

derentur concessa dona et privilegia — s romlottsága a természeti foganás utján minden emberre kihatott — in omnes homines per naturalem conceptionem diffunditur —, úgy hogy Adámban mi mindnyájan vétkeztünk — in Adamo omnes peccavimus — s Isten haragjára s az örök kárhozatra — ira Dei et aeterna damnatio — méltókká lettünk.

Az eredendő bűn e jelleméből folynak a következő részletes tételek:

b) *Az eredendő bűn mozzanatai* — partes peccati originalis —. Az eredendő bűnben kettős mozzanat különböztetendő meg:

α) a negativ — pars negativa seu formale —, vagyis az Isten-képtől való olyszerű megfosztás, minélfogva az ember a szellemi dolgokra teljesen képtelenné vált — ad spiritualia ineptus redditus —;

β) a tényleges — pars affirmativa seu materiale — a gonosz vágy — concupiscentia —, vagyis az emberi természet olyszerű megromlása — naturae humanae depravatio —, minélfogva az ember minden roszszra vetemedik — ad pessima quaeque rapitur —.

b) *Az eredendő bűn sajátságai* — affectiones peccati originalis —:

α) a természeti ráragadtság — naturalis inhaerentia —, minélfogva nem, mint állat — substantia —, hanem mint járulék — accidens — van meg az emberben;

β) egyetemes elterjedtség — propagabilitas universalis —, minélfogva minden természetes úton származott emberre ráragad — omnibus hominibus secundum naturam propagatis inhaeret —;

γ) tartósság — tenacitas seu pertinax inhaesio —, minélfogva halálig — usque ad mortem —, megmarad, mert bár a bűn vádja a keresztség és Szent-Lélek által — reatus peccati per Baptismum et Sp. S. — eltöröltetik is, ugyanannak anyaga, t. i. a gonosz vágy — materiale sc. concupiscentia — bizonyos módon még az ujjászülöttekben is megmarad — etiam in renatis quodammodo remanet —.

c) *Az eredendő bűn büntetése* — poena peccati originalis —:

α) Isten haragja — ira Dei — s ebből folyólag

β) halál — mors —, mely is mint:

αα) lelki halál — mors spiritualis —, minden roszsznak gyökere — radix omnis mali —;

ββ) testi halál — mors corporis —, mely is, kapcsolatban minden betegséggel és nyomorral, a bűn zsoldja — peccati stipendium —;

γγ) örök halál — mors aeterna —, vagyis az Isten boldog élvezetéből való végleges kirekesztés — perpetua a beatifica Dei fruitione exclusio —, kapcsolatban örökös és keserves kínokkal — cum cruciatibus perennibus iisque longe acerbissimis coniuncta —.

d) *Az eredendő bűn következményei* — effectus seu consequentia peccati originalis —. Az eredendő bűnnek, mint általános bűnös állapotnak következményei: a különös vagyis a személyes, az u. n. ténybűnök — peccata personalia seu actualia —. Valamint a bűnös állapotnak különböző fokai, úgy a ténybűnöknek is különböző fajai vannak.

α) A bűnös vagy romlott állapot — pecc. habituale seu status corruptionis — fokozatai a következők:

αα) a szolgaság állapota — status servitutis —, midőn a jót ismerve, a roszszat követjük — scientes meliora et probantes, ita vi appetituum trahimur, ut sequamur deteriora —. Ez állapot tehát a személyes bűnös élet alapformája;

ββ) a bátorságosság állapota — status securitatis —, midőn a bűn anynyira erőt vesz rajtunk, hogy sem annak rútságát, sem a javulás szükségét nem érezzük — nec eius turpitudinem, nec emendationis necessitatem sentimus —. Ez állapot a személyes bűnös életiránynak gondtalan könnyelműséggel való folytatása;

γγ) a képmutatás állapota — status hypokryseos —, midőn az erénynek még csak külső látszatára sem törekszünk — nonnisi externam virtutis speciem quaerimus —. Ennek legmagasabb foka a pharizeusság állapota — status phariseismi —, midőn azt hiszszük, hogy Isten törvényét teljesen betöltöttük — homo Legem Dei exacte se implere putat —, holott arra képtelenek vagyunk — cum tamen non possit —. Ez állapot tehát a személyes bűnös életiránynak a sajátkép lábbal tapodott kegyesség köpenyege alatt való folytatása;

δδ) a megkeményedés állapota — status indurationis —, midőn a vétkezést teljesen megszokva, jobb feltételekre épenséggel nem indíttatunk — diutius peccando tandem desiimus propositis ad virtutem incitamentis moveri —. Ez állapot tehát a személyes bűnös életiránynak teljes kifejlettsége;

β) A **ténybűnök fajai** pedig, különböző osztólapok szerint, a következők:

αα) tekintve a **tárgyat** — ratione obiecti —, a mi ellen vétünk — contra quod peccatur — vannak: **Isten** ellen valóbűnök — pecc. in Deum (spiritualia s. primae tabulae), quibus deseritur officium soli Deo debitum —; **felebarátaink** ellen való bűnök — pecc. in proximum, quibus homines voilantur —; **önmagunk** ellen való bűnök — pecc. in nosmetipsos, quibus ipsi violamur peccantes (carnalia s. secundae tabulae);

ββ) tekintve a **törvényt** — ratione legis —, mit áthágunk — quae migratur — vannak: **elkövető** és **elmulasztó** bűnök — pecc. commissionis, quae fiunt adversus legem vetantem et pecc. omissionis adv. legem iubentem —;

γγ) tekintve a **tényked**és **közegét** — ratione ambitus actionis — vannak: **belső** és **külső** bűnök — pecc. interna et externa —, mások szerint: szív-, száj-, és tett-bűnök — pecc. cordis, oris et operis —;

δδ) tekintve a bűnös **személyét** — ratione personae peccantis — vannak **saját** és **idegen** bűnök — propria, quae aliquis suarum ipsius virium abusu committit; aliena, quae adiuvando auctorem facinoris, vel etiam consensu ac delectatione in crimine alieno committuntur —;

εε) tekintve a **vétséget** — ratione culpae — vannak **önkéntes** és **önkéntelen** bűnök — pecc. voluntaria, quae deliberato consilio peraguntur et involuntaria, quae non deliberato consilio peraguntur. — Ez utóbbiak lehetnek: **tudatlansági** bűnök — pecc. ignorantiae, quae adv. Legem ignotam peraguntur —, midőn előttünk ismeretlen törvény ellen vétünk; **elhamarkodási** bűnök — pecc. praecipitantiae, quae ita committuntur, ut ob celeritatem in agendo Lex negligatur —: **gyengeségi** bűnök — pecc. infirmitatis, que propterea peraguntur, quod appetitui sensitivo non satis potest resisti —;

ζζ) tekintve az **eredményt** — ratione effectus —: **néma** bűnök — pecc. muta, quae Deus longanimitate sua poenam differendo tolerat et quasi dissimulat —; **kiáltó** bűnök — pecc. clamantia, quae etiam tacentibus hominibus, clamant ad Deum et vindictam expetunt, s. quae, cum ab hominibus non puniantur, Deum ad vindictam permovent —. Ez égbe kiáltó bűnöket emlékversbe is szedték, de csak általánosan, más súlyosabb bűnök kizárása nélkül — generative, non exclusis peccatis aliis gravioribus —:

„Clamitat ad coelum vox sanquinis et Sodomorum,
Vox oppressorum mercesque retenta laborum.“

γγ) tekintve a körülményeket — ratione adiunctorum — vannak: enyhébb és súlyosabb bűnök — pecc. leviora et maiora —, titkos és nyilvános bűnök — pecc. occulta et manifesta — vagy önmagán feltétlen és viszonyos esetleges bűnök — pecc. absoluta per se et relativa per accidens —;

δδ) tekintve a büntetést — ratione poenae — vannak: megváltható és halálos bűnök — pecc. venialia, quae ob meritum Christi, peccantibus imputatum, veniam sibi habent coniunctam; mortalia, quae fidem excludunt, inde vita spirituali privant —.

Szorosan összefügg az utóbbi osztályozással a megbocsátható és megbocsáthatatlan bűnök csoportja — peccata remissibilia, quae, sicut poenitentiam sua natura non excludunt, ita quoque remitti possunt ac solent; irremisibilia, quae per se talia sunt, ut Deus ea nunquam remittere possit —. Megbocsáthatatlan bűn a Szent-Lélek ellen való bűn — peccatum in Spiritum S. — vagyis a világosan megismert s lelkiismeretileg helyeslett isteni igazságnak gonosz tagadása, káromlása s megvetése — veritatis divinae evidenter agnitae et in conscientia approbatao malitiosa abnegatio, hostilis impugnatio, horrenda blasphematio et omnium mediorum salutis obstinata et finaliter perseverans reiectio —.

III. FEJEZET.

A hitigazság közvetítéséről, vagyis a Krisztusról és művéről.

Christologia s. Soterologia.

A) A Krisztus személyéről — De Persona Christi —.

17. §.

Az örök isteni kiválasztás vagyis az eleve-elrendelés Krisztusban.

Aeterna Dei Patris electio seu praedestinatio in Christo.

Sartorius, Die Lehre v. Chr. Person u. Werk. 1831. 7. kiad. 1860. *Dorner*, Entwickelungsgesch. d. L. v. d. Person Christi. 1839. 2. kiad. 1845—56. *Schneckenburger*, Zur kirchl. Christol.

1848. *Liebner*, Christol. I. 1849. *J. Bade*, Christologie des A. T. Münst. 1850. 1851. *E. W. Hengstenberg*, Christologie des A. T. sat. Berlin. 1855—1857. *Beyschlag*, Die Christologie des N. T. Berlin. 1866. *Steinmeyer*, Apologet. Beiträge. 4. R. Berlin. 1866. és Christolog. Beiträge. Berlin. 1881. *E. de Pressensé*, Der Erlöser. Vorträge etc. Gotha. 1883. *F. Kattenbusch*, Luther's Lehre vom unfreien Willen und der Praedestination. Gött. 1875. *G. Fritschl*, Die Lehre der Missiouri-Synode v. d. Praedestination. Ztschr. f. kirchl. Wissensch. u. kirchl. Leben. 1882. 519. l. v. ö. *Zöckler*, Die Lehre der Missourier v. d. Gnadenwahl. Ev. K.-Z. 1883. 27. sz. *Zöckler*, Die Lehre der luth. Visconsin-Synode v. d. Gnadenwahl. Rostock. 1884. *Murphy*, St. Paul on praedestination. (The Exposit. 145—160. l,) 1884. *Dieckkoff*, Der missourische Praedestinatianismus und die Concordienformel. 78. l. Rostock. 1885. *S. A. Repass*, The doctrine of election. (L. Q. Jul. 345—365.) 1885. *S. A. Repass*, The praedestination controversy in the Lutheran church. (A. R. Maj. 477—481.) 1885. *R. Voigt*, Die Lehre der Formula Concordiae v. d. Praedestination. 56. l. Schwerin. 1886. *F. Nerling*, Ueber die Praedestinationslehre Missouris. III. 59. l. 1886. *A. Wagner*, Die Lehre der Concordienformel von der Gnadenwahl. stb. Past. Corresp. 2. 15—20. l.; 3. 25—30. l.; 4. 39—42. l.; 5. 53—56. l.; 6. 69—70. l.) Hannov. 1886. *Luthardt*, Die L. vom fr. Willen u. d. Prädestination. Gött. 1875.

Gyöngyösi L., A keresztyéni Vallásnak Fundamentomi. Virel Mathé után angolból. Utrecht. 1657. U. a. Az Igaz ker. Vallásban levoe Tudománynak Fundamentomi. Kassán. 1683. (Egyetlen pld. a n. múz.) *Székely István*, Keresztyénségnek fundamentomáról való tanuság. Krakkó. 1538. *Apafi Mihály*, Az egész ker. vallásnak roevid Fundamentomi. Gyula-Fejérvár. 1645. *Eszterházi Tamás*, Az Igaz Aniaszentegyházról és ennec feieroel az Christusrol: Is meg a Romai Aniaszentegyházról, es ennec feieroel a Romai Paparol valo Articulus. Irta Aegidius Hunnius. Sárvár. 1602. *Avancinus Miklós*, A' Krisztus Jézus Élete és tudománya. Nagy-Szombat. 1690. *Szenczi Tsene Peter*, Confessio et Expos. Fidei Christianae. (Helv. hitv. magyar ford.) Debreczen. 1616. *Telegdi Miklós*, Az keresztyensegnek fundamentomiról. Bechben. 1562. (Hasonmásolatu kiadás. Budapest. 1884.) *Bene Fer.*, A hitnek különbféle ágazati. N.-Szombath. 1772—73. *Bodola (Zágoni) Sán.*, Ker. hittan. Kolozsvár. 1881. *Fejér Georgii*, Instit. theol. dogmaticae. Pestini. 1815. Tom. I—VII. U. o. Praecipua religionis christianae capita. Budae. 1838. *Rátz And.*, Ágazatos theol. Pest. 1832. *Talabér Gy.* és *Lukacsek J.*, Ker. kath. Hittan néhai Sámson J. latin rendszere nyomán. Pest. 1861. IV. k. *Répászky*

József, Részletes Dogmatika. Kassa. 1883. *Geleji Katona István*, Titkok titka. Gyula-Fehérvár. 1645. *Simén D.*, Bibliai tanulmányok. (L. ker. Magv. V—XV. k.) U. a. A messiási remény. (L. ker. Magv. XII. k.)

Az isteni kiválasztás — electio — vagyis az eleve-elrendelés — praedestinatio — Istennek azon örök határozata, akarata, tanácsa — decretum, paterna voluntas, consilium — melynél, fogva ő, mint Atya, kegyelméből, jótetszéséből és szeretetéből, a Krisztusban kivétel nélkül minden embert üdvösségre rendelt.

Az isteni kegyelemhatározat, mint ilyen, nem csupán előretudása — praescientia — vagy előrelátása — praevisio —, egyszóval ismerése azoknak, kik üdvözölni vagy elkárhozni fognak, még kevésbé csupán valami önkényes hadi kiszemelése — delectus militaris — a bűnös emberek egy részének az üdvösségre, más részének a kárhozatra, hanem részint előretudása és látása azoknak, kik a Krisztusban nyujtott kegyelmet elfogadják, részint pedig ezek üdvözülésének valóságos ható oka — causa salutis nostrae —. Közelebbről ezen isteni kegyelem vagy üdvhatározat:

a) egyetemes — universalis — azaz minden bűnös emberre kiterjed — ad omnes homines pertinet —, még pedig nemcsak mint a bűnbocsánat hirdetése — praedicatio poenitentiae —, hanem mint az evangyélium igérete — promisso evangelii —;

b) komoly, nem színlelt, csalékony — seria non simulata et fucata — mert Isten valóságosan akarja — serio vult —, hogy minden ember megtérjen s a Krisztusban örök életet vegyen és tényleges, mert az üdv minden embernek felajánltatik az evangyélium Igéjében — offertur in Verbo —, a menynyiben Krisztus minden bűnös embert meghív — vocat — a megtérés s üdvösségre;

c) hatékony — efficax —, azaz a Szent-Lélek erejével, az Ige által, melyben hirdettetik, nyujtatik, fogad-

tatik, szíveinkben munkál, megtart az igaz megtérés s hitben, s azokat, kik valósággal megjobbítják magukat s hisznek a Krisztusban — Christum vera fide amplectuntur —, megigazítja, megszenteli, segíti s ha ujra elesnének, felemeli, bennük a javulás munkáját bevégzi, őket az örök üdvösség — aeterna salus — részesévé teszi.

De a kegyelem mindezt, mint kegyelem, kizárólag a menynyei Atya üdvhatározatából — ex clementissima Dei voluntate et beneplacito —, egyes egyedül a Krisztus érdemére — unicum Christi meritum — való tekintettel miveli. Magában az emberben a kiválasztásra semmi néven nevezendő ok nincs — nulla electionis causa —. A kiválasztást, vagy elrendelést tehát igazán csakis a Krisztusban s rajta mint közbenjárón kivül semmiképp sem érthetjük meg — aeterna praedest. in Christo et nequaquam extra mediatorem Christum considerandа est —. Mert Isten örök határozatában ép azt rendelte el, hogy azokon kivül, a kik Fiát, a Jézus Krisztust elismerik — agnoscunt — s benne igazán hisznek — in eum vere credunt —, senki mást — neminem — nem akar üdvözíteni — hoc enim iam ab aeterno decretum est a patre, quod eos, quos servare velit, per Christum salvos facere velit —.

De a kegyelemhatározat, mint olyan, nem csupán általánosságban — in genere — eszközli Isten gyermekeinek üdvösségét, hanem a kiválasztottakról összesen s egyenkint — omnes et singulas personas electorum — különösen is gondoskodik, üdvösségre rendeli — ad salutem elegit et decrevit — s e czélból támogatja erősíti s megtartja — iuvat, confirmat et conservat — őket; viszont azokat, a kik az Igét, mely az embereket kegyelemre hívja, megvetik — eos, qui per verbum vocati illud repudiant — s a Szent-Léleknek, ki bennök hatékonyan működni akar, ellene szegülnek — Spiritui S. (qui in ipsis per verbum efficaciter operari

vult) resistunt —, szóval, a kik a bűnben makacsúl megrögzenek — in ea contumacia perseverant —: megkeményíti, viszszaveti s örökre elkárhoztatja — indurare, reprobare et aeternae damnationi devovere velit —.[28])

1. A kegyelem-határozat vagy eleve-elrendelés — benevolentia, voluntas Dei universalis seu praedestinatio late dicta — **fogalma.** A kegyelem-határozat vagy eleve-elrendelés azon isteni kegyelmi tény — actus gratiae divininae —, melynélfogva Isten, tekintettel az emberiség közös nyomorára, végetlen szeretetéből és kegyelméből öröktől fogva elhatározta, hogy a bűnbe esett emberiséget az elkárhozástól megmenti, a bűntől megváltja, önmagával kiengeszteli s a Jézus Krisztusban — in Christum — való igaz hit — vera fides — feltétele mellett az örök üdvösség részesévé teszi.

E meghatározásból világos, hogy az isteni kegyelem-határozat egyetemes — universalis —, az az kivétel nélkül minden ember üdvösségét — omnium hominum salutem — czélozza; következőleg, tág értelemben vett üdvre való egyáltalános elrendelésnek — praedestinatio late dicta — méltán elnevezhető.

2. A kegyelem-határozat sajátságai — affectiones benevolentiae —. Az isteni kegyelem-határozat mint ilyen egyetemes üdvhatározat:

a) ingyenvaló és szabados — gratuita et liberalis —, az az minden emberi érdemet kizáró;

b) egyenlő és egyetemes — aequalis et universalis —, az az minden bűnös emberre kiterjedő;

c) komoly, őszinte — seria, sincera —, az az nem szinlelt, tettető — simulata —, hanem valóságos és tényleges;

d) foganatos — efficax —, az az czélját bizton elérő;

e) nem feltétlen, hanem feltétes és rendes — non absoluta sed ordinata et conditionata —, az az igazsággal párosuló s Krisztusban alapuló — iustitia temperatur, fundatur in Christo —.

---

[28]) F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. De Aet. Praed. 8. p. F. C. P. I. Epit. Art. XI. De Art. Praed. 10. p. U. o. 16., 17., 18., 19., 20., 21. p. F. C. P. II. Sol. Decl. XI. De Aet. Praed. 28. p. F. C. P. I. Epit. Art. XI. De Aet. Praed. 8. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. De Aet. Praed. 29. p. U. o. 65. p. F. C. P. I. Epit. Art. XI. De Aet. Praed. 12., 13. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. 65., 66. p. U. o. 40., 44., 42., 43., 75., 76., 78., 81., 88. p.

De ép ez utolsó sajátság, t. i. hogy a kegyelem-határozat rendes vagy feltétes — ordinata seu conditionata —, szükségkép maga után vonja ugyanannak a feltételek teljesítése vagy nem teljesítése szerint való módosulását. Eredetileg a kegyelem-határozat egyetemes — universalis —, az az mint előzetes akarat — voluntas antecedens —, minden ember üdvösségét czélozza; de azután s a szerint, a mint az ember a neki nyujtott kegyelmet elfogadja vagy ellöki, átalakúl különössé — specialis —, amikor is az, mint utó-akarat — voluntas consequens —, egyszersmind az ember részéről teljesített vagy nem teljesített üdvfeltételeket is számba veszi — simul respicit conditionem salutis consequendae ab homine vel praestitam vel non praestitam — s kit-kit abban s anynyiban részeltet, a mi őt a dolog természete szerint illeti — voluntas consequens est decretum cuique tantum tribuendi, quantum patitur rerum natura —.

E különös üdvakaratról — specialis benevolentia —, mint sajátképi isteni határozatról — decretum Dei —, közelebbről is kell szólanunk.

3. A sajátlagos vagy feltételes kegyelem-határozat s annak fajai. A sajátlagos vagy feltételes kegyelem-határozat Istennek azon rendelete, melynél fogva ő azokat, a kik a követelt feltételeknek megfelelnek, kiválasztja az örök üdvösségre, azokat pedig, a kik a feltételeknek meg nem felelnek, örök kárhozatra adja. Ebből világos, hogy a sajátképi kegyelem-határozatban tulajdonkép kettős nyilatkozat foglaltatik, egyik a **kiválasztásra** — electio —, másik a **megvettetésre** — reprobatio — vonatkozik.

a) *A kiválasztás* — electio seu praedestinatio stricte dicta — az isteni utó-akaratnak azon ténye — actus voluntatis divinae consequens —, minélfogva Isten a bűnös emberi nemből — ex genere humano lapso — egyes embereket — solos et singulos homines — t. i. azokat, kiknek a Krisztusban való hitben végig megmaradásukat eleve által látta — quos in Christum finaliter credituros esse praevidit —, az örök életre örök időknek előtte kiszemelt és elrendelt — segregavit et ordinavit ad salutem aeternam consequendam —.

A kiválasztásban e szerint a következő három actus különböztethető meg:

α) előfeltétel — πρόθεσις, decretum indeterminatum de salvandis hominibus finaliter credituris —;

β) előismeret — πρόγνωσις, praecognito eorum, qui in Christum credituri sint —;

γ) előrendelés — προορισμός, praedestinatio sensu strictissimo —, vagyis beigtatás az élet könyvébe — inscriptio in librum vitae i. e. aeternum Dei decretum ad certa individua humana applicatum —.*)

Ezen kiválasztáson alapúl az egészen különös vagyis az emberek egy bizonyos meghatározott számára vonatkozó kegyelmi határozat — decretum electionis —, mely is, mint ilyen:

α) nem feltétlen, hanem rendes és tekintetbevételes — non absolutum sed ordinatum et respectivum —, az az Isten nem önkényesen vesz fel egyeseket a kiválasztottak — electi — sorába s nem önkényesen zár ki másokat onnét, mert az ő határozata az üdv rendjének megtartására irányul s e mellett az embernek ez üdvrendhez való viszonyára is tekintettel van;

β) nem feltételes, hanem kategorikus és egyszerű — non conditionatum sed categoricum et simplex —, az az Isten, határozatával nem várja be, ha és mikor ragadja meg hittel valaki a Krisztus érdemét, hanem ő előrelátásában öröktől tudja, kik azok, a kiket üdvözíteni fog;

γ) változhatatlan és viszszavonhatlan — immutabile et irrevocabile —, úgy, hogy a kiválasztottak többé meg nem vettethetnek — ut ex electo non possit fieri reprobus —.

Ezen kiválasztás tehát tényleg a legszorosabb értelemben vett kiválasztás — electio in sensu strictissimo sumta —.**)

---

*) Ez aktusokból, mint a melyek közül: a πρόθεσις, főtétel — propositio maior —, a πρόγνωσις, altétel — propositio minor —, a προορισμός, zártétel — conclusio —, alakúl a következő syllogismus praedestinatorius:

Maior: Omnis perseveranter usque ad finem vitae crediturus in Christum certo salvabitur, atque adeo electus est et inscriptus in librum vitae.

Minor: atqui hic, ille, iste, Abrahamus, Petrus etc. perseveranter usque ad finem vitae in Christum credituri sunt.

Conclusio: Ergo hic, ille, iste, Abrahamus, Petrus etc. certo salvabuntur, atque adeo electi sunt et inscripti in librum vitae.

**) Egyes dogmatikusaink — p. o. Quenstedt — felsorolják ezenkivül még a decretum electionis fokait és sajátságait és a kegyelemre kiválasztottaknak — electi — sajátságait is.

a) A kiválasztás fokai — gradus electionis — az „ordo salutis“ egyes mozzanatai szerint következők: decretum redemtionis, Filii missionis, iustificationis, vocatio, regeneratio, sanctificatio et glorificatio.

b) *A megvettetés* — reprobatio —. A megvettetés Istennek azon örök határozata — aeternum Dei decretum —, minélfogva ő azon bűnös embereket, kiknek halálig való hitetlenségöket s meg nem térésöket eleve ellátta — ab aeterno praevidit — egyenként és összevéve örök kárhozatra taszitja. Isten is végkép megveti azokat, kik a Krisztus érdemét végkép megvetik.

A megvettetés aktusában külső és belső oldalt, mozdító okot különböztethetünk meg:

α) belső ok — causa movens interna — a megtorló, büntető isteni igazság — iustitia Dei vindicativa seu punitiva —;

β) külső ok — causa movens externa — az előre látott végleges hitetlenség — praevisa *ἀπιστία* seu incredulitas finalis —.

E kettős ok alapján záratnak ki a bűnösök az örök üdv örökségéből — exclusio ab hereditate aeternae salutis —*).

Függelék. Ugyan e körben szokás még a következő fontos kérdést is felvetni: ha Krisztuson kivül nincs üdvösség, mi sorsra jutnak azok, kik Krisztust nem ismerték, tehát a pogányok s általán, a kik eredendő bűnben haltak meg?

Symbolikus könyveink erre igen kemény feleletet adnak: elkárhoznak.**) Régi dogmatikusaink azonban e pontra nézve nem értenek egyet, minek oka abban is keresendő, hogy e részben már maguk a reformatorok is ingadozást mutattak. Luther azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Isten a pogány világ nemesebb alakjai iránt is irgalmasságot fog gyakorolni. Ciceróról mondja (Tischreden VI. 597.): „Ich hoffe, Gott werde dem theueren Mann gnädig sein, werde ihn und seines-

b) A kiválasztás sajátságai — attributa electionis —: aeternitas, particularitas, immutabilitas.

c) A kiválasztottak sajátságai: paucitas, possibilitas excutiendi ad tempus totaliter gratiam inhabitantem, certitudo electionis, persistentia in fide finalis.

*) Valamint az electionál úgy a reprobatiónál is fel szokták sorolni némelyek — p. o. Quenstedt — a reprobatio és a reprobáltak tulajdonságait:

a) Attributa seu adiuncta reprobationis: aeternitas, immutabilitas.

b) Attributa reprobatorum: pluralitas, possibilitas essendi ad tempus in statu renatorum, perseverantia infidelitate finali.

**) Symb. Ath. 1, 40.; Cat. Maior 56, 66.

gleichen wohl dispensiren von dem Wort: Wer da glaubet und getauft wird etc. und werde ihn wohl etliche Stufen höher stellen, als des Papsts Kardinäle und als den Erzbischof von Mainz.“ Melanchton pedig odanyilatkozik, hogy Isten a váltságba vetett typicus hitet beszámítja, mert különben — úgymond — Dániel nem biztathatta volna Nabukadnézár királyt a bűnök megbocsátásával. — Ap. Conf. Art. III. De Dilect. et Implet. Leg. 140. 141. — Ez az oka, hogy orthodox dogmatikusaink hajlandók némi engedménytételre a pogány világgal szemben. Gerhardus és Bengel a pogányokat Isten könyörületességébe ajánlják. Mások megengedik annak lehetőségét, hogy Isten, különösen a halál pillanatában, a nemesebb érzésű pogányokban is felébreszti a Krisztusban való hit sejtelmét — fides implicita —.

De különösen a pogány gyermekektől nem tudják részvétüket megtagadni. Egyértelemmel tanítják, hogy azok sorsa enyhébb lesz, t. i. csak poena damni i. e. carentia beatificae visionis s nem poena sensus. Végre egyesek azon sajátságos nézetet koczkáztatták meg, hogy Isten azon pogányokat, kikről előre látta, hogy az evangyéliumban hittek volna, ha az nekik hirdettetik, gyermekkorukban engedi meghalni.

Látni való, hogy itt tulajdonkép a benső vallásos érzés melege olvasztólag hat a szigorú dogmatikai rendszer következetességének jegére.

18. §.

Jézus Krisztus az Istenember — θεάνθρωπος — és az ő kettős természete.

De duabus naturis in Christo.

M. Chemnitz, De duabis naturis in Christo. 1570—78. *Baur*, Die chr. L. v. d. Dreieinigk. und Menschwerdung Gottes. III. köt. 1841—1843. *König*, Die Menschwerdung Gottes. 1844. *E. W. E. Nägelsbach*, Der Gottmensch, die Grundidee der Offenbarung in ihrer Einheit und geschichtl. Entwicklung dargestellt. Nürnb. 1853. *Dorner*, Entw.-Gescht. d. Lehre v. d. Pers. Chr. I., II. R. 1845—53—56. *F. Baur*, Ueber den Menschensohn. Zschr. wissensch. Theol. 1861. *L. Schulze*, Vom Menschensohn und v. Logos. 1867. *J. Perrone*, De Domini N. J. Christi divinitate adversus huius temporis incredulos, rationalistos et mysticos II. III. Turin. 1870. *Herm. Schultz*, Die Lehre v. d. Gottheit J. Christi. Communicatio idiomatum. Gotha. 1880. *Dieckhoff*,

Die Menschwerdung des Sohnes Gottes. Lpz. 1882. *P. H. Liddon*, Die Gottheit unseres H. J. Christi. Gotha. 1882. *Ed. Böhl*, Von der Incarnation des göttl. Worts. Wien. 1883. *Kreyher*, Die Menschwerdung Gottes. (Kirchl. Monatsschrift.) 1884. V. *Herder*, Von Gottes Sohn, der Welt Heiland. *J. F. Cotta*, De persona Christi. *Rösler*, Die kenotische Erklärung der Menschwerdung. *A. Canis*, Jesus Christ. 82. l. Christus der geschichtliche und seine Idealität. 84. l. 1884. *Seydel*, Buddha und Christus. 248. l. 1884. *Anselmi*, Cur deus homo? libri II. 142. l. London. 1885. *Cremer*, Bedeutung der Gottheit Christi. (K. M. 8, 545—556.) 1885. *F. Godet*, The person of Christ. (M. I. Nov. 1—31.) (R. Chr. 1884. Nov. 8.) 1885. *W. Brückner*, Jesus, „des Menschen Sohn". (J. Pr. Th. 254—278. l.) 1886. *W. F. Gess*, Die Lehre v. d. Pers. Chr. 1856. *Schumann*, Chr. od. d. Lehre d. A. u. N. T. v. d. Person d. Erlösers. 1853.

Apafi Mihály, M. Frid. Wendelinusnak, a Keresztyén Isteni Tudományról irott két könyvei. Kolozsvár 1674. *Debreczeni J.*, Conciliatorium Biblicum. (magyar) Utrecht. 1658. *Dragonis Gáspár*, Speculum Theologicum. (magyar) Monyorokerék. 1591. *Vallástétele* az öt szabad kir. városoknak Felső-Magyarországban. Kassa. 1634. — egyetl. pld. Nagy István könyvt. — *Dávid Fer.*, Az Szent Irasnak Fundamentomaból voett Magyarazat az Jezus Krisztusról és az oe igaz istensegeroel. Gyula-Fehérvár. 1567. *Ozorai Imre*, De Christo et eius Ecclesia. Krakko. 1535. *Pázmány P.*, Kempis Tamásnak Christus koeveteseroel Négy Koenyvei. Bécs. 1624. *Enyedi Gy.*, Az Ó- és Uj-Testamentumbeli helyeknek, mellyekből az Háromságról való tudománt szokták állatni, Magyarázattyok. — deakból ford. Toroczkai Máté. Kolozsvár. 1619. U. a. Az Háromságnak oltalmazására gondolt legfővebb okoskodásnak megvizsgálása. Kolozsvár. 1634. *Melotai Nyilas István*, Speculum Trinitatis. (magyar) Debreczen. 1622. *Sebestyén István (Kocsi)*, Messiologia. Buda. 1835. *Institoris János*, Dissert. de filii dei aeternitate. Lőcse. 1646. *Melczer Gergely*, Confessio de Christo vero Deo et homine. Selmecz. *Paulovics Mihály*, De persona Christi theantropu. Wittenberg. 1669. *Romencz Mátyás*, De persona Christi. Wittenberg. 1666. *Bessenyei Gy.*, Tamás, a szt. apost., mint elleneállhatlan bizonysága a J. Kr. istenségének — ném. ford. — Pozsony. 1773. *Dániel István*, az örök életre vezető egyenes út, mely áll az egy igaz stb. Istennek megismerésében, ki az atya és a fiú és a Sz. Lélek. 1767. *Gyarmathy J.*, Kritikai birálata Renán Jézus életének. Freppel abbé után ford. Pest. 1864. *Lonkay A.*, Magyar Védhangok Krisztus és a kereszténység mellett Renán ellen. Pest. 1864. *Meignon* (abbé) Renán műve és a

német itészet. (franciából). Pest. 1864. *Pollák J.*, Renán és az apostolok. Pest. 1866. *Hettinger-Répássy*, A kereszténység védelme. Eger. 1883. *Hettinger*, A kereszténység válsága. Ford. a bpesti közp. n. papsáp. egyh. irod. iskolája. (L. Munkálatok XLVI. évf. 1—125. l.) *Bougaud E.*, A kereszténység és korunk. V. K. Ford. Dobos és Spelt. N.-Várad. 1885. *Dr. Stöckl Alb.*, Korunk nagy kérdései és a kereszténység. Ford. Répássy J. Eger. 1883. *Szegedi Kilit.*, A Messiás, Antilogiául Renán Jézus életére. 1884. *Ballagi M.*, Renaniana. Pest. 1864. *Schaff F.*, Krisztus személyisége. Ford. Kecskeméti Fer. Budapest. 1885. *Kenessey B.*, A héberekhez irott levél christologiájának összehasonlitása Pálnak a Róm.-, Kor.- és Gal.-beliekhez irt leveleiben levő christologiával. (L. Prot. Egyh. és Isk. L. 1885. évf.)

Az örök Isten kegyelem-határozata történetileg megvalósult a Jézus Krisztusban.

Isten megkönyörült a tanácstalan, segélytelen s vigasztalan bűnös emberiségen s ezt az öröklött bűn eredményezte romlottságból s a kárhozattól megváltá s kiszabadítá Fia, a Jézus Krisztus, mint közbenjáró — mediator — által.

Jézus Krisztus eljövetelét — adventus — már az Ó-testamentom: Mózes és a próféták megjövendölték s egyszersmind személyét s működését eleve leírták vagy előképekben — typus — rajzolták.

Jézus Krisztus, mint ilyen megjövendőlt közbenjáró, a Szent-hármas Istenség második személye, Isten egyetlen s egyszülött — unicus et unigentus — Fia, ki az időknek előtte — ante saecula — öröktől fogva az Atya Isten lényegéből vagy természetéből — ex substantia Patris —, mint Isten Istenből — Deus de Deo — született.

De végtelen kegyelménél fogva, minekutána megkönyörült a mi nyomorúságunkon, leszállt közénk az égből — calamitosam miseriam et auxilium nostrum sua profundissima bonitate miseratus de coelo descendit —, hogy inségünkben segedelmünkre légyen — nobis opem laturus —. Isten Fia, Isten Igéje által, emberré lett — Filius Dei per Verbum Dei homo est factus —:

az az Szűz Mária méhében — in utero Mariae virginis — magára öltötte az emberi természetet — assumsit humanam naturam —, közelebbről az időben — in saeculo —, Szent-Lélektől — a Spiritu Sancto —, férfiú közreműködése nélkül — sine virili operatione — fogantatva, az örökön szűz — semper virgo —, tiszta, szent Máriából teremtett emberi természetet, mint olyat, a mi vele már akkor — iam tuum — személyileg egyesítve volt — personaliter unita fuit —, a maga isteni személyének egységébe fogadta s azt sajátjává tette — in divinitatem suae personae assumpsit sibique eam propriam fecit —, úgy, hogy Mária nem pusztán embert, hanem olyan embert — talem hominem — szült — genuit —, ki valóban — vere — Isten fia. S az Isten fia ezen ő isteni fenségét — divina maiestas — már anyja méhében kimutatta — demonstravit — a menynyiben t. i. ő szűztől, a szűz szűzességének megsértése nélkül született — de virgine inviolata ipsius virginitate natus est —. Ez okon Mária valósággal Isten-szülő, Isten anyja — vere *Θεοτόκος*, Dei genetrix et mater — s mégis szülése daczára szűz maradt — et tamen virgo mansit —.

Jézus Krisztus tehát valóságos Isten s valóságos ember, az az Isten-Fia: Isten és ember — Dei Filius, verus Deus, et verus homo —, mert személye egységében — in unitate personae — két elválaszthatatlanul összekötött természet — inseparabiliter coniunctae naturae —, úgymint az isteni s emberi természet — divina et humana natura — személyileg, az az egy személyt — unum *ὑφιστάμενον* — alkotólag egyesült — personaliter unitae —; az az együtt egy Krisztust alkot, úgy hogy Jézus Krisztus már egy személyben — in una persona — egyszerre valóságos Isten és valóságos ember — simul verus est Deus et verus homo —.

A két természet mindenik a maga nemében teljes: az isteni, tökéletes Isten, az Atya lényegéből —

perfectus Deus ex substantia Patris — az emberi, tökéletes ember, az anya lényegéből — perfectus homo ex substantia matris — s mint ilyen áll eszes lélekből — ex anima rationali — és emberi testből — ex humana carne —, de mégis egy lényeges különbséggel. E különbség, hogy az emberi természet, minthogy Szent-Lélektől, nem embertől fogantatott s szűztől született, a bűn minden mocskától menten — sine omni labe peccati — fogantatott s született — a Spiritu Sancto et a Maria conceptus et natus est —, hogy lenne ura a bűnnek — peccati Dominus —.

Egy szóval a két természet az egyesülés aktusa — actus unionis — után, Jézus Krisztusban, mint Istenemberben, személyi egységet — unio hypostatica, *ἕνωσις ὑποστατική* — képez.

De e személyi egység csakis személyi — personalis — s nem egyszersmind állati — substantialis —, az az a két természet Krisztusban csupán egy személylyé s nem egyuttal egy állattá egyesült. Egységük mindenesetre felbonthatatlan: nincsenek egymástól elkülönítve — separatio —, nincsenek soha egymással összekeverve — confusio —, nem is változik soha egy a mássá — mutatio —, lényegét s lényeges sajátságait — essentiales proprietates —, mindenik megtartá s megtartja változatlanúl örökre vagyis egyik természet lényeges sajátsága sohasem válik a másik természet lényeges sajátságává.

Ebből foly, hogy tehát a személyi egységnek, illetőleg a két természet egyesülése aktusának — actus unionis — következménye csakis a természetek közösségében — communio naturarum — s nem ugyanazok összezavarásában — confusio — átváltozásában — transmutatio — áthasonításában — exaequatio — vagy megsemmisülésében — abolatio — áll, mert az egy Krisztus az Atyával csakis isteni természete szerint egyenlő, emberi természete szerint

a személyi egység ténye után is Isten alá van vetve.

A természetek ezen személyi egysége és közössége — personalis naturarum unio seu communio — a Szentháromság után a legfőbb titok, mihez sem égen, sem földön nincs más fogható, mert itt sajátkép Isten ember, ember Isten — Deus homo et homo Deus —, a menynyiben a természetek közössége szükségkép maga után vonta egyszersmind a természetek sajátságainak közlését is — communicatio idiomatum —, melyről részletesebben is kell szólanunk.

Valamint a természetek közössége, úgy a természeti sajátságok közlése is valódi közlés — realis communicatio — ugyan, de azért szintén nem lényegi, az az nem valami lényeg-ki- és átömlés — essentialis effusio seu transfusio — nem is valami physikai közlés — communicatio physica — mintha p. o. az isteni természet sajátságai az emberibe, az emberi természet sajátságai az istenibe átvándorolnának, úgy hogy azontúl mind a két természet egy ugyanazon természeti s lényegi sajátságokkal s működéssel bírna, más szóval mintha valami új keverék keletkeznék, miként a viz s méz elegyitéséből egy többé sem nem csupán víz, sem nem csupán méz, hanem valami egészen különös ital; hanem csak olyanforma kölcsönös részvétel, a milyen p. o. a léleknek a testtel, a tűznek a vassal való összeköttetése folytán létesül.

E nézetünket különösen azokkal szemben hangsúlyozzuk, a kik a természetek sajátságainak közlése alatt csak puszta képet, szónoki alakzatot, szóbeli közlést — verbalis communicatio — értenek s más egyébről hallani sem akarnak.*) Ezzel ellentétben mi a régi igazhitü egyházzal egyetértőleg tanítjuk, hogy Krisztus emberi természetében a személyi egységnél fogva —

*) Ez a zwingliánusoknak szól.

unio hypostatica — az Istenség teljesen bennlakozik, még pedig nem oly formán, mint a szent emberekben és angyalokban, hanem testileg — corporaliter — minden ő fenségével, dicsőségével, erejével s működésével együtt, továbbá, hogy bár az emberi természet e fensége a lealacsonyodás állapotában — in statu humiliationis — nagyobbrészt rejtve s mintegy szinlelve — occultata et dissimulata — maradt, ámde most, a szolgaalak letétele után, teljessé s nyilvánvalóvá lett égen s földön s mint János ev. 17. 24. biztosít, ama más boldogabb életben ezen ő dicsőségét színről-szinre meglátjuk.

Említett isteni fenségénél fogva vitte véghez Krisztus a csodákat, miket puszta emberi erővel véghez nem vihetett volna; azzal aratott diadalt halálon, Ördögön, poklon; az által magasztaltatott fel emberi természete a feltámadás után Isten jobbára — ad dexteram Dei —, hol is betölt mindent valóságosan — revera omnia implet —, jelen van s uralkodik mindenütt, nemcsak mint Isten, hanem mint ember is — ubique non tantum ut Deus, verum etiam ut homo praesens dominatur —. S ép ezen veleközlött isteni erőnél fogva van s lehet valósággal jelen az ember Krisztus az úrvacsorában is teste s vére szerint — hac sibi communicata divina virtute homo Christus corpore et sanquine suo in sacra coena praesens esse potest et revera est —, szóval, ő mindenütt lehet, hol Isten van, embersége szerint is — secundum humanam assumtam naturam —, mert ha Krisztus egy személy, akkor a hol joggal — recte — mondod: itt van Isten — hic est Deus —, ott be kell ismerned azt is, hogy Krisztus az ember is jelen van — ergo etiam Christus homo adest —. Ezt azonban mégis nem úgy kell érteni, hogy az emberi természet, mint valami végtelen lényeg — aliqua infinita essentia — a maga lényegi erejéből — ex virtute essentiali — van mindenütt jelen, vagy hogy Krisztus embersége — hu-

manitas — az ég s föld minden részén helyileg — localiter — van elterjedve, mert ezt még Istenségének sem lehet tulajdonítani.

De az Isteni természet, midőn az emberi természettel a maga sajátságait közli, emettől viszont semmit nem nyer, ép úgy, a hogyan magából a közlés daczára semmit nem vesztett, mert Istenben semmi változás nincs. Ám azért az emberi természet részt vett Krisztus minden tisztében, mert a személy nem munkálkodik csupán egy természetben vagy természettel, hanem mind a kettőben, mindkettővel s mindkettő szerint.

S hogy ép ezen a természetek sajátságainak közléséről — de communicatione idiomatum — szóló tan, mint kiválóan fontos, lehetőleg alaposan megmagyaráztassék, szükséges végre, hogy azon tételeket s állításokat — propositiones et praedicationes —, mikben Jézus Krisztus személyéről, személye természetéről, sajátságairól bővebben nyilatkozunk, világosan megkülönböztessük, hogy az egyszerű olvasó is könnyen felfogja, megértse. Mert ama tételek s állítások nem mind egynemüek — non omnes unius sunt generis aut modis — hanem különnemüek s közelebbről s általán a következő három fő osztályba sorozhatók — tria genera propositionum seu praedicationum —:

1. Minthogy Krisztusban két különböző lényegű s sajátságú természet ván, de e kettő csak egy személyt alkot: az, a mi csak az egyik természet sajátsága, nem csupán e természetnek, mint különállónak, hanem az egész személynek, ki egyszerre Istenember, tulajdonítandó. Vannak tehát tételek, melyekben az, a mi csak az egyik természet sajátja, a Jézus Krisztus egész személyéről mondatik ki — toti personae tribuitur, quod uni personae proprium est —. P. o. Isten Fia született test szerint a Dávid magvából (Róm. 1. 3.) vagy Krisztus test szerint megöletett s értünk szenve-

dett (Péter 3. 18.). A Zwingli-féle ἀλλοίωσις, mint olyan tan, mely szerint bár az egész személy neveztetik, az alatt mégis csak az egyik természetet értik s a másikat egészen kizárják, mintha csupán az emberi természet szenvedett volna értünk, elvetendő, mert ez nem egyéb, mint a Sátán álarcza — larva diaboli —. E tételek: Isten szenvedett, meghalt — Deus passus est mortuus est — nem csupán szóbeli állítások — praedicationes verbales — vagy merő szók — nuda verba — hanem való igazság. (Genus idiomaticum).

2. Vannak tételek, melyek Jézus Krisztus közbenjáró tisztére vonatkoznak — ad rationes Christi attinent —. Ezekre nézve megjegyzendő, hogy a személy nem csupán az egyik, hanem mindkét természetben vagy természettel vagy természet által — non in seu cum una vel per unam sed in, cum et secundum ac per utramque naturam — működik — agit et operatur —; következőleg azon cselekvények, melyek a váltság művéhez tartoznak, bárha csak az egyik természetnek tulajdonítvák, az egész személyt megilletik, tehát Jézus Krisztus mindkét természete szerint közbenjárónk, megváltónk — mediator, redemtor —. (Genus apotelesmaticum).

3. Vannak tételek, melyekben az emberi természetre az isteni természet tulajdonságait ruházzuk. Minthogy Krisztusban az emberi természet az isteni természettel személyileg — personaliter — egyesítve van, ugyanaz a maga természete sajátságain kivűl s felűl, szolga alakjának letételével, vagyis a megdicsőüléssel különös, magas, természetfeletti fenség, dicsőség, erő s hatalom osztályosává lett; de másrészt az emberi természet sajátságai az istenivel nem közöltetnek, mert Istenben, mint Jakab mondja (Jak. 1. 12.), nincs semmi változás. Krisztus isteni természete a testtélét — incarnatio — által „in se et per se“

sem nem kisebbedett, sem nem nagyobbodott — neque diminuta neque aucta est —. (Genus maiestaticum).[29])

1. Az emberré-levés vagy megtestesülés — incarnatio, *ἐνσάρκωσις*, inhumanatio, *ἐνανθρώπησις* — **fogalma.** Az emberrélevés vagy megtestesülés, melynek **ténye** e sarkalatos alaptételbe foglalható: az Ige testté lett — *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο* —, még pedig úgy, hogy sem az Ige nincs a testen kivűl, sem a test az Igén kivűl — nec *λόγος* extra carnem, nec caro extra *λόγον* —, s melynek **elve** viszont ez alaptételbe foglalható: az emberi természet a Krisztusban befogadja az istenit — humana natura in Christo est capax divinae —: azon isteni ténykedés — actio divina —, minélfogva Isten-Fia, a hozzánk mindenben hasonlatos, de bűntől megvált s az ő sajátos létére rendelt emberi természetet — Filius Dei naturam humanam, nobis consubstantialem, peccati vero expertem, propriaque subsistentia destitutam —, anyjának, Szűz Máriának méhében — in utero matris virginis Mariae — a maga személyegységébe felvette — in unitatem personae suae assumsit — s azzal úgy egyéni állagát, mint isteni természetét közlötte — eidemque tum hypostasin, tum naturam suam divinam communicavit —, úgy hogy Krisztus, az Isten-Ember már állandóan két, legszorosabban egyesült természetből állott — ut iam perpetuo in duabus naturis, arctissime unitis, subsistit Christus *θεάνθρωπος**) —.

E meghatározásban közelebbi megvilágosításra különösen a természet és személy — natura et persona — fogalma szorúl.

Természet alatt Krisztusban vagy az istenség vagy az emberség állata értendő — natura, *φύσις*, *οὐσία* in Christo est substantia vel divinitatis vel humanitatis —.

---

[29]) Cat. Maior. P. II. Symb. Ap. Art. II. 29. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De Just. Fid. 56. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De Justific. 5. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. V. De Lege et Evang. 23. p. Ap. Conf. Art. XXIV. (XII.) De Missa. 36. p. Symb. Apost. 2., 3. p. Symb. Nicaen. 2., 3., 4. p. Symb. Athan. 27—35. p. F. C. P. I. Epit. VIII. De Persona Christi. 14., 15. p. Art. Schmalc. P. I. De Div. Maiest. IV. p. F. C. P. I. Epit. Art. VIII. De Pers. Christi. 12. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Pers. Christ. 24. p. Conf. Aug. Art. II. 1., 2. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Derson. Christ. 6., 7., 8., 11. p. F. C. P. I. Epit. Art. VIII. De Person. Christi. 9. p. Cat. Maior. P. II. Symb. Apost. Art. II. 31. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Pers. Christ. 19. p. U. o. 76. p. U. o. 62., 63. p. U. o. 33. p. U. o. 20. p. U. o. 51. p. U. o. 64. p. U o. 28., 29., 80. p. U. o. 82. p. U. o. 36. p. U. o. 46., 47., 48., 49. p.

*) E kifejezés legelőször Origenesnél fordul elő.

Krisztus személye alatt pedig a két természetből egyesült konkrét egyediség értendő — persona, ὑπόστασις, πρόσωπον, Christi est individuum ex utraque natura, divina et humana, coniuncta, non mixta, concretum —.

2. A két természet egyesülése és a személyi egység — unitio naturarum et unio personalis — fogalma. Jézus Krisztusban, mint Istenemberben két, isteni és emberi természet személyes egységet alkot. Ha e személyes egységet:

a) mint actust fogjuk fel, akkor az a természetek egyesülésének vagy személyi egyesülésnek — unitio naturarum seu unitio personalis —, ha pedig

b) mint emez actus eredményét vagyis mint állapotot — status — fogjuk fel, akkor az személyi egységnek — unio personalis — neveztetik. E kettőről közelebbről is kell szólanunk.

a) A természetek egyesülése vagyis a személyi egyesülés — unitio naturarum seu unitio personalis — az Isten Fiának azon actusa — actus Filii Dei —, minélfogva ő az emberi természetet — humanam naturam — anyjának, Szűz Máriának méhében — in utero matris virginis Mariae — a maga személye egységébe vette fel — in unitatem suae personae assumsit —.

E meghatározásból világos, hogy Jézus Krisztusnak tulajdonkép kettős nemzése — generatio — különböztetendő meg, úgymint:

α) az örök nemzés — generatio aeterna —, minélfogva ő Isten-Fia — per quam habet, quod est Filius Dei —, és

β) az időbeli nemzés — generatio temporalis —, minélfogva ő Ember-Fia — per quam habet, quod est Filius hominis —.

A két természet egyesülése a foganás — conceptio — alkalmával történt, úgy hogy Mária nem puszta embert, hanem a valóságos Isten-Fiát foganta és szülte.

b) A személyi egység — unio personalis, ἕνωσις ὑποστατική — azon állapot — status —, melyben Jézus az ember — homo Jesus — Isten Fiával akként egyesült — cum Filio Dei ita coniunctus est — hogy a kettő immár csak egy, önmagára létező személyt — subiectum unum per se subsistens — képez —. Ez egységállapot — status unionis — a természetek egyesülésének eredménye. Jézus Krisztus e szerint nem egyszerű, hanem összerű, azaz isteni s emberi természetből álló személy — persona σύνθετος,

constans simul divina et humana natura —, még pedig oly formán, hogy benne ama két természet teljesen különbözetlenűl, szétválhatlanúl, egy a mást teljesen s kölcsönösen áthatólag — *περιχώρησις* — létezik. — Neque enim pars parti, sed totus *λόγος* toti carni et tota caro toti *λόγῳ* est unita; ideo propter *ὑποστάσεως ταυτότητα καὶ τῶν φύσεων περιχώρησιν λόγος* ita praesens est carni et caro ita praesens est *τῷ λόγῳ*, ut nec *λόγος* sit extra carnem nec caro extra *λόγον*, sed ubicunque est *λόγος*, ibi etiam praesentissimam sibi habet carnem, quippe quam in personae unitatem assumsit; et ubicunque est caro, ibi praesentissimum sibi habet *τόν λόγον*, quippe in cuius hypostasin est assumta. Quemodum *λόγος* non est extra suam deitatem, cuius est hypostasis, sic etiam non est extra suam carnem, essentia quidem finitam, in *λόγῳ* tamen personaliter subsistentem. —

3. A személyi egység sajátságai — proprietates unionis personalis. — A két természet imént megismertetett sajátos személyi egységét kétféle, u. m. positiv és negativ sajátságok illetik meg:

a) A személyi egység negativ sájátságai — proprietates negativae unionis. — A személyi egység — unio personalis —:

α) nem lényegi — non essentialis (naturalis), qua duae naturae coalescunt in unam, ab utraque diversam — (ez a monophysitáknak szól);

β) nem is esetleges — non accidentalis (parastatica), i. e. non accidentium, sed essentiarum utriusque naturae coniunctio, eaque indissolubilis — (ez a látszatos egyesülést valló gnosticus-doketistáknak szól);

γ) nem is mystikus — non mystica, quae fide inter hominem Deumque intercedit, eaque cessante solvitur — (ez Origenesnek szól, ki Ján. 14. 23. alapján, Istennek, a kegyes keresztyénekben, a hit közvetítésével történő benlakozását tanítá);

δ) nem is erkölcsi — non moralis, qua personae diversae coniunguntur, sive pacto, muneris vitaeque consortio (unio externa), sive animi consensu (interna) —;

ε) nem is szóbeli — non verbalis, qua altera natura de altera praedicari posse dicitur, vel ob imaginis vel ob notionis communis rationem, quae inter utramque intercedit —;

ζ) nem is szentségi — non sacramentalis, qua materia coelestis ac terrestris in sacramento coniungitur —.

b) A személyi egység positiv sajátságai — proprietates positivae unionis —. A személyi egység — unio personalis —:

α) valóságos — realis, qua una natura alterius substantiam revera amplectitur — (ez ellentéte a csupa szóbeli — verbalis seu habitualis — és esetleges — accidentalis — egységnek);

β) természetfeletti — supernaturalis, i. e. non e naturae viribus, per singularem Dei efficaciam facta —;

γ) örök — aeterna, i. e. inseparabilis seu indissolubilis — (ez ellentéte a moralis vagy mysticus egységnek); szóval:

δ) valóságosan személyi és befoglaló — vere personalis et perichoristica —.

Mindebből foly, hogy a személyi egységben az isteni természet a Szentháromság második személye,*) az emberi természet pedig valódi teljes és igaz emberi test és lélek.**)

Ezen felül azonban a Krisztus emberi természetének vannak még különös egyedi sajátságai is — proprietates individuales s. praerogativae (*ὑπεροχαί*) —, milyenek:

α) a természetfeletti fogantatás — extraordinaria conceptio, qua Jesus per Spiritum S. absque patre conceptus est —;

β) a személytelenség — impersonalitas seu *ἀνυποστασία*, i. e. carentia propriae subsistentiae, s. potius *ἐνυποστασία*, i. e. subsistentia humanae personae in natura *τοῦ Λόγου* divina —;

---

*) Némely dogmatikusok ezt még különösen is szokták bizonyítgatni, m. p. argumentis

α) *ὀνομαστικοῖς*, a nominibus petitis, tum essentialibus (Jehova, *θεός*, *κύριος*), tum personalibus (Filius Dei, *Λόγος*), tum officialibus (Messias, Mediator);

β) *ἰδιωματικοῖς*, desumptis ab attributis divinis, quae vel essentialia sunt, ut aeternitas etc., vel personalia, ut spirare Spiritum Sanctum et esse Filium Dei unigenitum;

γ) *ἐνεργητικοῖς*, ab operibus divinis deductis, ut sunt opera creationis, gratiae etc.;

δ) *λατρευτικοῖς*, ab honore et cultu soli Deo proprio petitis.

**) Ezt pedig ugyanazon dogmatikusok különösen bizonyítják: argumentis

α) ex nominibus humanis;

β) ex partibus hominis essentialibus;

γ) ex attributis vero homini propriis;

δ) ex operationibus humanis;

ε) e genealogia Christi hominis.

γ) a bűntelenség — impeccabilitas s. *ἀναμαρτησία* inhaesiva, qua omnis peccati proprii, tam originalis, quam actualis expers est —;

δ) a különös kitűnőség — singularis excellentia, qua reliquos homines superavit — m. p. a lelket illetőleg: eredeti bölcseség és szentség — sapientia et sanctitas concreata —, mely a legnagyobb, de mégis véges — maxima, finita tamen —; a testet illetőleg: tökéletes alkat — summa *εὐκρασία* —, egyenletes mérséklet — aequabilis temperies —, halhatatlanság — immortalitas, *ἀθανασία*, i. e. possibilitas non moriendi —, férfiúi szépség — pulchritudo, non feminea, sed virilis. —

4. A természetek közössége — communio naturarum —. A személyi egységnek szükségszerű következménye: a természetek közössége. A természetek közössége a természeteknek Krisztusban való azon viszonya — ea naturarum in Christo relatio —, minélfogva egyik természet a másiknak, a személy által, sajátjává válik — altera alteri per personam sit propria —. E közösség azonban, minthogy a viszonyulásban csak az isteni természet cselekvő — activ —, mert az Ige isteni természete — natura divina *τοῦ λόγου* — hatja át, lakja s veszi fel az emberi természetet — humanam naturam permeat, perficit, inhabitat sibique appropriat —, az emberi természet pedig szenvedő — passiv —, valójában csak oly benfoglaltság vagy átjárás — *περιχώρησις* seu permeatio —, mely nem kölcsönös — non mutua —.

Mint ilyennek, a természetek közösségének meg van:

a) *a maga szóbeli következménye* — consequens verbale — t. i. a személyi tételek vagy mondományok — propositiones seu praedicationes personales —, vagyis azon kifejezések — enuntiationes —, mikkel egyik természet concretumát a másik természet concretumára ruházzuk — concretum alterius naturae praedicatur de concreto alterius naturae —. E tételekben tehát, minthogy „concretum" alatt az egész személyt kell értenünk, akármelyik természet szerint való elnevezésében — concretum est personae appelatio ab alterutra natura repetita —, a két természet concret személynevei cseréltetnek fel kölcsönösen. Ilyen concret személynevek:

α) az isteni természet után — concreta naturae divinae —: Isten — deus —, Isten-Fia — filius Dei —, Ige — *λόγος* seu verbum substantiale —;

β) az emberi természet után — concreta naturae humanae —: Jézus — Jesus, — ember — homo —, ember vagy Mária fia — filius hominis seu Mariae —;

γ) maga az egész személy után — concreta personae —: Krisztus — *Χρίστος* —, Megváltó — Redemtor —, Messiás — Messias —, Immánuel — Immanuel —, király, úr, Istenember — rex, dominus, *Θεάνθρωπος* —.

Ilyen személyi tételek p. o.: Isten emberré lett — Deus est homo factus —, mert itt az isteni természet concretumát az emberi természet concretumának valóságosan tulajdonítjuk; viszont: Jézus Isten, vagy Jézus kormányozza a világot — Jesus est Deus seu Jesus gubernat mundum —, mert itt az emberi természet concretumát az isteni természet concretumára ruháztuk át, illetőleg az emberi természetről olyat mondtunk, a mi csak az isteni természetet illeti meg. És e személyi tételek, minthogy Isten-Fia személyileg ugyanaz, aki az Ember-Fia s megfordítva — Filius Dei personaliter idem est, qui Filius hominis et Filius hominis personaliter idem est, qui Filius Dei —, épenséggel nem puszta szóbeli, sajátlan, képleges — mere verbales (nestorianismus!), impropriae aut tropicae — (mert akkor Mária fia nem volna Isten), nem is azonosok — identicae — (mert az egység — unio — nem azonosság — identitas —), hanem valóságosak — reales —, mert a személyegységben — unio personalis — és a természetek közösségében — communio naturarum — realis alapjuk van.

b) *A maga dologi következménye* — consequens reale —, t. i. a sajátságok közlése — communicatio idiomatum —, vagyis a két természet sajátságainak igaz és valóságos megosztása — participatio —.

E tan megértése végett mindenelőtt a természetek sajátságai — idiomata — iránt kell eligazodnunk. A sajátságok — idiomata — alatt azon állati ismérvek — notae substantiales — értendők, mik mindenik állatot, mint olyat, önmagán illetik meg — substantiae cuidam ut tali per se competunt —, de nem magát az állatot alkotják — ipsam substantiam constituunt —, mert különben a közösség nem a tulajdonságok közösségét, hanem egyenesen az állatok összekeverését vonná maga után. A tulajdonságok közlése e szerint igaz és valóságos — vera et realis — ugyan, de nem lényegi — essentialis —, ép azért a közlött sajátságok azon természetnek, melylyel közöltetnek, tulajdonkép nem sajátságai — idiomata —, hanem csak állandó módjai — modi perpetui —, vagyis állandó, esetleges, benső tulajdonítmányai — perpetua praedicata accidentalia interna —. Ki kell ezt emelnünk, mert csak így kerülhetjük el az Euthiches-

féle összeöntés — *σύγχυσις* — s a Zvingli-féle elváltozás — *ἀλλοίωσις* — tanát. Szóval: a két valóságosan megkülönböztetett, de el nem különített állat sajátságainak közlése nem szóbeli és névleges — verbalis et titularis —, nem is gondolati — intellectualis —, hanem valóságos — realis —, de azért nem egyenlősítő — exaequativa —, mert a természetek különbsége megmarad, nem is megsokszorozó — multiplicativa —, mint p. o. a lélek átszármazásánál, a hol különböző subjectumok feltételezvék, nem is átömlesztő — transfusiva —, mert a maga sajátságait mindenik természet megtartja, úgy hogy a közlés következtében semmit sem veszítenek, hanem párosító — *συνδυαστική* — s mint ilyen nem esetleges vagy keverékes — accidentalis aut commixtiva —, nem is lényegi vagy természeti — essentialis aut naturalis —, mint p. o. a szent-háromsági, hanem személyi és természetfeletti — personalis et supernaturalis —.

5. A sajátsági tételek — propositiones idiomaticae —. A természetek sajátságainak közlésén alapulnak végre az ú. n. sajátsági tételek — propositiones idiomaticae —, vagyis a sajátságok közlésére vonatkozó különös kifejezési módok — modi singulares declarandi communicationem idiomatum —, miknek közelebbről három főneme — tria genera propositionum idiomaticarum — különböztetik meg. Ezek:

α) A sajátság-kölcsönösség neme — genus idiomaticum seu *ἰδιοποιητικὸν* (synonym szók a régi egyházi atyáknál: *ἐναλλαγὴ καὶ κοινωνία ὀνομάτων, ἰδιοποίησις, ἀλλοίωσις, ἀντίδοσις, συναμφοτερισμός;* a régi dogmatikusoknál: attributio, reciprocatio idiomatum, mutua extraditio, reciproca collatio) — azon tételeket — propositiones — foglalja magában, miknél fogva az isteni vagy emberi természet sajátságait, Krisztus, egyik vagy másik vagy mindkét természetéről elnevezett, egész személyére ruházzuk — idiomata alterutrius naturae concreto personae ab alterutra natura nominatae tribuuntur —. Pl. I. Péter 3. 18. Krisztus (tehát concr. personae) szenvedett s megöletett test szerint; II. Kor. 13. 4. Krisztus megfeszíttetett.*)

---

*) E körön belül régi dogmatikusaink egészen feleslegesen három fajt — species — szoktak megkülönböztetni:

αα) prima species est *ἰδιοποίησις* (approbatio), midőn az isteni természet concretumáról az emberi sajátságokat mondjuk ki. Acta. 3. 15.: Az Élet fejedelme megöletett;

β) A fenség-sajátságok kölcsönösségi neme — genus maiestaticum seu *αὐχηματικὸν* (synonym szók: *βελτίωσις, μετάδοσις*, sc. *αὐχημάτων, δόξασις, ὑπερύψωσις*, largitio, melioratio, unctio, exaltatio) — magában foglalja azon tételeket — propositiones —, mikkel az emberi természetre isteni tulajdonságokat ruházunk — natura humana attributis divinis effertur —. Megjegyzendő azonban, hogy itt az emberi természet nem önmagán — in se spectata —, hanem úgy értendő, amint az az Ige — *λόγος* — személyébe felvétetett — in *ὑπόστασιν τοῦ λόγου* assumta —, amikor is tehát az a subjectum, melyre az isteni fenség-sajátságok ruháztatnak — subjectum, cui data est divina maiestas —. Krisztus az ember — Christus secundum nat. humanam —.

E nem — genus — nevét az isteni fenségtől — maiestas, *αὔχημα* — vette, mert az Isten-Fia személyesen **közlötte** a felvett testtel az isteni fenség-sajátságokat — Filius Dei personaliter communicavit assumtae carni *αὐχήματα* divina (i. e. divinas suas proprietates, charactere suo hypostatico insignitas) —, mert adni, **adta** ugyanazokat, de nem közlötte az Ember-Fiával, az Atya-Isten és Szent-Lélek is — etiam dedit (non : communicavit) Deus Pater et Spiritus Sanctus —, amenynyiben : az Atya-Isten — Deus Pater filio hominis — adott az Ember-Fiának hatalmat, tisztességet, országot és ítéletet — potestatem, honorem et regnum Dán. 7. 13.; Ján. 5. 27.; Máté 11. 17.; — a Szent-Lélekkel pedig a Messiást felkente — Spiritu Sancto Messiam unxit Ezs. 61. 1., — m. p. nem mérték szerint — et quidem non ad mensuram, Ján. 3. 34. —.

Ez alapon tehát méltán tulajdonítunk Krisztusnak, mint embernek is mindenhatóságot — Christus homo vere est omnipotens —, mindentudást, közelebbről méltán tulajdonítjuk testének is a mindenütt jelenvalóságot — ubiquitas —.

De mégis különbséget kell tennünk az isteni természet tulajdonságainak közlése alkalmával az ú. n. működő és

---

ββ) secunda species est *κοινωνία τῶν θείων*, i. e. communicatio idiomatum divinorum, midőn a testté lett Igének az emberi természetről elnevezett személyéről, a személy egységénél fogva, az isteni tulajdonságokat mondjuk ki. Ján. 6. 62. : Az Ember-Fia az égben volt;

γγ) tertia species est *ἀντίδοσις* (alternatio seu reciprocatio), a midőn a két természetről elnevezett személy concretumáról az az Krisztusról, úgy isteni, mint emberi tulajdonságokat mondunk ki. Zsidó. 13. 8.: Jézus Krisztus tegnap s ma ugyanaz. Róm. 9. 5.: Kik közül való a Krisztus test szerint, ki Isten.

szünetelő isteni tulajdonságok — attributa divina operativa et attributa divina quiescentia — között. Általán véve a dolgot, minden isteni tulajdonság közöltetett Krisztus testével, mintegy benlakozólag — inhabitatio — s birtoklásszerűleg — possessio —, de használatra — usurpatio — csakis a működő isteni tulajdonságok — attributa operativa s. idiomata divina *ἐνεργητικὰ* — közöltettek. A szünetelő isteni tulajdonságok — *ἀνενεργητικὰ* attributa —, minők: az örökkévalóság, végtelenség, használatra nem közöltettek, következőleg Krisztusra, mint emberre e tulajdonságok nem is alkalmazhatók. Az isteni tulajdonságok közlése pedig az üdvözítés munkájának végrehajtása okából — ob salutarem functionem officii, sacerdotalis, prophetici et regii — történt.

γ) A váltság-sajátságok kölcsönösségi neme — genus apotelesmaticum seu *κοινοποιητικόν* (synonym szók: *κοινωνία ἀποτελεσμάτων*, *κοινοποίησις*) — magában foglalja azon tételeket — propositiones —, mikkel az egész személyre tartozó váltság-ténykedéseket — *ἀποτελέσματα* (= consummatio operis) i. e. actiones ad opus redemptorium, ad totam inde personam pertinentes —, egyik vagy másik természetnek, vagy ezek konkrétumának tulajdonítjuk — de altera tantum natura vel eius concreto praedicantur —. Pl. I. Tim. 2. 5.: Egy a közbenjáró Isten és az emberek között, az ember Krisztus Jézus; vagy Zsidó 1. 2.: a Fiú által teremtette Isten a világokat is; vagy I. Ján. 3. 8.: Azért jelent meg az Isten Fia, hogy lerontsa az Ördög műveit.

E nemet — genus — különösen az Osiander és Stancarféle tévelygéssel szemben kell hangsúlyoznunk, kik közül ugyanis amaz azt állította, hogy Krisztus csak isteni, emez, hogy Krisztus csak emberi természete szerint Megváltó.*)

---

*) Mint látjuk, régi dogmatikusaink szerint, a természetek Krisztus személyében való közösségének hármas eredménye van: ha a személyt — persona — viszonyítjuk a természetekhez — naturae —, a Zvingli-féle felfogással ellentétben a személyben a természetek sajátságainak közösségét; ha a termeszeteket — naturae — viszonyítjuk a személyhez — personae —, a lutheri egyház körén belül előállott eretnekségekkel ellentétben az isten-emberi üdvténykedés közösségét; s végre ha az emberi természetet — natura humana — az isteni természethez — natura divina — viszonyítjuk, a Kálvin-féle felfogással ellentétben, az isteni fenség közösségét nyerjük. Logikailag még egy, t. i. az isteni természetnek — natura divina — az emberi természethez — natura humana — való viszonyítása lett volna lehetséges és ekkor megnyertük vala a negyedik nemet — genus —, vagyis az **alacsonyság-sajátságok kölcsönösségi nemét** — genus *ταπεινοτικόν* s. *κενωτικόν* —.

19. §.

Jézus Krisztus kettős állapotáról.

De Christi statu duplici.

Dietelmaier, Hist. dogm. de desc. Chr. (2. kiad.) 1768. *Bähr*, Die Lehre der Kirche vom Tode Christi in den 3 ersten Jahrh. 1832. *König*, Die Lehre v. Christi Höllenfahrt. 1842. *M. Schneckenburger*, Vom doppelten Stande Christi. Pforzh. 1848. *Güder*, Die Lehre v. der Erscheinung Christi unter den Todten. Bern. 1853. *Zezschwitz*, De descensu Christi ad inferos. Lips. 1857. *Bodemann*, Die Lehre v. der Kenosis. 1860. *J. Bodemeyer*, Die Lehre v. der Kenosis. Götting. 1860. *H. O. Köhler*, Z. Lehre v. d. Höllenfahrt Christi. (Zeitschr. f. d. Ges. luth. Theol. 1864. IV. *Al. Schweitzer*, Hinabgefahren zur Hölle. Zürich. 1868. *Steinmeyer*, Die Geschichte der Geburt des Herrn und seiner ersten Schritte im Leben. (Apol. Beiträge. IV.). Berl. 1873. *F. Huydekoper*, The Belief of de first three Centuries concerning Christs Mission the Underwold. N.-York. 1854. 2. kiad. 1876. *Hitzig*, Die Bedeutung des Todes Jesu. Strassburg. 1881. *G. Matthaeus*, „Hinabgestiegen in's Todtenreich", nicht „Niedergefahren zur Hölle", oder die Predigt Christi bei den Todten und der Zwischenzustand. Biedenkopf. 1882. *Brambs*, Christus patiens. 172. l. Leipz. 1885. *L. Cranach's*, Passional Christi et Antichristi. Fametszetek. A szöveg Melanchtontól van. 1886. *J. v. Führich*, Aus der Passion. 11. Bl. qu. fol. Wien. 1886. *J. M. Usteri*, Hinabgefahren zur Hölle. 58. l. Zürich. 1886.

M. Tótfalusi Kis Miklós, A Genevai Szent Gyülekezetnek Catechismussa Calvinus Jánostól. Magyar nyelvre fordíttatott, és kibocsáttatott Kolosvaratt. 1695. *Margitai Péter*, Az apost. credónak magyarázatja. Debreczen. 1624. *Monoszlai András*,

---

mely is azon tételeket foglalná magában, melyek szerint az emberi természet sajátságait ruházzuk rá az isteni természetre. E kiegészítés ellen azonban egyházunk s régi dogmatikusaink tiltakoztak, mert az egység — unio — kölcsönös ugyan, de a két természet lényeges különbségénél fogva a kölcsönösség még sem egyforma. Az isteni, activ, közlő, az emberi csak passiv, a közlöttet elfogadó. Nem csuda tehát, ha egyházi christologiánkat, mint olyat, mely, midőn kiemeli mindazt, a mi az emberi természet megdicsőítésére vonatkozik, másrészt, mély hallgatással mellőzi mindazt, a mi az isteni természet önkéntes lealacsonyitására vonatkozik, s ekként mintegy a doketisticus sőt félig-meddig a monophysisticus tévelygésnek tápot nyujt, — egyoldalúsággal vádolják. E hiányon azonban egy új, a Krisztus kettős állapotára vonatkozó tan van hivatva segiteni.

Apologia. N.-Szombath. (Dávid János ellen.) 1588. *Szathmári István*, Az Keresztyén és Igaz tudományu Belgiomi Ecclesiáknak hitekreol Való Vallas Tetele. Amsterdam. 1650. *Galli János Kristóf*, De Christi hominis ad dextram Dei sessione. Wittenberg. 1659. *Heinsel János*, De maiestate omnipraesentiae Christo communicata. Lőcse. 1666. *Horváth András*, De omnipraesentia carnis Christi. Bártfa. 1650. *Paulovics Mihály*, De maiestate omnipraesentiae Christi communicata. Wittenberg. 1666. *Jarisch Jerom.*, Népszerű polemiai hittan. Ford. Bartl Gy. Pest. 1854. *Ker. Tudomány*, N.-Szombath. 1760. (A jes. társ. bibliothekájából kiadva.) *Martin Konrád*, A kath. religio tankönyve. Németből Mester István. I., II. Eger. 1850. *Coquerel*, Az apostoli hitforma történetéből. Ford. Hetessy V. (L. Prot. Tud. Szemle. 3. évf. 1871.) *Dr. Kováts Ödön*, Jézus tanítása saját személyéről. (U. o. 2. évf. 1870.) *Ferencz József*, A hitczikkek alakulásáról. (Nicolas ut. francziából. L. Ker. Magv. VIII. k. 1873.) *Gruber József*, A Form. Concord. bevezetéséhez adatok — hazánkból. (L. Révész Figyelmező 2. évf. 1871.)

A Jézus Krisztus személyének kettős természetéről, közelebb a két természet sajátságainak közléséről szóló tannal, szorosan összefügg az ő kettős állapotának tana. Jézus Krisztus életében ugyanis kétféle állapot különböztetendő meg:

1. az alázatosság vagy lealacsonyodás állapota, másként a szolga-alak — status exinanitionis, humiliationis, forma servi — és

2. a felmagasztaltatás vagy megdicsőíttetés állapota, másként a fenség-alak — status exaltationis, glorificationis, maiestatis —.

Amaz, Jézus Krisztus fogantatásától eltemettetéséig, emez, feltámadásától és menynybemenetelétől mindörökké tart.

Mindkét állapot alanya Jézus Krisztus emberi természete.

Jézus Krisztus emberi természete ugyanis az isteni fenség — maiestas — birtokáról, közelebb a vele mindjárt fogantatásakor — in sua conceptione —, az anyaméhben — in utero matris — közlött isteni tulajdon-

ságok használatáról lemondott, azaz, miként az apostol — Fil. 2, 7 — mondja: magát megüresité — se ipsum exinanavit —, vagy, miként Luther tanítja: alázatossága állapotában — in statu suae humiliationis —, azaz földi élete alatt, ama fenségét rejtve tartá — secreto habuit — s csakis akkor s úgy használta, a mikor s a hogyan neki jónak látszott — quando et quomodo ipsi visum fuit. — Innét, hogy az emberi természet fensége Jézus Krisztus földi élete alatt nagyobb részt — maiori ex parte — eltitkolva — occultata — s mintegy színlelve maradt — quasi dissimulata fuit —, bár némi részben nyilvánvalóvá is lett, a menynyiben Krisztus, emberi természetének az isteni természettel való személyes egysége és közösségénél fogva, a maga fenségét nemcsak feltámadása s menynybemenetele után, hanem alázatossága állapotában is, miként ezt összes csodái bizonyítják, kimutatta. Mert pusztán az emberi természet oly csodálatos működés véghezvitelére, semmi esetre sem lett volna képes — admiranda opera natura humana sola nequaquam praestare potuisset. — Csakis az emberi természetnek az isteni természettel való személyi egységénél s realis közösségénél fogva győzhette meg Krisztus, halála által, magát a halált, bűnt, Ördögöt, poklot és az örök kárhozatot — per suam mortem ipsam mortem etc. devicit — s ugyancsak isteni fenségénél fogva tehette le ujra szolga alakját.

Krisztus emberi természete ugyanis, a halottakból való feltámadás után, a felmagasztaltatás állapotába — status exaltationis — vagyis az isteni fenség teljes birtokába és használatába — plena possessio et usurpatio — jutott, szóval megdicsőíttetett, az ég s föld minden teremtménye fölé emeltetett, úgyhogy immár ül az isteni fenség jobbján, életet oszt, kezébe tétetett minden itélet s hatalom; égen s földön betölt valósággal mindeneket s nemcsak, mint Isten, hanem, mint ember is mindenütt jelen van, uralkodik s kormányoz —

revera omnia implet non tantum ut Deus, verum etiam, ut homo —.

Ez alapon Jézus Krisztus életének az ő kettős állapotában jelentkező főmozzanatai a következők: az Istenember a Szent-Lélek által Mária méhében fogantatva, testté, azaz emberré lett — incarnatus — Pontius Pilátus alatt szenvedett, a keresztfán valósággal meghalt, eltemettetett, poklokra szállt, harmadnapon hálottaiból feltámadt, felméne menynyekbe, üle az Isten jobbjára, uralkodik s kormányozza az egész világot, különösen egyházát, munkálja folyton az emberek üdvösségét s egykor láthatólag eljő, hogy feltámaszsza a halottakat és itéletet tartson.

A mi már a poklokra szállást különösen is illeti, Aepinnel — első hamburgi ev. lelkészszel — szemben, ki 1544-ben a 16. zsoltár magyarázataként kiadott művében azt állítá, hogy Krisztusnak csak lelke szálla alá poklokra, hogy ott helyettünk, azaz a mi bűneinkért lakoljon s minket a pokol gyötrelmétől megszabadítson, továbbá hogy Krisztusnak teste mindaddig, a mig Isten az ő lelkét viszsza nem szólítá s vele feltámadásakor ujra nem egyesité, a sirban maradt s ki a poklokra szállást ez okon az alázatosság állapotához számítá —: tanítjuk, hogy Krisztus egész személye — Deus et homo — szállt alá poklokra, még pedig a végre, hogy teljes diadalt arasson a Sátán s a sötétség hatalmai felett s ekként azoknak mi felettünk való uralmát megtörje. E czikkelyt azonban emberi észszel nem lehet felfogni ép úgy, mint azt nem, mi módon ül Krisztus Isten jobbján. Ezek hittel s erős meggyőződéssel — fide et firmo assensu — fogadandó mysteriumok.[30])

[30]) Symb. Apost. 2., 3., 4., 5., 6. p. Symb. Nicaen. 2., 3., 4., 5., 6. p. Symb. Athanas. 35., 36., 37. p. Conf. Aug. P. I. Art. III. De Filio Dei. Ap. Conf. Art. XVII. De Chr. reditu ad Jud. Art. Smal. P. I. Art. IV. F. C. P. I. Epit. Art. VIII. De Persona Chr. 15., 16. p. U. o. P. II. Sol. Decl.

1. Az alázatosság vagy lealacsonyodás állapota*) — status exinanitionis seu humiliationis —. Az alázatosság vagy lealacsonyodás Krisztus azon állapota — ea Christi conditio —, melyben a személyi egység alatt vett emberi természete szerint — secundum humanam naturam in unione personali consideratam — az isteni fenség-tulajdonságok állandó használatáról valóságosan de szabadosan lemondott — a maiestatis divinae perpetuo usu abstinuit — és mind halálig engedelmességet tanusított — obedientiam usque ad mortem praestitit —, hogy az Isten igazságának eleget tehetne és minket üdvözítene.

Az alázatosság vagy lealacsonyodás ezen állapotában a következő dogmatikai részek és történeti mozzanatok különböztetendők meg:

Art. VIII. De Persona Chr. 13. p. U. o. 49. p. U. o. 25., 26 p. U. o. 64., 65. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. IX. De Descensu Chr. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VIII. De Persona Chr. 51. p. U. o. 55. p.

*) A kryptico-kenotikus vita. A christologiai dogmában az a tétel, mely szerint a: communicatio idiomatum non est verbalis et titularis, sed realis et personalis, azaz supernaturalis, lényeges mozzanatot képez. E metaphysikai felvételt ragadták meg dogmatikusaink, hogy a tévelygések útvesztőjéből kiszabadúljanak. Mert világos, hogy, ha a két természet nem a conceptio alkalmával egyesült, hanem öröktől fogva személyegységet képez, akkor Krisztusnak földi megjelenése előtt is volt már teste s így ő, midőn mint örök metaphysikai lény a történeti élet folyamába lépett, sajátkép csakis állapotot változtatott, megjelenése tehát semmi esetre sem volt doketismus. Mi módon történt az állapot változtatás, arra a Krisztus kettős állapotáról szóló tan felel.

E tan, melynek szent-irási alapja Filippi 2. 5.—11., — a Krisztus alázatossága és felmagasztaltatása állapotának megkülönböztetésén alapszik. Egyházunk az alázatosságot, mint láttuk, csakis az emberi természetre szorította, kijelentvén, hogy Krisztus, az isteni tulajdonságoknak, földi léte alatt is, teljesen és állandóan birtokában volt, csakhogy azokat nem használta mindig és teljes mértékben. Szóval egyházunk tanítja a κτῆσις-t, de nem határozza meg közelebbről a status humiliationis lényegét, a menynyiben nyilt kérdésnek hagyja a χρῆσις-t, vagyis azt, ha valjon az isteni tulajdonságok használatától való tartózkodás szükségszerű mozzanata-e az alázatosságnak vagy sem? E hiány szolgáltatott okot az ú. n. kryptico-kenotikus vitára, mely a giesseni és tübingai lutheránus theologusok közt 1605—1624-ig folyt.

A vitapontot a tübingaiak így formálták: „An homo Christus in Deum assumptus, in statu exinanitionis tamquam rex praesens cuncta, licet latenter, gubernarit?“

A giesseniek (Balthazar, Mentzer, Justus, Feuerborn) azt állitották, hogy Krisztus, mint ember, in statu exinanitionis, az isteni tulajdonságokról valósággal lemondott s azokat csakis kivételesen használta pl. a csodatételek alkalmával. Ez az ú. n. κένωσις. Regnavit quidem Christus et regnat semper ut Deus cum Patre et Spiritu Sancto, verum humanitatem suam in statu inanitionis non adhibuit gubernando universo; regnavit mundum non mediante carne. Szóval a giesseniek elismerték az egy-

a) *Dogmatikai mozzanatok* — partes dogmaticae —:

α) Negativ mozzanat: a megüresítés, vagyis a fenség-tulajdonságok használatáról való teljes lemondás — pars negativa: κένωσις, constat plenarii communicatae maiestatis usus abdicatione —;

β) affirmativ mozzanat: a lealacsonyodás, vagyis a szolga-alak felvétele — pars affirmativa: ταπείνωσις, servilis formae assumptione —.

b) *Történeti mozzanatok* — gradus, modi, momenta —, még pedig az üdvtörténet azon menete szerint, a mely a Symbolum Apostolicumban — Art. 2. és Conf. Aug. Art. 3. — is meg van jelölve, a következők: *)

---

házi christologia természetes folyományát a κτῆσις-t, de tagadták a χρῆσις-t. Krisztus szerintök birta az isteni tulajdonokat, de nem használta mindig, hanem csak kivételesen.

A tübingaiak (Osiander Lukács, Nikolay Menyhért, Thummius Tódor) a giesseniek nézete által, mivelhogy: „ubi opera divelluntur et separantur, ibi ipsam personam dividi necesse est," — a personalis uniót látták veszélyeztetve s épen azért tiltakoztak egyazon személyen belül az isteni tulajdonságok κτῆσις-e és χρῆσις-e közt tett megkülönböztetés ellen s kijelentették, hogy Jézus Krisztus, mint ember is folytonosan használta az isteni tulajdonságokat, azaz mindenható, mindentudó, világkormányzó volt az anyaméhben, a jászolban, a kereszten, a sírban, csakhogy „ὡς ἐν κρύπτῳ" (occulte sub forma servili non gloriose et maiestatice) s midőn pl. főpapi művének végrehajtása megkövetelte a mindenhatóságnak, de csakis ennek, az ellenségekkel s a halállal szemben való megszorítását — retractio reflexiva —, akkor is nem csupán az emberi természet, hanem „tota persona divinam suam majestatem retraxit." Ez a κρύψις.

Szóval mint látjuk a giesseniek az unió personalis árán a **történeti** Jézust, a tübingaiak a történeti Jézus árán az **unio personalis**-t akarták megmenteni.

A hoszszas vitának a szász theologusok (élükön: Hoeneggi Hoe udvari főpappal) közbelépése és a giessenieknek kedvező közvetitő formulája az ú. n. Decisio Saxonica (1624.) vetett véget, mely is a csomót a helyett hogy megoldotta volna, egyszerűen kettévágta: „Non statuimus, quod toto humiliationis tempore Christus, ut homo, nullatenus et ne quidem particulariter et interdum regiam suam maiestatem exseruerit: sed constanter affirmamus, quod eam liberrime usurparit, quando, quomodo et ubi voluerit, ut eum vento et mari imperavit: sed hoc negamus, Christum, ut hominem statim ab incarnatione semper, plene et universaliter exseruisse suam divinam maiestatem omnipotentiae et omnipraesentiae, quia exinanitionis ratio non patitur et Christus non potuisset capi, crucifigi et mori, si omnipotentiam suam et omnipraesentiam plene et universaliter usurpare voluisset."

E solida decisión épitették fel orthodox dogmatikusaink a tizenhetedik és tizennyolczadik században „De Christi statu duplici" szóló tanukat.

*) Egyébiránt vannak orthodox dogmatikusaink, a kik az alázatosság állapotában csak öt fokot — conceptio, nativitas, vagy helyesebben

α) Fogantatás — conceptio —. A fogantatás azon természetfeletti actus — actus supernaturalis —, minélfogva Krisztusnak a Szent-Lélek közbejöttével Szűz Mária legnemesebb vér-anyagából teremtett teste — caro Christi, superveniente Spiritu Sancto producta ex massa sanguinea Mariae virginis —, anyja méhében — in eiusdem utero — a mi testünkhez hasonlatossá kezdett lenni — primum esse nobis consubstantiale accepit —.*)

β) Születés — nativitas —. A születés az Istengyermeknek anyja méhéből napvilágra jövetele — egressio Dei infantis ex utero matris in has lucis auras —.

γ) Körülmetéltetés — circumcisio —. A körülmetéltetés a gyermek Krisztus előbőrének nyolczadnapra történt lemetszése — octavo die facta, cruenta praeputii amputatio —. Jézus körülmetéltetése az ő törvény alá való vetettségének jele volt. — Circumcisione Christus se obligavit ad totam Legem implendam, atque prima sanguinearum guttarum effusione arrham dedit futurae per sanguinem suum redemtionis (Gal. 4. 4., 5. 3.,) —.

δ) Neveltetés — educatio —. A neveltetés Krisztusnak az ő gyermekkorában — in aetate puerili — történt bevezetése — assuefactio —, részint a zsidó életmódba — tum ad genus vivendi Israelita dignum —, részint a kézimesterségbe — tum ad artem fabrilem —. Ez azonban csak a természeti ismeretre vonatkozott.

ε) Társalgás — conversatio —. A társalgás Krisztusnak földi élete alatt való ügyes-bajos forgolódása a különböző, még bűnös emberek között is — sanctissima ipsius consuetudo in diebus carnis suae cum variis, etiam contemtissimis hominibus, plena molestiis, incommodis periculis —.

---

pauperrima nativitas et humilis educatio, továbbá passio, mors, sepultura s viszont mások, a kik csak négy fokot különböztetnek meg.

*) A conceptio és incarnatio között lényeges különbség van. Az incarnatio a *λόγος ἄσαρκος* metaphysikai actusa, a conceptio a *λόγος ἔνσαρκος* történeti actusa — exinanitio dicitur de Filio Dei *ἐνσάρκῳ*, incarnatio de *ἀσάρκῳ*. — Hase ugyan Hutterus Redivivusában azt állítja, hogy a régi dogmatikusok szerint a *λόγος ἄσαρκος* az emberi természettel csak Mária méhében egyesült, de e nézet helytelen, mert hiszen már a conceptiót is azért számítják a megalázkodás állapotához, mert az incarnatus *λόγος*, mint az exinanitio alanya, emberi természete szerint lemondott az isteni tulajdonok használatáról, azaz dicsőséges helyett szolga-emberi alakot öltött magára.

ζ) Szenvedés — passio —. A szenvedés Krisztusnak, az ő lelke s testének, mi érettünk magára vállalt, mind halálig való iszonyú, valóságos keresztje és büntetése — partim in anima, partim in corpore Redemtoris maximi et acerbissimi dolores —. Ennek tetőpontja volt az elhagyatás — derelictio —, minek subiectuma: a teljes trinitas; obiectuma: Krisztus emberi természete vala — λόγος ipse auxilium et solatium humanae naturae sibi unitae subtraxit et ita semet ipsum dereliquit —.

η) Halál — mors —. A halál a Krisztus lelkének az ő testétől lett, igaz, valóságos és hely szerint való elválása — privatio vitae, ob dissolutum vinculum naturale corporis et animae Christi —. Jézus, mint ember kivétetett a halál törvénye alól — ereptus erat a lege moriendi —, azaz testét megillette volna a benső elv szerint — ratione principii intrinseci — a halhatatlanság; de Krisztus meghalt szabad akaratból, bárha testét a halálban sem hagyta el az isteni természet, mert a két természet személybeli egyesülése mindenkor megmaradott. — Mortale Christi corpus fuit ab extrinseco et secundum voluntariam oeconomans, de: mansit λόγος in ipsa morte suppositum partium physice separatarum, corporis et animae totaque natura divina in anima separata et tota natura divina in corpore terrae relicto fuit sine ulla distractione aut distensione —.

ϑ) Eltemettetés — sepultura —. Az eltemettetés az Üdvözítő testének az ő kereszthalála igaz valósága bizonyságára történt kőkoporsóba tétele — impositio corporis Salvatoris nostri, in cruce exanimati, in monumentum recens, ad declarandam mortis Christi veritatem —.

2. **A felmagasztaltatás állapota** — status exaltationis —. A felmagasztaltatás Krisztusnak azon állapota, melyben ő, a szolgai alakot letévén, emberi természete szerint az isteni fenség-tulajdonságokat teljesen használta — secundum humanam naturam, depositis informitatibus carnis, plenarium divinae maiestatis usum obtinuit. — Ez állapot subiectuma tehát szintén Krisztus emberi természete — natura humana Christi —.

A felmagasztaltatás állapotának, ugyancsak a Symbolum Apostolicum és a Conf. Aug. alapján a következő négy foka — gradus — különböztetendő meg:

a) Pokolra-szállás — descensus ad inferos —.*)

*) A Szent-Irásban — I. Pét. 3. 18. — és a Symb. Apost.-ban descendit ad infera = mortuus est. A reformátusok a descensus fogalmát

A pokolra-szállás azon való, igaz és természetfeletti ténykedés — verus, realis et supernaturalis motus — minélfogva Krisztus, mihelyt a halál kötelékeit széttépte és megelevenedett — vincula mortis eluctatus et redivivus —, egész személye szerint a gyötrelmek helyére ment — tota sua persona ad inferos se contulit —, hogy az örök halálon és Ördögön vett győzedelmét az elkárhozott lelkeknek megmutatná — ut spiritibus malis et damnatis hominibus se victorem mortis demonstraret — s élők és holtak felett való teljes hatalmát és közönséges uraságát mindeneknek tudtukra adná.

b) Feltámadás — resurrectio —.*) A feltámadás a dicsőséges győzedelem azon aktusa — actus gloriosae victoriae —, minélfogva Krisztus az Atya-Istennel és a Szent-Lélekkel egyazonos hatalma által — per eandem cum Deo Patre et Spiritu Sancto potentiam —, lelkével újra egyesített és megdicsőített testét a koporsóból elevenen kihozta — corpus suum animae redunitum et glorificatum e sepulchro eduxit — s mint ilyet tanítványainak különféle bizonyságok mellett megmutatta — variisque indiciis discipulis suis vivum stitit —, a mi jövendő feltámadásunk örömének és reményének erősítésére — in confirmationem nostrae pacis, gaudii et spei de nostra secutura resurrectione —.

c) Menynybemenetel — adscensio —. A menynybemenetel Krisztus azon dicsőséges aktusa — actus Christi gloriosus —, minélfogva ő emberi természete szerint —, secundum humanam naturam — valóságos helybeli mozgással —

észszerűsítették, az az egynek vették a keresztre feszített lelki kínaival, gyötrelmével — Heidelb. k. 44.: Inenarrabiles animi angustiae cruciatus et terrores —.

Egyházunk, mint láttuk, Krisztus egész személyének poklokra-szállását tanítja s szerinte annak czélja a sötétség hatalmán aratott diadalnak kinyilvánítása. Ez alapon régi dogmatikusaink Krisztus alvilági prédikációját nem „salutifera", hanem „legalis és damnatoria" prédikációnak tekintették, de a későbbi supranaturalista theologusok Melanchton szelidebb nézetéhez csatlakozva, I. Pét. 4. 6. alapján az ellenkezőt tanították s így hát szerintük a váltságmű nem a halállal, hanem az alvilági úttal fejeztetett be.

*) A feltámadás a teljes Szent-háromság műve, de „propter immortalitatem Christi" még régibb dogmatikusaink szerint sem absolut csoda. A feltámadt test — v. ö. Filippi. 3. 21. I. Korinth. 15. 42. —: „corpus gloriosum idem numero ac substantia", de új sajátságokkal — novis qualitatibus — scil. impalpabilitate et illocalitate — felruházott — vestitum —, m. p. sepulcro adhuc clauso." — A reformátusok szerint Krisztus egyazon testben támadt s ment fel a legfelsőbb égbe.

vero, reali locali motu — és láthatóképen — modoque visibili — a fellegekig — usque ad nubes — s onnét láthatatlanképen — et inde invisibili ratione — az üdvözültek közös menynyébe és magának Istennek trónjára — in commune beatorum coelum et ipsum thronum Dei — magát felvitte — sese evexit —, hogy ellenségein győzedelmeskedve, Isten országát elfoglalja — ut regnum Dei, hostibus triumphatis, occuparet —, a bezárt menynyországot megnyissa — clausum paradisum reseraret — és nekünk a menynyekben állandó helyet készítsen — permanentem in coelis sedem nobis pararet —.

d) Isten jobbján-ülés — sessio ad dexteram*) Dei —. Az Isten jobbján-ülés a dicsőség azon legfőbb foka — gradus gloriae summus —, minélfogva Krisztus az isteni fenség trónjára emeltetve, a hatalom, kegyelem és dicsőség országában mindeneket teljes hatalommal és mindenütt jelenvalósággal igazgat, a maga nevének dicsőségére s az elnyomott Egyház vigasztalására és üdvösségére**) — Christus in thronum maiestatis divinae evectus omnia, quae sunt in regno potentiae, gratiae et gloriae, potentissime praesentissimeque gubernat; in nominis sui gloriam, et Ecclesiae afflictae solatium et salutem.

---

*) A reformátusok az Atya jobbja alatt egy bizonyos helyet értenek fent a legfelsőbb égben, — a menynyekben. — II. Helv. c. 11. — Egyházunk ezzel szemben kijelenti, hogy: „dextera Dei ubique est. Non est certus aliquis et circumscriptus in coelo locus: sed nihil aliud est, nisi omnipotens Dei virtus, in cuius possessionem Christus iuxta humanitatem suam realiter venit. F. C.

**) A későbbi dogmatikusok közül némelyek ugyancsak a Symb. Apost. és Conf. Aug. alapján még egy ötödik mozzanatot is vesznek fel s ez volna a reditus ad iudicium extremum.

De bár ekként régi dogmatikusaink mindenkép igyekeztek Krisztusban a teljes istenség és teljes emberség személyes egységét biztosítani, tanuk mégis hiányos maradt, mert tételeikben ott kisértett a doketismus réme. E hiányon az ú. n. modern kenotikus lutheránus theologusok akartak segíteni oly formán, hogy épségben tartva az isteni természet változhatatlanságának alaptételét, felvettek még egy negyedik genust, t. i. a fenség-tulajdonságok megüresítése osztályát — genus exinanitivum s. ταπειγωτικόν —, mely szerint a natura divina is átveszi a nat. hum. sajátságait. E dogm. szempontból következetes kisérlettel nemcsak a Szent-Irás követelményeinek — Filipp. 2, 5—9. — akartak eleget tenni, hanem Jézus valódi történeti alakját — földi élet-fejlődés! — is megakarták menteni — Sartorius, Liebner, Thomasius, Gess —.

Mások — mint p. o. Philippi, Kahnis — ellenben újból viszszatértek a régi dogmatikai tanhoz, vagy — mint p. o. Dorner — az isteni természet változhatatlanságát hangsúlyozván inkább a református felfogáshoz hajoltak s az ebionisticus tévelygésbe estek.

B) A Krisztus müvéről — De Christi opere salutari —.

20. §.

A kiengesztelődés vagy megváltás és a megigazitás.

Reconciliatio s. redemptio et iustificatio.

Herm. Rahtmann, Jesu Christi, des Königs aller Könige und Herrn aller Herren Gnadenreich. 1621. *Walch*, De obed. act. comm. 1755. *J. Gottl. Töllner*, Ueber den thätigen Gehorsam Christi. 1768. *Ziegler*, Hist. dogmatis de redemptione ed. Velthusen. 1791. *Theremin*, Die Lehre vom göttl. Reiche. Berl. 1823. *Fleck*, De regno divino. 1829. *Baur*, Die christliche Lehre von der Versöhnung in ihrer geschichtl. Entwickelung von der ältesten Zeit bis auf die neueste. 1838. *Thomasius*, Dogmatis de obed. Chr. act. historia. 1846. *Schleiermacher*, Lehre v. der Versöhnung. 1855. *Philippi*, H. v. Hoffmann gegenüber der Versöhnungs- und Rechtfertigungslehre. 1856. *G. Thomasius*, Christi Person und Werk. II. 1857. *Lechler*, Die neutestamentliche Lehre vom heiligen Amte. 1857. *Preger*, Die Geschichte der Lehre vom geistlichen Amte. 1857. *Thomasius*, Das Bekenntniss der luth. Kirche v. d. Versöhnungslehre D. Hoffmann's. 1857. *Ebrard*, Die Lehre von der stellvertretenden Genugthuung. Königsberg. 1857. *J. Bodemeyer*, Zur Lehre von d. Vers. u. Rechtf. 1858. *Frank*, Ad eccl. de satisf. Christi doctrinam observatt. aliquot dogmaticae. 1859. *Sartorius*, Die Lehre von Christi Person und Werk. 1860. *Held*, De opere Christi salutari quid Lutherus senserit. 1860. *Ath. Coquerel*, Christologie oder Versuch über die Person und das Werk Jesu Christi; németül Hermann Althaus-tól. Hannov. 1860. *Edm. Pressensé*, Essai sur le dogme de la redemption. Paris. 1867. *W. F. Gess*, Christi Person und Werk. I. R. Basel. 1870. *Ritschl*, Die christliche Lehre v. der Rechtfertigung und Versöhnung. I. Köt. Bonn. 1870. *A. E. Krausz*, Das Mittlerwerk nach dem Schema des munus triplex. (J. B. B. f. d. Theol. 1872. 595. l.) *Schoeberlein*, Die Versöhnung. (Die Geheimnisse des Glaubens 90. l.) 1872. *G. Kreibig*, Die Versöhnungslehre auf Grund des christl. Bewusstseins. Berlin. 1878. *J. J. Hesz*, Vom Reiche Gottes. Zürich. 1781. *Edm. v. Pressensé*, Der Erlöser. Gotha.

1882. *G. Kreibig* és *H. Schmidt*, Versöhnung und Rechtfertigung; ihr theol. Zusammenhang und ihre kirchl. Bedeutung. 2. előadás. Magdeburg. 1883. *R. F. Gran*, Ueber die Gottheit Christi und die Versöhnung durch sein Blut. (Ev. R. Z.) Greifsw. 1884. *Grétillat*, Beck et sa doctrine de justification (R. Th. Ph. 1. czikk. Jan. 1—30. l., 2. czikk. Marcz. 144—181. l.) 1884. *Zur Hellen*, Die Lehre v. dreifachen Amte Christi. 1885. *H. Schmidt*, Versöhnung (R. E. XVI. 363—410. l.) 1885. *G. Todtenhaupt*, Jesus Christus, der Welterlöser. VI. 192. l. 1885. *Belasio*, Gesu Cristo Dio-Uomo Signoro nostro e Salvatore. 1885. *M. Kaehler*, *Tholuck*, Die Versöhnung durch Christum. 1885. *Th. Harnack*, Luther's Theologie mit bes. Beziehung auf seine Versöhnungs- und Erlösungslehre. 2. K. L.'s Lehre von d. Erlöser u. d. Erlösung IV. 486. l. Erlangen. 1886. *J. M. Whiton*, The divine satisfaction sat. 90. l. London. 1886. *F. J. Winter*, G. Thomasius Christi Person und Werk. 3. A. I. Köt. XII. 642. l. Erlangen. 1886.

Pázmány Péter, Az mostan támadt uj tudományok hamissága. Grätz. 1605. *Király Jakab*, Hármas szentirásbeli dolog. Kassa. 1654. *Simko Vilmos Emanuel*, Gyakorlati hittan. 1848. *Bhem Márton*, De necessitate doctrinae de satisfactione Christi. Königsberg. 1643. *Heilman Sámuel*, Dissert. de necessitate doctr. de satisfac. Christi. Königsberg. 1642. *Szánto András*, Disp. theol. de aeterna divinitate et satisf. unius mediatoris Dei et hominum, hominis J. Ch. Tübingen. 1673. *Sujánszky Ant.*, A keresztyénség védelme. Traysinous után francz. ford. Pest. 1841. *Döme Kár.*, A ker. kath. tudomány igazsága azon czikkelyekben, melyekért attól a protestánsok és reformátusok elszakadtak. Freindaller után ném. ford. N.-Szombath. 1814. *Csánki Gáb.*, Apost. és evangy. tudományra oktató könyv. Goffin után ford. Pest. 1822. *Grotius Húgo*, A ker. vallás igazságáról. I—VII. k. Egy bujdosó magyartul. Marburgban. 1732. *Őri Filep Gábor*, Haller Albertnek a kijelentett vallást Volter és más némely közelebb élt hitetlenkedők ellen védelmező levelei. Kassa. 1798. *Heiszler Józs.*, Egyházi munkálatok; S.-Patak. 1865. *Hoványi*, Felsőbb Katholiczismus elemei. I., II. Bécs. 1853. U. a. Ujabb levelek a fensőbb katholiczismusról. Bécs. 1855. *Egy jezs. paptól:* Az Isten Igéjében fundált világos Igazságnak paizsa. Kolozsvár. 1741. *Az Iránytű* vagy keresztyénség az atheismusban. Lipcse. 1872. *Kiss Bál.*, A természeti és ker. vallás életre ható főbb részei, a vallástani homályos értelmű idegen műszavak magyarázásának rövid szótárával. Kecskemét. 1852. *Peti Józs.*, A hittani tudat jelene az ev. ref. egyházban. Kecskemét. 1859. *Schaffmacher*, A kérdés alatti hitágazatok. Francz. ford. a pesti n. papság magyar iskolája. Pest.

1848. *Szaniszló Fer.*, A ker. kath. religio tudománya. Akad. ifj. számára deákból ford. Buda. 1839—40. *Tapolcsányi* (jes.), Az hitnek igaz és csalatkozható reguláiról. N.-Szombath. 1724. *Gallovich J.*, Az eszmetan fejlődés kiválóbb phazisai. Eger. 1883. *Rácz K.*, Ki volt a Krisztus. Schaff után. (L. Révész-Figy. 4. évf. 1873. U. o. V. évf. 1874.) *Révész Imre*, Strauss D. Fr. emlékezete s néhány szó tájékozásul. (U. o. VI. évf. 1875.) *Deák M.*, Krisztus és az ő helye a világ és az emberiség történetében. (Van Oostersee után.) U. o. *Bokor J.*, A zsidóság fejlődése és az apokalyp. irodalom. *Deák M.*, Hitvédelmi nézetek békülékeny irányzattal. (Van Oostersee után.) *Dr. Heiszler J.*, A theol. irányok s az egyoldalú fejlem. hiányai. U. a. u. o. VIII. évf. 1877. Hittani szó a bibliai csodák érdekében. U. o. *Venetianer S.*, Apologiai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről. U. o. Az orthodoxia és a biblia. (L. Prot. Tud. Szeml. 2. évf., 1870.) U. o. *Hegedüs Ist.*, A keresztyénség átalakulásairól. U. a. *Schleiermacher*. U. a. *Spinosa* nyilatkozata Krisztusról. U. o. *Ballagi*, Vacherot a régi és új keresztyénségről. U. o. 3. évf. 1871. *Ballagi G.*, Strausz és Baumgarten. U. a. A budhisták világnézetei. U. o. *H. J.*, A keresztyénség és a jövő vallása. (Schenkel lapja után.) U. o. *Baksay László*, Az Ige-tan. (Reville után) és u. o. Strausz „Der neue und der alte Glaube“ cz. műve kritikája. U. o. 2. évf. 1870. *Keresztes Józs.*, A modern materialismus, u. o. *O. S.*, A tudomány és hit. (Seeman után), u. o. *Ballagi*, A tudomány fejlődése hajdan és most. U. o. 3. évf. 1871. *Papp K.*. Bibliai tanulmányok. *Székely Fer.*, Vallás- és természetnézlet. Révész-Figy. VIII. k. 1877. *Pápay Im.*, A biblia vallásos világnézete. Ker. Magv. I. k. 1861. *T. Sylvester Gy.*, Az Isten egységéről. IX. k. 1874. *Simén D.*, A ker. vallás. X. k. 1875. *Brassai*, A positivismus. *Gombos S.*, A vallás az emberiség korszakaiban. XI. k. 1876. *Derzsi K.*, Vallás és modern materialismus. *Hatala P.*, A kereszténység jövője. XVI. 1881. *Péterfi D.*, Krisztus és a kereszténység.

A kiengesztelődésről vagy megváltásról és a megigazításról szóló hitczikkely a keresztyén tanban a legfontosabb — articulus praecipuus in tota doctrina christiana — : összefoglalata mindannak, a mit a pápa, Ördög és az egész világgal szemben vallunk és tanítunk — in hoc art. sita sunt et consistunt omnia, quae contra papam, diabolum et univ. mundum docemus — s mi nélkül a Krisztus kegyelmének gazdagságát — divi-

tias gratiae Christi — meg nem ismerhetjük s szorongatott lelkiismeretünk igaz és biztos nyugalmát — veram et firmam consolationem — meg nem nyerhetjük.

Az eredendő bűn, a szellemi vakság és tehetetlenség miatt, az ember önerejéből — propriis viribus — saját érdeme és cselekedetei által — meritis et operibus — Istent soha ki nem engesztelhette — reconciliare expiare —, az az bűneinek bocsánatát — remissionem peccatorum —, a kegyelmet és megigazítást — gratiam et iustificationem — ki nem érdemelhette volna. Nyomorúságunkban Istennek magának kellett segítségünkre jönnie s ő el is jött, hogy könyörüljön rajtunk.

Az isteni igazságosságnak ugyan az lett volna követelménye, hogy a bűnös emberiség örök kárhozatra jusson, de az Isten atyai szeretete s irgalma ezt meg nem engedhette, s az ő örök üdvhatározata sem másíttathatott meg. Ez okon Istennek oly útról és módról kellett gondoskodnia, a mely szerint egyrészt az ő igazságosságának elég tétetett, de másrészt az ő kegyelemhatározata is megvalósíttatott.

A kiengesztelődés vagy megváltás Jézus Krisztus műve. Isten ugyanis maga és az emberiség között őt rendelte közvetitő, közbenjáró, megváltó — mediator, intercessor et redemptor — gyanánt, hogy általa kiengeszteltessék — per quem reconciliatur Pater —.

A kiengesztelődés vagy váltság művét Jézus Krisztus, egész személye — totus Christus —, mindkét természete szerint — secundum utramque naturam —, tehát, mint Istenember hajtotta végre — nos ut Deus et homo salvos fecerit —. A közvetítőnek ugyanis Istennek kellett lennie, mert minden ember bűn alatt — omnes sub peccato — lévén, az emberiség bűne nagyságának megfelelő elégtételt Krisztus is csak mint

Isten nyujthatott — humana enim natura, sine divinitate, aeterno, omnipotenti Deo neque obedientia neque passione pro totius mundi peccatis satisfacere voluisset —; pusztán az ő, bár bűn nélkül — sine peccato — való emberi természete engedelmessége és szenvedése nekünk igazságul be nem számíttathatott volna — humanae naturae obedientia et passio (etiamsi Christus sine peccato conceptus esset) nobis ad iustitiam imputari non posset —. De a közvetítőnek másrészről embernek kellett lenne, mert ha Isten-Fia emberré nem lett volna, csupán az ő isteni természete igazságunk szintén nem lehetne — si Filius Dei non homo factus esset, non posset sola divina natura nostra esse iustitia —. Az ember bűne büntetését ember tartozott elviselni, mert az istenség az emberség nélkül, Isten és közöttünk a közbenjárási tisztet be nem tölthette vala — divinitas, sine humanitate, inter Deum et nos mediatoris partes implere non potuisset —.

A kiengesztelődés e szerint Krisztus helyettes elégtételén — satisfactio vicaria, perfectissima satisfactio pro humano genere s. pro aliis — alapúl. Ő ugyanis bűn nélkül — sine peccato — alávetette magát az eredendő bűn s minden más ténybűnök miatt reánk nehezedő büntetésnek — subiit poenam peccati — s érettünk s helyettünk áldozattá tétetett — victima factus est — s ekként megszüntette a törvény kárhoztató jogát — maledictionem legis — mindazokra nézve, a kik benne hisznek — qui credunt in ipsum —. Krisztus tehát maga az engesztelés — ipse est propitiatio —, kiben mi immár igazaknak — nunc iusti — tekintetünk.

Engeszteléssé lett pedig a Krisztus egész földi élete, de különösen halálában kimutatott teljes és tökéletes engedelmessége — tota et perfectissima obedientia a nativitate sua usque ad ignominiosissimam crucis mortem — által, a menynyiben t. i. ezen ő engedelmessége merő kegyelemből — ex mera gratia — a mi igaz-

ságunk gyanánt számíttatik be — Christi obedientia nobis ad iustitiam imputatur —.

Közelebbről a Krisztus engedelmessége kettős: cselekvő és szenvedő alakban nyilvánul — Christus obedientiam agendo et patiendo in vita et morte sua praestitit —. Cselekvő — obedientia activa —, a menynyiben Jézus, ki nem volt a törvénynek alávetve — non fuit legi subjectus — a törvénynek önként alávetve magát — sponte sese legi subiecit —, ugyanazt érettünk és helyettünk betölté — implevit —, szóval eleget tett a törvénynek. Szenvedő — obedientia passiva —, a menynyiben Jézus, szenvedése és halála által, noha őt, mint a törvény urát saját személyét illetőleg — ratione suae personae — szenvedés és halál nem illette meg, a bűn büntetését, melyet tulajdonkép nekünk kellett volna kiállanunk, elviselte.

Isten, Krisztus e mindkétféle engedelmességét t. i. a törvénybetöltést és a büntetés elviselését a mi igazságunk gyanánt számította be, az az Krisztus igazságáért vagy érdeméért — Christi iustitia seu meritum — s csupán csak ezért, ingyen kegyelméből — ex mera gratia — bűneinket megbocsátotta s minket egyedül a Krisztusban való hit feltétele mellett — tantum per fidem — az örök üdvösség részesévé tett.

A kiengesztelés, illetőleg üdvösségünk ható oka e szerint, egyrészt Isten könyörületességében, irgalmában — sola Dei misericordia — mint olyanban, a mely ezen és nem más uton akart az emberiség nyomorán segíteni, másrészt Krisztus egyetlen érdemében — unicum Christi meritum —, vagyis az ő helyettes elégtételében — satisfactio vicaria — keresendő.

Jézus Krisztus, illetőleg az ő halála e szerint igazi, egyetlen, teljes, tökéletes, örök, helyettes engesztelő áldozat — unicum sacrificium propitiatorium — az egész emberiség bűnéért s bün-

tetéséért — pro culpa et poena —. A leviticus engesztelő áldozatok csak anynyiban nevezhetők engesztelő áldozatoknak, a menynyiben ezen egyedüli engesztelésre már eleve ráutaltak — ad significandum futurum piaculum —.

Jézus Krisztus engesztelő művében tehát különösen ezt a kettőt kell megjegyeznünk: szükséges hogy Isten Igéjéből biztosak legyünk az iránt, hogy:

1. Isten azokon, a kik őt segítségül hívják, Krisztus, mint engesztelő által akar könyörülni — Deus velit misereri invocantes per hunc propitiatorem. Ez a Krisztusról szóló **igéret** — de Christo promissio —.

2. A Krisztus érdemei — merita Christi — Isten kegyes beszámítása következtében — imputatione divina — a mi saját elégtételünk — propria merita — gyanánt nekünk nyujtott ajándék, hogy azok által, miként saját érdemeink által igazaknak tekintessünk — iusti reputemur —.

Kihat pedig Krisztus engesztelése általában az egész emberiségre, még azokat sem véve ki, kik ő előtte éltenek s benne reménykedtenek. De az ó-szövetség szentjei szintén nem saját, az eljövendő engesztelést — venturum sacrificium — jelképező áldozataik alapján, hanem a Krisztusért, mint egyetlen áldozatért megadandó bűnbocsánat igéretében való hit által igazíttattak meg — fide ex promissione remissionis peccatorum donandae per Christum —.

Szóval Krisztus volt és marad mindörökkön a közvetitő — mediator — minden emberre nézve. Saját igazságukkal, törvénybetöltésükkel és tökéletességeikkel még az ujjászülöttek — renovati — sem állhatnak meg Isten előtt, mert a bennök elkezdődött igazság s megujulás — inchoata illa renovatio — a test miatt ez életben tökéletlen — imperfecta — és tisztátlan, testökben még mindig bűn lakozik — peccatum adhuc

in carne habitat —, az örök élet fiuságát és örökségét — adoptio in numerum filiorum Dei et haereditas aeternae vitae —, tehát ők is egyedül Krisztus engedelmessége, szenvedése és halála által az ő igazságának kegyelmes beszámítása következtében — in gratuita imputatione iustitiae Christi — nyerhetik meg.

Minden, Isten kiengesztelését s kegyelmének kiérdemlését czélzó emberi tételek és hagyományok — traditiones humanae —: pl. kolostori fogadalmak, búcsújárás, lélekmise, szentek közbenjárása, nőtlenség, bűnbocsánat, testkinzások s fegyelmezések — mortificationes carnis, disciplina corporis — általában az összes emberi természetü engesztelő eszközök kanonikus elégtételek — satisfactiones canonicae — haszontalanok — inutiles cultus — és evangyéliomellenesek — adversantur evangelio et doctrinae fidei —. Még a bűnbánat, az ima és alamizsnálkodás sem szerzi meg a bűnök bocsánatát, hanem legfeljebb csak enyhíti a megérdemelt büntetéseket — mitigant poenas —.

Ebből foly, hogy Isten kegyelmének és bűnbocsánatának a Jézus Krisztusban való hit által elnyerése vagyis a megigazitás — iustificatio —, kizárólag Isten ténye — actus Dei — m. p. nem belső, hanem külső ténye — actus Dei forensis — azaz itélet, minélfogva Isten a Krisztus érdemét az embernek, hite alapján beszámítja, s őt többé nem tekinti bűnösnek, hanem igaznak, s mint ilyennel bánik el. Isten ez itélete következtében azonban sem maga az Isten, sem maga az ember nem változik meg — iustificari signif. hic non ex impio iustum effici, sed usu forensi iustum pronuntiari —, csak a viszony lesz közöttük mássá, a menynyiben t. i. az ember Krisztusért itéletileg fölmentetik a bűnösség és a büntetés alól, vagyis anélkül, hogy megszünnék bűnösnek lenni, a Krisztus érdeme beszámítása alapján igazoltatik.

Isten ezen igazoló ténykedése pedig nem egyes

cselekvésekből áll, annak nincsenek fajai, fokai; az igazolás egyetlen, örök, változhatatlan határozat, itélet — remissio peccatorum similis et aequalis est omnium — minélfogva Isten a Krisztusért minden embert kegyelmében részesít. Az igazoltatás tehát nem történik esetről esetre. Mihelyt az ember hisz, nyomban belép az igazoltak sorába.*)

A Krisztusban való kiengesztelődés, vagy a váltság pedig eredményét tekintve teljes. Az igazolás következtében az ember új állapotba lép, melyben immár fel van oldva az eredendő bűn súlya — culpa originis —, az egyes bűnök — peccata actualia — s ezek büntetése alól — homo absolvitur ab omnibus suis peccatis, i. e. poenis peccatorum —. Ki megigazíttatott, azon nincs hatalma többé bűnnek, Sátánnak, halálnak, pokolnak. A testi halál — mors corporis — ugyan osztályrésze marad, mert maga az eredendő bűn majd csak a boldog feltámadás — resurrectio — után szűnvén meg végképen, e földi életben a bűn mindvégig hozzánk tapad, de az nem rettegtet többé bennünket, mert nem számíttatik be nékünk s megszünt büntetése. A halál rettenetességeit — terrores mortis — és a poklot a kiengeszteltek nem látják, ellenkezőleg, mit elvesztettek, a örök üdvösséget ujra viszszanyerik, a Krisztusban Isten fiaivá fogadtatnak — adoptio in Filios Dei — s megnyerik az örök élet örökségét — haereditas aeternae vitae —, a halál után belépnek a teljes üdvközösségbe. De az örök élet boldogságának előizét az igazoltak már e földön is élvezik — inchoatio aeternae vitae —, a menynyiben lelkiismeretük az Istenben való békességet bírja, azaz tudjuk, hogy van kiengesztelődött Atyánk, ki minket miként gyermekeit szeret, s e tudat-

*) Innen van, hogy symbolikus könyveink mitsem tudnak az intercessio sacerdotalisról. Szerintök Krisztus főpap és közbenjáró — intercessor — de nem anynyiban, a menynyiben esetről-esetre egyesekért emel szót Istennél, hanem anynyiban, a menynyiben Isten kegyelmét halála által egyszer s mindenkorra kieszközölte az emberiség számára.

ban van erőnk és kedvünk a valódi erkölcsi javulásra. Sőt az igazoltakra nézve még a közönséges élet bajai sem természeti csapások s büntetések — poene — többé, hanem Isten atyai fenyitékei s nevelő eszközei — opera Dei — az erényre és javunkra — ad utilitatem nostram —.[31])

1. Az üdvmű — opus Christi salutare — **fogalma s részei.** Jézus Krisztus üdvözitő, megváltó vagy közvetítő műve, tiszte, hivatala alatt mindannak összszefoglalatát kell értenünk, a mit ő az emberiség javára, örök boldogsága kieszközlésére, Isten kegyelemhatározata következtében tett, tesz, és tenni fog. E műnek közelebbről három része, t. i. a prófétai, papi és királyi tiszt különböztetendő meg. — Munus (opus, officium) Christi salutare (redemptorium seu mediatorium est complexus omnium, quae Christus ad homines salvandos e Patris consilio peregit, peragetque; absolvitur munere triplici: prophetico, sacerdotali et regio —.*)

---

[31]) F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fidei. c. D. 6 p. Conf. Aug. Art. XXI. De cultu Sanct. 2. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilectione et Impl. Legis. 58. p. U. o. Art. XXIV. (XII.) De Missa. 22. p. Art. Smalc. P. II. Art. I. 2., 3, 4., 5. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De iustificatione. 40. p. F. C. P. I. Epit. Art. III. De iust. Fidei. 3., 4. p. U. o. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fid. 4. p. U. o. Art. VIII. De Persona Christi. 47. p. Ap. Conf. (Art. VI.) De Conf. et Satisfact. 50. p. U. o. (Art. III.) De Dilect. et Impl. Legis. 27., 28. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fidei. 22., 23. p. U. o. 56., 57., 58. p. Cat. Maior. P. II. Symb. Ap. Art. III. 31. p. Ap. Conf. (Art. III.) De Dilect. et Impl. Legis. 156. p. Cat. Maior. P. II. Symb. Ap. Art. III. 31. p. Ap. Conf. De Dilect. et Impl. Legis. 175., 176. p. Art. Smalc. P. III. Art. I. 11. p. Conf. Aug. Art. IV. De iustificatione. U. o. Art. XV. De ritibus eccl. 3., 4. p. U. o. Art. XX. 9., 10. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. et Impl. Legis. 11. p. U. o. 41. és 44. p. U. o. Art. XIII. (VII.) De num. et usu Sacr. 8. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fid. cor. Deo. 9., 14., 15., 16. p. U. o. 25. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. Legis. 261. p. U. o. (Art. VI.) De Conf. et Satisfact. 43. p. U. o. Art. XXI. (IX.) De invocat. Sanct. 17., 19. p. U. o. Art. XXIV. (XII.) De Missa. 19. p. U. o. 24. p. U. o. 55., 56. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fid. cor. Deo. 32. p. Conf. Aug. Art. XXIV. Abus. III. 25., 26., 27. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. et Impl. Legis. 147. p. U. o. 157. p. U. o. Art. IV. (II.) De iustificat. 72. p. U. o. (Art. III.) De dilect. et Impl. Legis. 131. p. U. o. 184. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. III. De iust. Fid. coram Deo. 17. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. Leg. 73. p. Form. Coc. P. II. Sol. Decl. III. De iust. Fid. 9. p. Ap. Conf. (Art. VI.) De Conf. 56., 57., 63., 64. p. U. o. (Art. III.) De dilect. Leg. 230., 231. p.

*) Jézus Krisztus művének, a hármas hivatal szerint való tárgyalása tanmódjával, sem a symbolikus könyvekben, sem Luthernél avagy Melanchton és Chemnitznél nem találkozunk, a minthogy általában a reformatio

2. A prófétai hivatal — munus propheticum —. A prófétai hivatal Krisztusnak, mint Istenembernek azon tiszte, a mely szerint ő Istennek az emberiség megváltására és üdvözítésére vonatkozó akaratát teljesen kijelentette, hogy mindenki eljusson az isteni igazság megismerésére. — Munus propheticum est functio Christi θεανθρώπου, qua is ex sacrosanctae trinitatis consilio divinam de redemptione et salute hominum voluntatem sufficientissime nobis revelavit, ea seria intentione, ut in universum omnes ad agnitionem veritatis coelestis perveniant —.

E prófétiai hivatal gyakorlatára nézve azonban régi dogmatikusaink között némi eltérés forog fenn, a menynyiben t. i. azt némelyek (Calovius, Baier) Krisztusnak csakis földi életére szoritják, mások, a nagy többség ellenben e részben különbséget tesz:

a) közvetlen — immediata —, és

b) közvetett — mediata — működés — functio — közt.

Amaz alatt értenünk kell Jézus személyes — αὐτοπρόσωπος — 3—$3^1/_2$ évig tartott tanítói működését; emez alatt pedig a megdicsőült Krisztusnak a Szent-Lélek által egyházában folyton folyó, közelebbről a tanítói hivatal szervezésében — constitutio apostolorum, doctorum — s állandó vezetésében — directio doctorum — nyilatkozó menynyei ténykedését. — Christus fungitur officio prophetico immediate et mediate. Immediate, quando ipse αὐτοπρόσωπος in propria persona ecclesiam suam tempore ministerii per triennium et semestre docuit et informavit suosque discipulos futuros ecele-

---

korában az üdvmű részletes kifejtésével nem is igen foglalkoztak; de később, így pl. Hutterusnál már találunk legalább két hivatalt t. i. a főpapit, melyhez ő egyszersmind a prófétait is hozzácsatolja és a királyit. Gerhardus óta azonban az üdvműnek hármas hivatal szerint való tárgyalása általános használatba ment át.

Egyébiránt Krisztus e hármas hivatala megkülönböztetésének némi nyomával, már a régibb korban is találkozunk. Igy különösen Eusebiusnál, jeruzsálemi Cyrillnél, Augustinusnál és főként Petrus Chrysologusnál, ki is — Serm. LIX. ad a. 2. — így nyilatkozik: „Ab unctione Christus, Jesus vocatus est a salute, quia et unctio, quae per reges, prophetas et sacerdotes olim cucurrerat in figuram, in hunc Regem regum, Sacerdotem sacerdotum, prophetarum Prophetam tota plenitudine spiritus divinitatis effudit.“ A középkorban e dogmával kiválóbban Aquinói Tamás és Anselmus foglalkoztak, — a protestánsok közül pedig először Kalvin fejtegette ki részletesen — Inst. II. 15. —.

siae catholicae doctores instituit; mediate, quando vicaria opera usus est apostolorum et eorum successorum, per quos Christus docendi munus continuavit, adhuc continuat et ad finem usque mundi continuabit —.

Krisztus tehát prófétai működése által sajátkép, a bűn miatt elhomályosult emberi értelemmel, Isten igaz ismeretét és üdvakaratát — vera cognitio seu voluntas Dei — közlötte, mely is: első renddel és főképen az evangyéliomi tanban, másodrenddel a törvényben foglaltatik — complectitur primario et principialiter doctrinam evangelii secundario vero legem —, amiképen magának Istennek kinyilatkoztatott Igéje is törvény s evangyéliomra oszlik — uti et ipsum verbum Dei revelatum in legem et evangelium dispertitur —.

Ebből foly, hogy Jézus Krisztus, minthogy benne a kinyilatkoztató személy — *λόγος τοῦ θεοῦ* — és a kinyilatkoztatott tartalom — *λόγος τοῦ θεοῦ* — egy és ugyanaz, — maga az absolut isteni kinyilatkoztatás. Tőle, mint „*λόγος ἄσαρκος*"-tól ered a pogány és zsidó világban szétszórt Ige — *σπερματικός λόγος* —, az előkészítő törvény s benne, mint „*λόγος ἔνσαρκος*"-ban valósult meg s valósul meg folytonosan, elküldött Szent-Lelke által, a teljes tökéletes isteni kinyilatkoztatás.

Jézus tehát már prófétai hivatalánál fogva is méltán tekinthető közbenjárónak — *μεσίτης* —, vagyis az Isten és ember között való viszony értelmi rendezőjének, és üdvözítőnek — *σώτηρ* —, vagyis az isteni üdvismeretnek az emberiséggel való közlőjének.

3. A papi hivatal — munus sacerdotale —. A papi hivatal, Krisztusnak, mint Istenembernek azon tiszte, a melynélfogva ő, az Istentől elpártolt emberiséget, önmagát feláldozván, Istennel kiengesztelte s ekként az örök kárhozattól megmentette. — Munus sacerdotale in eo consistit, quod Christus inter Deum atque homines a se invicem dissidentes medias partes tenet, ita quidem, ut pro hominibus cum Deo reconciliandis sacrificium et preces offerat —.

Krisztus ezen főpapi tiszte a bűn miatt vált szükségessé. Az eredendő bűn által ugyanis a teljes Szent-háromság megsértetett s a sértés, minthogy a végtelen Istenen követtetett el, szintén végtelen vala. — Tota sacrosancta Trinitas peccato offensa est. Peccatum est offensa iniuria et violatio infiniti Dei —.

Isten e sérelmet büntetlenül nem hagyhatta, sőt ellenkezőleg megtorló igazságosságánál fogva — iustitia vindicatrix —, melyet könyörületessége — misericordia — meg nem szüntetett, a végtelen sértést végtelen büntetéssel — infinitas poenas — kellett sujtania. — Offensa etc. infiniti Dei, infinitas poenas meretur —.

Úgy de ekként az isteni igazságosság — iustitia — és könyörületesség — misericordia — ellentétbe jutott. Az antinomiát tehát okvetlen meg kellett oldani úgy, hogy egyik mint másik érvényesüljön. — Necesse erat, ut interveniret temperamentum aliquod iustitiae et misericordiae divinae, ratione cuius tum iustitia Dei ius suum urgeret et simul misericordia etiam locum habere posset in uno eodemque salutis nostrae opere —.

A megoldásban mindenesetre az elsőség az igazságosságé — iustitia — volt. Először is annak kellett eleget tenni — iustitiae prius satisfaciendum erat —. E nélkül a könyörületesség nem érvényesülhet Istennél — misericordia Dei locus haud esse potuit, priusquam iustitiae divinae esset satisfactum —, mivelhogy az nem feltétlen, hanem rendhezkötött — non est absoluta, sed ordinata —.

A megoldást az isteni bölcseség az Istenember vagyis a Jézus Krisztus által létesítette. Krisztus működésének és szenvedésének ugyanis ama fenségnél fogva — dignitas —, melylyel ő birt és ama fájdalom nagyságánál fogva, melyet elszenvedett, végtelen értéke és egyetemes érvényessége volt.

Az Istenember ugyanis mint főpap:

a) *a földön* — in statu exininationis — az emberiség bűnéért teljes helyettes elégtételt nyujtott. Ez az elégtétel — satisfactio —;

b) *a menynyben* — in statu exaltationis — pedig, ezen helyettes elégtételének érdemét — meritum — az emberiség, különösen hiveinek javára folytonosan érvényesíti. Ez a közbenjárás — intercessio —.

Mindkettőről közelebbről is kell szólanunk.

a) *Az elégtétel* — satisfactio —. Az elégtétel a papi hivatalnak első része — prior officii sacerdotalis pars —, minélfogva Krisztus az Istenember — Christus θεάνθρωπος — a Szent-hármas Istennek — Deo unitrino — általában az egész emberiség bűneiért, miket isteni határozatból önkéntesen ma-

gára vett — pro omnium omnino hominum peccatis in iudicio divino post voluntariam interventionem sibi imputatis — a tökéletes engedelmesség váltságdiját lefizette — consummatissimae obedientiae *λύτρον* solvit —, Isten igazságossága és könyörületessége dicsőségére és a mi szabadulásunkra — in iustitiae et misericordiae Dei laudem et nostri redemptionem —.

Az elégtétel — satisfactio — sajátképi ható oka tehát Krisztus engedelmessége — obedientia —, a mely is közelebbről kettős alakban nyilvánult, t. i. mint:

α) a cselekvő engedelmesség — obedientia activa (satisfactio legalis) —, vagyis a törvény teljes helyettes betöltése — perfectissima legis impletio vicario nomine pro hominibus suscepta —;

β) szenvedő engedelmesség — obedientia passiva (satisfactio poenalis) —, vagyis a ránk nehezedő büntetéseknek helyettes halála által való teljes elviselése — sufficientissima poenarum, quae nos manebant, persolutio, per mortem imprimis vicariam, i. e. mortem a Christo nostro loco, ad avertendas a nobis peccatorum poenas sponte susceptam —.

Ez elégtétel — satisfactio — eredménye pedig: a Krisztus érdeme — meritum Christi —, vagyis mindannak összefoglalata, a mit Krisztus üdvösségünkre tett — summa eorum, quibus Christus de nobis salvandis unice promeritus est —. Neveztetik pedig ez érdem — meritum —:

αα) egyetlennek — unicum —, melyhez más hozzáfogható nincs — quatenus aliud aequale neque est, neque opus est —;

ββ) öröknek — perenne —, mivel soha meg nem szünik — quaetenus nunquam infringetur —;

γγ) egyetemesnek — universale —, mivel mindörökké mindenekre kihat — quatenus ad omnes omnium temporum homines pertinet —.*)

b) *A közbenjárás* — intercessio (deprecatio seu interpellatio) —. A közbenjárás a papi hivatal második része — posterior officii sacerdotalis pars —, minélfogva Krisztus általában minden emberért — pro omnibus omnino homi-

*) A Krisztus érdeme egyetemességének sajátságát a reformátusokkal szemben hangsúlyozzuk: Krisztus *τελικῶς* — finaliter — *ὑπὲρ πάντων* halt meg, bárha ezen halála *ἐκβατικῶς* — eventualiter — csak *περὶ πολλῶν* üdvözitő hatású.

nibus (obiectum generale) —, de különösen választottjaiért — imprimis vero electis suis (obiectum speciale) — érdemének egyetemes ereje alapján — vi universi meriti sui (fundamentum intercessionis) — igazán és sajátosan — vere proprieque —, ám fenségének minden csorbulása nélkül — at sine ulla maiestatis suae imminutione (ratio formalis) — felszólal — interpellat —, hogy kieszközölje számunkra, amit testünkre és főként lelkünkre üdvösségesnek ítél — ad impetrandum nobis quaecunque corpori atque animae praecipue salutaria esse novit (finis ex parte hominis) —.

Közelebbről a közbenjárás — intercessio —:

α) földi — terrestris, quae facta est in statu exinanitionis, ideoque humilis, nec nisi oralis fuit —, és menynyei — coelestis, quae fit in statu exaltationis, ideoque maiestatis plena —;

β) egyetemes — generalis, quae fit pro omnibus hominibus ut salutaris mortis suae fructus illis applicetur — és különös — specialis, quae fit pro renatis et electis seu pro fidelibus, ut in fide et sanctitate conserventur, atque crescant —;

γ) dologi — realis, i. e. muta ostensio meritorum —, és szóbeli — vocalis —, az az szavas és könyörgő — verbalis et oralis —; a menynyiben Krisztus Isten szine előtt felmutatja váltságunkért kapott sebeit — ostendit vultui Dei, quae stigmata pro redemptione nostra accepit —.*)

Elégtétel és közbenjárás — satisfactio et intercessio — e szerint szerves ok és okozati összefüggésben állanak egymással; amannak emez folyománya vagyis hatója, életereje — vigor — az örökkévalóságban. A ki eleget tett, az közbenjár, s minthogy Krisztus egymaga tett eleget, tehát egyedűl ő maga a mi közbenjárónk. — Negamus angelos vel homines beatos pro nobis intercedere, vel etiam in specie pro hoc, vel illo homine in individuo orarent. — S Jézus Krisztus ezen közbenjáró tiszte öröktől fogva mindörökké tart — in omnem aeternitatem durabit —.

4. A királyi hivatal — munus regium —. A királyi tiszt a megdicsőített Jézus Krisztusnak, mint Istenembernek azon hivatala, melynél fogva ő mindkét — isteni és emberi — természete szerint végetlen erejével általában az egész világ-

*) Ez osztályozás, bárha némi szent-irási alapokon nyugszik, nem talált általános tetszésre, — azért Buddeus óta mellőztetett.

got — omnes creaturas —, különösen egyházát — imprimis ecclesiam suam — kormányozza s minden ellenséggel szemben — adversus hostes — védelmezi.

Közelebbről Krisztus e királyi ténykedése, hatalmi ténye, három körben valósúl meg, t. i.:

a) A hatalom országában — in regno potentiae —, mint egyetemes menyny és föld felett való uralom — generale dominium super omnia, videlicet gubernatio coeli et terrae —.*)

Miből foly, hogy tehát Krisztus kezében van az egész világkormány — regnum quod ad rerum universitatem spectat — s ő e kormányt az Atyával együtt öröktől fogva gyakorolja, m. p. nemcsak isteni természete szerint, (mint a reformatusok állítják), hanem a személyi egységnél fogva emberi természete szerint is — quam enim ab aeterno habet per aeternam generationem secundum divinitatem, eam in tempore per et propter personalem unionem secundum humanitatem accepit, et nunc in exaltationis statu plenarie exercet —.

b) A kegyelem országában — in regno gratiae —, mint a földön küzdő Egyház felett való uralom — Christus ecclesiam in terris militantem colligit, gubernat, spiritualibus donis exornat, conservat et defendit in nominis divini laudem, regni satanici destructionem et fidelium salutem —. Miből foly, hogy tehát Krisztus e világban kezében tartja a ker. egyháznak, mint e földön küzdő egyháznak kormányát — regnum, quod ad ecclesiam in his terris militantem spectat — s ezt mint felmagasztalt Üdvözitő maga vagy Szent-Lelke által gyakorolja.

c) A dicsőség országában — in regno gloriae —, mint a menynyben diadalmaskodó Egyház felett való uralom — Christus Ecclesiam in coelis triumphantem gloriosissime regit et aeterna felicitate replet, in nominis divini laudem et beatorum aeternam refectionem —. Miből foly, hogy tehát Krisztus kezében tartja a világon a menynyországnak, mint égben diadalmaskodó egyháznak kormányát — regnum, quod ad Ecclesiam in coelis triumphantem spectat — s ezt, mint fölmagasztalt Üdvözitő részben már most is, de teljes mér-

*) Némelyek ide osztják be a negyedik országot — quartum regnum —, vagyis az igazság országát is — regnum iustitiae —, mint Krisztusnak a rosz angyalok és elkárhozott emberek felett való — in angelos malos et homines damnatos — uralmát.

tékben innen és túl majd csak az új életrekelés — παλιγγενεσία —, vagyis az általános föltámadás és itélet után gyakorolja. Ezentúl azonban már örökös lészen szellemi országának kormányzása — erit traditio triumphatoria hostium subactorum et repraesentatio fidelium liberatorum; non deponet Christus per hunc παραδόσεως actum regni sui spiritualis et coelestis administrationem, sed saltem alium modum gubernationis tunc Christus in suo regno auspicaturus est —.*)

IV. FEJEZET.

A hitigazság elsajátításáról, vagyis a Szt.-Lélekről és művéről.

Soteriologia.

A) A kegyelmi állapotról.

De Statu Gratiae.

21. §.

A Szt.-Lélek mint kegyelem-elv és az emberi szabadság.

Gratia Spiritus Sancti applicatrix et liberum hominis arbitrium.

Schelling, Ueber die menschl. Freiheit. Philos. Schrift. I. *G. F. Bockshammer*, Die Freih. des menschl. Willens. Stuttgart. 1821. *Maffei*, Istoria teologica delle dottrine e delle opinioni corse ne' cinque primi secoli della chiesa in proposito della divina gratia, del libero arbitrio et della praedestinazione. 1742. 1756. *Romang*, Ueber Willensfreih. und Determinismus. Bern. 1835. *Wiggers*, Pragm. Darstellung des Augustinismus u. Pelagianismus. 2. köt. 1821. 1833. *Herbart*, Zur Lehre von d. Freih. Gött. 1836. *Kahnis*, Die Lehre vom hl. Geist. I. 1848. *Kühn*, Der vorgebliche Augustinismus der voraugustin. Väter. (Tüb. Quartalschr. 1853.) *E. Zeller*, Ueber die Freih. (Th. Jahrb. 1846. 3. 1847.

*) Ez a tan hatalmas tiltakozás a róm. kath. egyház világuralmi törekvései ellen s egyszersmind azon sectaszerű chiliastikus tan ellen, mely Krisztusnak e földön megvalósulandó érzéki természetfeletti országáról beszél.

1. 2.) *Wörter*, Die chr. Lehre über das Verhältniss von Gnade und Freiheit von den apostol. Vätern bis auf Augustin. 2. köt. 1856. *Luthardt*, Die Lehre vom freien Willen und seinem Verhältniss zur Gnade in ihrer geschichtlichen Entwickelung. *Frauenstädt*, Die Freih. des Menschen. Berlin. 1838. *E. Guers*, Der hl. Geist nach seiner Lehre und seinem Werk für die Lehre und das Leben dargestellt. Bern. 1866. *Sigwart*, Das Problem von der Freiheit und Unfreih. (Tüb. Zeitschr. 1839. 3.) *Landerer*, Das Verhältniss von Gnade und Freiheit in der Aneignung des Heils. (Jahrbl. f. d. Theol. II. 3. 500.) *H. Th. Schnabel*, Die Kirche und der Paraklet. Gotha. 1880. *Scholten*, Der freie Wille. *Th. Hahn*, Habt ihr den heil. Geist empfangen? 40. l. Strehlen. 1884. *G. Fritschel*, Die mensch. Freiheit und die göttl. Bestimmung. (R. Z.-S.) 1885. *G. St.*, Der biblische Begriff von der seligmachenden Gnade. (L. W. 7—13., 65—73., 97—102., 129—134.) 1885. *W. Meyer*, Die Wahlfreiheit des Willens und die sittliche Verantwortlichkeit des Menschen. (St. Kr. 1, 67—127. l.) 1885. *Astaschkow*, Der Ausgang des heil. Geistes u. das Oberpriesterthum. VIII. 138. l. Freiburg. 1886. *P. Schwartzkopff*, Die Freiheit des Willens als Grundlage der Sittlichkeit. VI., 106. l. Leipzig. *Wilh. Kahl*, Die Lehre v. Primat des Willens bei Aug., D. Scot. u. Descart. IX. 126. l. Leipzig. 1886. *J. Köstlin*, Wiedergeburt. (K. E. XVII. 75—93. l.) 1886. *G. Kunze*, Willensfreiheit. (R. E. XVII. 146—173. l.) 1886.

Monoszlai András, De gratia ac libero hominis arbitrio, et de voluntate Dei. Nagy-Szombath. 1600. (Magyar nyelven irott mű.) *Gánóczi Ant.*, A credonak magyarázása. N.-Várad. 1780. *Knaisz Mihály*, Bevezetés a r. ker. kath. anyaszentegyházzal ellenkezők némely fontosabb tanítási czikkelyeinek megoldására. (Deákból.) Kassa. *Bene Ferencz*, A hitnek különbféle ágazatairól vetélkedő levelek. (Németből.) I—IV.R. N.-Szombath. 1772—73. *Tóth M.*, A Szent-Irás, mint Isten kijelentett igéje és boldogságunk főeszköze. (L. Prot. Egyh. s Isk. L. 1860. évf. 4. sz.) *Felméri L.*, A deismus. (U. o. 1865. 34—50.; 1866. 9—12. sz.) *Nicolas Ágost*, A hit mestersége. Bölcsészeti előkészítés a ker. hit megszerzésére. Ford. Bernátsky Fer. Pest. 1872. 2. köt. *Heiszler József*, Az isteni immanentia következetes keresztülvitele. (L. Révész. Figy. 4. évf. 1873.)

A bűneset miatt teljesen megromlott ember, minthogy szellemi isteni szabadságát — liberum arbitrium in spiritualibus et divinis rebus — teljesen elvesztette s némi szabadsággal csakis a külső polgári dolgok terén

— in externis rebus civilibus — bír, a hit igazságát — iustitiam spiritualem — vagyis Isten kegyelmét önerejéből el nem sajátíthatja, meg nem térhet s újjá nem születhetik.

A megtérés és ujjászületés, szóval a kegyelem állapotába a bűnös ember Isten Szt.-Lelke segítségével jut. A Szt.-Lélek tehát az Isteni kegyelmi tényekedések — operationes gratiae — egyedüli elve a bűnös emberben — quod conversio sit solius Sp. S. opus, qui solus est egregius ille artifex haec in nobis efficiens etc. —.

Közelebbről a Szt.-Léleknek, mint ilyennek működése abban nyilvánul, hogy a bűnös emberbe új benső érzéseket önt — novos interiores affectus —; továbbá hogy annak vak értelmét megvilágosított értelemmé, pártütő akaratát kész engedelmes akaratttá teszi — sic eum trahit, ut ex intellectu coecato illuminatus fiat intellectus et ex rebelli voluntate fiat prompta et obediens voluntas. — Szóval megújitja, újjászüli az egész lelki életet, úgy hogy ki eddig csak a roszra hajlott, az most isteni javakkal, istenfélelemmel — timor Dei —, Istenbe vetett bizalommal — fiducia erga Deum —, Istenismerettel, Istenszeretettel — dilectio Dei —, reménynyel — spes —, tisztasággal — castitas —, türelemmel — patientia —, általán új cselekedetekkel — nova opera — ékeskedik.

De a Szt.-Lélek e kegyelmi hatása nem mindig történik érzékileg észrevehető módon, sőt a legtöbb esetben természetfeletti, vagyis a nélkül megy véghez, hogy az ember tudna róla valamit. De másrészt minden esetben s mindenkor a hallott és hirdetett Igéhez, még pedig nem a törvényhez — lex —, hanem az evangyéliomhoz — evangelium — és a szentségekhez — sacramenta — van kötve. Ige és szentségek — verbum et sacramenta — azon szerv — organum et ministerium —, mi által a Szt.-

Lélek szivünkben valóban hatékonyan működik — per quod Sp. S. in cordibus nostris vere efficax est et operatur —. A Szt.-Lélek ugyanis jelen van az Ige hirdetésénél — praedicatio verbi —, a lelkek figyelmét arra fordítja, feltárja a tanítás értelmét, meglágyítja a szíveket, s ekként hatja a hitet s engedelmességet. Ezt míveli a Szt.-Lélek.

A mi már a megtérés és újjászületés munkájában az ember részét, azaz sajátos ténykedését illeti, erre nézve tanítjuk:

1) hogy az ember megtérése és újjászületése előtt is eszes lény ugyan — ante conversionem creatura rationalis est —, azaz van értelme, akarata; de az isteni dolgokat — res divinas — megismerni, az erkölcsi jót akarni nem képes; következőleg nincs egy mákszemnyi erő benne, a mivel megtérését előmozdíthatná — ad conversionem suam prorsus nihil conferre potest —. Ő a bűnnek szolgája, olyan mint a kő és tuskó — lapis et truncus —, sőt még a kőnél és tuskónál is roszszabb, — deterior trunco —, mivel Isten akaratának és javítókegyelmének ellenszegűl — voluntati divinae rebellis est et inimicus —. De azért, mint eszes lényben mégis van legalább passiv fogékonyság — capacitas — a kegyelem iránt s enynyiben a kőnél és tuskónál mégis különb — Lutherus vocat capacitatem sc. libertatis non activam sed passivam etc. —;

2) hogy az ember megtérése és újjászületése után már közrehat akaratával saját üdvösségének munkájánál, hite, engedelmessége erősítésével, de azért ezt sem saját természete erőiből — a viribus nostris — hanem azon új erők segedelmével teszi, a miket a Szt.-Lélek által az újjászületésben nyert — novae vires, dona Spiritus Sancti —;

3) hogy a megtérés és újjászületés előtt az emberben még csak az óhaj, a vágy sincs meg,

hogy higyjen az evangyéliomnak és hogy az által vigasztalja magát; ellenkezőleg a Szt.-Léleknek kell az iránt benne a figyelmet fölébreszteni, de azért az embernek az Isten Igéjét mégis saját indításából kell hallgatnia és gondolatában tartania, mert az embernek az eset után is van valami módon szabad akarata — habet aliquo modo liberum arbitrium —;

4) hogy az ember a Szt.-Lélek megvilágosítása nélkül — antequam per Sp. S. illuminatur — az Isten Igéjét nem csak hogy meg nem értheti, de sőt egyenesen bolondságnak — res stulta — és mesének tartja, még pedig anynyival inkább, mennél többet gondolkodik rajta, de azért, ha nem azzal a feltétellel és szándékkal — ea intentione aut eo proposito — hallgatja, hogy azt megértse, hanem hogy azt megvesse — auditum verbum spernerent —, ő maga saját romlásának oka és büntetésre méltó — ipsi suae perditionis causa sunt et culpam sustinent —;

5) hogy az ember megtérése és újjászületése előtt a kegyelemnek mindaddig ellenszegül — resistit —, míg meg nem világosíttatik és javíttatik, következőleg, hogy a kegyelmi hatás sajátkép abban áll, hogy Isten az ember ellenszegülését felfüggeszti; de azért, ha ezen ellenszegülés tovább tart, akkor az ember ismét maga oka romlásának, a menynyiben megakadályozza hitének keletkezését;

6) hogy a Szt.-Lélek kegyelemhatásai tovább is tartanak s a már megtértet — iam conversum — a javulás állapotában megtartják, de azért az ember önként ismét roszra hajolhat s ez esetben romlásának s büntetésének ő maga az oka.

A Szt.-Lelket ezen kegyelmi ténykedéseinél fogva, melyek azonban az ember lényegét — substantia et essentia — nem változtatják meg, mert a megtérés és újjászületésben nem teremtetik új szív — novus cor — és mintegy új ember — novus homo —, oly formán,

mintha immár a régi Ádám állatja — veteris Adami substantia — mindenestől megsemmisűlne — peritus aboleatur —, kettős tiszt — duo Spiritus officia — illeti meg, t. i.

a) az embert bűnösségéről meggyőző — arguere sc. peccata — és

b) az embert a kiengesztelődés igéretével vigasztaló — consolari — tiszt.

Mindebből folyólag elvetendők a következő téves tanok:

a) hogy az ember minden cselekvése szükségszerű, mert minden, ami történik, szükségszerűleg történik — omnia, quae eveniant, necessario fieri — (stoicismus, determinismus);

b) hogy az ember önerejéből a Szt.-Lélek segítsége nélkül is megtérhet — propriis viribus, sine gratia Sp. S. convertere valeat — (pelagianismus);

c) hogy az ember a megtérést saját erejéből elkezdheti ugyan — inchoare conversionem — de a Szt.-Lélek segedelme nélkül be nem végezheti — absolvere non posse (r. kath. semipelagianismus);

d) hogy az ember a megtérést saját erejéből sem el nem kezdheti, sem be nem végezheti ugyan, de a javító kegyelmet elfogadhatja és megtérésénél s annak folytatásánál — in continuatione — saját erejével közrehathat — cooperari valeat — (synergismus).[32])

---

[32]) F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De Pecc. Orig. 60. p. U. o. Art. II. De libero Arbitrio. 30., 31. p. U. o. 20., 21., 22., 23., 24. p. U. o. 25., 26. p. Conf. Aug. Art. XVIII. De lib. arb. 1., 2., 3. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. et. 17. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De libero arbitrio. 60. p. U. o. 59. p. U. o. 7. p. U. o. 39. p. U. o. 65., 66. p. U. o. 56. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XII. De aliis haereticis. 30. p. U. o. Art. II. De lib. arb. 4. p. U. o. Art. XI. De aetern. praedestinat. 76., 77. p. U. o. Art. VI. De tertio usu Legis. 11., 12., 13., 14. p. U. o. Art. II. De libr. arb. 45. p. U. o. 53. p. U. o. Art. XI. De aetern. praed. 78. p. F. C. P. I. Epit. Art. XI. De aetern. praedest. 12. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De libero arb. 58. p. U. o. Art. XI. De aetern. praedest. 42. p. U. o. Art. II. De libero arb. 80., 81. p.

1. A kegyelem fogalma. A kegyelem — χάρις, gratia — általában Istennek a teremtményekhez hajló jóságos indulata — affectus Dei in creaturas benevole propensus —, mely is azért neveztetik kegyelemnek, mert minden érdemet kizár — gratia vocatur, quippe quae meritis opponitur —.

A kegyelem, mint Istennek ily általános jóakarata a teremtmények iránt — gratia Dei in universum —, természeti kegyelem — naturalis gratia —, a menynyiben természetes eszközök utján közöltetik. Mi azonban e körben nem ezen általános kegyelemről, hanem Istennek a bűnös, az eset miatt teljesen megromlott ember iránt való kegyelméről, vagyis a természetfeletti, az üdvözitő isteni kegyelemről — gratia salutaris et supernaturalis — szólunk.

Istennek ezen „κατ' ἐξοχήν" kegyelme kétféle szempontból fogható fel, t. i. mint itélő — forensis — és mint orvosló — medicinalis gratia —.

a) Az itélő-kegyelem — forensis gratia — sajátkép Istennek, mint Atyának a bűnös emberre vonatkozó határozata, vagyis a kegyelemhatározat, melyről már szólottunk.

b) Az orvosló-kegyelem — medicinalis gratia — pedig Istennek, mint Szent-Léleknek, a bűnös ember megmentését, üdvözitését czélzó hatása. Jelenleg ez utóbbinak vagyis a Szent-Lélek leereszkedő kegyelmének — gratia Spiritus Sancti applicatrix — fogalmát kell megadnunk.

A Szent-Lélek leereszkedő kegyelme — gratia Spiritus Sancti applicatrix — azon isteni aktusoknak elve — principium illorum actuum divinorum —, melyek által a Szent-Lélek az Ige és Szentségek közvetítésével — per verbum Dei et sacramenta — az emberi nemnek rendelt s Krisztus váltsága szerzette örök üdvjavakat — beneficia spiritualia et aeterna, benignissima Dei Patris benevolentia humano generi destinata et fraterna Jesu Christi redemptione acquisita — kiosztja — dispensat —, nekünk felajánlja, szerzi s zálogba adja — nobisque offert, confert et obsignat —.

2. A kegyelem hatásai — operationes gratiae —. A kegyelem hatásai alatt a Szent-Léleknek azon természet-

F. C. P. I. Epit. Art. II. De libero arb. 8., 9., 10. p. U. o. Art. I. De pecc. orig. 16. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 77. p. U. o. 12. p. U. o. 90. p.

feletti aktusait kell értenünk, a mik által ő a bűnös emberben a hitéletet kifejleszti és fentartja — operationes gratiae sunt actus Spiritus Sancti supernaturales, quibus pietas in homine corrupto creatur et conservatur —.

E kegyelemhatások különböző módjai alapján a Szent-Léleknek négyféle tisztet szokás tulajdonítani:

a) A meggyőző tiszt — officium eleuchticum —, minélfogva a Szent-Lélek az emberben bűnösségének s örök kárhozatra méltó voltának tudatát felkölti — quo Spiritus S. homines vitiositatis convincit, ita ut hic intelligat, se esse peccatorem damnationi aeternae obnoxium —.

b) A tanító tiszt — officium didascalicum —, minélfogva a Szent-Lélek az embert a bűnbocsánat elnyerésének módjára és feltételeire megoktatja — quo Spiritus S. de modo et conditionibus veniae peccatorum consequendae hominem edocet —.

c) A megjavító tiszt — officium paedeuticum —, minélfogva a Szent-Lélek az embert lelki jobbulásra készti — quo Spiritus S. ad animum emendandum hominem excitat —.

d) A vigasztaló tiszt — officium paracleticum —, minélfogva a Szent-Lélek a megjavult és megtört embert az örök élet reménységével felemeli — quo Spiritus S. hominem emendatum, miseria oppressum, spe vitae aeternae erigit —.

4. A kegyelem és szabadság viszonya. Az isteni kegyelemnek az emberi szabadsághoz való viszonyát tekintve — Augustinus és a scholastikusok nyomán — a kegyelem működésében az időbeli lefolyás egymásutánja szerint a következő mozzanatokat különböztetjük meg:

a) Az előljáró kegyelem — gratia praeveniens —, vagyis a kegyelem azon aktusa — actus gratiae —, minélfogva a Szent-Lélek a bűnbe merült halott-embernek — homini in peccatis mortuo — Isten jóakaratát — benevolentiam Patris — és Krisztus érdemét — meritum Christi — az Igében felajánlja — per verbum Dei offert —, az ő természeti fogékonytalanságát — incapacitatem naturalem — megszűnteti — aufert — és őt bűnbánatra ösztönzi — ad agendam poenitentiam invitat, excitat, impellit, pulsat —.

b) Az előkészítő kegyelem — gratia praeparans —, vagyis a kegyelem azon aktusa — actus gratiae —, minélfogva a Szent-Lélek az ember természeti és tényked ellen-

szegülését megfékezi — resistentiam naturalem et actualem cohibet —, értelmét az evangyéliom írott ismeretébe beavatja — mentem notitia evangelii literali imbuit — és akaratát — voluntatem — a törvény Igéjével megtöri — per verbum legis conterit —, hogy az üdvözitő hit befogadására mind alkalmasabbá váljék — ut ad fidem salvificam suspiciendam magis magisque disponatur —.

c) A sajátképi értelemben vett működő kegyelem — gratia operans specialiter dicta —, mint a Szent-Lélek azon actusa, minélfogva egyrészt a hiterőket összszegyűjti, másrészt a megigazitó hitet lángra gyújtja — cum vires credendi confert, tum fidem iustificam accendit —. Ide tartoznak: az ujjászületés, megigazitás és mystikus egyesülés — huc pertinent regener., iustif., et unio myst. —.

d) Az együttműködő kegyelem — gratia cooperans —, mint a Szent-Lélek azon actusa, minélfogva a megigazított emberrel, ennek szentesülésénél és jó cselekedeteinek véghez vitelénél közösen munkál — cum homine iustificato concurrit ad ipsius sanctificationem et productionem bonorum operum —.

e) A megtartó kegyelem — gratia conservans —, mint a Szent-Lélek azon actusa, minélfogva a hitet és az élet szentségét maradandóvá teszi és világoltatja, úgy hogy a hivő mindvégig kitart — fides et vitae sanctitas conservatur et illuminatur, cuius effectus est perseverantia fidelium —.*)

4. A kegyelem sajátságai — affectiones gratiae —. A kegyelem — gratia —:

a) egyetemes — universalis —, a menynyiben a Szent-Lélek az üdvöt mindenkinek felajánlja — Spiritus Sanctus omnibus salutem offert —;

b) elutasítható — resistibilis —, a menynyiben a bűnös megvetheti —, a peccatoribus reiici potest —;

c) elveszíthető — amissibilis —, a menynyiben a halálos bűnök miatt semmibe lép — peccatis mortalibus excutitur —.**)

---

*) Quenstedt szerint: a) Gratia assistens, quae extrinsecus circa hominem agit. Ide tartoznának a: gr. praeveniens, praeparans, excitans (trahens, pulsans), operans, perficiens (operans in specialissima significatione, in eventu efficax). b) Gratia inhabitans, quae ipsum hominis cor ingreditur, illudque spiritualiter immutando inhabitat.

**) E sajátságokat a symb. könyvek (F. C.) alapján főleg a ref. egyház feltétlen eleve-elrendelés — absoluta praedestinatio — tanával szemben fejtjük ki ily részletesen.

22. §.

A kegyelmi mozzanatok, vagyis az üdvrend.

Ordo seu oeconomia salutis.

Dav. Hollacius, Evang. Gnadenordnung in vier Gesprächen. (Új kiadás.) Basel. 1866. *Ph. Dav. Burk*, Rechtfertigung und Versöhnung. (Új kiadás.) 1854. *Jo. Musaei*, Tract. theol. de conversione hominis peccatoris ad Deum. 1661. *Th. Wangemann*, Chr. Glaubenslehre für Gebildete aller Stände und Bekenntnisse. Berlin. 1865. *Krebs*, De unionis mysticae, quam vocant doctrinae lutheranae, origine et progressu sec. XVII. 1871. *Bischof*, Das Verhältniss von Bekehrung und Wiedergeburt zu einander. (R.-Z. S. 5. füz.) 1885. *A. Brauer*, Professor Dieckhof's Lehre von der Bekehrung und die Concordienformel. (30. l.) u. o. 1885. *G.* Die menschliche Cooperation bei der Bekehrung, ermöglicht durch die Operation des göttlichen Worts. (E. K. Sp. 627—630, 637—644.) 1885. *J. Morison*, St. Paul's teaching on sanctification. VI. 96. l. London. 1886.

Félegyházi Tam., A ker. igaz hitnek részeireol valo tanitas. Debreczen. 1579. *Basilius István*, Egynehani kerdesec a keresztieni igaz hitreol. Gyula-Fejérvár. (Albae — Juliae —) 1568. *Dézsi István*, Az igaz zent Wallasnak az termeszeti Okossággal való szép Harmoniája. Gyula-Fejérvár. 1619. *Fitkovinus András*, De iustificatione hominis peccatoris coram Deo. Wittenberg. 1643. *Gerlinus Mátyás*, De iustificatione hominis coram Deo adversus errores papisticos. Regiomonti. 1641. *Zaban Izsák*, De salute et iustificatione. Kassa. 1668. *Christofori Mátyás*, De fide vera catholica iustificante et salvifica neo- et pseudocatholicis papistis opposita. Wittenberg. 1656. *Juellus János*, A reformata ekklézsianak apologyája, melyet Régen 1562 az angliai reform. ekklezsia kedveért irt . . . most pedig magyarra ford. Tussa-Uj-Falusi Tussai János által. Sáros-Patakon. 1748. — E könyv kommendátziója Tseetsi Jánostól 1745. — *Három* üdvösséges kérdés: A Lutteranusok és Kalvinisták igaz hitben vannak-e stb. Poson. 1751. *Komáromi Csipkés György*, Papistasag Ujsaga. Colosvarat. 1671. *Luther M.*, catholikus levele, melyet a más világról az ő vallása követőihez adott. N.-Szombath, utóbb Kassa 1771. *Nayy Fer.*, Az egy igaz és boldogító hitnek elei. Eger. 1796. *Pázmány P.*, Hodegus. Igazságra vezérlő Kalauz. N.-Szombat. 1766. U. a. Nyolcz okok, melyekre nézve egy tudós és nevezetes főember megvetvén az új vallásokat a római hitre tért. Kolosvár. 1736. U. a. A setét hajnali tsillag után bujdosó luteristák vezetője, mely utba igazittya

a vittenbergai academianak Frid. Balduinus által kibocsajtott feleletit a Kalauzra. Eger. 1775. U. a. Alvinczi Ferencznek öt levél. Kassa. 1741. *Raicsányi Ján.* (jes.), Az igaz és nem igaz hitnek próbaköve. N.-Szombath. 1724. *Bakóczi Ján.*, Bibliai szövegtár. Debreczen. 1872. *Dr. Heiszler Józs.*, A római lev. exegésise. Sárospatak. 1866. U. a. Jakab közöns. levele. 1867. U. a. Első kor. levél exegésise. 1868. *Nagy Istv.*, Magyar concordantia avagy az újtestamentomra mutató tábla. Győr. 1788. *Somosi Ján.*, Bevezetés és bibliologia. Sárospatak. 1854. *Varga Istv.*, Exegetica theologia. Debreczen. 1887. U. a. Az újtest. szentírásoknak kritika historiája és hermeneutikája. Debreczen. 1816. *Mitrovics Gyula*, Az „új orthodoxia" régi zürzavarai. (L. Sárosp. L. 1885. évf.) *Hallgató Ján.*, A positiv és negativ theol. irányok. (L. Sárosp. L. 1885. évf.) *Bartók György L.*, Tájékozás az újabb theol. körében. Budapest. 1880. *Fördös Laj.*, Konkordánczia. I—II. Kecskemét. 1861. *Thezarovich Gáb.*, A magában tünekedő protestans. (Németből.) N.-Várad. 1818. *Müllner Mátyás*, A vallás fogalma. (Ermel Gy. jegyzése szerint.) *O. S.* A tudomány és hit. (Seemann után.) *Simén D.*, Összhang a vallás és tudomány közt. *Ballagi M.*, A tudomány hajdan és most. *Kozma Fer.*, Párhuzam a vallás és tudomány közt. (Ld. Prot. Tud. Szem. 1870. 2. évf.) *Dr. Kovács Ödön*, A vallásos hit és annak jogosultsága. *Simén D.*, Az orthodoxia. *Ballagi M.*, Vallás és tudomány. *Pieler M.*, Lessing a szentírásról. (U. o. 1871. 3. évf.) *Ivanóczi Fer.*, A szentírás és az ékiratos emlékek. Szombathely. 1885. *Sámi László*, A vallásról. *Böhm Sánd.*, Hugo Vic. Religions et Religion. (L. Ker. Magv. 1880. XV. k.) Gróf *Kuun G.*, Müller Miksa a vallás eredete s fejlődéséről. *Péterfi D.*, A viszszatérés némely reményteljes jelei. (U. o. 1878. XIII. k.) *Répassy J.*, A bűnbánat szentsége. Eger. 1883.

A bűnös ember a kegyelemállapotba nem egyszerre, hanem csak lassankint, fokról fokra haladva juthat be. Azon folyamat, a mely szerint az embernek ezen új állapotba, új szellemi életbe — nova spiritualis vita — való bejutása történik, általában ujjászületésnek — regeneratio — s a változáson átment új ember — novus homo — ujjászülött — renatus — embernek neveztetik.

Az **ujjászületés**, mely mintegy az örök élet megkezdésének — inchoatio aeternae vitae — mondható,

az emberi érzés, értelem és akarat azon megváltozása — immutatio s. motus in hominis intellectu, voluntate et corde —, minélfogva bűneinket megismerjük — agnitio peccatorum —, és elhagyjuk a Jézus Krisztus által történt kiengesztelődésben — fides in Christum —, vagyis a Jézusért bűneink bocsánatában hiszünk, s igaz keresztyén életre törekszünk. Ebből foly, hogy az ujjászületés vagy megtérés — conversio — alanya — subiectum convertendum — nem az ujjászülött, hanem a még ujjá nem szülött ember — homo nondum renatus —.

Az ujjászületésnek, időbeli lefolyás szerint jelentkező egyes mozzanatai a következők:

1. A *meghívás* — vocatio Dei —, vagyis a Szent-Léleknek, az evangyéliom hirdetése által — per Verbum evangelii — a Krisztusban való hit, megjavulás, és üdvösségre vonatkozó felszólítása — Spiritus S. per evangelium me vocavit —. Istennek ezen meghivása egyetemes — ego omnes voco —, az az minden embernek szól és komoly — seria —, nem tettetett — simulata et fucata —, de kötve van az evangyéliomhoz, a Szent-Igéhez — sanctum verbum —, mint a Szent-Lélek kizárólagos ható szervéhez — per hoc medium, et non alio modo — a kegyelem egyedüli közvetitő közegéhez, és a szentségek helyes használatához — legitimus sacramentorum usus —.

De bár sokan vannak is a meghivottak — vocati — kevesen a választottak — electi —.

2. A *megvilágosítás* — illuminatio —, vagyis a Szent-Léleknek azon hatása, melynélfogva ő az Ige hallásakor az ember figyelmét arra irányozza, értelmét, szivét megnyitja — corda hominum aperit — s az abban való hitre és engedelmességre sarkalja. A megvilágositást tehát szükségkép meg kell előznie az Istenige hirdetésének és hallgatásának — praedicatio et auditio verbi divini —, vagyis a meghívásnak.

3. A *megtérés* — conversio — vagy szorosabb értelemben bűnbánat — poenitentia —, mint oly változás az emberben, minélfogva bűneinknek büntetésre méltó voltát megismerjük, szánjuk-bánjuk — contritio — és egyszersmind a Krisztusért bűneinknek bocsánata igéretében hiszünk s ez által megvigasztalódunk — fides —. A megtérés vagy bűnbánatnak e szerint tulajdonképen két részét — duas partes — különböztetjük meg, t. i. a gyötrődést és hitet — contritio et fides —.

a) A gyötrődés — contritio — méltatlanságunk és büntetésre méltó voltunk kínos érzete — dicimus contritionem esse veros terrores conscientiae, quae Deum sentit irasci peccato, et dolet se peccasse —.

b) A hit — fides — vigaszteljes bizodalom a Krisztus által történt kiengesztelődésben, az az Krisztusért bűneink megbocsátásában — fides in Christum, quae concipitur ex evangelio seu absolutione et credit propter Christum remitti peccata et consolatur conscientiam et ex terroribus liberat —.

A hit tehát nem puszta történeti ismeret a Jézusról — notitia historiae —, hanem szilárd és hatékony meggyőződés az iránt, hogy Isten nekünk bűneinket a Krisztus érdemeért megbocsátja. Mint ilyen a hit Isten ajándéka — donum Dei — és az által válik megigazítóvá és üdvözítővé — salvifica —, hogy a Krisztus érdemét megragadja — apprehendit —, az az szilárd bizodalommal — fiducia in voluntate — ugyanannak magát általadja.

A mi a gyötrődés és a hit viszonyát illeti, amaz emennek alapja, növelője, erősítője. Maga a bűnbánat pedig általán véve a Szent-Irás tartalmából ered, a mely is vagy törvény, miből az ember bűnét s büntetésre méltó voltát ismeri meg, vagy evangyéliom, az az a Krisztusról szóló kiengesztelődés tana, a mely a lesujtott bűnöst fölemeli. A törvény okozza a gyötrő-

dést, az evangyéliom a hitet, vagyis az Isten kegyelmében való bizodalmat.

A megtérés vagy bűnbánatból ered

4. A *megszentesítés* vagy *megújítás* — sanctificatio, renovatio vagy vita spiritualis — a mi által az ember új, vagyis oly emberré lesz, a ki most már igazi kegyes, erényes életet él. A bűneinek bocsánatában való hit által ugyanis az ember új állapotba jut, a menynyiben Istent szereti, jóságában bízik és iránta való szeretetből — dilectio — engedelmeskedik az ő törvényeinek. Ezen új állapot neveztetik új engedelmességnek — nova obedientia —, mert innentúl az ember az Isten törvényét nem a büntetéstől való félelemből, kényszeritésből — ex coactione legis —, vagy a jutalom reményéből, hanem szabad és önkéntes szellemi indulatból — sponte et liberrimo spiritu —, az erkölcsi jóban való gyönyörködésből cselekszi — homo renatus lege Dei delectatur —. Ez az Isten iránt való nem szolgai — servilis —, hanem gyermeki félelem — filialis timor —, a midőn néki szeretet- és hálából s nem szolgai félelemből engedelmeskedünk, s a midőn van immár szabad akaratunk — arbitrium liberatum —, az az oly akaratunk, a mely az isteni törvényt teljesíteni tudja. Ez alapon sajátkép csakis azon cselekedetek érdemlik meg a jó cselekedet nevét, a melyek a hitben ujjászülöttek említett érzületéből fakadnak s nem azon vezeklések, a mikkel az emberek maguk magukat terhelik. Szóval a valódi erény és gyermeki engedelmesség csakis a Krisztusban való kiengesztelődésben vetett hitből származik, mert egyedűl az foglalja magában az Isten iránt való szeretetet és bizalmat — nec prius dilectio adest, quam sit facta fide reconciliatio —.

Sőt az igazi megtérés, az erkölcsi javulás útjára az ember tulajdonképen csakis akkor térhet, ha már hit által Istennel kiengesztelődött. Valódi erény, vagyis oly erény, melynek forrása nem Isten félelme, hanem Isten

szeretete, egyedűl a hitből származik. A külső, bár törvénynyel egybevágó cselekedetek, ha nem hitből, nem Isten iránt való szeretet- s önkéntes engedelmességből eredtek, nem erények. A szeretet, engedelmesség pedig a hit gyümölcsei — fructus —. Igaz ugyan, hogy az Irás azt mondja, hogy az örökkévalóságban Isten kinek-kinek megfizet az ő cselekedetei szerint, de e szavak nem magára az üdvösségre, hanem annak más-más fokára vonatkoznak. Az üdvösség kisebb-nagyobb mértéke függ a cselekedetektől, de magát az üdvösséget nem cselekedetek, hanem hit által nyerjük meg. Ép azért csakis a hit által megigazítottak szabadulnak meg a pokoltól s vétetnek fel a boldog lelkek honába.

5. A *megerősítés* — confirmatio, auctio, conservatio — az embernek a megújítás vagy megszentesítés állapotában való folytonos kitartása, megmaradása. Minthogy azonban a földi életben az eredendő bűntől végkép soha sem szabadulunk meg — corrupta natura in nobis ad mortem usque haeret —, következőleg a megerősödést csak elkezdjük, folytatjuk, de itt be nem végezhetjük — regeneratio in hac vita non sit absoluta sed solummodo in nobis inchoata —. Azért az embernek, míg él, szűntelen bűnbánatban, megtérésben kell élnie — poenitentia in Christianis durat usque ad mortem —, az az folytonosan kell munkálnia megujúlt állapota fentartásán és tökéletesítésén, miből foly, hogy az ujjászülött, bár a törvény átkától — a maledictione legis — megszabadíttatott, mégis a törvény folytonos gyakorlásában kell, hogy töltse életét — in lege divina quotidie se exercere debent —.[33])

[33]) Ap. Conf. Art. III. De dilect. et Impl. Legis. 227. p. U. o. 230., 231. p. Cat. Maior. P. II. Symb. Ap. Art. III. 37., 38. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 70, 71. p. U. o. 89., 90. p. Cat. minor. I. Symb. Ap. Art. III. De sanctific. 6. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 50. p. U. o. Art. XI. De aet. praed. 16., 17. p. U. o. 89. p. U. o. 29. p. U. o. 34. p. Art. Smalc. P. III. Art. VIII. De Confess. 10., 11. p. U. o. 3. p. F. C. P. I. Epit. Art. II. De lib. arb. 13. p. U. o. 19. p. Cat. maior. P. II. Symb. Ap.

1. A kegyelem- vagy üdvrend — ordo s. oeconomia salutis — **fogalma.** A kegyelemállapot, melybe az ember a Szent-Lélek segítségével jut, csak fokról-fokra valósul meg s válik teljessé, más szóval az üdv elsajátítása bizonyos meghatározott fejléssor szerint történik. E fejléssor a maga teljességében mint az üdv megszerzésének módja vagyis azon mód, a mely szerint a Szent-Lélek az embert az üdvre vezérli, kegyelem- vagy üdvrendnek neveztetik. — Ordo seu oeconomia salutis — *σωτηριοποιΐα* i. e. salutis consequendae modus — est modus impetrandae salutis a religione Christiana praescriptus seu modus, quo peccator ad salutem per Spiritum Sanctum ducitur —.

2. A kegyelem- vagy üdvrend fokai — gradus salutis —. Az üdvelsajátítás folyamatában közönségesen a következő öt fokot szokás megkülönböztetni: a) *a meghívás* — vocatio —, b) *a megvilágosítás* — illuminatio —, c) *a megtérés* — conversio —, d) *a megszentesítés* — sanctificatio —, e) *a titkos egyesülés* — unio mystica —.

E fokok mindegyikében kettős, t. i. tárgyi — obiectiv (transitiv) — és alanyi — subiectiv (intransitiv) — mozzanat különböztethető meg. Az obiectiv mozzanatok a Szent-Lélek hatásait — actiones Spiritus Sancti —, a subiectiv mozzanatok pedig az embernek, a Szent-Lélek illető hatásai következtében beállott állapotait — status hominis — jelzik. E szempontból fogjuk az egyes fokokat rendre megvizsgálni.

a) *A meghívás* — vocatio, sc. ad salutem, ad regnum Christi, *κλῆσις* —:

α) tárgyilag — objective — a Szent-Lélek azon munkája — actio Sp. S. —, mely által az emberi nemnek, a Krisz-

Art. III. 42. p. F. C. P. I. Epit. Art. II. De lib. arb. 5. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 26 p. U. o. 9. p. U. o. 54., 55. p. Ap. Conf. Art. XII. (V.) De poenitentia. 28. p. U. o. 29. p. U. o. 34. p. U. o. 35., 36. p. U. o. 44. p. Conf. Aug. Art. XII. De poenitentia. 3., 4., 5., 6. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. etc. 21., 22. p. U. o. 136. p. Cat. minor. Art. IV. Sacr. Bapt. 12. p. F. C. P. I. Epit. Art. VI. De tertio usu Legis. 6., 7. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 63., 64. p. U. o. Art. VI. De tert. usu leg. 6., 7. p. U. o. 18. p. Ap. Conf. Art. XII. (V.) De poenit. 37., 38. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 67. p. Conf. Aug. Art. XX. 19., 20., 21. p. U. o. 29. p. U. o. 36., 37. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. etc. 171. p. U. o. 247. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 72. p. F. C. P. I. Epit. Art. VI. De tertio usu leg. 4. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De pecc. orig. 14. p. U. o. Art. II. De lib. arb. 68. p. Art. Smalc. P. III. Art. III. De poenit. 40. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 16. p. U. o. Art. VI. De tertio usu leg. 4. p. U. o. 9. p.

tus által szerzett s hit által megnyerendő üdvöt, az Igehirdetés utján kegyelmesen ajánlja — qua genus humanum ad salutem per Christum partam, fide consequendam invitatur —;

β) alanyilag — subiective — az Isten Igéjét hallgató ember állapota — status hominis verbo divino audientis —.

A meghívás*), mint ilyen, körét tekintve: *α*) egyetemes — universalis — és *β*) különös — specialis — s jellemét tekintve: *α*) rendszerint való — ordinaria seu mediata —, vagyis az Isten Igéje hirdetése és a szentségek kiszolgáltatása által közvetített és *β*) rendkivűl való — extraordinaria seu immediata (miraculosa) — vagyis az üdveszközök használata nélkül egyenesen természetfeletti úton létesülő.

A természetfeletti vagy rendkivűl való meghivásban, mely ma már többé nem fordúl elő, csakis a próféták és apostolok — p. o. Ábrahám, Mózes és Pál — részesültek. A rendszerint való meghivás — ordinaria seu mediata vocatio — azonban minden emberre kiterjed, m. p.

αα) Isten szándékánál fogva — ratione intentionis Dei. I. Tim. 2. 4. —;

ββ) Krisztus rendeleténél fogva — ratione mandati Christi. Mat. 28. 19. —;

γγ) Közhirénél s elterjedésénél fogva — ratione ipsius praeconii. Mat. 16. 20. — Rom. 10. 18.

S tényleg részesült is abban minden ember, m. p. először Adám, Noe s általán a népek törzsatyái, majd az egész világon szétzüllött zsidók s végre az apostolok utján. **)

A mi pedig a különös meghivás — specialis vocatio — *sajátságait****) — affectiones — illeti, ezek a következők:

a) A *meghivás* — vocatio —:

---

*) Régi dogmatikusaink között a meghivás — vocatio — jellemét illetőleg igen lényeges eltérés forgott fenn. Egyesek ugyanis a Szent-Lélek e ténykedését csak a nem-keresztyénekre terjesztették ki, de Holl. és Quen. példájára végre megállapodtak ugyanannak egyetemességében, vagyis a generalis seu paedagogica vocatioban, sőt minthogy ezt úgy fogták fel, mint a mely a világkormányzás közvetítésével történik, ezzel szemben hangsúlyozták még a sajátképi vagyis az evangyéliom által történő specialis vocatio egyetemességét is.

**) Általán a spec. vocatio egyetemességét régi dogmatikusaink különböző, de inkább csak mesterfogásoknak nevezhető érvekkel igyekeznek támogatni; pl. o. a tétellel: quo non venit *ἀποστολή* eo venit *ἐπιστολή* (Quenst.). S ugyancsak Quenst. bizonyítgatja, hogy egyes apostolok vagy azok segédei még Amerikába is eljutottak.

***) E sajátságokat orthodox dogmatikusaink, részletesebben a kálvinisták absolut praedestinatióról szóló tanával szemben fejtették ki.

α) komoly — seria (non simulata) i. e. ita comparata, ut Deus in vocando revera omnium hominum conversionem intendat —;

β) foganatos — efficax i. e. satis apta ad producendam omnium hominum conversionem —;

γ) elutasítható — resistibilis, i. e. cuius effectum peccator impedire potest —;

δ) kikerülhetetlen — inevitabilis i. e. ita comparata, ut nemo sit, qui eam non sentiat —;

ε) egyetemes — universalis (catholica) i. e. ad omnes peccatores pertinet —.

b) *A megvilágosítás* — illuminatio, φωτισμός —:

α) tárgyilag — obiective — a Szent-Lélek azon munkája — actio Spiritus Sancti —, minélfogva az ember a ker. vallás üdvösséges ismeretére megoktattatik — homo ad salutarem religionis christianae cognitionem instituitur —;

β) alanyilag — subiective —: az isteni tan üdvösséges ismeretébe beavatott ember állapota — status hominis salutari doctrinae divinae cognitione imbuti —.

Valamint a meghívás — vocatio —, úgy jellemét tekintve a megvilágosítás — illuminatio — is kétféle, t. i.

α) rendszerint való — ordinaria, mediata —, vagyis Isten Igéje által közvetített és

β) rendkivűl való — extraordinaria, immediata —, vagyis az isteni ihlés — inspiratio — csodálatos, természetfeletti tényének eredményeként jelentkező.

A rendkivűl való megvilágosításban csakis a próféták és az apostolok részesültek. Ezt különösen a r. kath. egyház zsinat-ihlettsége — inspiratio synodorum — és a rajongók ú. n. belső világossága — lumen internum — ellenében hangsúlyozzuk. Mert szerintünk jelenleg már csakis a rendszerint való vagy közvetített — ordinaria s. mediata — megvilágosításról beszélhetni, a mely azután szintén kétfelé, t. i.

αα) törvényi megvilágosítás — illuminatio legalis —, vagyis mely a bűnt, Isten haragját és a bűn büntetését nyilvánítja ki — peccatum, iram Dei et poenas peccati manifestat — és

ββ) evangyéliomi megvilágosítás — illumnatio evangelica —, vagyis mely Istennek Krisztus érdemén alapuló kegyelmét — gratiam Dei in merito Christi fundatam — és az örök életet nyilatkoztatja ki — vitam aeternam revelat —.

A megvilágosítás — illuminatio — *sajátságai* — affectiones —, ugyanazok, a melyek a meghívásé, de ezen kivűl meg kell még említenünk annak fokait — gradus —, a mik ismét kétfélék, t. i.:

α) külterjedelmiek — gradus extensivi —, amennyiben a megvilágosítás külső körére, és

β) belterjedelmiek — gradus intensivi —, amennyiben ugyanannak belső jellemére, tisztasága és mélységére vonatkoznak.

Egyébként a megvilágosítás a keresztyén, szellemben s életben való fejlődésével, párhuzamosan fokról-fokra erősbödik; teljessé azonban csak a halál után vagyis akkor válik, a midőn Istent többé nem mintegy tükörön át, hanem szemtől-szembe látjuk.

A kettő: meghívás és megvilágosítás — vocatio és illuminatio — együtt úttörő mozzanatok vagyis a megtérés és hit kezdetei — prima initia fidei et conversionis —.

c) *A megtérés* — Conversio s. poenitentia, *ἐπιστροφή, μετάνοια* —:

α) tárgyilag — obiective — a Szent-Lélek azon munkája — actio Spiritus Sancti —, minélfogva a ker. vallásra megoktatott bűnösben az elkövetett bűnök miatt való bánkodást és azon biztos meggyőződést költi fel — peccatoribus ad religionem christianam institutis dolor ob peccata commissa firmaque persuasio iniicitur —, hogy csupán a Krisztus érdeme által üdvözülhet — se propter solum Christi meritum salutem consequi posse —;

β) alanyilag — subiective —: a bűnei miatt igazán bánkodó s azok bocsánatát a Krisztusban való hit által reménylő ember állapota — status hominis, qui de suis peccatis ex lege agnitis serio dolet, eorumque veniam per fidem in Christum expectat —.

A megtérés — conversio — mozzanatait*) tekintve általában különbséget szokás tenni:

αα) szenvedőleges értelemben vett megtérés — conversio sensu passiva seu conversio intransitiva —, vagyis az embernek igaz megjavulása minden eszközét a maga hasznára fordító törekvése között — studium omnia verae emendationis praesidia in utilitatem suam convertendi — és

*) E pontra nézve régi dogmatikusaink szintén eltérnek egymástól.

$\beta\beta$) cselekvőleges értelemben vett megtérés — conversio sensu activa seu conversio transitiva —, vagyis Istennek azon hatékonysága között, melylyel az embernek a javulás eszközeit kegyelmesen rendelkezésére bocsátja — efficacia Dei, qua homini emendationis adminicula suppeditat*) —.

De ez osztályozásnál sokkal helyesebb s a symbolikus tan szellemének szintoly megfelelő az a másik, a mely a megtérést negativ és positiv actusra bontja:

α) negativ actus: a gyötrődés — contritio — vagyis azon komoly és szent fájdalom — serius et sanctus dolor —, melylyel a bűnös az isteni törvényből megismert bűneiről vallást tesz — peccator agnita ex lege divina peccata sua detestatur — s melynek részei az ú. n. bűnbánati actusok — actus poenitentiales — közelebbről: az értelem, a szív és az akarat gyötrődése — contritio intellectus, cordis et voluntatis**) —.

Egyébként a gyötrődés — contritio — vagy szükebb értelemben vett bűnbánat — poenitentia — a különböző viszonyok és körülményekhez képest való módosulása szerint másmás nevet nyer. Van: α_1) első bűnbánat — poenitentia prima s. magna, i. e. transitus e statu corruptionis ad statum gratiae —; β_1) folytatólagos bűnbánat — poenitentia continuata s. quotidiana, i. e. dolor hominis iam conversi de residua ad peccandum proclivitate et vitiositate —; γ_1) ismételt bűnbánat — poenitentia iterata lapsorum, qui ad meliorem frugem redeunt —; és δ_1) késő bűnbánat — poenitentia sera, quae fit ultimis vitae momentis —.

β) Positiv actus: a megigazító hit — fides salvifica (iustificans) —, vagyis a bűnöknek Krisztus által nyerendő bocsánatáról való biztos meggyőződés — certa persuasio de venia peccatorum per Christum obtinenda, vagy másként: fides in Christum est donum Spiritus Sancti, quo peccator conversus et renatus promissionem evangelicam de gratia Dei et remissione peccatorum aeternaque salute, propter

---

*) Ez a Reinhardus-féle osztályozás, mely kétségkivül symbolikus könyveink — F. C. — tanán alapszik.

**) E tant szembeállítjuk a r. kath. egyház hamis bűnbánattartásával — falsa poenitentia —, melynek részei: $\alpha\alpha$) contritio cordis, dolor cum detestatione peccati et praeposito non peccandi; $\beta\beta$) confessio oris, distincta et plena omnium peccatorum, quorum aliquis sibi conscius est, enumeratio coram sacerdote; $\gamma\gamma$) satisfactio operis, quae est in perficiendis bonis operibus et luendis poenis canonicis, quibus iustitiae div. satisfiat. Szerintünk a két utóbbi nem szükséges a bűnbánathoz.

satisfactionem et meritum Christi impetranda, salutariter agnoscit, solido assensu comprobat et singulari fiducia sibi applicat, ut iustificetur et aeternum salvetur —.

E különös vagy megigazító hit — specialis s. salvifica fides —, a melynek tárgya — obiectum fidei spec. salvificae —: Krisztus a közbenjáró — Christus mediator —, psychologiai jellemét tekintve a tudás és akarat dolga — fides est in intellectu, ratione notitiae (credere esse Deum) et assensus (credere Deo); in voluntate, ratione voluntatis (credere in Deum) — s közelebbről hármas mozzanatot, t. i. ismeretet, egyetértést és bizodalmat foglal magában — fidei salvificae inest: notitia, assensus et fiducia —.

αα) Az ismeret — notitia historiae — alatt az üdvtények világos — explicita — ismeretét kell értenünk. — Notitia supernat. explicita*) a Spiritu Sancto per gratiam illuminantem accensa de omnibus credendis, inprimis de Christo eiusque merito et gratia Dei etc. —

ββ) Az egyetértés — assensus — alatt a Jézus Krisztusban mutatott üdvúthoz való kész és határozott csatlakozást kell értenünk. — Assensus est iudicium intellectus approbans, quo ea, quae de Christo mediatore et per eum reparata gratia div. etc. scr. s. tradit, vera esse iudicantur. Assensu generali promissiones universales de gratia Dei et merito Christi verae esse iudicantur. Assensu speciali statuit peccator conversus et renatus, illas promissiones generales ad se in individuo pertinere. —

γγ) A bizodalom — fiducia — alatt pedig a Jézus Krisztusban nyujtott üdvnek személyes, az önátadó szív teljes bizodalmával való megragadását, elsajátítását kell értenünk. — Fiducia est actus voluntatis, quo peccator conversus et renatus avide expetit et quaerit misericordiam Dei partam merito Christi et hunc, tum ut praesens suum bonum, tum ut causam remissionis peccatorum aeternaeque salutis amplectitur, adversus omnes terrores ipsi innititur atque in eodem secure recumbit et acquiescit. Más szóval: Fiducia nihil aliud est, quam acceptio seu apprehensio meriti *θεανθρώπου* appropriativa ad me et te in individuo. — E bizodalom — fiducia — a hit lényegének főmozzanata — esse fiduciam praecipuam fidei partem, probamus ab etymologia; a synonymia; ab exeget. declaratione; a manifestis dictis; a rationibus —.

*) Tehát nem csupán implicita, qua quis dicit se credere id, quod ecclesia credit.

Alaptanunk, hogy egyedül ez a hit üdvözítő és megujító — iustificans et renovans —, még pedig egyrészt befogadó erejénél fogva — vis receptiva —, a menynyiben Krisztus érdemének megragadó szerve — medium receptivum, λητικόν —; másrészt ható erejénél fogva — vis operativa —, a menynyiben a bizodalom nincs szeretet nélkül — fiducia non est sine dilectione — Gal. 5. 6. — E hiten kivül tehát nincs szükségünk semmi másra. A jó cselekedetek már magok is e hitnek folyományai. Hit nélkül nem is jöhetnek létre. — Fides specialis sola est salvifica, opera non sunt necessaria ad salutem; at fieri non potest, quin ex fide oriantur. —*)

E hit alapján ugyanis Isten a bűnös embert, ki a Krisztus érdemét hite által már elsajátította, a Krisztusban igaznak nyilvánítja, néki bűneit megbocsátja, vele kiengesztelődik. Ebben

---

*) Ez élő hitfogalmunkat állítjuk mi szembe a r. kath. egyház korcs hitfogalmával, a puszta történeti holt hitfogalommal — fides generalis (catholica) — mint oly meggyőződéssel — persuasio —, mely az egyház összes hittételeivel egyetért — omnibus ecclesiae dogmatibus assentit —. Az ily általános értelemben vett hit — fides generalis — magában véve bármily világos és teljes legyen, mint pusztán történeti hit, nem üdvözít, mert az egyesülhet különben bűnös élettel, holt hittel — fides mortua — is. De még kevésbé tekinthetjük elégségesnek az üdvösségre a r. kath. egyház ú. n. fejletlen hitét — fides implicita —.

A r. katholikusok ugyanis, minthogy a közönséges ember az egyház tanainak teljes és pontos megismerésére képtelen, vagyis az ú. n. általános hitet — fides generalis — meg nem szerezheti, beérik az ú. n. fejletlen, képzetlen hittel is — fides implicita s. informis —, a mi nem más, mint oly meggyőződés — assensus —, a mely mindazt, mit az egyház igaznak állít, az esetre is elfogadja, ha nem ismeri — qui omnia, quamvis ignota, quae ab ecclesia probantur, amplectitur —. Ime az ok, a mi miatt a r. katholikusok anynyira hangsúlyozzák a jó cselekedetek szükségességét. A holt hit magára, természetes, hogy meg nem állhat. A hitismeretben fejletlen embernek, ha Isten kegyelmét megakarja nyerni, okvetlen szüksége van a jó cselekedetekre, hogy azokkal ékeskedve képzetlen hitéből — fides informis —, képzett hit — fides formata (sc. caritate) — váljék. S itt az ok, hogy azoknál, a kiknek általános hitök — fides generalis — van s ezenkivül még nemcsak közönséges, hanem különös jó cselekedeteket is végeznek, vagyis akik nem csupán az isteni törvényeket — praecepta Dei —, hanem ú. n. isteni tanácsokat is — consilia evangelica — teljesítik, felesleges jó cselekedetekről, érdemről is — opera supererogationis — beszélnek.

E téves felfogással szemben azonban mi nem szűnünk meg soha hangsúlyozni, hogy egyedül a hit üdvözít, hogy az üdvelsajátítás egyetlen eszköze — organum receptivum salutis — az üdvözítő hit — fides salvifica s. specialis —.

áll a **megigazítás** — iustificatio — lényege. — Iustificatio est actus, quo Deus, sola gratia ductus, peccatori, propter Christi meritum fide apprehensum, iustitiam Christi imputat, peccata remittit, eumque sibi reconciliat. —

E meghatározásból kitünik, hogy tehát a megigazításban — iustum pronunciare, declarare, nem pedig iustum reddere, mint a r. katholikusok mondják — tekintve ennek okait, van:

α_1) ható ok — causa efficiens (impellens interna) —: az Isten kegyelme — Dei gratia —;

β_1) érdemi ok — causa meritoria (impellens externa) —: Krisztus teljes elégtétele — plenaria Christi satisfactio —;

γ_1) megragadó ok — causa apprehendens (*λητικὴ*, organica) —: az üdvözítő hit — fides salvifica —. Innen a tétel, hogy megigazíttatunk nem a **hitért**, hanem a **hit által** — iustificamur non propter fidem, sed per fidem —.

A megigazítás lényeges mozzanatait tekintve pedig megkülönböztetendő:

α_2) a Krisztus igazságának vagy érdemének beszámítása — imputatio iustitiae seu meriti Christi —. Isten beszámítja nekünk a Krisztus igazságát, ép úgy, mintha mi tettünk volna a törvénynek eleget, mi szenvedtük volna el a büntetést;

β_2) a bűnök bocsánata — remissio peccatorum —, vagyis az általános kárhozat-tudat megszüntetése, úgy hogy az ember nem érzi többé magát olyannak, mint a ki Isten haragja alatt áll. E mellett azonban a külső büntetések természetesen megmaradnak;

γ_2) az Istennel való kiengesztelődés — reconciliatio cum Deo —, az az helyreállítása Isten és ember között az eredeti vallásos viszonynak. Isten fiaivá fogad minket s megadja nekünk az örök élet örökségét.

Miből foly, hogy a megigazítás következtében az ember lényegileg nem változik meg, hanem csak Istenhez való viszonya lesz mássá. Enynyit jelent az a tétel, hogy a megigazítás — iustificatio — csak Isten itélő birói actusa — actus Dei forensis, seu iuridicus —, minek alapján a bűnös igaznak nyilváníttatik — quo peccator iustus declaratur —, mig a r. katholikusok szerint ugyanazon actus nem itélő birói — forensis —, hanem egyenesen természeti vagy természetfeletti — physica seu hyperphysica —,

vagyis a tapadó szentség beöntése — infusio sanctitatis inhaerentis (habitus infusus) —, minélfogva az igaztalan ember újra igazzá tétetik — qua homo ex iniusto iustus redditur —.

d) *A megszentesülés* — sanctificatio*), ἁγιασμός, ἁγιωσύνη —:

α) tárgyilag — obiective —: a Szent-Lélek azon munkája — actio Spiritus Sancti —, minélfogva az erényre való komoly törekvést a megigazított ember lelkében felkölti — severum virtutis studium in hominis iustificati animo excitat —;

β) alanyilag — subiective —: az isteni erényekkel felruházott s az isteni törvény betöltésére törekvő ember állapota — status hominis, qui divinis virtutibus instructus Legi divinae satisfacere studet —.

Más szóval a megszentesülés a hit szeretetben munkás élete — Gal. 5. 6. —. E fok tehát sajátkép a megigazításnak, mint idealis mozzanatnak megfelelő realis mozzanat az emberben, röviden: a megigazított ember fokozatos előrehaladása az üdvélet útján fel egész az Atya tökéletességéig.

A megszentesülésben, mint ilyen új életirányban kettős: negativ és positiv mozzanat különböztetendő meg. Amaz az értelmi homály eloszlatásában s az akaratnak a rosztól való elfordulásában, emez az értelem teljesebb megvilágosodásában és az akarat megjavulásában áll. — Forma sanctificationis absolvitur duplici actu, privativo (discussio tenebrarum intellectus, aversio voluntatis a malo etc.) et positivo (uberior illuminatio intellectus, emendatio voluntatis atque adeo imaginis divinae instauratio). —

A szentesülésben e szerint a szabadságát visszanyert ember, új életével, jó cselekedeteivel, ád mintegy viszszhangot Isten megigazító kegyelmi tényére.

De ez új életfolyamat e földi életben mindvégig tökéletlen marad. — Sancificatio hominis iustificati in hac vita est imperfecta. — Itt lenn csak kezdetszerű s folytatólagos szentségről — sanctitas inchoata et continuata — beszélhetünk, mert a földön a σάρξ és πνεῦμα harcza örökös.**)

*) A sanctificatioval egyjelentésű fogalmak: renovatio, regeneratio, nova obedientia, vita spiritualis, bona opera, confirmatio, obsignatio. Sőt némelyek, hogy a methodistikus tévelygésnek elejét vegyék, ide sorozzák még az unio mystica-t is.

**) Ez álláspontról tiltakozunk a r. kath. egyház azon tana ellen, mely az ev. parancsok és tanácsok közt tett helytelen különbség felvétele

A teljes tökéletesség — sanctitas consummata — hazája a menyny. Ám a mi önmagában itt e földön tökéletlen, — Isten által a Krisztus érdeméért tökéletesnek tekintetik. — Homo renovatus est sanctus, — non sanctitate consummata sed inchoata (keresztség) et continuata (a kegyelemeszközök használata által.) S e reményben az embernek folytonosan a teljes szentség állapota — perfectio sanctitatis — felé kell törekednie.

e) *A titkos egyesülés* — unio mystica (desponsatio — Hos. 2. 2. — inhabitatio —:

α) tárgyilag — obiective —: a Szent-Lélek azon munkája — actio Spiritus Sancti —, minélfogva a teljes Szentháromság a megigazított emberrel valóságosan, benső szeretettel egyesül — hominem sanctificatum intimo amore cum S. Trinitate coniungit —;

β) alanyilag — subiective —: az Istennel benső szeretettel egyesült s őt boldogan élvező megszentelődött embernek állapota — status hominis sanctificati, qui Deum intimo amore amplectitur talisque amoris beatitudine fruitur —.

A titkos egyesülés — unio mystica — tehát a szentesülés végeredménye, az üdvéletben való fokozatos előrehaladás csúcspontja: a teljes üdv, a menynyei öröm előíze a földön. Ez állapotában a Szent-Lélek által újjászült ember vele kiengesztelődött Istenével lélekegységi viszonyba, teljes életközösségbe lép.*)

E titkos egyesülés létesülésének közegei:

αα) Isten részéről: az Ige — verb. evangelii — és szentségek — baptismus et coena dom. —;

ββ) az ember részéről: a hit — fides —.

De bár a titkos egyesülés — unio mystica — a teljes istenség állata — substantia totius s. trinitatis

---

alapján felesleges jó cselekedetekről — opera superrogationis —, Istennel szemben érdemről beszél, pedig a Szent-Irás szerint a mily kötelezők a parancsok egyetemlegesen, ép oly kötelezők a tanácsok egyénileg. Kinek sok adatott, attól sok váratik, de ha mindent megcselekedtünk, még akkor is azt kell mondanunk: haszontalan szolgák vagyunk. Luk. 17. 10.

Szintazonkép tiltakozunk ez álláspontól az anabaptisták, quäkkerek, methodisták, mystikusok azon tana ellen, mely szerint az ember már e földön teljes tökéletessé: Istenné, Krisztussá lehet — deificatio, christificatio — C. A. Art. XII.

*) Mystikának neveztetik: „quod stupendum est mysterium, quod Deus immensus et infinitus in corde humano habitat.“

nec non humanae naturae Chritti — és a hivő ember teljes állata — substantia hominis renati secundum corpus et animam considerati — között létesül, — azért az mégsem lényeg-egység — unio essentialis et corporalis —, az az nem valami pantheistikus összekeveredés — commixtio s. transformatio —, mint ezt a hamis mystikusok állítják, de nem is valami puszta kegyelmi ható jelenlét vagy erkölcsi egyesűlés — praesentia gratiae divinae operativa s. coniunctio moralis —, mint ezt a kálvinisták, arminiánusok és sociniánusok tanítják, hanem szellemi egyesűlés, Istennek lakása az emberben, Istennek és az embernek titkos házassága, minélfogva a hív ember az Úrral egy Lélekké lészen és az örök életre eljegyeztetik. — Coniunctio spiritualis Dei triunius cum homine iustificato, qua in hoc velut consecrato templo praesentia speciali eaque substantiali habitat et gratioso influxu in eodem operatur; vagy: coniunctio vera et realis atque arctissima divinae humanae Christi θεανθρώπου naturae cum homine renato, quae virtute meriti Christi per verbum et sacramenta fit ita ut Christus cum homine renato unum spiritum constituat et in ipso et per ipsum operetur, eaque quae agit aut patitur fidelis sibi appropriet, ut non vivat homo quod ad divinam vitam per se, sed in fide Filii Dei, donec ad coelestam vitam evehatur. —

B) A kegyelmi eszközök — De mediis gratiae —.

23. §.

A kegyelmi eszközökről általában.

De mediis gratiae in genere.

K. Sudhoff, De convenientia, quae inter utrumque instrumentum gratiae, verbum et sacr., intercedat, comment. dogm. theol. 1852. *Harless* és *Harnack*, Die kirch.-relig. Bedeut. der reinen Lehre von den Gnadenmitteln. 1869. *W. Rohnert*, Die Lehre von den Gnadenmitteln. IV. 367. l. Leipzig. 1886.

Ocsovszky Fer. Ág., A ker. hitigazságok összefüggése a ker. élettel. Jutalm. pályamű. Pest. 1856. *Ambrosovszky Mih.*, Pázmány Kalauz nevű könyvének rövid sommája (toldalékokkal). Eger. 1760.

A kegyelmi eszközök alatt azon külső, istenileg rendelt közegeket — externa, divinitus tradita media, instrumenta, ministeria organa, adminicula gratiae — értjük, melyek által a Szent-Lélek az isteni kegyelmet az emberekkel közvetíti s mik által bennünk valóban hatékonyan munkál — in nobis efficax est —, szivünkben az igaz bűnbánatot, megigazító hitet felébreszti, ápolja — veram poenitentiam fidemque in cordibus nostris operari et largiri velit — s minket ekként és nem más módon — non alio modo — az örök üdvösségre meghív, magához von, megtérít, ujjászül, megszentel — ad aeternam salutem vocat, ad se trahit, convertit, regenerat et sanctificat —.

Ily közegek: az Istenige — verbum vocale s. divinum — és a szentségek — sacramenta —.*) Az emberi hagyományok — traditiones humanae — nem üdveszközök — non sunt instrumenta —, mivel azok nem a Szent-Lélek munkái — effectus Sp. S. — s általuk Isten nem indítja — non movet — hitre szivünket — corda ad credendum —.

A Szent-Lélek működése e szerint, minthogy az jelenben**) a nevezett eszközökhöz van kötve, nem közvetlen, hanem közvetett. Ezt különösen a rajongókkal — enthusiastae — szemben hangsúlyozzuk, mint

*) Bretschneider szerint symbolikus könyveink három kegyelemeszközt — Istenige, szentségek és egyház — ismernek. E nézetét alapítja Art. Smal. P. III. Art. IV. De Evangelio-ra: Nunc ad evangelium redibimus, quod non uno modo consulit et auxiliatur nobis contra peccatum; Deus enim superabundanter dives et liberalis est gratia et bonitate sua. Primum per verbum vocale, quo iubet praedicari remissionem peccatorum in universo mundo. Et hoc est proprium officium evangelii. Secundo per baptismum. Tertio per venerandum sacramentum altaris. Quarto per potestatem clavium, atque etiam per mutuum colloquium et consolationem fratrum — Matth. 18. 20. Ubi duo aut tres fuerint congregati cet. — De ez tévedés, mert az idézett helyen nem a szoros értelemben vett üdveszközök, hanem Istennek ama különböző kegyelmes ténykedései vannak felsorolva, a mik által ő minket a bűn ellen oltalmaz.

**) Közvetlen isteni kinyilatkoztatásban csakis a próféták és apostolok részesültek.

a kik azzal áltatják magukat, hogy Isten közvetlenül — immediate —, az az Isten Igéjének hirdetése, hallása — praedicatio, auditio Verbi — és a szentségek törvényes használata nélkül — legitimus sacramentorum usus — vonja magához, világosítja, igazítja meg s üdvözíti az embereket s kik ez okon a Szent-Lélek menynyei kinyilatkoztatására várnak.

De másrészről elvetjük azok tanítását is, a kik szerint a kegyelmi eszközök gépileg — ex opere operato — hatnak s igazítják meg az embert s kik ép ezért az Ige hallásakor s a szentségek használásakor a hitet nem követelik meg — fidem non requirunt —, holott épen a hit az, mely a kegyelmet befogadja s az ember sajátjává teszi.[34])

1. A kegyelemeszközök fogalma. A kegyelemeszközök — media, adminicula salutis — istenileg rendelt eszközök, mik által Isten a Krisztus-, mint közbenjáró szerezte üdvöt, az összes bűnbe esett embereknek kegyelmesen felajánlja, őket igaz hittel megajándékozza s abban megtartva üdvözíti. — Media salutis sunt media divinitus ordinata, per quae Deus acquisitam a Mediatore Christo salutem omnibus hominibus, in peccatum prolapsis ex gratia offert, veramque fidem donat et conservat, iuxta atque omnes, meritum Christi fide amplectentes, in regnum gloriae introducit.

2. A kegyelemeszközök fajai. A kegyelemeszközök két rendbeliek, ú. m.: szoros értelemben és tág értelemben vett kegyelemeszközök.

a) *Szoros értelemben vett kegyelemeszközök* — media stricte dicta —:

α) Isten részéről az üdvnyujtó eszközök — media salutis *δοτικά*, exhibitiva —, hová az Istenige —

[34]) Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De Eccl. 36. p. Art. Smalc. P. III. Art. VIII. 10. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 48. p. U. o. 54. p. U. o. Art. IX. De aet. praed. et elect. Dei. 76. p. Conf. Aug. Art. V. 2. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 50. p. Conf. Aug. Art. XIII. De usu sacr. 3. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De iustif. 63. p. F. C. P. I. Epit. Art. II. De lib. arb. 13. p. Art. Smalc. P. III. Art. VIII. De conf. 3., 4. p.

verbum Dei — és a szentségek — sacramenta — tartoznak;

β) az ember részéről az üdvbefogadó eszköz — medium λητικόν s. apprehendens —, vagyis a Krisztus érdemébe vetett hit — fides merito Christi innixa —.

b) *Tág értelemben vett kegyelemeszközök* — media late dicta —, vagy végczélra segitő, az az a dicsőség országába bevezető eszközök — media salutis εἰσαγογικά s. exsecutiva et in regnum gloriae introducentia —:

α) a halál — mors —;

β) a holtak feltámadása — resurrectio mortuorum —;

γ) végitélet — extremum iudicium — és öröklét — consummatio saeculi —.

Mi e körben közelebbről csak a kegyelem- vagy üdvnyújtó eszközökről — de mediis gratiae exhibitivis — fogunk szólani.

24. §.

Az Istenigéről.

De Verbo divino.

Bretschneider, Der antinomis. Streit. 1829. II. *C. J. Nitzsch* u. ott 1846. és Deutsche Zeitschr. 1851. *Ad. Wutke*, De ratione, quae interc. inter verbum et sacramenta. 1842. *Jul. Müller*, Das Verhältniss der Wirksamkeit des heil. Geistes zum Gnadenmittel des göttl. Worts. (Stud. u. Krit. 1856. 1—3.) *Hoffmann*, Die Gnadenmittel des göttl. Worts. Berlin. 1859. *Gust. Frank*, Geschichte der prot. Theol. I. 146. s köv. old. *K. Richter*, Das Wort Gottes als Gnadenmittel. 1881. *Herm. Berger*, Das Wort des Lebens und das Leben des Wortes. (Auslegung der ev. Perilkopen. VI. 330. l.) Altenburg. 1884. *H. Couard*, Das neue Testament. V. köt. Potsdam. 1884. *E. Graefe*, Die paulinische Lehre vom Gesetz. IV. 26. l. Freiburg. 1884. *J. Ph. Glock*, Die Gesetzesfrage im Leben Jesu u. in der Lehre des Paulus. XII. 159. l. Karlsruhe. 1885. *A. W. Dieckhoff*, Das gepredigte Wort u. d. heil. Schrift. 22. l. Rostock. 1886. *F. Nerling*, Die Bibel als die Heilsoffenbarung Gottes ist auch für den Einzelnen Gnadenmittel und Quelle des Glaubens. IV. 68. l. Reval. 1886.

A szentírásra vonatkozó egyh. határozatok. (Religio. 1872. 2. évf.) U. o. A kingek és a biblia. *Dr. Goldzieher Ign.*, Az aegyptologia és a bibliai exegesis. (Prot. Tud. Szeml. 1870. 2. évf.) *Rediger G.*, A biblia hitelességéhez. (Ker. Magv. 1882. XVII. k.)

Az Ige — verbum vocale et externum —,*) mint Isten Szent-Lelkének közege — medium, organon, instrumentum Sp. S. —, a keresztyén ember megtérésének és megszentelődésének, szóval üdvözülésének legfőbb tényezője. Az Ige a szentségek szentsége — unicum sacrum, quod omnes res sacras longe sanctitate praecellit —, kincs — thesaurus —, mely minden dolgot — omnia —, személyt, napot, munkát — personam, diem et opus — megszentel — sanctificat —, bármikor tanítsák, hirdessék, hallgassák, olvassák avagy emlékezetben forgassák — quacunque hora docetur, praedicatur, auditur, legitur aut repetitur memoria —. Mert nem romlékony, holt — putrida, mortua —, hanem eleven és hatékony erő az — viva et efficax vis —, mely ott a hol komolyan vizsgálják, hallgatják s tanítják — seria quadam animi agitatione tractatur, auditur etc. —, okvetlen megtermi gyümölcsét — nunquam est sine fructu —: hitet, áhitatot kelt, megújítja az értelmet, megtisztítja a szivet és gondolatot — pectus ac cogitationes purificat —. Általa ismerjük meg az Istent és az ő akaratát, általa hív, világosít, erősít, tart, vigasztal s éltet minket az Isten.**)

---

*) Verbum vocale et externum, mivel Írásban foglaltatik: Isten önkinyilatkoztatásának szóbeli bizonyságtétele. A személyes Ige maga a Jézus Krisztus.

**) Vitatott kérdés, ha az Istenigével kapcsolatos-e valami természetfeletti erő — hyperphysika s. supernaturalis vis — vagy sem? Vannak, kik azt mondják, hogy symbolikus könyveink szerint igen, mert különben érthetetlen volna egyházunknak úgy a szentségekről szóló tana, mely szerint a szentségek ép Isten Igéje által nyernek bizonyos magasabb mysticus erőt, mint ama tétele, mely szerint a kegyelem kizárólag az Istenigéhez és a szentségekhez kötött. Nézetem szerint Bretschneider fején találja a szeget, midőn ellenveti, hogy a szentségeknél az Istenige egy bizonyos csak is a szentségekre vonatkozó Ige s nem, miről itt szólunk, az isteni tan általában, s hogy az Ige a Szent-Léleknek csak eszköze, — így hát a természeti elem sajátkép nem az Igéből, hanem az Ige által ható Szent-Lélek-

Az Ige közelebbről, vagyis, a mint a Szent-Irásban — scriptura — foglaltatik, kétféle: törvény — lex — és evangyéliom — evangelium s. promissio de Christo —.

1. A törvény alatt értenünk kell Istennek erkölcsi parancsolatait — praecepta decalogi —, bárhol forduljanak is azok elő a Szent-Irásban — ubicunque illa in scripturis leguntur. — A szertartási és jogi törvények itt tekinteten kivül esnek — de ceremoniis et iudicialibus legibus Mosis in praesentia nihil loquimur —.

2. Az evangyéliom alatt pedig értenünk kell Istennek a Krisztusban nyujtott kegyelme igéretét — promissio gratiae in Christo donatae —, vagyis bűneink bocsánatát — remissio peccatorum — s a kiengesztelődést, a mely szintén az egész Szent-Irásban foglaltatik — repetitur in tota scriptura —, mert először — primum — Ádámnak szólott — tradita Adae —, azután a patriarcháknak tétetett, majd a próféták példázták — illustrata a prophetis — s végre Krisztus hirdette a zsidók közt — praedicata et exhibita a Christo inter Judaeos —, az apostolok pedig elterjesztették az egész világon — ab apostolis sparsa in totum mundum —.

De más a törvény és más az evangyéliom feladata is.

A törvény a mi cselekedeteinket vetvén vizsgálat alá vádol s bűnös voltunkról meggyőzvén — ostendit, arguit et condemnat peccata —, lelkiismeretünket rettegteti — contritio —.

Az evangyéliom ellenben hirdeti a Krisztusban való hit igazságát — praedicat iustitiam fidei —: bűneink bocsánatát — remissio peccatorum — és a kiengesztelődést — reconciliatio —, melyet nem cseleke-

---

től származtatandó. Ha ellenkezőleg állna a dolog, vagyis ha maga az Ige volna a természetfeletti erő, — akkor a Szent-Lélek mint működő alany elesnék.

deteink, hanem egyedül hit által — non operibus sed sola fide — nyerünk meg — consolatio per fidem.*) —

A mi végre a törvényt, közelebbről annak használatát — usus — különösen is illeti, tanítjuk, hogy a törvény az embereknek háromféle okból adatott — triplex legis divinae usus —, t. i.:

1. hogy általa a külső fegyelem — disciplina externa, honestas — a vad emberekkel szemben — contra feros homines — fentartassék;

2. hogy általa a bűnös emberek a bűn ismeretére — ad agnitionem peccati — vezéreltessenek;

---

*) Minthogy korábbi symb. könyveink a törvény és evangyéliom fogalmát és feladatát nem mindenütt határozzák meg oly pontosan, mint azt az Apologia általunk felhasznált helyeiben látjuk — maga Melanchton ugyancsak az Apologiában az „arguere peccata"-t az evangyéliomnak is tulajdonítja, — egyházunkban a törvény s evangyéliomra vonatkozólag viták keletkeztek, — antinomismus, Agricola János vitája 1527 és 1537-ben, — s ez az oka, hogy a Form. Conc. egyházunk tanát e részben egy külön czikkben — F. C. P. I. Epit. V. De lege et de evang. és VI. De tert. usu Legis — egész részletesen fejtette ki. E szerint:

1. A törvény sajátkép azon isteni tan, a mely előadja azt, a mi igaz s Istennek tetsző s megbünteti mindazt, a mi Isten akaratával ellenkezik: a mi bűn. Következőleg mindaz, a mi a Szent-Irásban a bűn büntetésére vonatkozik, a törvényhirdetésre tartozik — ad legis concionem —.

2. Az evangyéliom pedig sajátkép azon isteni tan, a mely előadja, a mit az embernek hinni kell, hogy bűnei bocsánatját megnyerje. Minthogy azonban az evangyéliom a Szent-Irásban nem mindig egy azon értelemben vétetik, tanítjuk, hogy a menynyiben az evangyéliomot — vocabulum evangelii — Krisztus egész tanára vonatkoztatjuk, úgy a mint azt maga s az ő apostolai előadták, anynyiban az evangyéliom is megtérés és bűnbocsánatról szóló hirdetés — concio poenitentiae et concio de remissione peccatorum —, de a menynyiben a törvényt és evangyéliomot egymással szembe állítjuk, anynyiban az evangyéliom nem „concio poenitentiae, arguens peccata, sed laetissimum quoddam nuntium et concio plena consolationis". Ebből foly, hogy tehát hamis tan az, mely szerint „evangelium proprie sit concio poenitentiae". Ellenkezőleg a sajátképi értelemben vett törvény, mint oly isteni tan, a melyben Isten igazságos és változhatatlan akarata nyilatkoztatik ki, csakis a bűn büntetésére és annak megismerésére, a sajátképi értelemben vett evangyéliom pedig, mint oly isteni tan, a mely előadja, mit kell a bűnös embernek hinnie, hogy bűneinek bocsánatját megnyerje s Istennel kiengesztelődjék, bűnbocsánatra s kiengesztelődésre vonatkozó hirdetés. Épen azért az utóbbiról sohasem szabad mondanunk, hogy az „concio poenitentiae." Form. Conc. P. I. Epitome V. De lege et evangelio 3., 4., 5., 6., 7. és 11. p. Form. Conc. P. II. Sol. Decl. V. De leges et evang. 1., 2., 17., 18., 19., 20., 21. p.

3. hogy a már ujjászülött és megtért emberek — iam renati et conversi homines —, mivel az érzékiség azokhoz is hozzájuk tapad — propter illas concupiscentias carnis —, bizonyos életszabálylyal bírjanak s valódi kegyességben — in vera pietate — éljenek s járjanak.

Ebből foly, hogy azon theologusoknak tana, a kik szerint a törvény harmadik használata szükségtelen, a menynyiben szerintök az ujjászülöttek a törvény kényszere és átka alól — a maledictione legis — Krisztus által megvannak szabadítva, elvetendő, mert igaz ugyan, hogy az ujjászülöttek a törvény átkától és büntetésétől mentesek, de azért nekik is szükségük van arra, hogy a törvényben éjjel és nappal gyakorolják magukat — in lege divina quotidie exercere se debeant —, mert az ujjászületés e világon sohasem teljes, hanem csak kezdetleges — credentes in hac vita non perfecte, completive vel consummative renovantur —; a test ellen, azaz romlott természetünk ellen, mely halálunkig hozzánktapad — vetus Adam in natura semper inhaeret —, még az istenfélő kegyes embereknek is örökösen harczolniok kell. S e küzdelem folyamában rájuk nézve ép a törvény az a tükör — speculum —, a melyből Isten változhatlan akaratát — voluntatem Dei — s új életük szabályait megismerik.[35])

1. Az Ige fogalma. Az Ige — verbum divinum —, mint kegyelemeszköz, Szent Irásban foglalt — in Sc. S.

---

[35]) Art. Smalc. P. III. Art. VIII. De conf. 3. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. II. De lib. arb. 4. p. Cat. maior P. I. Dec. Praec. III. 91., 92. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De iustific. 73. p. Cat. maior. P. I. Decalog. IV. Praecept. 101. p. U. o. Praef. maior. 11. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De iustific. 67. p. U. o. (Art. III.) De dilect. et Impl. legis. 33. p. U. o. Art. XII. (V.) De poenit. 32. p. U. o. 40. p. U. o. 49. p. Art. Smalc. P. III. Art. III. De poenit. 8. p. Cat. minor. III. Oratio dom. 11. p. Cat. maior. P. V. De sacr. alt. 12. p. Ap. Conf. (Art. III.) De dilect. et Impl. leg. 65. l. U. o. Art. IV. (II.) De iustif. 5., 6. p. Ap. Conf. Art. XII. (V.) De poenit. 53. p. Ap. Conf. Art. IV. (II.) De iustif. 43., 44. p. U. o. Art. XII. (V.) De poenit. 34. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VI. De tert. usu leg. 1., 2., 4., 5., 7., 9. p.

comprehensa —, Isten kegyelmét velünk közlő, istenileg kinyilatkoztatott — divinitus patefacta — üdvtan — doctrina de salute hominis, quae gratiam divinam nobis confert —. Az Ige tehát nemcsak a kinyilatkoztatott igazság ismeretforrása, hanem oly eszköz is, a mi által a Szent-Lélek a bűnös embert az örök üdvösségre vezérli. Más szóval: az Ige ismeretelv — principium γνώσεως s. cognoscendi — s mint ilyen irott — literis et syllabis in scriptione — és kegyelmi ható eszköz — medium πράξεως s. operandi — s mint ilyen hirdetésben hangokkal — vocibus in praedicatione — kifejezett s közlött isteni tan — expressus et exhibitus conceptus et sensus divinus —.

De mindamellett Istenige és Szent-Irás között, tárgyilag — materialiter — véve a dolgot, realis különbség — reale discrimen — nincs. Ellenkezőleg: a Szent-Irás maga az isteni Ige. Ezt bizonyítják:

a) az Irás tartalma — materia Sc. S. —;

b) a kifejezések egyenereje — phrasium ἰσοδυναμία —;

c) a logikai törvény — regula logica —.*)

2. Az Ige lényeges sajátságai. Az Istenigének, mint kegyelemeszköznek, a mondottak alapján méltán tulajdoníthatjuk azon sajátságokat — affectiones —, mik a Szent-Irást általában megilletik. Ezek közül azonban a mysticofanatikusok ú. n. benső világosságával — lumen internum —

*) Inter verbum Dei et Sc. S. materialiter acceptam, non esse reale aliquod discrimen, probatur: 1. Ex sc. materia. Idem prophetae et Apostoli scripserunt, quod div. inspiratione edocti prius viva voce praedicarunt; 2. Ex phrasium ἰσοδυναμίᾳ. Vaticinia prophetica quandoque allegantur his verbis: ut impleatur, quod dictum est per prophetam. Ergo quod prophetae dixerunt vel praedixerunt, idem est cum eo, quod scripserunt; 3. Ex regula logica. Accidens non mutat rei essentiam. Accidit Dei verbo, sive voce enuncietur sive in literas redigatur. Unum idemque Dei verbum est, sive praedicationis sive scriptionis modo innotescat, cum nec causa efficiens principalis, nec materia nec forma interna, nec finis mutetur, sed tantum modus patefactionis in usu organico consistens variet. Minthogy azonban ily alapon, t. i. a mondott s irott — ἀγραφόν és ἔγγραφον — Ige közt való különbség puszta felvételével, a Szent-Irás és hagyomány — traditio — is egyértékünek vétethetnék, a későbbi dogmatikusok Buddeus nyomán különbséget tettek a Szent-Irás obiectum primarium-a és obiectum secundarium-a közt, — amaz alatt az üdvre szükséges — ad salutem necessaria —, emez alatt a felvilágosító, magyarázó elemeket értvén. Si, quae in Sc. S. quaerenda sint, scire cupias, primo quidem ponenda loco erunt omnia ea, quae scitu creditуque ad salutem sunt necessaria, tum vero et reliqua omnia, in quorum commemoratione Sc. S. versatur. Atque hinc quidem, quodnam obiectum Scripturae tum primarium, tum secundarium sit, intelligere licet.

szemben itt különösen csak az Isten-ige hatékonysági — efficacia verbi divini — sajátsága emelendő ki, mint azon erő — ea vis —, minélfogva a Szent-Lélek az Isten-ige által az olvasónak vagy hallgatónak a kegyelmet nyujtja — Spiritus S. per verbum divinum legenti vel audienti gratiam confert —. Az Istenigének ugyanis van ereje, isteni hatalma — habet vim aut potentiam activam, supernaturalem ac vere divinam —, hogy természetfeletti eredményt idézzen elő, vagyis, hogy az emberek értelmét megújítsa, újjászülje — ad producendos supernaturales effectus, sc. mentes hominum convertendas, regenerandas et renovandas —.

Az Ige e természetfeletti hatékonyságának alapja az Igének a Szent-Lélekkel való benső, sajátos titkos egysége — mystica Verbi cum Sp. S. unio intima et individua —.*)

Ezt különösen Rathmannal — 1621. — szemben hangsúlyozzuk, ki is a Szent-Irás gépies — opus operatum — olvasása veszélyének elejét akarván venni, kijelenté, hogy az Ige csak feltételesen s időhöz kötötten, vagyis csak akkor hat az olvasóra és hallgatóra, ha ez azzal rendszeresen él s ha az Igéhez a Szent-Lélek különös közrehatása — concursus — járul. Ellenkezőleg, szerintünk az üdvözítő erő ép a jelzett mystikus egységnél fogva, mely Ige és Szent-Lélek között létezik, az Igével mintegy veleszületett, a minthogy az Ige sajátkép nem is egyéb, mint a Szent-Lélek egy bizonyos jelenségformája, vagyis azon isteni erő — virtus divina —, melylyel a Szent-Lélek bensőleg és önmagán isteni rendelésből és közlésből még használat előtt és kivül is ténykedik — qua pollet Sc. S. intrinsece et per se, ex ordinatione et communicatione divina, etiam ante et extra omnem usum —.

Ebből foly, hogy tehát az Istenige hatékonysága — efficacia Verbi divini — sajátkép:

a) lényegi — essentialis —, az Igével mindig összekötött — cum verbo semper coniuncta et quemcunque legentem vel audientem movens (actu primo i. e. sec. efficacitatem) —;

---

*) Verbum divinum est medium salutis efficacissimum, quippe cuius vis est non accidentalis, sed necessaria ex necessitate ordinationis divinae, atque adeo non separabilis, extra usum quoque verbo divino, qua actum primum, competens. Est haec efficacia vere divina, eundem cum Sp. S. qui perpetuo cum verbo unitus est, producens effectum, in quem Sp. S. influit una cum verbo per vim divinam, quae Spiritui Sancto originaliter et independenter, verbo Dei communicative et dependenter, propter mysticam verbi cum Sp. S. unionem intimam et individuam, competit.

b) elutasítható — resistibilis —, amenynyiben erőnek erejével nem érvényesíti magát — nulla vi cogens (actu secundo i. e. sec. effectum) —; épen azért

c) rendhez kötött — ordinata —, azaz az ismeret és vágy törvényeihez mért — legibus cognoscendi et appetendi accomodata —.

3. Az Ige osztályozása. Az Istenige — Verbum Dei —, mint kegyelemeszköz, két részre, ú. m. törvényre — lex — és evangyéliomra — evangelium — oszlik.

a) *A törvény* Isten parancsolatainak s az ezek áthágóira vonatkozó fenyegetéseknek foglalata — lex est summa eorum, quae Deus facere iussit hominem additis minis in legis transgressores —. Mint ilyen:

α) vagy egyetemes és állandó — vel universalis et perpetua —, vagyis azon, az összes erkölcsi cselekvésekre tartozó, változhatatlan szabály — immutabilis omnium actuum moralium regula —, minélfogva Isten minden embert leköteles a jónak és igaznak teljesítésére — qua Deus omnes homines obligat ad faciendum id quod honestum et iustum est —;

β) vagy részleges és időszerű — vel particularis et temporaria —, melyet Isten csakis a zsidóknak adott — quam Deus solis dedit Israelitis —.

Amaz, t. i. az egyetemes és állandó törvény — lex universalis et perpetua — ismét vagy:

αα) természeti — naturalis —, vagyis Istennek mindenki értelmébe beoltott parancsa — iussum Dei omnium mentibus naturaliter impressum —, miből még az eset után is maradtak fenn némi nyomok, általános elvek — quaedam vestigia, universalia principia — Rom. 2. 15. —; vagy

ββ) erkölcsi, az az kinyilatkoztatott — moralis seu revelata —, vagyis Istennek, a kinyilatkoztatott isteni Igében a természeti törvényhez csatolt parancsa — iussum Dei, Legi naturali verbo divino revelato superadditum —. Ennek sajátképi magva a tiz parancsolat — decalogus —, mint az összes erkölcsi törvények kivonata — epitome omnium legum moralium —. Neveztetik Siniai törvénynek is — lex Sinaitica —, mert a Sinai hegyen adatott ki.

Emez, t. i. a részleges és időszerű törvény — lex particularis et temporaria — pedig vagy:

αα) szertartási — caeremonialis —, vagyis Istennek azon parancsa — iussum Dei —, melylyel ő, mint főtörvényhozó az ó-szövetség népét lekötelezte és számára Mózes által a külső Isten-szolgálat bizonyos formáját megszabta — quo summus Legislator populum Veteris Test. obligavit, et per Mosen certam formam externi cultus praescripsit —, hogy bűnöknek terhét szemökre hányja, a gyötrődők előtt a Krisztust példázza és szövetségi kegyelmét a két szentség és a különböző áldozatok által rájuk alkalmazza és elpecsételje — ut homines peccatorum commonefaceret, contritis Redemptorem eminus ostenderet et gratiam foederalem per duo sacramenta et varia sacrificia applicaret et obsignaret —;

ββ) polgári — forensis s. iudicialis —, vagyis Istennek azon parancsolata — iussum Dei —, melylyel ő a zsidókat az ó-szövetség idejére lekötelezte és számukra a politikai kormányzás formáját Mózes által megszabta — quo is Israelitas temporibus Veteris T. obligavit, et iisdem formam gubernationis politicae per Mosen praescripsit —, hogy polgári társadalmukban a külső fegyelem fentartassék és a zsidó állam, melyben Krisztus születendő vala, a többi népek államaitól elválasztassék — ut externa disciplina in societate civili conservaretur, et politia Judaica, in qua Christus nasciturus erat, ab aliarum gentium politiis discerneretur —.

A mi végre a törvénynek, mint kegyelemeszköznek használatát — usus — illeti, az háromféle — legis usus est triplex — :

α) politikai vagy polgári — politicus s. civilis —, amenynyiben külső félelem-keltéssel bizonyos külső fegyelmet tart — quatenus externo hominum timore externam quandam disciplinam retinet —;

β) czáfoló vagy nevelő — elenchticus s. paedagogicus —, amenynyiben Isten benső félelme felkeltésével a bűnöst erkölcsi nyomorának megismerésére s a hit keresésére indítja — quatemus interno Dei terrore ad miseriam agnoscendam fidemque impetrandam peccatorem ducit —;

γ) tanító vagy szabályozó — didacticus, normativus s. tertius —, amenynyiben az ujjászülöttek életét oktatva igazgatja — quatenus docendo renatorum vitam regit.*)

---

*) Vannak azonban, kik, mint pl. Hollacius, a törvény használatát két külön részre bontván, usus legis quadruplexről beszélnek. Usus legis est quadruplex: polit. (externa discipl.); elencht. (pecc. manifestatio et

b) *Az evangyéliom* — evangelium — a Krisztus által nyerendő bűnbocsánatról szóló tan — doctrina de venia peccatorum per Christum obtinenda —. Mint ilyen, az evangyéliom

α) általában — generaliter —: az Új-szövetség közönséges tana — universa doctrina N. T. — Enynyiben az evangyéliom is törvény, az az bűnbánat, megtérés-hirdetés is — concio poenitentiae —;

β) különleg — specialiter —: a bűnök bocsánatáról szóló kegyelem-tan — doctrina gratiae de gratuita pecc. remissione —. Enynyiben az evangyéliom a törvény egyenes ellentéte;

γ) legkülönösebben — specialissime —: a már elküldött Messiásról szóló tan — doctrina de Messia iam exhibito —.

Ebből látható, hogy a gyakorlatban — in praxi — a kettő: törvény és evangyéliom egy czélra t. i. a bűnös megtérítésére, a megigazitott ember megújítására és a megújult embernek a kegyességben való megtartására igyekeznek — ad poenitentiam peccatoris, ad renovationem hominis iustificati, ad conservationem hominis renovati in perseverantia pietatis —.

A mi végre a törvénynek és evangyéliomnak az Ó- és Új-szövetséghez való viszonyát illeti, megjegyzendő, hogy a törvény és Ó-szövetség vagy evangyéliom és Új-szövetség nem egyazonos, mert az Ige, mint kegyelemeszköz, azaz, mint törvény és evangyéliom, úgy az Ó-, mint az Új-szövetségben feltalálható. Krisztus ugyan nem új törvényhozó — novus legislator —, de az Új-szövetségben az erkölcstörvény — lex moralis s. Sinaitica — általa bővebben kifejtetett — uberius declarata — és megtisztíttatott — repurgata — s viszont az Ó-szövetségben már meg van az evangyéliom is, mint igéret — protevangelium —, messiási jövendölések és typusok.

25. §.

A Szentségek.

De Sacramentis.

G. Walch, Historia paedobaptismi IV. priorum saeculorum. 1739. *Matthies*, Baptismatis expositio biblica, historica, dogmatica. 1831. *Glöckler*, Die Sacr. d. chr. K. theoretisch dargest. 1832.

redargutio); paedag. (compulsus indir. ad Chr.); didact. (inform. et directio omnium actuum mor. intern. et extern.; perpetua vivendi regula).

A. Ebrard, Das Dogma vom. h. Abendm. u. seine Geschichte. 2 köt. 1845. *Höfling*, Das Sacr. der Taufe nebst den andern damit zusammenhängenden Riten, dogmatisch-historisch-liturgisch. 1846. 2 köt. *Martensen*, Die chr. Taufe u. d. bapt. Frage. 1846. *Hoffmann*, Taufe u. Wiedertaufe. 1846. *Kahnis*, Die L. vom Abendm. 1851. *J. Müller*, Lutheri et Calvini sententiae de S. Coena inter se comparatae. Hal. 1853. *A. Dieckhoff*, Die ew. Abendm. Lehre im Ref.-Zeitalter, geschichtlich dargestellt. I. 1854. *Steinmeyer*, Ueber die Taufe (frankfurti gyűlésen tartott előadás. 1854.). *J. B. Mozley*, The primitive doctrine of baptismal regeneration. Lond. 1856. U. a. Review of the baptismal controversy. 1858. *L. J. Rückert*, Das heil. Abendm. sein Wesen u. seine Gesch. in d. a. Kirche. 1856. *Schmidt*, Ueber die eigenthüml. Herrlichkeit der luth. Abendm.-Feier. Vortr. Berl. 1857. *Gröne*, Sacramentum, od. Begriff u. Bed. v. Sakrament in der alten Kirche. 1858. *Wardland*, Diss. on Infant Baptism. III. kiadás. 1846. *R. Willberforce*, (Puseyista) The doctr. of holy bapt. III. kiadás. 1850. *R. Stier*, Taufe u. Kindertaufe. 1855. *Schmidt*, Welche Bedeutung in der Oekonomie des Heils haben die Sakramente? (Conf. Vortr.) Berlin. 1859. *G. L. Hahn*, Die Lehre v. d. Sakramenten in ihrer geschichtl. Entwickelung bis z. Conc. v. Trient. Bresl. 1864. *Steitz-Hauck*, „Sacramente." P. R. E.[2] *A. Lührs*, Die Wiedertäufer. 2-ik kiadás. 1869. *H. Schmid*, Der Kampf um Luther's Kehre vom Abendmahl. 1868. 2-ik kiadás 1873. *Probst*, Sacram. u. Sacramentalien in den drei ersten Jahrh. 1870. *Oswald*, Sacramentslehre. Münster. 1870. *Schoeberlein*, Das h. Abendm. (Die Geheimnisse des Gl. 1872.) *R. Bezoles*, Le baptême. Par. 1874. (Öszszehasonlító vallástörténeti.) *Bartels*, I. B. B. f. d. Theol. 1874. I. *R. Rocholl*, Die Realpräsenz, Gütersloh. 1875. *F. L. Steinmeyer*, Die Eucharistiefeier u. d. Cultus (Beitr. z. prakt. Theol. 1877.). *J. Corblet*, Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacr. de Baptême. 2. kötet. Par. 1881/2. *Braun*, Bemerkungen zur luth.-symbol. Lehre v. d. Erbsünde u. Taufe (Stud. aus Württemb. 1881. I.). *Ch. Krauth*, The conservative Reformation, as Represented in the Augsb. Conf. etc. Philadelphia. 1871. (a lutheri úrvacsorai tannak, különösen pedig az unio sacramentalisnak védelme). *G. Maclear*, The evidential value of the holy Eucharist. London. 1883. *J. Katschthaler*, Theol. dogmatica cath. specialis IV. Ratisbon. 1884. (A r. k. szentségtannak bő dogm.-apolog. kifejtése.). *J. M. Usteri*, Calvin's Sakraments- u. Tauflehre (Stud. u. Krit. 1884. III.). *Zahn*, Zwingli's Verdienste um die bibl. Abendmahlslehre (IV. 2.) 1884. *Usteri*, Die Stellung der Strassb. Reff. Bucer und Capito zur Tauffrage. (St. Kr. 456—528. l.). *Usteri*, Calvin's

Sakrament- u. Tauflehre (St. Kr. 417—455. l.) 1884. *J. A. Caudlish*, The Christian Sacraments. 2. kiad. 129. l. New-York. 1884. *J. Schiller*, Die heil. Taufe nach ihrer Bedeutung u. Wirkung, nach ihrer Stellungnahme zum Gnadenmittel des Worts, nach ihrer Berechtigung u. Nothwendigkeit als Kindertaufe. Hh. 9. 385—402. l.) 1885. *D. H. Geisinger*, Baptism. and regeneration (L. Ch. R. Jul. 223—229. l.) 1885. *Henry J. van Dyke*, The scripture Warrant fer the Baptism. of Infants. (Pr. R. Jan. 29—68. l.) 1885. *W. Philipps*, *Τουτο εστι το σωμα μου*. Gütersloh. 1885. *Hauck*, Transubstantiation. (R. E. XV. 803—832. l.) 1885. *Hilgenfeld*, Die urchristliche Taufe (Zw. Th. 448—462. l.). 1885. *Dr. Erich Franz*, Das heil. Abendmahl des Leonardo da Vinci. 83. l. Freiburg. 1885. *R. Koch*, Die Abendmahlslehre der ref. Kirche. 38. l. Barmen. 1886. *F. Morgott*, Der Spender der heil. Sakramente nach der Lehre des Thomas v. Aquin. IV. 181. l. Freiburg. 1886. *Herm. Schultz*, Zur Lehre vom heil. Abendmahl. VII. 144. l. Gotha. 1886. *Fr. A. Quirin, Das Abendmahl.* 64. l. 1885.

Alvinczi Péter, Az Vrnak Szent Vacsoraiáról való reovid intés. Kassán. 1622. (Miskolczi ref. gymn. K.-tára. 1 péld.) *Dávid Ferencz*, Keonyvetske Az igaz Keresztyéni Keresztségről, és a Pápa Antichristusnac Maymozássairól. Kolozsvár. 1570. *Pálházi Göncz Miklós*, Az Úr Vachorairol, az igaz Augustana Confessio szerint. Keresztúr. 1613. *Kecskeméti C. János*, Az Papistak keozeott es mi keozeotteunk, vetelkedesre vettetet, harom feo Articulusokról. A keresztsegreol, Ur Vaczorájárol, es az Antichristusról való Predikatiók. Egyetl. péld. a miskolczi ref. gymn. ktár.) Bártfa. 1622. *Pathai István*, Az Sacramentomokrol in genere. (Különösen az Urvacsoráról.) 1592. *Király Jakab*, Mise-nem-mise. (Hunnuis Egyed után ford.) Kassa. 1654. *Huszár Pál*, Az Ur Jesus Christusnac Szent Vachoraiarol, kinszenvedesereol és dicseoseges fel tamadasarol valo Predicacioc. Magyar-Óvár. 1558. *Hodik Sándor*, XVII. disputatio de sacra coena. Rostik. 1639. *Javornik Mátyás*, Disputatio de baptismo. Wittenberg. 1611. *Institoris János*, De transsubstantiatione. Lőcse. 1646. *Kammermeier János*, Theses theologicae de sacramentis contra Becanum. Durlach. 1686. *Richter Kristóf*, De coena Domini. Wittenberg. 1673. *Zwonarics Mihály*, De sacra Domini coena. Csepreg. 1543. *Romhányi*, A transsubstantiatio. (L. Hatala-Egyh. Lapok. 1869.) *Fejér Georg*, Sacramentum ac sacrificium eucharistiae. Budae. 1835. *Gánóczi Ant.*, A szent sacramentomoknak magyarázása. N.-Várad. 1779. *Gnatereth Melianus*, Igazság paizsa, melylyel a Krisztusról szereztetett Sacramentomi sz. vacsora felől a helvécziai confessióban kiadatta-

tott igaz tudományt erősíti és valamely tudós r. kath. egyházbéli szemelynek Bernard Pálnak. 1735. Kassán kinyomattatott nyilai ellen oltalmazza. Miaburg. 1741. *Molnár János*, (jezs.) Az oltári szentségről és áldozatról a reformátusok paizsa ellen. Pozsony. 1775. *Pongrátz József*, Hét szentségekről és miseáldozatról. Két könyvek. Veszprém. 1838. Prot. Egyh. és Isk. Lapban: *Könyves Tóth Mih.*, A symbolok és symbolikus protestánsok uniójáról. (1842. évf. 12. sz.) *Révész Imre*, A szentirás magyarázásáról. (1859. évf. 8—15. sz.) *Ballagi M.*, Emlékbeszéd Melanchton, mint theologus felett. (1860. évf. 17. sz.) *Rajcsányi János*, Az urvacsorai tan fölötti elmélkedés. (U. o. 19. sz.) *Peti József*, Menyhárt János „A keresztyénség és az úrvacsora jelentőségéről" cz. műve birálata. (1862. 3—6. sz.) Ugyanerre észrevételek Menyhárt Jánostól (u. o. 10. sz.). *Molnár Aladár*, A socinianismus tanrendszere. (1864. 9—16. sz.) *Ferencz Józs.*, Az unitáriusok nem socinianusok. (U. o. 24., 25. sz.). A vallástételekről dr. Channing után. (U. o. 28. sz.) *Révész Imre*, Kálvin Élete. Pest. 1864. *Benke István*, Zwingli Ulrik Élete. Szepsi-Szentgyörgy. 1884. *Dr. Masznyik Endre*, Luther Élete. Pozsony. 1887. *Haberern Jonathan*, Melanchton Fülöp élete. Pest. 1860.

I. A szentségekről általában. A szentség — sacramentum — oly, Isten kijelentett rendeletén — mandatum expressum — alapuló s kegyelme világos igéretével — clara promissio gratiae — összekötött szertartásos cselekvény — ceremonia, ritus vel opus —, melyben Isten, mint a kegyelem biztos külső jelében s pecsétében — signum s. sigillum gratiae —, a hit feltétele mellett, azt nyujtja, a mit a szertartással kapcsolatos igéret — promissio — felajánl, t. i. bűneink bocsánatát a Krisztusért.

A szentségben e szerint két lényeges dolog különböztetendő meg, t. i. a külső jel vagy pecsét — signum, sigillum — és az Ige — verbum —, vagyis a kegyelemnek a külső jellel kapcsolatos igérete — promissio gratiae addita —.

Mindkettőnek eredménye — effectus — e szerint ugyanaz: Isten az Ige és a jel vagy külső szertartás — ritus — által indítja hitre a szivet. Mert valamint

az Ige a fülbe hatol — incurrit in aures —, hogy meglágyítsa a szivet — moveat corda —, úgy maga a szertartás, mint az Ige ábrázolatja — pictura verbi — vagy pecsétje — sigillum —, felmutatva szem elé állítja — ostendit — az igéretet, hogy hitre indítsa a szivet. A szertartás tehát sajátkép ugyanazt jelzi — idem significat —, a mit az Ige, épen azért a szentség az Igével mint Isten szóbeli Igéjével — verbum Dei verbale — szemben méltán nevezhető Isten látható Igéjének — Verbum Dei visibile —.

De szóbeli Ige — verbum verbale — és látható Ige — verbum visibile —, vagyis a szentség között azért mégis nevezetes különbség van. A szentségek ugyanis nemcsak általában kegyelem-jelek — signa gratiae —, de egyenesen kegyelem-jelek az Új-szövetségben — signa gratiae in novo testamento —, a mennyiben a Krisztusban való kegyelemigéretre vonatkoznak. Innét, hogy azon szertartások, mik szintén Isten rendeletén alapulnak s mikhez szintén igéretek csatolvák, mint p. o. a házasság — matrimonium —, nem szentségek, mivel sajátkép nem az Új-szövetség jelei — signa novi testamenti — s nem a bűnbocsánat kegyelmének bizonyságai — testimonia gratiae —.

Czéljuk pedig a szentségeknek, hogy egyrészt az egyház jelei — signa ecclesiae —, az az oly külső jelek legyenek az emberek között, mikről a keresztyéneket felismerhessük — notae professionis inter homines —, másrészt s még inkább, hogy Isten irántunk való kegyelmes akaratának jelei és bizonyságai — signa et testimonia voluntatis Dei erga nos — legyenek és mint ilyenek, emlékeztetve Krisztus jótéteményeire, az élvezők hitét felkeltsék s megerősítsék — meminisse beneficiorum Christi eaque fide accipere ut per ea vivi ficemur —.

Mert a szentségek az üdvert vagyis a kegyelmet és bűnbocsánatot, mit az igéret — promissio —

felajánl, valósággal magukban foglalják s ny
ják, de hatásuk eredménye mindig az élvező érz
ténck minőségétől függ — bonus motus accipientis

Ebből foly, hogy a szentségekkel való élé
usus sacramenti — csak az esetben helyes és czé
vezető, ha az általok felajánlott s nyujtott igéretek
való hit járul hozzá — utendum est sacramentis
ut fides accedat, quae credat promissionibus, quae
sacramenta exhibentur et ostenduntur —. Ez okon t
kozunk azok tana ellen, kik állítják, hogy a szentsé
gépileg — ex opere operato —, vagyis a külső
lekvényben való puszta részvétel által igazítják meg
embert s kik tehát a szentségekkel való élésnél a bű
bocsánatjában való hitet — fidem, quae credat ren
peccata — tekinteten kivűl hagyják. Másrészt azon
megjegyezzük, hogy a szentségek hatása nem füg
kiszolgáltató személy erkölcsi minőségétől.
szentségek, Krisztus rendelelete erejénél fo
propter ordinationem et mandatum Christi — haté
nyak — efficacia — még akkor is, ha azokat go
szok — mali — s nem ujjászülött igaz és kegyes
mélyek szolgáltatják ki, mert azok nem saját személ
ket, hanem Krisztust képviselik.

A mi végre a szentségek számát illeti: tanítj
hogy sajátkép csak két szentség van, t. i. a keres
ség és urvacsora, mert csak ezek alapszanak Is
rendeletén s ezekkel kapcsolatos a kegyelemigéret.

A bűnbánat szentsége — sacramentum poe
tentiae —, mint külön szentség bátran elmaradhat, n
az sajátkép nem egyéb, mint a keresztség va
annak gyakorlása — baptismus aut eius exe
tium —.*)[36])

*) Melanchton — az A. C. és Ap. Conf.-ban Art. VII. De numero et
sacramentorum — sőt maga Luther is az egyház babyloni fogságáról
művében a róm. kath. egyház hét szentsége közül hármat (baptismus, c
Domini et absolutio, quae est sacramentum poenitentiae) tart meg s n

II. A keresztségről. A keresztség — baptismus — az embernek, az Isten Igéjével egyesített vagy Isten parancsolatjába foglalt viz s az által megszentelt — aqua divino mandato comprehensa et Verbo Dei obsignata et per hoc sanctificata — alá való ünnepélyes bemerítése és kiemelése — mersio et emersio —, oly czélból, hogy az eredendő bűn büntetésétől, a kárhozattól*) megszabadúlva s a Szent-Lélek kegyelme által újjászülve, a hit — fides — s a hozzátapadó eredendő bűn ellen való harcz feltétele mellett, a keresztyének közösségébe — in christianorum communionem — felvétessék s az örök élet — aeterna beatitudo — részesévé legyen.

E meghatározás alapján a keresztségben a következő lényeges mozzanatok különböztetendők meg:

1. a teljes víz alá merítés — immersio —, mint az ó Ádám meghalásának — veteris Adami mortificatio — s a vízből való kiemelés — emersio —, mint az új Ádám feltámadásának — novi hominis resurrectio — symboluma;

---

hogy szerinte nem a szentségek száma, hanem a dolog lényege dönt, hajlandó a szentségek közé sorozni az igehirdető hivatalt — ministerium verbi — s kézrátételt is a felavatásnál — impositio manuum —, mivelhogy ezek is isteni rendeleten alapulnak s igérettel kapcsolatosak, de egyházunkban tényleg Luther felfogása győzött, s csakis két szentséget tartottak meg. Ap. Conf. Art. XIII. (VII.) De num. 4., 2., 17., 11., 12. p.

[36]) Ap. Conf. Art. XIII. (VII.) De num. et usu Sacr. 3. p. U. o. 6. p. U. o. Art. XXIV. (XII.) De missa. 18. p. U. o. 69. p. U. o. 70. p. U. o. Art. XIII. (VII.) De numero et usu Sacr. 5. p. U. o. 14. p. U. o. 4. p. U. o. Art. VII. et VIII. (IV.) De ecclesia. 3. p. C. Aug. Art. XIII. 1. p. Ap. Conf. Art. XXIV. (XII.) De missa 72. p. U. o. Art. XII. (V.) De Poenitentia. 42. p. U. o. Art. IV. (II.) De iustific. 63. p. Conf. Aug. Art. XIII. 2., 3. p. Ap. Conf. Art. XIII. (VII.) De numero et Usu Sacr. 18., 19., 20., 21. p. Conf. Aug. Art. VIII. Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De Eccl. 3. p. Cat. maior. P. IV. De Bapt. 1. p. U. o. 74., 75. p.

*) A keresztség az eredendő bűnnek csak büntetését törli el, — annak anyaga: a gonosz vágyak ellenben továbbra is megmaradnak: „Baptismus tollit reatum peccati originalis, etiamsi materiale ut isti (sc. adversarii) vocant, peccati maneat, videlicet concupiscentia. Ap. Conf. Art. II. (I.) De pecc. orig. 35. p.

2. Isten Igéje — Verbum Dei —, vagyis a szertartás alapját képező isteni parancsolat — praeceptum Dei —, a szertartást kisérő isteni mondás — nomen Dei. Mat. 28. 19. — és az egész szertartással kapcsolatos kegyelem- vagy üdvigéret — promissio gratiae —. Ez a hármas Ige teszi a vizet szentséggé, az Ige fördőjévé — lavacrum in verbo —, miként Augustinus is mondja: — accedit verbum ad elementum et fit sacramentum. E nélkül a víz puszta víz — aqua simplex — és nem keresztség, azaz nem élet kegyelmes vize, nem újjászületés fördője — lavacrum regenerationis —.

De ugyancsak az adott meghatározásból kitünik a keresztség czélja, szükségessége s hatásának feltétele is.

A keresztség czélja egyrészt az embernek az eredendő bűn büntetésétől, a halál és Ördög országából való megszabadítása — bapt. liberat a morte et a diabolo —, másrészt az embernek a Krisztus országába — in Christi regnum — való felvétele s ekként a bűnök bocsánatjában — remissio pecc. — és az örök élet — aeterna beatitudo — javaiban való részeltetése.*)

Ebből foly, hogy tehát a keresztség az üdvre okvetlen szükséges — necessarius ad salutem —. A kik meg nem keresztelkednek, elkárhoznak, mert a keresztyénségen kivül nincs bűnbocsánat s nincs megszentelődés — extra Christianitatem neque ulla est peccatorum remissio, quemadmodum nec ulla sanctificatio —. A keresztség az egész keresztyén élet alapja — in hoc datur et gratia et Spiritus et virtus veterem hominem compescendi —, innét, hogy a megkeresztelt és meg

*) Luther — Cat. maior. P. IV. De baptismo. 44., 45., 46. p. — állítja, hogy a keresztség hasznos a testre is, de ez alatt ő azt érti, hogy a keresztségben megigért üdv áldásai a boldog feltámadáskor a testre is kiárasztatnak. Azon ős régi nézetben, mely szerint a keresztelő víz betegséget gyógyít, ördögöt űz stb. egyházunk nem osztozkodik. F. C. P. II. Sol. Decl. VII. De coena Dom. 87. p.

nem keresztelt emberek között óriási a különbség — discrimen —: amazok már győztek halálon, poklon — victoria mortis ac diaboli —, felöltözték a Krisztust, valóban újjászülettek, s felruházvák a Szent-Lélek minden ajándékaival — cum omnibus Sp. S. dotibus —, emezek még a kárhozat tárgyai. Épen ezért az egyház köteles a gyermekeket is megkeresztelni — pueri sint baptisandi — s őket a keresztségben Isten kegyelmébe — in gratiam Dei — ajánlva az üdv igéretét nekik is hirdetni — ecclesia debet illis baptismum et missionis illius annunciationem —. Mert szent igaz, hogy az üdvigéret a kisdedeknek is szól — certissimum est, quod promissio salutis pertinet etiam ad parvulos — s nem azoknak, kik Krisztus egyházán kivűl állanak — qui sunt extra ecclesiam Christi —, hol sem Ige sem szentség nincs — ubi nec verbum nec sacramenta sunt —.

De a keresztség hatásának — virtus —, vagyis a Szent-Lélek kegyelme, újjászülő ereje befogadásának s elsajátításának van egy feltétele is, és ez az Isten Igéje igéretében való hit. E nélkül a keresztség mit sem használ — citra fidem nihil prodest baptismus —, noha magában véve — per sese — úgy is megbecsülhetetlen égi kincs — coelestis et inaestimabilis thesaurus —. Mert az nem ember, hanem Isten műve — opus Dei, — vize — aqua divina —, annak erejét nem a puszta víz, hanem Isten Igéje alkotja — summa rei in Verbo et praecepto Dei consistit —. Akár hiszünk, akár nem, lényege tehát mit sem változik — baptismus rectus habendus est, etiam non accedente fide —. De az emberre nézt üdvösségessé mégis csak az esetben válik, ha hittel fogadjuk s ha megkeresztelkedvén az ó-ember — eredendő bűn — levetkezésében s az új ember felöltésében, mintegy mindennapi keresztségi ténykedésben — quotidianus baptismus — egész életünk folyamán — per omnem vitam — gyakoroljuk magunkat, azaz ha mit a keresztségben egyszer elkezdtünk,

azt mindenkor folytatjuk. — Christiani vita nihil aliud, quam quotidianus baptismus, semet quidem inceptus sed qui semper exercendus sit —. S ha újra meg újra viszsza esnénk a bűnbe, azért nem szükség újra megkeresztelkednünk, mert a keresztség ténye s jelentése állandóan megmarad — opus et significatio baptismi durat et permanet, — de igen is szükséges, hogy újra meg újra megtérjünk, mert a bűnbánat — poenitentia — sajátkép nem egyéb — nihil aliud —, mint viszszatérés a keresztséghez — regressus et reditus ad baptismum —: folytatása annak, mit elkezdtünk, de könnyelműen abbahagytunk — ut illud iterum petatur et exerceatur, quod ante quidem inceptum, et tamen negligentia intermissum —.

Ámde ha a keresztség hatásának a hit elengedhetetlen feltétele, kérdés, ha van-e helye s értelme a gyermekkeresztelésnek, melynek szükségességéről imént szólottunk?

Hogy a gyermekkeresztség — paedobaptismus — Istennek tetsző, annak fényes bizonysága, hogy a megkeresztelt gyermekek közűl Isten sokakat megszentelt s Szent-Lelkével megáldott. De a tapasztalati ténytől eltekintve, kétségtelen, hogy a keresztség állatja — substantia baptismi — nem függ attól, ha a megkeresztelt hisz-e vagy sem, hanem Isten Igéje és parancsolatjától — mandatum et institutio Dei —. Az én hitem nem teszi a keresztséget, az én hitem csak felfogja és megragadja azt — neque fides mea facit baptismum sed baptismum percipit et apprehendit —. Azért a keresztség helyes marad — baptismus omni tempore rectus est —, ha én nem helyesen élek is vele — etiamsi vel unus hominum baptisaretur, neque tamen recte crederet —. A méltatlanok is — igaz szentségben részesülnek. Következőleg, még ha a gyermekek nem is hinnének — quamquam pueri non crederent —, mit pedig semmiképen sem állíthatunk — quod nullo modo affir-

mandum est —, a keresztség mégis helyes — tamen bapt. verus est — s azért senkinek sem szabad őket ujra megkeresztelni — neque quisquam eos rebaptizari debet —, mert ez a szentségnek legnagyobb mérvű meggyalázása — summa ignominia et contumelia —: Isten Igéje s parancsolata érvényességének kétségbevonása volna. Vigyük tehát keresztségre az egyház szolgájához — minister ecclesiae — a gyermeket azon tudat s reményben — hac spe et animo —, hogy ő valóban hisz — quod certe credat — s könyörögjünk — precamur —, hogy Isten hitet adjon belé — fidem donet —, de azért ne ez alapon kereszteljük meg őket, hanem mivel Isten parancsolatja követeli — verum propterea non baptizamus, sed potius, quod Deus ita faciendum nobis praeceperit —, mert Isten Igéje nem tévedhet s nem dőlhet meg — verbum Dein ec potest errare nec fallere —.*) [37])

III. Az úrvacsoráról. Az úrvacsora — coena Domini, másként missa, sacramentum altaris, eucharistia — mint Krisztus szerezte s rendelte — ab ipso Christo institutus et mandatus — ünnepélyes szertartás — ritus —, a megszentelt, az az Isten Igéjébe foglalt s azzal öszszekötött kenyérnek és bornak, mely alatt, melylyel és melyben — sub, cum et in pane et vino — Krisztus valódi teste — verum corpus — és valódi vére — verus sanguis — nyujtatik s vétetik — distribuitur et sumitur — a szent-

*) Az exorcismus — ördögüzés — a Kis-Káté I. appendixében (De baptizandis infantibus) érvényben tartatott.

[37]) Cat. min. IV. Sacr. bapt. 2. p. Cat. maior. IV. De bapt. 14. p. Art. Smalc. P. III. Art. V. De bapt. 1. p. Cat. maior. P. IV. De bapt. 65., 66. p. Cat. maior. P. IV. De bapt. 14., 15., 16. p. U. o. 26., 27. p. U. o. 8., 9., 10. p. U. o. 23., 24, p. U. o. 18. p. U. o. 17. p. U. o. 22. p. U. o. 29. p. Cat. minor. IV. Sacr. bapt. 10. p. Cat. maior. IV. De bapt. 26. p. U. o. 35. p. U. o. 2. p. U. o. P. II. Symb. Apost. Art. III. 56, p. Cat. minor. IV. Sacr. bapt. 6. p. Cat. maior. P. IV. De bapt. 24., 25. p. Conf. A. Art. IX. De bapt. Cat. maior. P. IV. De bapt. 41. U. o. 71. p. U. o. 76. p. U. o. 28. p. U. o. 32., 33., 34. p. U. o. 52., 53. p. U. o. 55., 57.

ségi egységnél fogva — rationis unionis sacramentalis — szájjal — ore — bár, de azért nem érzéki — carnali —, hanem természetfeletti módon — supernaturali modo — történő élvezése — manducatio —, oly czélból, hogy a hit feltétele mellett bűneink bocsánatát nyerjük, — az igaz hitben és keresztyéni életben megerősödjünk s Krisztus halála jótéteményeiről megemlékezzünk.

E meghatározás alapján az úrvacsorában a következő lényeges mozzanatok különböztetendők meg:

1. A megszentelés — consecratio, benedictio —, vagyis Krisztus szerző szavainak — verba institutionis — a gyülekezet szine előtt való pontos és értelmes felolvasása vagy eléneklése — palam coram ecclesia diserte et clare recitentur aut decantentur — a végből, hogy eleget tegyünk Krisztus rendeletének — ut satisfiat Christi mandato —, a ki így szólt: ezt cselekedjétek — hoc facite —, továbbá, hogy a hallgatók hite az ujszövetség szavai által a szentség lényegére és jelentőségére, vagyis a Krisztus teste s vére jelenlétére és a bűnök bocsánatára vonatkozólag felköltessék és megerősíttessék — ut auditorum fides de substantia et fructu huius sacramenti (de praesentia corporis et sanguinis Christi et de remissione peccatorum per verba testamenti Christi) excitetur, confirmetur — s végre, hogy a kenyér és bor, szóval a külső látható elemek — externa visibilia elementa seu species — a czélzott szent használatra a szerző szavak elismétlése és elmondása által megáldassanak — sanctificantur seu benedicantur verborum institutionis repetitione et recitatione —.

2. A megszentelt elemek kiosztása — distributio — és vétele — sumtio —, vagyis a külső jegyek — species —, a kenyér és bor kiszolgáltatása és szájjal való élvezése — oralis manducatio —. Mert maga a megáldás — sola benedictio — még nem teszi a szentséget — sacramentum —, Krisztus rendelete —

hoc facite — az egész urvacsorai ténykedésre — tota actio coenae — vonatkozik, tehát szükséges, hogy a gyülekezetben — in conventu — kenyér és bor egyaránt megszenteltessenek s kiosztassanak — consecrentur, dispensantur —, az az élveztessenek — edantur et bibentur — és az Úr halála hirdettessék — mors Domini annuntietur —.

Ebből foly, hogy a kelyhet — poculum — a néptől — laici — nem szabad megvonni s így úrvacsorai szertartást mintegy felében megszakítani — divisio sacramenti —, mert a szentség lényegéhez a szertartás teljessége okvetlen megkivántatik. De másrészt ugyanebből kitűnik, hogy a megszentelt elemek csakis az úrvacsorai szertartás körében szentségi természetűek — nihil habet rationem sacramenti extra usum a Christo institutum seu extra actionem divinitus mandatum —, következőleg az ostya körmenetes használata — ostensio in processionibus —, imádatra való kitétel — adoratio in theatrica pompa — s általán a magánmise-cselekvény — missa privata — nem szentség — non recte facit is, qui Sacramentum proprium ecclesiae, extra ecclesiae communionem sine verbo Dei, ex propria quadam devotione et affectione usurpare vult —.

3. Krisztus teste és vére befogadása — perceptio corporis et sanguis Christi —, vagyis a kenyérben és borban Krisztus valóságosan és lényegszerűleg — vere et substantialiter — jelen levő teste és vérének kiosztása és élvezése. Az úrvacsorának sajátképi lényege ugyanis abban áll, hogy Krisztus teste és vére azon csodálatos szentségi egységnél fogva — sacramentalis unio —, mely egyrészt a Krisztus teste s vére, másrészt a kenyér és bor közt a Krisztus Igéjének mindenható erejénél fogva — omnipotens virtus —*) léte-

*) E szerint a r. kath. tan, mely szerint az úrvacsorában Krisztus teste és vére jelenlétét a megszentelés közvetítésével a pap és a kálvinista tan, mely szerint ugyanazt a communicansok hite eszközli, elvetendő.

sűl, a kenyér- és borral olyképen egyesűl, hogy az élvező az elemekkel elemekben s elemek alatt Krisztus valóságos testét s vérét veszi, élvezi. Sajátkép tehát két különböző substantiát kell az úrvacsorában megkülönböztetnünk; t. i.:

a) a természetes kenyeret — panis naturalis — és bort — vinum —;

b) Krisztus valódi természetes testét — verum naturale corpus Christi — és vérét — sanguis —.

Ebből foly, hogy Krisztus teste és vérének az úrvacsorában való jelenléte*) nem úgy értendő, mintha Krisztus az elemekbe helyileg bezárva volna — localis inclusio, impanatio — (a reformátusok vádja ellenünk), vagy mintha az elemek Krisztus teste s vérévé lényegülnének át — transsubstantiatio — (r. kath. tán) s a szentségi használaton kivül — extra usum Sacramenti — is ily állapotban — durabilis coniunctio — maradnának. Ellenkezőleg úgy kell értenünk a dolgot, miként az Irásban olvassuk: a kenyér nem Krisztus távol levő testét, a bor nem Krisztus távol levő vérét — absens Christi corpus et sanguis — jelenti — significet —, hanem a kenyér és bor a szentségi egységnél fogva — sacramentalis unio — Krisztus valóságos teste és vére — vere corpus et sanguis Christi —, az az, midőn az elemeket élvezzük, érezzük, hogy egyszersmind Krisztus teste s vére is jelen van s valósággal nyujtatik. Ámde ezen szentségi használaton kivül, midőn az elemek eltétetnek — asservantur in

Krisztus szerző igéinek eredeti ereje valahányszor a szertartás ismétlődik, mindig hatékony s mint első izben, ugyanazon eredményt idézi elő ma is.

*) Az ellenvetésre, hogy e szerint Krisztus teste s vére mindenütt jelenvaló, pedig ezt emberi testről állítani nem lehet, a F. C. (P. II. Sol. Decl. VII. De coena dom.) Luther tanával felel, mint mely szerint Krisztus teste a „communicatio idiomatum"-nál fogva a felmagasztaltság állapotában mindenütt jelenvalósággal, az az oly megfoghatatlan és szellemi léttel (alicubi esse) bír, mely szerint nincs helyhez kötve, hanem minden dolgot áthat s így az úrvacsorában is jelen van.

pixide —, vagy körmenet alkalmával felmutattatnak, — Krisztus teste s vére többé nincs jelen.*)

De másrészt a mondottakból az is világos, hogy Krisztus teste s vérének élvezete az elemekben nem csupán szellemi — spiritualis —, hanem szentségi sacramentalis —, más szóval nem csupán hit által, hanem száj által közvetített — ore fit —, azaz az úrvacsorában, kik a megáldott kenyeret eszik és bort iszszák, azok a Krisztus valóságos és lényegszerű testét és vérét eszik és iszszák, csakhogy nem érzéki, durva, capernaticus — Ján. 6. 51. — módon, az az úgy, mintha Krisztus testét fogaikkal tépnék szét — dentibus laniari — s más ételek módjára költenék el — instar alterius cuiusdam cibi in corpore humano digeri —, hanem természetfeletti, szellemi, menynyei módon — supernaturali et coelesti modo —. S ez élvezetben a kegyesek s istentelenek — digni et indigni convivae in s. coena — egyaránt részesűlnek. A különbség köztük csak az, hogy míg a kegyesek élvezete az Isten Igéjében való hitnél fogva szellemi is — manducatio supernaturalis —, az az megragadása a Krisztus érdemének s mint ilyen üdvösséges, addig az istentelenek élvezete, mint pusztán szájjal élvezés — oralis manducatio — kárhozatos.

Ez alapon könnyen eldönthetjük azt a kérdést is, ha az úrvacsoráját kiszolgáltathatják-e hitetlen egyének — nebulones perditissimi —? Az úrvacsora szentség magában véve, a mindenható Isten és Krisztus Igéje s rendelete — tantum omnipotentis Dei atque Salvatoris nostri J. C. certissimum verbum et institutio — teszik azzá s nem a mi hitünk — fides nostra Sacramentum non efficit —, következőleg a hitetlen akár maga élvezi — ipse sumit —, akár

*) Látni való, hogy tehát a sacramentalis unio egészen más természetű, mint Krisztus kettős természetének unio personalis-a.

másoknak szolgáltatja ki — aliis ministrat —, szentséget élvez s szolgáltat ki.

De ugyancsak az adott meghatározásból kitünik az úrvacsora haszna, czélja s hatásának feltétele is.

Az úrvacsora hasznát, czélját megmutatják nekünk Krisztus ezen Igéi: Érettetek adatott és kiontatott bűnök bocsánatára — pro vobis datur et effunditur in remissionem peccatorum —. Az úrvacsorában tehát bűnök bocsánata — remissio peccatorum —, élet — vita —, igazság — iustitia — és üdvösség — salus — nyujtatik nekünk; mert, a hol a bűnök bocsánata, ott élet és üdvösség van. S ezt nem az evés és ivás — manducare et bibere — műveli, hanem az ott álló Igék — illa verba —: „Érettetek — pro vobis — adatott és kiontatott stb.“ Az úrvacsora tehát azt, mit a keresztségben elkezdettünk t. i. az újjászületés munkáját — regeneratio — viszi előbbre az által, hogy hitünket új erőkkel növeli, erősíti — esu fides vires suas reparat atque recuperat —, a bűn ellen való küzdelemben — in certamine contra mundum et diabolum —.

Az úrvacsora e mellett még nyilvános hitvallástétel, s Krisztus halála jótéteményeiről való megemlékezés czéljából is rendeltetett — instituta est coen. Dom., ut foris confiteamur fidem nostram, et praedicemus beneficia Christi —.

A mi pedig az úrvacsora hatásának feltételét illeti, — ez a hit — fides — Krisztusban, mint engesztelőben. E hiten kivül más egyébre nincs szükség. Böjtölni és testileg előkészülni is hasznos külsőség ugyan — ieiuniare et corpus suum praeparare est quidem bona et externa disciplina —, de igazán méltónak és elkészültnek csak az tartható, a ki hiszen ezen Igéknek: „Érettetek adatott és kiontatott bűnök bocsánatára“ — at ille est vere dignus ac probe para-

tus, qui habet fidem in haec verba: pro vobis datur et effunditur in remissionem peccatorum — s igaz bűnbánattal — poenitentia et contritio — s élete megjobbításának komoly szándékával — bonum propositum vitam emendandi — járul az Úr asztalához — ad coenam Dom. —. Hogy azután eme hit magában véve erős-e vagy gyenge-e — firmitas aut infirmitas fidei —, az nem jő tekintetbe. A hitben gyengék — infirmi in fidè — is méltó vendégek — digni convivae —, mert hiszen az úrvacsora első sorban épen a hitben gyengék erősítése végett rendeltetett — coen. Dom. inprimis propter infirmos in fide instituta est — s a kegyelemre méltóvá az embert elvégre is nem a hit maga, hanem a hit alapja, t. i. Krisztus érdeme — meritum Christi — teszi.

De a kinél a Krisztus érdemébe vetett hit hiányzik, az Krisztus testének méltatlan szájjal való élvezése által itéletet vagyis ideig és örökké tartó büntetést, egy szóval kárhozatot von magára — indigni sibi ipsi iudicium h. e. temporales et aeternas poenas indigna sua orali manducatione corp. Chr. accersunt —. Épen ezért az istentelen gonosz embereknek — improbi — tudtukra adandó, hogy e szentségtől távol tartsák magukat — a sacramento abstineant —. Egyébként azonban az úrvacsora élvezetére senkit sem kell erőszakkal kényszeríteni — neminem ad hanc coenam ullo modo adigendum aut impellendum esse docuimus —: kit-kit saját vallási szükséglete s a Jézus rendelete iránt való tisztelet vezessen. Ám pusztán az okból, mert magát valaki eléggé méltónak nem tartja, ne vonakodjék az Úr asztalához járulni, sem ne halogassa azt egy napról a másra s viszont ne bízza el magát senki, mintha neki a szentségben nyujtott isteni segedelemre immár szüksége nem volna.*) [38])

*). Egyházunk a fent kifejtett urvacsorai tan alapján elveti a r. kath. miseáldozatot, Krisztusnak újra meg újra való feláldozását oly czélból, hogy

I. A szentségekről általában.

1. A szentség — sacramentum — fogalma. A szentség Krisztus szerzette szertartás — ritus per Christum institutus —, melyben látható elemmel — re sensibili — láthatatlan jó — bonum invisibile — nyujtatik, az azzal helyesen élőnek üdvösségére — ad salutem recte utenti —; vagy bővebben: oly istenileg rendelt — divinitus instituta — szent és ünnepélyes cselekvény — sacra et solemnis actio —, melyben Isten, ember szolgálata közbejöttével — interveniente hominis ministerio —, külső és látható, a szerző Igével kapcsolatos elemmel — mediante visibili atque externo elemento, cum verbo institutionis conjuncto — menynyei jót nyujt minden egyes élvezőnek — rem coelestem singulis utentibus exhibet —, a Krisztusban való kegyelmes bűnbocsánat igéretének alkalmazása s kezessége czéljából — ad applicandam et obsignandam promissionem de gratuita peccatorum per Christum remissione —.*)

---

a pap külső cselekvénye által — opus operatum — a miserendelők bűnbocsánatban részesüljenek, vagy a megholt lelkek a tisztító tűzből kiszabadíttassanak: — lélekmise. — Szerintünk a magánmise — missa privata — nem úrvacsora, hanem csakis a nyilvános mise — missa publica s. communis —. A. C. De abuss. III. — Ap. Conf. Art. XII. F. C. P. II. Sol. Decl. VII. De coena Domini 109. — Art. Smalc. P. II. Art. II. De missa.

S ugyancsak tanunk jelleme követeli, hogy az urcsora anyanyelven — A. C. De abuss. III. De missa. Ap. Conf. XII. De missa. — s bár Jézus akarata külön naphoz nem köti, vasárnap s ünnepnapon szolgáltassék ki, — A. C. De abuss. III. De missa. Cat. maior. P. V. De sacr. alt. 47—50. — s gyónás előzze meg. — A. C. De abuss. IV. —

[38]) Cat. minor. VI. Sacr. alt. 2., 6., 8., 10. p. Cat. maior. P. V. De sacr. alt. 8., 9., 10., 16., 23., 24., 25. p. Ap. Conf. Art. X. De sacra coena. 54. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VII. De coena dom. 14., 15., 16., 37., 38., 68., 69., 70., 71., 74., 75., 78., 79., 80., 81., 82., 83., 84., 85., 86., 87., 98., 99., 100., 101., 105., 106., 108. p. C. A. Art. XXII. Abuss. I. De utraque Sp. 1., 2., 3., 12. p. Art. Smal. P. III. Art. VI. De sacr. alt. 1., 2., 3., 5. p. F. C. P. I. Epit. Art. VII. De coena Dom. 7., 19., 40., 42. p.

*) Ebből foly, hogy szentségről csak az Új-szövetség körén belül beszélhetünk. Az ó-szövetségi szent cselekvények — circumcisio et agnus paschalis — csupán typusok, mikkel az „oblatio et collatio gratiae“ nem kapcsolatos. De ugyan e meghatározásból foly, hogy az új-szövetségi szentségekben, minthogy már magukban véve, azaz eltekintve az élvező erkölcsi mineműségétől, mint merő factumok, objectiv üdvöt közölnek, méltán füződik az „opus operatum“ gyanuja. Egyházunk ugyan, mint láttuk, e felfogás ellen határozottan tiltakozik, — de orthodox dogmatikusaink nem irtóznak tőle. Sőt pl. Carpzow határozottan kijelenti: „non negamus sacra-

E meghatározás alapján a szentségekben közelebbről megkülönböztetendő: a szentség anyaga, formája és czélja.

2. A szentség anyaga — materia sacramenti — kétféle, ú. m.:

a) *földi, látható, vagyis az elem* — terrestris (visibilis s. elementum), t. i. a víz, kenyér és bor — aqua, panis et vinum —, mint a velünk közlendő menynyei jó eszközei;

b) *menynyei, láthatatlan* — coelestis (invisibilis) —, t. i.

α) az isteni rendelet — mandatum divinum —;

β) a kegyelem ajándéka — gratiae oblatio —.

3. A szentség formája — forma sacramentis — is kétféle, ú. m.:

a) *belső* — interna — t. i. a szentségi egység — unio sacramentalis —, mely mind a két anyagot összeköti — quae utramque materiam coniungit —;

b) *külső* — externa —, t. i. a kiszolgálás — administratio —, mely is három részből áll — absolvitur actibus formalibus —:

α) megszentelésből — consecratione —, vagyis a szerző szavak elmondásából — recitatione verborum institutionis —;

β) adásból — *δόσει* s. datione —;

γ) vevésből — *λήψει* s. acceptatione —.

Miből foly, hogy a szentség teljessé nem a megszenteléssel — consecratio — válik, mint ezt a r. katholikusok tanítják, hanem a vevés- vagy elfogadással — acceptatio —, minek szerve a hit — fides —. Itt azonban megjegyzendő, hogy a hit az üdvjó megragadásához okvetetlenül megkivántatik ugyan — fides necessario exigitur ad capiendum salutarem sacramenti fructum —, de a szentség állati épségének nem feltétlen mozzanata — sed non requiritur ad substantialem

---

menta ex opere operato operari.“ Ime egy orthodox dogmatikus, kire az ágostai hitvallás — A. C. Art. XIII. — átkot mond!

A reformátusok szentség-fogalma lényegesen különbözik a mienktől. Zvingli s utána az arminiánusok a szentséget az isteni kegyelem puszta érzéki jelének tekintik. Kálvin a szentség kiszolgáltatásától, mint jeltől, az üdvjó közlését, mint tényt, elválasztván, a szentségeket oly zálognak tartja, mi által az Isten kezességet vállal az iránt, a mit a hivővel valóban közöl. Innét van, hogy Kálvin szerint nem lévén a szentség kiszolgáltatása magának az üdvjónak közlése, a szentségben a kárhozatra rendelteknek a kegyelem még csak fel sem ajánltatik.

sacramenti integritatem — s hogy míg a hit a felnőtteknél feltétel, addig a gyermekeknél — eredmény.

4. A szentség czélja — finis sacramenti — szintén kétféle, ú. m.:

a) *elsőrendü* — primarius —: az isteni kegyelem felajánlása s adományozása — oblatio et collatio gratiae divinae —, m. p.:

α) közlőleg a megtérőknek — exhibitiva convertendis; —

β) elpecsételőleg az ujjászülötteknek — obsignativa renatis —;

b) *másodrendü* — secundarius —, amenynyiben a szentségek — sacramenta —

α) az Egyház ismérvei — notae Ecclesiae s. professionis inter homines —;

β) a szeretet kötelékei — vincula caritatis et nervi publicorum congressuum; —

γ) Krisztus jótéteményeinek emlékei — monumenta beneficiorum Christi —;

δ) az erénygyakorlás rugói — incitamenta ad virtutum exertitia —.

Mindebből foly, hogy tehát a szentség az üdvösségre szükséges, csakhogy e szükségesség — necessitas — nem feltétlen, hanem rendhez kötött vagy feltételes — non absoluta sed ordinata s. conditionata —, a menynyiben nem a szentség mellőzése, hanem annak megvetése kárhozatos — non defectus sed contemptus sacramenti damnat —; mert Isten a maga erejét a szentségekkel nem korlátozta meg — neque enim Deus suam potentiam sacramentis alligavit —, épen azért azok inkább éledésre, mint erősödésre szükségesek — magis tamen necessaria sunt sacramenta initiationis quam confirmationis —.

II. A keresztségről.

1. A keresztség fogalma. A keresztség — baptismus — a keresztyén élet megkezdésének és az újjászületésnek szentsége — initiationis et regenerationis sacramentum —, melyben az Isten Igéjével kapcsolt viz által — per aquam cum verbo divino coniunctam — az isteni kegyelem felajánltatik s hittel fogadtatik — gratia divina offertur et per fidem accipitur —.

2. A keresztség anyaga — materia baptismi —. A keresztség anyaga:

a) *földi* — terrestris — t. i. víz — aqua — és

b) *menynyei* — coelestis — t. i. Istenige — verbum divinum —, mely részint

α) Krisztus rendeletében — institutio Christi —, részint

β) az újjászületést ható kegyelemben — gratia ad regenerationem efficax — szemlélhető.

3. A keresztség formája — forma baptismi —. A keresztség formája:

a) *benső* — interna — t. i. az elem és Ige szentségi egysége — elementi verbique unio sacramentalis —;

b) *külső* — externa —, mely is

α) dologi — realis —, t. i. a lelocsolás — adspersio —*) és

β) szóbeli — verbalis —, t. i. az Atya, Fiú és Szent-Lélek felhivása — invocatio Patris, Filii et Sp. Sancti —.

4. A keresztség czélja és eredménye — finis et effectus baptismi —. A keresztség czélja és eredménye:

a) *elsörendü* — primarius (internus) —, t. i. a kegyelem ajándéka és elpecsételése — gratiae collatio et collatae obsignatio, quae regeneratione exseritur —;

b) *másodrendü* — secundarius (externus) —, t. i. a ker. szentségekhez való bevezetés — ad sacra chr. initiatio —.

E pontnál azonban külön is megjegyzendő, hogy a keresztség a bűnt mindenestől nem törli el, mint ezt a r. katholikusok tanítják — peccatum per baptismum deleri ut amplius non sit —, hanem csakis annak büntetését, s általában a bűn uralmát semmisíti meg. — Tollitur per baptismum reatus et dominium peccati, non radix et fomes peccati —.

Minthogy pedig a keresztség hatásának alapja az Ige s feltétele a hit, csakis élő embert szabad megkeresztelni.

A mi már a gyermekkeresztelést — paedobaptismus — illeti, minthogy a szentségek hit nélkül nem használ-

*) Az új-szövetség és egyházunk tana szerint immersio, mit azonban — tagadhatatlanúl a jelkép (Rom. 6. 4.) rovására — nyugaton a VIII. századtól fogva az adspersio — lelocsolás — váltott fel.

nak — sacramenta non prosunt absque fide —, a hitet a gyermeknél is követelni kell s lehet is, mert semmiképen sem engedhető meg, hogy a megkeresztelendő gyermek akár hit nélkül való legyen, akár idegen hit alapján kereszteltessék meg — nequaquam concedendum est, infantes, qui baptizantur, vel sine fide esse, vel in aliena fide esse, vel in aliena fide baptizari —. Mig azonban a felnőtteknél a hit már eleve meg van s a keresztségben csak megerősítést nyer, addig a gyermekeknél ugyanaz ép a keresztség által létesül. A gyermekek tehát megkereszteltetnek, nem, mivel hisznek, de hogy higyjenek — non quia credunt sed ut credant —.*)

Minthogy pedig a keresztség az üdvösségre szükséges, a szükségből vagyis a laikusok, nők, sőt kereszteletlenek által történő keresztség is érvényes — baptismus etiam ab eo administratus, qui ipse non est baptizatus, rectus est habendus. — S mert a keresztség nem feltétlen — absoluta —, hanem feltétes — ordinata — szükségszerűség — necessitas — jellemével bír, a keresztyén szülők kereszteletlenül elhalt gyermekei sem esnek el az üdvösségtől — docemus baptismum quidem esse ordinarium initiationis sacramentum et necessarium, interim tamen in casu privationis sive impossibilitatis salvari liberos christianorum per extraordinariam et peculiarem dispensationem divinam —, mert nem a szentség hiánya, hanem annak megvetése kárhoztat — non privatio sed contemtus sacramenti damnat. —**)

A keresztség ismétlése — iteratio baptismi — s az anabaptismus minden fajtája azonban minden körülmények közt kárhoztatandó, mert a keresztség, ha lényeges kellékei meg voltak, még akkor is foganatos, ha eretnek szolgáltatta ki — si baptismus ab haeretico, substantialia Bapt. retinente, collatus sit, de eius efficacia non est dubitandum. — A keresztszülők — sponsores, susceptores, patrini, matrinae — hívása, mely a III. század óta jött gyakorlatba, mint kegyes és üdvös szokás megtartandó.

---

*) Látni való, hogy ez a felfogás eltérő az egyházi tanfelfogástól.

**) Az exorcismus szertartását, mely az ős egyházi gyakorlatból maradt fenn, nem anynyira mint diaboli abrenuntiatio-t, hanem mint commonefactio-t de spirituali captivitate in regno Satanae et de salutari efficacia baptismi, orthodox dogmatikusaink szintén meghagyják ott, a hol szokásban van: Non dicimus exorcismum in illas ecclesias, in quibus abrogatus est, esse reducendum, sed statuimus ex christ. libertate retineri posse in illis ecclesiis, in quibus est introductus ad adumbrandam spiritualem captivitatem, nec esse eum in gratiam Calvinianorum omittendum etc.

III. Az úrvacsoraról.

1. Az úrvacsora fogalma. Az úrvacsora — sacra coena, sacramentum altaris, eucharistia — a keresztyén élet megerősítésének és a kölcsönös szeretetnek szentsége — obsignationis et dilectionis mutuae sacramentum —, melyben az élvezőknek a megszentelt kenyér és bor kettős színében, színével és szine alatt — per quod pane vinoque consecrato fruentibus in sub et cum utraque specie — Krisztus valóságos teste és valóságos vére nyujtatik — verum corpus et verus sanquis Christi exhibetur —, még pedig a hívőknek bűnök bocsánatjára — credentibus ad veniam peccatorum —, a hitetleneknek kárhozatra — improbis ad damnationem. —

2. Az úrvacsora anyaga — materia sacrae coenae. — Az úrvacsora anyaga:

a) *földi* — terrestris (elementa, species), t. i. a kenyér és bor — panis (azymus) et vinum (album); —

b) *menynyei* — coelestis — t. i.

α) Krisztus teste és vére — corpus et sanguis Christi —;

β) az isteni kegyelem — gratia divina —.

3. Az úrvacsora formája — forma s. coenae —. Az úrvacsora formája:

a) benső — interna, — vagyis a menynyei és földi anyagok szentségi egysége — materiae coelestis ac terrestris unio sacramentalis, qua fit, ut corpus et sanquis ore quidem, non tamen manducatione capernaitica, sed coelesti et supernaturali modo sumantur —;

b) külső — externa —, mely is három szentségi actusból áll — absolvitur tribus actibus sacramentalibus —:

α) megszentelés — consecratio (εὐλογία), tum precatio, tum recitatio verborum institutionis, qua unio sacramentalis non efficitur, sed declaratur —;

β) kiosztás — distributio (δόσις) —;

γ) elfogadás — sumptio (λῆψις), quae perficitur manducando et bibendo —.

4. Az úrvacsora czélja — finis s. coenae. — Az úrvacsora czélja az isteni kegyelem ajándékozása és elpecsételése — collatio et obsignatio gratiae divinae —, vagyis,

a) mint végső czél — ultimus finis — az örök üdvösség — salus aeterna —;

b) közbeeső czél — intermedius finis —:

α) megemlékezés a Krisztus haláláról — recordatio et commemoratio mortis Christi, quae fide peragitur —;

β) a bűnök bocsánatjáról szóló igéret megpecsételése — obsignatio promissionis de remissione peccatorum — és a hit megerősítése — et fidei confirmatio —;

γ) a Krisztusba való beoltás és szellemi táplálás — insitio nostra in Christum et spiritualis nutritio ad vitam —;

δ) az élvezők kölcsönös szeretete — dilectio mutua communicantium —.

Az úrvacsorát rendszerint közösségben élvezzük ugyan, de annak magánélvezete a betegektől nem tagadható meg. Egyébként azonban szükséges, hogy az úrvacsorával való élést gyónás előzze meg s abban csak is a felnőttek s önvizsgálatra képesek vegyenek részt.*)

C) A kegyelmi intézményről, vagyis az egyházról — De ecclesia —.

26. §.

Az egyház fogalma, sajátságai, szervezete, jogai s viszonya az államhoz.

Rothe, Die Anfänge der Kirche und ihrer Verf. 1837. *N. E. Kist*, Die christl. Kirche auf Erden etc. Leipzig. 1838. *Petersen*, Die Idee der christl. Kirche. 3 kötet. 1839—1846. *Thiersch*, Vorl. üb. Prot. u. Kath. 2-dik kiadás. 1848. *Löhe*, Drei BB. v. d. Kirche. 1845. *Delitzsch*, Vier BB. v. d. Kirche. 1847. *Walther*, Die Stimme unsrer Kirche in der Frage v. Kirche u. Amt. 1852. *G. B. Winer*, De symbolica ecclesiae definitione. Lips. 1852. *Harless*, K. u. Amt n. luth. Lehre. 1853. *Kliefoth*, Acht BB. v. d. Kirche. I. 1854. *J. Köstlin*, Luther's Lehre v. d. Kirche. 1854. *U. a.*, Das Wesen der Kirche, beleuchtet nach Lehre und Geschichte des N. T. 1854. 2-dik, teljesen átdolgozott kiadás. Gotha. 1872. *Münchmeyer*, Das Dogma v. d. sichtb. u.

*) Ebrius, infamis, erroneus atque furentes
Cum pueris Domini non debent sumere corpus.

unsichtb. Kirche. 1854. *H. Reuter*, Zur Controverse über K. u. Amt. (Abth. zur syst. Theol. I. 1855.) *W. Preger*, Die Gesch. der Lehre vom geistl. Amt etc. 1857. *Rückert*, Ein Büchlein v. d. Kirche. Jena. 1857. *Krauszold*, Amt und Gemeinde. 1858. *B. Wendt*, Zwei BB. v. d. Kirche; eine Apol. der Lehre Luthers etc. 1859. *Stahl*, Die luth. Kirche u. die Union. 2-dik kiadás. 1860. *Th. Harnack*, Die Kirche, ihr Amt, ihr Regiment. 1862. *Vilmar*, Ueber die Lehre v. den drei Ständen der menschl. Gesellsch. stb. (Path.-theol. Blätter. 1862. I.) *Huschke*, Die streitige Frage v. d. Kirche, dem Kirchenamt u. K.-Regiment. 1863. *Ahrens*, Das Amt der Schlüssel. 1864. *Luthardt-Kahnis-Brückner*, Die Kirche nach ihrem Ursprung, ihrer Vergangenheit u. ihrer Gegenwart. 2-dik kiad. 1865. *Kahnis*, Die Entstehung der Kirche. 1867. *Trebitz*, Das Wesen der Kirche n. Art. VII. der Augustana. 1870. *E. Krausz*, Das Dogma v. d. unsichtb. K. Gotha. 1876. *K. Hackerschmidt*, Das J. Musaeus Lehre v. d. Sichtbarkeit d. Kirche. (Stud. u. Krit. 1880.) *Schmid*, Des Augustinus Lehre v. d. Kirche. (Jahrbb. f. d. Theol. VI. 2.) *Schnabel*, Die Kirche u. d. Paraklet. Gotha. 1880. *Wangemann*, Die luth. Kirche der Gegenwart in ihrem Verh. zur Una sancta. 7. kötet. Berlin. 1883. *A. Dorner*, Kirche u. Reich. Gottes. Gotha. 1883. *Fairbairn*, The City of God. London. 1883. *Köstlin*, Die kath. Auffassung d. Kirche. (Deutsche Ztschr. 1885.) *Andr. Berggren*, Ueberblick über die kirchl. Verhältnisse Schwedens. 62. l. Leipzig. 1884. *W. Ribbeck*, Gerhoh von Reichersberg und seine Ideen über d. Verhältniss v. Staat u. Kircke. (F. D. G. XXIV. 1—80. l.) 1884. *Herm. Schmidt*, Die Kirche. VIII. és 267. l. Leipz. 1884. *J. B. Heinrich*, Die Beweise für die Wahrheit des Christenthums u. der Kirche. Uj kiad. (VIII. 143. l.) Freiburg. 1885. *Friedr. Hoffmann*, Staat u. Kirche in Frankreich. (D. E. Bl. X. f. III. 177—200. l.; f. IV. 237—262. l.) 1885. *A. Immer*, Die Lehre von der Kirche u. dem Reiche Gottes. (Z. Schw. 1, 3—33. l.) 1885. *E. Güder*, Die unterschiedlichen Beziehungen zwischen Reich Gottes u. Kirche. (Z. Schw. 3., 167—178. l.; 4., 193—217. l.) 1886. *E. F. Jäger*, Zur Lehre Jesu von der sichtbaren Kirche. (St. W. 1., 70—81. l.) 1886. *E. Katzer*, Kant's Lehre von der Kirche. I. (J. Pr. Th. 1., 29—85. l.) 1886. *Reinhold Seeberg*, Der Begriff der christlichen Kirche. I. Studien zur Geschichte des Begriffes der Kirche. (X. 236. l.) Erlangen. *Flotow*, Die Lehre von der Kirche nach dem evang. Bekenntniss, ihre Schriftgemässheit und ihre prakt. Bedeutung. (Hh. 12. 529—692. l.) *Wöbling*, Die Gemeinde Christi und die Kirche Christi. (K. M. 10., 679—692. l.) *Silbernagel*, Wilhelm von Occam's Ansichten über Kirche und Staat. (H. J. G. VII.,

423—433. l.) 1886. *Wilh. Maurenbrecher*, Staat u. Kirche im prot. Deutschland. 27. l. Leipzig. 1886. *Wilh. Kahl*, Die Verschiedenheit kath. u. evang. Anschauung über das Verhältniss von Staat u. Kirche. 30. l. Leipzig. 1886. *W. E. Knitschky*, Staat u. Kirche. 94. l. Rostock. 1886. *J. Pestalozzi*, Ein Wort über evang. Kirche u. Staat. 20. l. Cassel. 1886.

Pázmány Péter, Az . Sz . Irasrul, és az Anyaszentegyhâzrul, két roevid koenyvecskék. Bécs. 1626. *Monoszlai András*, De invocatione, et Veneratione Sanctorum. (Magyar nyelven) Nagy-Szombat. 1589. U. a. De Cultu Imaginum. (Magyar nyelven) Nagy-Szombat. 1589. *Hniliczenus János*, De ministerio ecclesiastico. Zsolna. 1666. *Jakisch Illés*, De ministrorum vocatione. Wittenberg. 1659. *Institoris Mihály*, De visibilitate et invisibilitate ecclesiae, parenaesis ad sectarios. Zsolna. 1688. *Institoris Mich.*, *Moschovinus* és *Nicletzius Sám.*, Dissert. pol.-theologica de Clericorum Potestate seculari exemptione, Trenchini. 1655. *Institoris Mich.*, Chiliasmus dirutus. Solnae. 1665. *Debreczeni Ember Pál.*, Garizim és Ebal. Kolozsvár. 1702. *Kalmár József*, A vallásbeli türedelem vizsgáltatása. R.-Komárom. 1814. *Kanyurszky György*, A hórebi bálvány. Polemikus ért. Ch. Beke és Voltaire ellen. Budapest. 1881. *Edvi Illés Pál*, Vallás-Türedelem példáji a legújabb időkből. Pest. 1826. *Hazslinszky József*, Emlékirat az egyházról és az egyházat érdeklő némely reform. kérdésekről. Kassa. 1849. *Guzmics Izidor*, A vallási egyesülés ideájának vizsgáltatása. Győrött. 1824. U. a. A keresztyének vallásbeli gyűlésekről. Pest. 1822. *Fejér György*, Lehet-e, van-e egyedűl üdvözítő ekklézsia? Pest. 1844. *Farkas Fer.*, A világ egyháza. Sz.-Fehérvár. 1850. *Kis János*, A vallástalanságról s a vallásbeli buzgóság meghidegedésének okairól, különösen a protestánsok között. Soprony. 1815. (Német után szabadon.) U. a. A vallástsúfolók. Soprony. 1796. *Kovács Mátyás*, Barátságos értekezés a „Vallási egyesülés ideájának“ szerzőjével. Pest. 1823. *Kovács Frigyes*, Az egyház és állam közt megfejthetlennek vélt gordiusi csomó megoldása. Vagy a való tudomány diadalán Renan irata döntőleg megczáfolva. Pest. 1868. *Mágnes*, vagy az igaz magyar Ker. anyaszentegyház. Egy szó azon kérdésre: Lehet-e, van-e egyedűl Idvezítő Ekklezsia? Irta egy reformatus nemes magyar Hazafi. Pest. 1823. *Stiller, Erich*, Miért vagyok ev. prot. keresztyén? Ford. Rácz Kár. Debreczen. 1882. *Roskoványi (de) August*, De primatu Romani pontificis eiusque iuribus. Augustae Vindelicorum. 1834. *Ruzsicska János*, Egyház, annak szerkezete és alkotmánya. Pest. 1868. *Theodul* estvéi vagy a különböző religiói-felek egybeengeszteléséről. Buda. 1819. *Egy pap*, Az egy-

ház és a házasság. Pest. 1870. *Bita Dezső*, A kathol. egyház isteni szervezete. Dicséretet nyert pályamű. Budapest. 1883. *Moulart N.*, Az egyház és az állam. Budapest. 1884. (Ford. a bpesti n. papság.) Rév. Figy. Az egyház. (4. évf. 1873.) *Szegedi A. Kilit.*, Az anyaszentegyház szervezete. Pest. 1855. *Religio:* Infallibilitás és pápa Schmidt Józseftől. (1870. évf.) Pázmány P. és a pápa csalatkozhatlansága. (U. o.) Pápai nagy átok. (1872.) *Jánus*, A pápa és az egyet. zsinat. Pest. 1870. *Dr. Bita Dezső*, A pápaság természete és jogköre. (Relig. 1883. évf.). *Hatala Egyh. Lapok:* A kath. házasság hittani jelentőségében. (1869. évf.) *Horváth Egy. Értekezések*, A kath. egyházalkotmány rajzolattya (1820. évf.) A házasság egyh. tekintetben (1822. évf.) A papi nőtlenség. (1823.) *Ker. Magv.*, A ker. egyház Freemantól ford. Ferencz Józs. (1876. XII. k.) Prot. theol. és egyházi törekvések Németországon. Kozma Ferencz. (1868. IV. k.) A csalhatatlanság hitelve. Ferencz Józs. (1871. VI. k.) *Thewrewk (Ponori) József*, Katholicismus és protestantismus. I. füz. Buda. 1841. *Révész Imre*, Protestans egyházalkotmány alapelvei a XVI. sz. főbb reformatorok stb. bizonyítása szerint. Szarvas. 1856. *Szeberényi Lajos*, Az egyház és a házasság. Pest. 1870. *Szeberényi János*, Eszmetöredékek a magyarhoni protestantismus jelen stadiumán. Pest. 1857. *Dr. Ballagi Mór*, A protestantismus harcza az ultramontanismus ellen. 1867. *Prot. Egyh. és Isk. Lap.*, A protestans keresztyének lelki szabadságáról. Haubner Máthétól. (1842. évf. 34., 35. sz.) A protestantismus jövője. Filó Lajostól. (1859. évf. 1., 2. sz.) U. o. u. a. Az 1788-iki porosz vallásparancs. (10. sz.) Nézetek a két prot. felekezet egymáshozi viszonyáról. Petz Gyulától. (1861. évf. 5—7. sz.) Dr. Kahnis bizonyságtétele a prot. alapigazságairól dr. Hengstenberg ellen. M. L.-től (1862. évf. 27., 28. sz.). A prot. viszonya a r. kath. egyházhoz és hatása arra. Molnár Aladártól. (U. o. 50—52. sz.) A protestantismus és a tudomány. Révész Imrétől. (U. o. 31. sz.) Calvin és Servet. Szilágyi F.-től (1864. évf. 25., 26. sz.) Apologetikai tanulmányok. Molnár A.-tól. (U. o. 19—29. sz.) Mely hitvallások érvényesek és szabályozók a magyarhoni ág. hitv. ev. egyházban. Moczkovcsák H. Károlytól. (1865. évf. 3—6. sz.) A hollandi reform. egyház. Kovács Alberttől. (U. o. 16—24. sz.) Az unió kérdésének megvilágosítása. —i. —s. (1866. évf. 15—17. sz.) Theologiai mozgalmak Hollandban. (1867. évf. 42—46. sz.) Az apostoli symbolum. Weber S-től. (1869. évf. 50. sz.) U. a. A nicaeai symbolum. (1870. évf. 4. sz.) U. a. u. o. Az Athanaziusz-féle symbolum. (36. sz.). U. o. Az új irány. Szekeres M.-től. (50. sz. U. o. Luther reformatori alapelvei. Ballagi Gézától. (29. sz.) Az orthodoxia és az új irány. Pereszlényi J.

(1871. évf. 48. sz.) u. o. Luther alapeszméje a reformációról. (22. sz.). *Révész Imre*, Vélemény a m. prot. egyh. alkotmányának főpontjai felett. Debreczen. 1857.

1. **Az egyház fogalma.** Az egyház — ecclesia — elvileg — principialiter — az egész világon szétszórt — per totum orbem sparsi —, a Szent-Lélek által egybehivott — per Sp. S. convocati —, megszentelt s vezetett, Krisztus, mint egyedüli fő alatt — sub uno capite Christo —, egyazon hitben — in una fide — s különböző adományok mellett — multiplicibus dotibus — egyazon szeretetben egyesített szenteknek, az evangyéliom tiszta tanáról — pura evangelii doctrina — s a szentségeknek a Krisztus evangyéliomával megegyező kiszolgáltatásáról — administratio Sacramentorum consentanea Evangelio Christi — külsőleg is felismerhető felekezetet és szakadást nem ismerő — sine sectis et schismatibus — örökkön fenmaradó szívközössége — perpetuo mansura societas in cordibus —.

Az egyház egyedül, mint ilyen:

a) Krisztus élő teste — haec ecclesia sola dicitur corpus Christi —, melyet Krisztus az ő Szent-Lelkével megújít megszentel és igazgat — Spiritu solo renovat sanctificat et gubernat —, melyből ép azért mindazok kizárvák, kik a Krisztussal életközösségben nincsenek — quare illi, in quibus nihil agit Christus, non sunt membra Christi —. A hitetlenek és gonoszok az Ördög országához és testéhez tartoznak — constat enim impios ad regnum et corpus diaboli pertinere —.

b) Krisztus országa — regnum Christi —, az az ország, melynek tagjai Krisztust vallják uruknak — habent Christum Dominum — s a Szent-Lelket vezérüknek — citra Sp. S. opem et operam nemo ad Christum pervenire potest — s melyen kivül nincs evangyéliom, nincs bűnbocsánat, nincs kegyelem, de van harag és kárhozat — extra haec Christianitatem, ubi huic Evan-

gelio locus non est, neque ulla est peccatorum remissio, quemadmodum nec ulla sanctificatio adesse potest sed est ira et damnatio —.

Ebből foly, hogy ellenfeleink tana, mely szerint az egyház a földkerekség legfőbb külső monarchiája — externa suprema monarchia totius orbis terrarum —, melyben a római pápa, mint Krisztus helytartója, minden világi és lelki dolgokban korlátlan teljhatalommal uralkodik: hitczikkeket állapit meg, istentiszteletet rendez, törvényt hoz, bont önkényesen, a hogy neki tetszik stb. — in qua oporteat Pontificem Romanum habere potestatem *ἀνυπεύθυνον*, de qua nemini liceat disputare aut iudicare, condendi articulos fidei, abolendi scripturas, quas velit, instituendi cultus et sacrificia etc. — hamis.

2. **Az egyház sajátságai.** Az egyház, mint a szentek szívközössége — societas fidei et Sp. S. in cordibus s. communio sanctorum —:

a) szent — sancta —, mivel azt Krisztus mint saját testét a maga lelkével — Spiritu suo — tölti be, megszenteli és igazgatja — sanctificat et gubernat —. Az egyház szentsége tehát nem a külsőségekben: ruha és szertartásokban, hanem Isten Igéjében és az igaz hitben van — haec sanctitas (ecclesiae) non consistit in amiculo linteo, insigni verticali, veste talari, et aliis ceremoniis contra scripturam excogitatis, sed in verbo Dei et vera fide —;

b) örök — perpetuo mansura —, mert bár az istentelenek soka ellene tör — infinita multitudo impiorum ecclesiam opprimunt —, a Szent-Lélek által mind a világ végeig megáll — Sp. S. a sanctorum communione non discedit sed cum ea usque ad consummationem saeculi perseverat —;

c) egy és közönséges — una et catholica —, mivel egymagában általános szellemi (s nem külső

politikai, népi) egységbe — spiritualis unitas — foglalja mindazokat, kik az evangyéliomban egyetértenek — qui de Evangelio consentiunt —, kiknek egyazon Krisztusuk, egyazon Szent-Lelkük, egyazon szentségeik vannak — habent eundem Christum, eundem Sp. S. et eadem sacramenta —. Az emberi hagyományok, szertartások azonossága vagy különbsége — sive habent easdem traditiones humanas sive dissimiles — mellékes;

d) igaz — vera —, mert mint az igazság oszlopa — columna veritatis — az igazi alap — fundamentum —, az az Krisztus és a tiszta evangyéliom birtokosa nem tévedhet — errare non potest — s benne pártoskodás s szakadás nincs — sine sectis et schismatibus —.

3. **Az egyház szervezete s jogai.** Az egyháznak, mint Krisztus élő testének feje — caput totius Christianitatis — maga a Jézus Krisztus, ki hiveit saját szelleme, a Szent-Lélek által élteti s kormányozza. Az egyházban e szerint egyedül Krisztus akarata dönt s ezen ő akaratát mi evangyéliomából, vagyis az Irásban foglalt Istenigéből tisztán és igazán ismerjük, miért is ez egy birón kivül mást a hitélet dolgában el nem ismerünk.

Ellenfeleink tana, mely szerint az egész keresztyénség feje isteni jogon — iure divino — s Isten Igéje szerint — secundum verbum Dei — a pápa, ki mint Krisztus helytartója — vicarius Christi — minden püspök s lelki pásztor felett — supra omnes episcopos et pastores — áll, világi birodalmakat állíthat s dönthet meg s mely szerint ezt hinni üdvösségre szükséges dolog — haec credere sit de necessitate salutis —, hamis, mert az egyház nem látható fő alatt álló külső intézvény — monarchia —, hanem Krisztus országa, melyben mindnyájan egy fő alatt élünk, egyenlő királyi papságot — regale sacerdotium — képezünk. A pápa csak a római egyház püspöke és pásztora — tantum

episcopus et pastor ecclesiae, quae est Romae — s mint ilyen, azoknak is, kik önként — voluntarie et sponte — vagy politikai hatóság szerint — per politicum magistratum — hozzája csatlakoztak, nem ura — dominus —, hanem testvére, társa — frater, collega —. Egyedüli urunk nekünk, neki s minden vele hivatalra egyenjogu püspöknek — a Krisztus.

Ebből foly, hogy az egyházi hatalom — potestas —, nyilatkozzék az akár törvényhozásban — iurisdictio —, akár törvényvégrehajtásban — administratio —, nem egyeseket, hanem magát a keresztyén közösséget, a tagok öszszességét illeti meg — hoc ius est donum proprie datum ecclesiae —. Az egyház maga a papság — sacerdotium —, mert e szavak: Ti királyi papság vagytok! az igaz egyházra vonatkoznak — ad veram ecclestam pertinent —. Azért hol igaz egyház, ott az evangyéliom kiszolgáltatásának joga — ius administrandi Evangelii —. Az egyháznak magában van joga: tanítókat meghívni, választani, rendelni — ius vocandi, eligendi et ordinandi*) ministros —. A kulcsok hatalma — ius clavium — sem egyes személyeknek, hanem magának az egyháznak adatott. S ugyancsak az egyháznak áll jogában a külsőségek mint közönyös dolgok terén — in rebus adiaphoris — változtatásokat, újításokat létesíteni nem botránkozásul, hanem épülésül a jó rend érdekében — ut ordine omnia fiant in ecclesiis —.

Világos tehát, hogy azok, a kik az egyházban hivatalokat viselnek, jogaikat anynyiban, a menynyiben hivataluk Krisztus rendeletén alapul, isteni jogon — iure divino — ugyan, de anynyiban, a menynyiben mint egyes személyek hivatalukat az egyház kezéből nyerték, csak emberi jogon — iure humano — gyakorolhatják. Következőleg az egyházban tanítói hivatalt

*) Az ordinálás nem kizárólag püspöki jog, mint a r. katholikusoknál, iure divino minden pásztor ordinálhat — a maga egyházában. Art. S. Tract. pot. Papae. 64., 65. p.

csak a törvényesen meghívott — rite vocatus — egyén viselhet.

A mi már az ekként szervezett tanítóhivatal — ministerium docendi evangelii — jogait különösen is illeti, az röviden a kulcsok hatalmában — potestas clavium — áll, melynek két része:*)

a) rendi hatalom — potestas ordinis —, azaz az Ige és szentségek szolgálata — ministerium verbi et sacramentorum —;**)

b) törvényhozó hatalom — potestas iurisdictionis —, azaz a kizárás és feloldozás tekintélye — auctoritas excommunicandi et absolvendi —.***)

E hatalom azonban isteni jogon — iure divino — mindazokkal közös — communis —, kik az egyház élén állanak — praesunt ecclesiis —, neveztessenek bár pásztoroknak, presbytereknek vagy püspököknek — sive vocentur pastores, sive presbyteri, sive episcopi —. Megjegyzendő azonban, hogy azt nem önkényesen, hanem Isten Igéje parancsolatja szerint kell gyakorolniok —

*) Az A. C. de abus. VII. 21. p. a tanra való felügyelet s az evangyéliomellenes tanok elvetése jogát is ide sorozza. A kárhoztató ítélet kimondásának — Art. Sm. Pot. Papae. 56. p. — azonban, ha általános érvényre tart számot, a püspökök synodusában kell történnie, mert csak a zsinat — természetesen ex verbo Dei meritett — ítélete tekinthető az egyház ítéletének — iudicium ecclesiae —.

**) Az Ap. Art. VI. De conf. et satisfact. ide sorozza még az absolutiót is, mint melyet szintén szentségnek tart s mely alatt a bűnbocsánatnak Isten Igéjén s parancsolatjain alapuló kihirdetését s a hivő részére valóságos megadását érti. De megjegyzi, hogy e bűnbocsánat csak a földi életre terjed ki, a megholt s tisztító tűzbe került lelkekre tehát nem vonatkozik. Mint ilyet gyónásnak kell megelőznie — a gyóntató atya előtt. Ezen gyónás ugyan nem „iuris divini", de mint magángyónás, az absolutióra való tekintettel s a gyönge lelkiismeret megnyugtatására s a vad ifjúság oktatása végett megtartandó. A bűnök egyenkint való teljes felsorolása, fülbe sugása azonban nem szükséges, elég, ha a gyónó azon bűneit mondja meg, miket tud és szivében érez. A satisfactiók követelése — evangyéliomellenes. V. ö. A. C. de abus. Art. IV.

***) Az Art. Smalc. P. III. Art. IX. megkülönbözteti a nagy és kis excommunicatiót — maior et minor excommunicatio —. Amaz, vagyis a pápai átok, mint polgári jogvesztéssel is járó teljes kizárás a keresztyén egyházból, nem illeti meg az egyház szolgáit, emez a valódi keresztyén excommunicatio: a nyilvánvaló nyakas bűnösök kizárása az úrvacsorából — a megjobbulásig.

episcopi non habent potestatem statuendi aliquid contra evangelium —, hogy hivataluk czélja, vagyis az igaz hit terjesztése s erősítése eléressék. S ugyanezt feleljük arra a vitatott kérdésre is, ha megilleti-e a püspököket és pásztorokat az egyházi szertartások rendelési joga — ius instituendi ceremonias in ecclesia et leges de cibis etc. —

4. **Az egyház és állam egymáshoz való viszonya.** Az egyház a törvényes világi hatalmakat — legitimas ordinationes civiles — Isten rendelésének, művének — bona opera Dei — s az ő védelme alá helyezett intézménynek tartja s megköveteli tagjaitól, hogy azoknak alá vessék magukat, vagyis hogy saját felsőségeiknek s törvényeiknek engedelmeskedjenek — obedire —, feltéve hogy azok nem bűnös cselekvényre késztik, mert ez esetben inkább kell engedelmeskedni Istennek, hogy sem az embereknek — magis debent obedire Deo, quam hominibus —.

S minthogy az egyházi hatalom nem világi, hanem lelki, azaz kulcsok hatalma — potestas clavium — s nem fegyveres hatalom — potestas gladii —, annak a politikai administratióba nem szabad magát bele ártani, az államot a maga hivatáskörében akadályozni — non igitur commiscendae sunt potestates eccles. et civilis —. S mégis ha valamely püspöknek fegyverhatalma — gladii potestas — volna, — ezt nem az evangyéliom rendeletéből — ex mandato evangelii —, hanem emberi jogon — iure humano —, a királyok s fejedelmektől — a regibus et imperatoribus — bírja javainak polgári igazgatására — ad administrationem civilem suorum bonorum —. Ám ezért e téren való tényked ése egészen más működés — alia functio —, mint az evangyéliom szolgálata — ministerium Evangelii —.[39])

[39]) C. A. Art. VII. De eccl. 1., 2. p. Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De eccl. 5. p. U. o. 8., 10. p. Cat. maior. P. II. Symb. apost. Art. III. 51. p.

1. Az egyház fogalma. Az egy ugyanazon egyház — una eademque ecclesia s. coetus totus sc. vocatorum — kettős szempontból, külső — ἔξωθεν — és belső — ἔσωθεν — oldala szerint határozható meg. Az első esetben nyerjük a látható — visibilis — vagy tág és sajátlan értelemben vett — late et improprie dicta —, a második esetben a láthatatlan — invisibilis — vagy szoros és sajátképi értelemben vett — stricte et proprie dicta — egyház fogalmát.

a) A látható egyház — ecclesia visibilis (*παχυλῶς* s. late et improprie dicta) — a Krisztus nevét viselő kegyes és istentelen emberek külső társasága — societas externa piorum et impiorum, qui Christo nomina dederunt —.

b) A láthatatlan egyház — ecclesia invisibilis (s. *κυρίως*, stricte et proprie dicta) — Isten országa — regnum divinum —, vagyis az egész világon szétszórt, megigazító hit és kölcsönös szeretet által egybefűzött szentek közössége — communis sanctorum, per totum orbem dispersorum, fide salvifica et mutua dilectione coniunctorum —.

Amazt nevezhetjük röviden: meghivottak gyülekezetének — coetus vocatorum — legyenek bár kegyesek vagy istentelenek, választottak vagy megvetettek — sive sint pii sive impii, sive electi sive reprobi —; emezt a hívek gyülekezetének — coetus vere credentium s. sanctorum —, melynek tagjai azonban már csak is azok, kik Krisztussal hitben egyesültek — Christo per fidem insiti sunt — s vele, mint az ő élő tagjai egy titkos testet alkotnak — velut membra viva unum cum ipso corpus mysticum constituunt —.

De nemcsak általában az egyháznak, hanem magának a láthatatlan egyháznak is megvan a maga kettős: küzdő — militans (sc. in terris) — és diadalmaskodó — triumphans (sc. in coelis) — alakja. — Ecclesia militans dicitur, quod sub

---

Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De eccl. 5., 6. p. U. o. 29. p. Cat. maior. P. II. Symb. apost. Art. III. 66. p. Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De eccl. 23. p. U. o. 7. p. Art. Smalc. Art. XII. De eccl. 3. p. Conf. Aug. Art. VII. De eccl. 1. p. Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De eccl. 9. p. Cat. maior P. II. Symb. Apost. Art. III. 53. p. Ap. Conf. Art. VII. et VIII. (IV.) De eccl. 10. p. U. o. 30., 31. p. U. o. 20. p. U. o. 27. p. Art. Smalc. P. II. Art. IV. De papatu. 1. p. U. o. 9. p. Cat. maior. Praef. maior. 17. p. Art. Smalc. De pot. et prim. papae. 1., 2., 3., 4. p. U. o. 66., 67., 68., 69. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. X. De cerem. eccl. 9. p. Art. Smalc. De potest. et prim. Papae. 60., 61. p. C. A. Art. XIV. Ap. Conf. Art. XXVIII. (XIV.) De potest. eccl. 13., 14. p. C. A. Art. XXVIII. Abus. VII. 34., 35. p. U. o. 55., 56., 57. p. U. o. Art. XVI. De reb. civilibus. U. o. Art. XXII. Abus. VII. De pot. eccl. 1., 4. p. U. o. 10., 11., 12., 13. p.

vexillo Christi contra Satanam, mundum et carnem in hac vita adhuc pugnat; triumphans ecclesia dicitur, quae ad coelestem quietem translata a pugnandi labore et succumbendi periculo liberata, contra omnes adversarias potestates in coelo triumphat —. *)

2. Az egyház sajátságai. Az egyház sajátságai — affectiones —, melyek a sajátképi értelemben vett, vagyis a láthatatlan egyházat feltétlenül, — a látható egyházat azonban csak képlegesen — per synecdochen —, vagyis úgy illetik meg, hogy az egész gyülekezetről mondjuk el, ami annak csak egy részére áll — coetui toti ex bonis et malis conflato tribuitur, quod tantum parti competit —, a következők:

a) Egység — unitas —. Az egyház egy — una —, mivel egy Urtól, egy keresztség által, egy fő alatt egy titkos testté szerkeztetett — ab uno domino per unum baptisma, in unum corpus mysticum, sub uno capite redacta —, egy Lélek igazgatja — uno spiritu regitur —, egy hit, remény és szeretet egyesíti — fidei, spei et caritatis unitate constringitur —, egy hiten van — unam fidem profitetur — és egy meghivás gyüjté öszsze egy menynyei örökségre — una vocatione ad unam haereditatem coelestem vocatur —. **)

*) E kettős egyházfogalmat állítjuk mi szembe a r. katholikusok egyházfogalmával, kik is a külső társaságot a benső szívközösséggel — societas externa et societas in cordibus — az egyház egy bizonyos történeti alakját, t. i. a r. kath. egyházat, Isten országával teljesen azonosítván, tanítják, hogy: az egyház Isten országa — regnum divinum —, az igazság és üdv egyedüli alapja — unicum veritatis salutisque fundamentum —, melyet a földkerekségen Krisztus alapított — a Christo in orbe terrarum conditum — s a pápa a püspökökkel együtt a kánonok szerint igazgat — Pontifex Maximus per episcopos secundum canones administrat —.

**) E pontnál a r. katholikusok követeléseivel szemben a következő tételek határozott érvényben tartandók:

α) Krisztuson kivül nincs más feje az egyháznak — praeter Christum aliud quoddam ecclesiae caput, quod vice Christi universam ecclesiam visibiliter gubernet, neque ex necessitate per plures episcopos inter se pares — neque ex libera Christi voluntate et institutione agnoscendum est, — mert „per plures episcopos inter se pares“ ép oly jól lehetne kormányozni az egyházat s mert Krisztus — Máté 28., 19. — minden apostolt egyazon hivatással bizott meg.

β) Krisztus sohasem tette meg Pétert egyháza fejének — Christus nunquam constituit apostolum Petrum caput universum suae ecclesiae, neque primatum potestatis et iurisdictionis in ecclesiam catholicam ipsi concessit —, mert Máté 16., 18 — alapján világos: quod Petrus

b) Szentség — sanctitas —. Az egyház szent — sancta —, mert feje a Krisztus a legszentebb — Christus caput illius sanctissimus —, ki azt a maga szentségének részesévé teszi — sanctitatis suae ecclesiam facit participem — s mert Isten szent Igéje van rá bízva — sanctum Dei verbum illi est concreditum — s a Szent-Lélek híveit megszenteli — Spiritus S. in hoc coetu credentes sanctificat etc. —

c) Egyetemesség — catholicitas —. Az egyház egyetemes — catholica —, m. p. úgy minőségileg — ratione qualitatis —, a tannál és hitnél fogva, melyet a hívők összessége mindenkor vallott — propter doctrinam et fidem, quatenus eam fidem profitetur, quam semper universitas credentium est professa —, mint menynyiségileg — ratione quantitatis —, az egész világon való elterjedtségénél fogva — ob diffusionem per universum terrarum orbem. —

d) Apostoliság — apostolicitas —. Az egyház apostoli — apostolica —, részint mivel apostolok terjesztették el — partim quod plantata sit ab ap. —, részint mivel az apostoli s prófétai tan alapon áll — partim quod traditam ab ap. doctrinam salutis amplexa et superstructa sit super fundamentum ap. et prophetarum —.

e) Csalatkozhatatlanság — infallibilitas —. Az egyház csalatkozhatatlan — infallibilis —, mivel azon igazság oszlopa — columna veritatis —, melyen kivül nincs üdvösség — extra quam nulla salus —.

3. Az egyház fajai. Az egyetemes — universalis — egyház, a mely idő s helyre való tekintet nélkül a hívők összességét magában foglalja, tényleges valósága szerint különböző részekre oszlik. Ezek:

a) Az igaz vagy tiszta egyház — ecclesia vera s. pura —, vagyis az emberek azon gyülekezete — coetus hominum —, melyben az üdvre szükséges dolgok tévelygés nélkül Isten Igéje szerint taníttatnak — in quo omnia, quae ad salutem creditu et ad vitae sanctimoniam factu sunt necessaria,

---

non sit petra, sed quod confessio, quam Petrus edidit et Christus laudat, sit illa Petra, a qua Petrus (vir saxeus, stans super confessione sua velut super saxo aut petra firmissima) denominatur.

γ) A római pápa sem nem utódja Péternek sem, nem feje az egyháznak — Pontifex Romanus, neque est successor Petri in episcopatu, neque ecclesiae catholicae caput aut monarcha —, mert a történet Péter római püspökségéről semmit sem tud s mert Konstantin előtt látható főről az egyház semmit sem tudott.

citra admixtos errores noxios ex verbo Dei perspicue docentur — és a szentségek Krisztus rendelete szerint helyesen kiszolgáltatnak — sacramenta iuxta institutionem Christi rite administrantur —.

b) A hamis vagy tisztátalan egyház — ecclesia falsa s. impura —, vagyis az emberek azon gyülekezete — coetus hominum —, melyben a hit dolgai Isten Igéjéből tévelygésekkel vegyest taníttatnak — in quo doctrina fidei ex verbo Dei admixtis erroribus et corruptelis publice proponitur — és a szentségek Krisztus rendeletével ellenkező módon és czéllal szolgáltatnak ki — sacramenta quidem administrantur, sed non eo modo et fine, quo a Christo institua sunt, dispensantur —.

Az igaz és tiszta egyház jegyei — notae ecclesiae visibilis verae — tehát: Isten Igéjének tiszta hirdetése — pura verbi divini praedicatio — és a szentségek törvényes kiszolgáltatása — legitima sacramentorum administratio. — Az Igehirdetés pedig közelebb nem egyébb, mint a nyilvános hittan — publica fidei doctrina — előadása, mi hogy tiszta-e vagy tisztátalan — quae utrum pura an impura sit — azt a nyilvános, az egész egyház neve s tekintélye alatt kiadott hitvallásokból — ex symbolis et confessionibus publicis, totius ecclesiae nomine editis vel a tota ecclesia approbatis — s nem eme vagy ama tudós iratából itélendő meg — non ex opinionibus aut scriptis huius aut illius doctoris —. Ebből foly, egyrészt, hogy: a római egyház sem nem igazi, sem nem egyetemes — ecclesia Romana s. pontificia neque vera neque catholica est —, másrészt, hogy: a meg nem változtatott ágostai hitvallásu egyház igazi és ami tanát illeti: egyetemes — ecclesia christiana Augustanae Confessioni non variatae addicta est vera et catholicam amplectitur doctrinam — s csak is elterjedését illetőleg részleges — at ratione amplitudinis non est catholica sed particularis —.

c) Az összetes egyház — ecclesia synthetica i. e. ecclesia collective sumta —, vagyis egyazon hit kötelékei által összekötött tudósok és hallgatók gyülekezete — constans ex doctoribus et auditoribus eiusdem fidei vinculis coniunctis. Synthetica dicitur ἀπὸ τῆς συνθέσεως, a collectione vel compositione omnium vivorum ecclesiae membrorum, quae faciunt unum corpus mysticum —.

d) A képviseleti egyház — ecclesia repraesentativa —, vagyis azon tudósok gyülekezete, akik a ker. hit és erkölcs dolgába vágó kérdések eldöntése végett ünnepélyesen összse-

gyültek — coetus doctorum ad decidendum quaestiones de doctrina fidei et moribus christianorum solemniter congregatorum —.

Az összetes egyházat, úgy a tanító rend, mint a zsinat képviseli — repraesentatur enim ecclesia synthetica cum per ministerium eccl. tum per concilium —.

A zsinat egybehivásának joga az igazhitü politikai hatóságot — magistratus politicus orthodoxus — s ennek hiányában magukat a híveket illeti meg. De a tanítórend tagjain kivül tanácsbirák a Szent-Irásban jártas, kegyes, békeszerető egyházi kiküldöttek is — assessores et iudices etiam laici, literarum sacrarum periti, pii, veritatis et pacis amantes, ab ecclesiis delegati —.

A zsinat tárgyai: a ker. hit, erkölcs és szertartásokra vonatkozó kérdések — quaestiones de dogmatibus fidei, moribus et ceremoniis ecclesiae christianae —; czélja: az egyház egységének biztosítása, a szakadások, eretnekségek s botránkozások megakadályozása; tekintélye — auctoritas —, a menynyiben határozatai az Íráson alapúlnak: döntő, határozó — decretoria et decisiva —.

4. Az egyház rendjei — status hierarchicus s. ordo ecclesiastica —. Az egyház tagjai ugyan mind egyazon menynyei hivatással birnak, de földi hivatásuk igen különböző levén, általában három külön rendbe oszthatók. Ezek: a családi, állami és tanítói rend. — Status s. ordines in ecclesia instituti sunt tres: status oeconomicus, politicus et ecclesiasticus —.

a) *A családi rend* — status oeconomicus —, az egy házat vagy családot alkotó emberek társasága — societas hominum, unam domum vel familiam constituentium —, mely is, mint ilyen, három részre oszlik, t. i. a hitvesi, szülői és gazdai viszony körére — dividitur in societatem coniugalem, paternam et herilem —.

α) A hitvesi vagy házassági viszonyt — societas conjugalis — Isten szerzette az emberi nem fentartása — humani generis per sobolis generationem et educationem conservatio — végett. Épen azért azt az egyház szent állapotnak tekinti s a megáldás és az összeadás — solennis benedictio et copulatio — ünnepélyes cselekvénye által nyilvánosan — publice — törvényesíti. A házasság, mint a szellemi és testi életközösség legbensőbb köteléke, magában véve felbonthatatlan — in se indissolubile — s ép azért elválásnak

csakis az esetben van helye, ha azt az egyik fél házasságtörés — adulterium — és hűtlen elhagyás — malitiosa desertio — által tényleg megsemmisítette — de facto ac temere rumpit vinculum conjugale —, a mikor is az ártatlan fél újra házasodhatik — parti innocenti licet inire aliud conjugium —;

β) a szülői viszony — societas paterna — a szülőknek a gyermekekkel való természetes szövetsége — naturalis parentum cum liberis conjunctio —, mely a magzatok nevelése s az egész család üdve végett istenileg rendeltetett — divinitus tradita ad sobolis educationem et totius familiae salutem —;

γ) a gazdai viszony — societas herilis — az urak és szolgák törvényes szövetsége — legitima dominorum et servorum conjunctio —, mely az illetők kölcsönös javára szintén istenileg rendeltetett — divinitus instituta, ob mutuam utilitatem —.

b) *Az állami vagy hatósági rend* — status politicus s. magistratus politicus — istenileg szerzett nyilvános polgári hivatal — officium civile publicum divinitus institutum —, minélfogva bizonyos személyek a megengedett hatalom mértéke és a törvények rendelkezése szerint Isten dicsősége és az alattvalók üdve végett kormányoznak — per certas personas administrandum, iuxta potestatis concessae mensuram et legum praescriptum, ad Dei gloriam et subditorum salutem —.

A politikai hatóságnak e szerint első kötelessége a külső fegyelem és rend — externa disciplina et pax publica — fentartása, de azért a szent dolgok — circa sacra —, vagyis az egyház körül is vannak teendői, csakhogy különböző módon: védi s támogatja a keresztyén intézményeket, viszszaveri az ezek ellen intézett ellenséges támogatásokat; az egyház belügyeibe, a tanba és igazgatásba azonban nem avatkozik — circa res sacras occupatur magistratus: sollicite observando et exercendo, quae omnibus hominibus salvandis sunt credenda et agenda; externa gubernatione ecclesiam et religionem christianam dirigendo; internam vero sacrorum gubernationem sibi non vindicando, sed ministris ecclesiae relinquendo, et in externo sacrorum regimine sincerorum ecclesiae ministrorum consilio utendo —.*)

*) Itt emlékezhetünk meg az egyháznak az államhoz való viszonyáról is. E részben történetileg igen különbözőképen alakultak a viszonyok. Közönségesen négyféle egyházszerkezetet különböztetnek meg, ú. m.: a) Systema hierarchicum; b) Systema episcopale; c) Systema territoriale

c) *A tanító-rend* — status ecclesiasticus s. ministerium eccl. — istenileg szerzett szent és nyilvános hivatal — officium sacrum et publicum, divinitus institutum —, minélfogva bizonyos alkalmas, törvényesen meghívott különös hatalommal felruházott egyének — certi atque idonei per legitimam vocationem peculiari potestate instructi homines — Isten Igéjét — verbum Dei — tanítják, a szentségeket — sacramenta — kiszolgáltatják és az egyházi fegyelmet — disciplinam eccl. — fentartják Isten dicsőségére — ad gloriam Dei —, az emberek megtérése s üdve előmozdítására — ad hominum conversionem et salutem promovendam —.

A tanító-rendet ugyan Isten szervezte, de jogát s hatalmát a gyülekezet megbizásából — ex communi omnium consensu — gyakorolja. E felfogás alapja a keresztyének egyetemes papságának eszméje, melylyel, mint a Szent-Irásban foglalt igazsággal összeegyeztethetlen a r. katholikus egyház dualistikus jellemű megoszlása a klerikusok (spirituales) és laikusok (carnales) lényeges különbségen alapuló rendjére. Szerintünk a lelkészi rend a gyülekezet körében csakis a rend érdekében fejlett ki, tehát a lelkész a gyülekezet szellemi ügyeinek vezetésére hivatott s jogosított közeg — ministri non nisi ὀργανικῶς agunt —, ki a gyülekezet megbizásából Krisztus szolgája, vagyis, a mi egy, az Isten Igéjének szolgálatára hivatott személy.

Epen azért t. i. a jó rend — εὐταξία — okáért s a szolgálat érdekében erősen hangsúlyozzuk a lelkésznél megkivánt törvényes — legitima —, vagyis az egyház, vagy annak tagjai közvetítésével történő meghívást — vocatio —,*) mint a lelkészek felavatása — ordinatio ministrorum — feltételét. — Ordinatio nihil aliud est quam publica testificatio, qua vocata persona ad ministerium idonea, in conspectu Dei et ecclesiae et ipsius nomine declaratur esse legitima et divina. —**)

A meghívás és felavatás — vocatio et ordinatio — alapján a tanító-rendet — ministerium ecclesiasticum — meg-

---

(caesaropapia); d) Systema collegiale (presbyteriale). — Az orthodox dogmatikusok közt mindenik rendszernek vannak hivei.

*) Egyébként kétféle vocatio van: α) vocatio immediata s. extraordinaria, de ebben csak az apostolok részesültek; β) vocatio mediata, ez az, miről fent szólunk.

**) Némelyek, mint az isteni áldás jelét, az ordinatio fogalmához tartozónak tekintik a kézrátételt és a könyörgő imát — χειροθεσία et solemnes preces —.

illeti az úgynevezett egyházi hatalom — potestas ecclesiastica —, melynek részei:

α) a rendi hatalom — potestas ordinis —, mi is az Isten Igéjének hirdetésében és a szentségek kiszolgáltatásában áll — ministerium verbi et sacramentorum s. potestas publice docendi et sacramenta ordinarie administrandi —;

β) a kulcsok hatalma — potestas clavium —, mi is a bűnök megbocsátásának vagy megtartásának főként a gyónás alkalmával gyakorolt hivatalában áll — potestas remittendi et retinendi peccata —.*) A lelkész feloldozása — absolutio — ez okon nem csupán jelzőleg és kinyilvánítólag — significative et declarative —, hanem hatólag és valóságosan — effective et realiter — veendő, még pedig oly formán, hogy Isten feloldoz önhatalmilag — *αὐτοκρατορικῶς* —, a lelkész szolgálatilag — *διακονικῶς* (ministerialiter) —.

V. FEJEZET.

A hitigazság teljességéről, vagyis a végső dolgokról.

Eschatologia s. De Novissimis.

27. §.

Áttekintés.

A hitigazság elsajátítása folyamatának végczélja: a tökéletes üdvállapot. E czél elérése, vagyis az egyesnek, mint közösségnek a teljes isteni dicsőség körébe való belépése azonban csak bizonyos

*) Van a potestas ecclesiasticának még egy harmadik része is, mely azonban dogmatikailag csak később lett megállapítva, t. i.: potestas iurisdictionis s. disciplinae ecclesiasticae, a mi az egyház fegyelmi úton történő igazságszolgáltatásában és büntető eljárásában áll. E büntető hatalom legmagasabb foka az egyházi átok, mely is kétféle:

α) excommunicatio minor est, qua peccator publice flagitiosus ab usu S. Coenae arcetur — Matth. 7. 6. —;

β) excommunicatio maior est, qua peccator manifestus et obstinatus non tantum a participatione Sacramentorum arcetur, sed etiam velut membrum putridum ab Ecclesia rescinditur et Satanae traditur, usque dum resipiscat. — Matth. 18. 17. — Haec non fit a Pastore absque consensu Senatus eccl. sive consistorii. — Megjegyzendő azonban, hogy az igaztalanúl

közbeeső események ú. n. utolsó vagy végső dolgok — *τὰ ἔσχατα*, novissima, ultima. Sir. 7. 40. — lefolyása után történik meg.

Ily események vagy végső dolgok : a halál — mors —, Krisztus viszszajövetele — reditus —, általános feltámadás — resurrectio —, itélet — iudicium —, örök élet — mora aeterna — a menyben vagy a pokolban.

E dolgokról kell még végezetül röviden megemlékeznünk.

28. §.

A halálról s a halál után következő dolgokról.

De morte et rebus post mortem futuris.

J. W. Petersen, *Μυστήριον ἀποκαταστάσεως*. 3. köt. folio. Offenbach. 1701. *Ludv. Gerhard*, Systema apocatastaseos. 1727. *Corrodi*, Krit. Geschichte des Chiliasmus. 4 köt. 1781. *Flügge*, Geschichte des Glaubens an Unsterblichkeit, Auferstehung, Gericht u. Vergeltung. 4 köt. 1794. *Wieszner*, Lehre u. Glauben der vorchristl. Welt, an Seelenfortdauer u. Unsterblichkeit. 1821. *E. Sartorius*, Die Wiederkunft Christi zum Gericht. 1824. *E. H. Weisse*, Die philos. Bedeutung der christl. Eschatologie. (Stud. u. Krit. 1835.). *J. P. Lange*, Beitr. zur Lehre v. d. letzten Dingen. (Vermischte Schr. II.) 1841. *Lütkemüller*, Unser Zustand vom Tod bis zur Auferstehung. 1850. *Hebart*, Die zweite sichtb. Zukunft Christi. Darstellung der ges. bibl. Eschatologie etc. 1850. *Hofman*, Die letzten Dinge des Menschen. 1857. *H. Karsten*, Die letzten Dinge. 1857. 3-ik kiad. 1861. *Althaus*, Die letzten Dinge. 1858. *Göschel*, Zur Lehre v. d. l. Dingen. 1861. *Luthardt*, Die Lehre v. d. l. Dingen. 1861. 2-ik kiad. 1870. *Herm. Schultz*, Die Voraussetzungen der chr. Lehre v. d. Unsterblichkeit. 1861. *Hamberger*, Die Rationalität des Begriffs der himml. Leiblichkeit,

---

kirekesztett emberek bár a látható részszerű ecclesiából kizárvák is, nem szünnek meg az egyetemes egyház tagjainak lenni. Homines iustis de causis excommunicati non sunt membra Ecclesiae. At vero iniuste excommunicati non desinunt esse membra Ecclesiae catholicae, etiamsi ex visibili et particulari ejiciantur. A gyakorlatban azonban ezek egészen megszüntek s minden kisérletnek mint hierarchikus törekvésnek az átkozás gyakorlásában az új szellem útját állta.

(Jahrb. f. d. Theol.) 1863. *U. az.* Physica sacra Stuttg. 1869. *J. R. Dertel*, Hades; exeg. dogm. Abhandlung über den Zustand der abgeschiedenen Seelen). 1864. *Wilmarshof*, Das Jenseits. 2. rész. 1865. f. *Rink*, Das Zeichen der letzten Zeit u. die Wiederk. Christi. 1865. *U. az.* Die Schriftgemässheit der Lehre v. tausendj. Reiche. 1866. *Stroh*, Christus der Erstling der Entschlafenen. Stuttg. 1866. *J. H. Fichte*, Seelenfortdauer u. Weltstellung des Menschen. 1867. *H. Gerlach*, Die letzten Dinge, m. bes. Bez. auf Schleiermacher's Eschatol. 1869. *Keel*, (róm. kath.) Die jenseitige Welt. 3 köt. Einsiedeln. 1868. *Oswald*, Eschatologie, Paderborn. 1868. 4-ik kiad. 1879. (róm. kath.) *Wolfg. Menzel*, Die vorchristl. Unsterblichkeitsidee. 2. köt. 1870. *H. Martin*, La vie future suivant la foi et la raison. 3. kiad. 1870. *G. Teichmüller*, Ueber die Unsterblichkeit der Seele. Leipzig. 1874. 2. kiad. 1879. *W. Weiffenbach*, Der Wiederkunftsgedanke Christi. Giessen. 1873. *E. Renan*, L'Antichrist. Paris. 1873. *E. Mühe*, Das enthüllte Geheimniss der Zukunft, oder die letzten Dinge des Menschen u. der Welt. 1876. 4-ik kiadás 1883. *Edm. Spiess*, Entwicklungsgeschichte der Vorstellungen vom Zustand n. d. Tod auf Gr. vergleich. Religionsforschung. 1877. *Ferd. Philippi*, Die bibl. kirchl. Lehre vom Antichrist. Gütersl. 1877. *Jos. Bautz*, Die Lehre vom Auferstehungsl. nach ihrer posit. und specul. Seite, Paderb. 1877. *Sam. Cox*, Salvator mundi. 1877. *Ch. Lambert*, Lé spiritualisme et la religion. 2 köt. Paris. 1877. *F. Köstlin*, Die Lehre des Ap. Paulus v. d. Auferstehung (Jahrb. f. d. Theol. 1877., II.). *J. Köstlin*, Beitr. zur Eschatol. der Reformatoren (Stud. u. Krit. 1878., I.). *F. Kattenbusch*, Der christl. Unsterblichkeitsglaube. 1880. *E. Schaarschmidt*, Ueber den Unsterblichkeitsglauben, Heidelb. 1881. *J. Bautz*, Die Hölle: im Anschluss a. d. Scholastik etc. Mainz. 1881. *H. Cremer*, Ueber den Zustand v. d. Tode. Gütersl. 1883. *Jos. Bautz*, Das Fegfeuer. Mainz. 1883. *F. Wendland*, Zur Lehre v. d. Apokatast. (Ztschr. f. kirchl. Wiss. 1882. 383. s köv. lapok.) *W. Brückner*, Die urchristliche Wiederkunftserwartung. (Pr. R. 1118—1123. 1137—1143. l.) 1884. *Georg Luz*, Der Tod des Leibes und das Fortleben der Seele. Ein Blick über's Grab. IV. és 111. l. Bernburg. 1884. *Herm. Cremer*, Ueber den Zustand nach dem Tode. 79. l. Gütersloh. 1884. *Julius Köbner*, Die neue Erde. Eschatologische Studie. 2. kiad. IV. 50. l. Elberfeld. 1884. *Wilhelm Schneider*, Das Wiedersehen im anderen Leben. 2. kiad. XIV. 481. l. Paderborn. 1884. *M. Müller*, Die Fortsetzung unseres Lebens im Jenseits. 109. l. Halle. 1884. *M. Engel*, Die Lösung der Paradiesfrage. XII. 195. l. Leipzig.

1885. *J. Erles*, Der Unsterblichkeitsglaube. 96. l. Karlsruhe. 1885. *Christ. Ewaldsen*, Das Erwachen der Seele aus dem Tode. IV. 75. l. Gotha. 1885. *W. Jerwitz*, Ueber die persönliche Unsterblichkeit. (77. l.) 1885. *Chr. E. Luthardt*, Die Lehre von den letzten Dingen. 3. A. (VIII. 250. l.) Leipzig. 1885. *E. Mühe*, Das enthüllte Geheimniss der Zukunft oder die letzten Dinge der Menschen und der Welt. 5. kiad. (XVI. 207. l.) (J. B. I. 246. l.) Leipzig. 1884. *H. W. Rinck*, Vom Zustand nach dem Tode. (XXVIII. 263. l.) Basel. 1885. *Franz Splittgerber*, Tod, Fortleben u. Auferstehung. 4. kiad. (XX., 351. l.) Halle. 1885. *H. Karsten*, Die letzten Dinge. 4. kiad. (IV. 230. l.) Hamburg. 1885. *J. Caro*, Zur Eschatologie in Talmud u. Midraschim. (J. L. 50. sz.). 1886. *N. F. Carstensen*, Das Leben nach dem Tode. 224. l. Leipzig. 1886. *J. H. Schmick*, Die Unsterblichkeit der Seele . . . VIII. 202. l. Leipz. 1886. *Th. Kliefoth*, Christliche Eschatologie. IV. 351. l. Leipzig. 1886. *R. Rohr*, Die letzten Dinge u. das Jenseits. IV. 134. l. Basel. 1886.

Károli Péter, Az Halalrol, Fel Tamadasrol, eoreok életreol hasznos, es szeukseges keoniveczke. Debreczen. 1575. *Lépes Bálint*, A pokoltól rettentő tükör. Először: Prága, 1617., utóbb: Eger, 1772. *U. a.* A mennyei boldogságra édesgető tükör. Eger. 1771. *U. a.* A halandó tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre, az az első könyv a halálról. Először: Prága, 1617. Most fogyatkozásoktól kitisztíttatott második könyv az ítéletről. Eger. 1771—72. *Roa Márton*, (jezs.) A purgatoriumbeli lelkek állapottyok. (deákból ford. Taxoni János (jezs.) 1742. *Vittola Antal*, Purgatorium létele. Mellyet Vittola megmutatott, F. C. F. pedig magy. ford. 1799. *Karacs János*, Halhatatlan halandó. Pest. 1818. *Jól meggondoljátok!* Elmélkedések a végső dolgokról. Veszprém. 1853. *Filo Lajos*, A feltámadás és a spiritualismus, vagyis védelme a Jézus testi feltámadása igazságának a tudomány szempontjából. Kecskemét. 1862. *U. a.* A ker. hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében, vagyis szellőztetése Ballagi Mór úr „Tájékozásának." Kecskemét. 1863. *Révész, Figyelmező:* Göschel- és Hegel-féle halhatatlanságtan. dr. Heiszler Józseftől. (l. 2. k. 1871. 551. l.). U. o. Prot. orthodoxia, modernismus és r. katholicismus. Filo Lajostól. A magyarországi modern theologiáról. Zsigmond Sándortól. Baur és a tübingai iskola. Márk Ferencztől. (l. VI. k. 1875. évf.) U. o. Három világnézet a halhatatlanságról. Zsigmond Sándortól. Határvillongás a biblia és a természettudomány közt. (Zollmann után németből.) Pápay Istvántól. (l. VII. k. 1876. évf.). *Berger M.*, A lélekhalhatatlanság az ókor népeinél. Eger. 1883. *Krisztusról* mit kellessék hinni. Nyom. Hallerkői

Haller János költségén. 1631. (Szerzője egy r. kath. plébános.) *Horváth, Egyh. Értekezések:* A dicsőültek szószólásáról és a Holtakért való imádságról (l. 1822. évf.) *Ker. Magv.*, A vallás az emberiség különböző korszakaiban. Gombos S. (l. X. k. 1875.). Vallás és modern materialismus. Derzsi K. A keresztyénség jövője. Hatala P. (l. XI. k. 1876.) *Horváth, Egyh. Értekezések:* Krisztus feltámadásának a tanuk hitelességéből való bizonyítása. (l. 1824. évf.). *Dr. Stöckl Alb.*, Az anyanyelviség. Ford. a bpesti n. papság irod. iskolája. Budapest. 1878. *Prot. Egyh. s Iskol. Lap:* Schweiczer és a feltámadás. Filo Lajostól. Krisztus feltámadása, Tatay Andrástól. „A feltámadás és spiritualismus. Filo Lajos" cz. mű birálata. Szász Károlytól. „Tájékozás a theol. mezején. Viszonzásul Filo művére. Ballagi Mór" cz. mű ismertetése. Révész Imrétől. (l. 1862. évf.) „A ker. hit védelme a Krisztus feltámadása kérdésében. Filo Lajos" cz. mű birálata Molnár Aladártól. (1863. évf.) Schleiermacher álláspontja a dogmatikában. Kálosi Lipót. (l. 1868. évf.)

1. **A halál** — mors — **és halhatatlanság** — immortalitas —. A halál a bűnnek zsoldja — stipendium peccati —. A halálnak minden ember még a szentek is alá vannak vetve — subjecti sunt sancti morti —. Czélja a bűn testének megsemmisítése, hogy megujulva támadhassunk fel a halottakból — mors ipsa servit ad hoc, ut aboleat hanc carnem peccati, ut prorsus novi resurgamus —.

A halál ez okon a megigazítottakra — credentes — nézve nem büntetés — poena —, hanem jótétemény, mert ők annak rettenetességeit — terrores mortis —, hittel — fide — győzedelmeskedvén rajta, nem érzik s mert azután lelkük halhatatlan életre kél, menynybe — in coelum — száll.

2. **Krisztus viszszajövetele** — reditus Christi —. A világ végén — in consummatione mundi — Krisztus dicsőségben — in gloria — a menynyből újra földre jő, hogy itéletet tartson élők és holtak felett egyaránt — Christus venturus est iudicare vivos et mortuos —. E végre eljövetelekor bekövetkezik:

3. **Az általános feltámadás** — resurrectio omnium mortuorum —. Az itélet napján ugyanis minden ember a maga testében — omnes homines cum corporibus suis — feltámad. Az igazak teste azonban, noha állata — substantia — szerint az is ugyanaz, mely a sírban elrothadt, de mégis minőségét tekintve új, átváltozott, eredendő bűntől ment, tökéletes szentséggel felruházott, megdicsőült test leend s többé nem lészen halálnak alávetve — homines in universum ab omni peccatorum contagio puri et sancti, pleni omni probitate atque iustitia, subtracti et liberati a peccatis, morte et omni exitio, in novam, perpetuam, glorificatam et transfiguratam vitam traducentur —. Szóval a feltámadáskor az igazak ugyanazon, de bűntől megtisztított testet — cars a peccato mundata — és ugyanazon, de bűnnel be nem mocskolt lelket — anima peccato non contaminata — kapják, melylyel ez életben bírnak — quam circum ferimus —.

4. **Az itélet** — iudicium —, **örök élet** — vita aeterna et immortalis, salus aeterna, aeterna gloria, beatitudo — és **örök kárhozat** — damnatio —. Az élők és feltámadottak Krisztus itélő széke elé állanak, hol is számot adnak tetteikről — de factis propriis —. A kegyesek és kiválasztottak — pii et electi — Krisztus itélete alapján az örök életre mennek — ibunt in vitam aeternam — a vég nélküli örömök — perpetua gaudia — élvezetére; az istentelen emberek és az ördögök — impii et diaboli — kárhozatra mennek a végnélküli kín elszenvedésére — ut sine fine crucientur —.

A mi az örök üdv és kárhozat állapotát közelebbről is illeti, e részben megjegyezhetjük:

a) hogy az igazak, mint Krisztus megváltottjai, az ő menynyei országában — in regno Christi — a bűn, halál és ördög hatalma alól — a peccati, mortis et diaboli tyrannide — immár teljesen megszabadíttatva — liberati — Istent színről színre fogják szemlélni —

Dominum a facie ad faciem intuebantur —, az erényt — virtutem — akadálytalanul — absque omni impedimento —, kényszer nélkül — sine ulla coactione — s kész örömmel — sponte — gyakorolni, Istennel, Krisztussal és az üdvözült lelkekkel való örömteljes életközösségben élni;

b) a gonoszak pedig, mint az ördög országának tagjai — membra regni diaboli — és a bűn szolgái, a gyehenna örökös tüzében — aeternum gehennae incendium — fognak gyötrődni —.[40])

1. A végső dolgok osztályozása. Az ember végczélját nem ezen, hanem a más életben éri el. A mi a két élet határa között történik, — azok a végső dolgok. A végső dolgok tárgyi alapon — ratione objecti — két csoportba oszthatók. Vannak ugyanis:

a) események, mik az emberre, mint mikrokosmosra tartoznak, minők a halál, feltámadás, itélet, örök élet — *μικροκοσμου* novissima: mors, resurrectio, iudicium, mors aeterna —;

b) események, mik a világra, mint makrokosmosra tartoznak, minő a világ vége — *μακροκόσμου* novissimum est saeculi consummatio —.

2. A halál és halhatatlanság — mors et immortalitas —. A halál sajátképi értelemben a léleknek a testtől való elválása — mors proprie accepta significat animae a corpore separationem —, más szóval: a természeti élet megszünése — privatio vitae naturalis —, mely is úgy a jókat, mint a gonoszokat egyaránt eléri — cui ordinarie omnes, tam boni, quam mali sunt subjecti —, mert az tulajdonkép a bűneset — lapsus primorum hominum — eredménye, a bűn zsoldja — stipendium peccati —. Mint ilyen azonban a halál a kegyesekre

---

[40]) Ap. Conf. (Art. VI.) De Conf. et Satisfact. 54. p. U. o. Art. IV. (II.) De iustific. 40. p. U. o. (Art. VI.) De Conf. et Satisf. 64. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. XI. De aeterna praed. 81. p. Ap. Conf. (Art. VI.) De Conf. 55., 56. p. Conf. Aug. Art. XVII. De Christi Reditu. 1., 2., 3., 4. p. Cat. Minor. III. Oratio dom. VII. 20. p. Symb. Apost. 6., 7., 8. p. Symb. Nicaen. 6., 10. p. Symb. Athanas. 37., 38., 39. p. Cat. Maior. P. II. Symb. Ap. Art. III. 57., 58. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. I. De pecc. orig. 46. p. Cat. Maior. P. IV. De baptismo. 25. p. F. C. P. II. Sol. Decl. Art. VI. De tert. usu. 24., 25. p. U. o. Art. XI. De aetern. praedest. 85. p.

nézve nem büntetés — poena — hanem pusztán természeti esemény, átmenet, vagy másként: kapu az örök életre — ianua ad vitam aeternam —. A halállal ugyanis az embernek csupán természeti élete szünik meg, a lélek ellenben minden lényeges sajátságaival és működéseivel tovább él — anima tamen superstes manet et suis operationibus extra corpus seorsim fungitur —, míglen az általános feltámadás napján — dies universalis resurrectionis — a feltámasztott testtel újra egyesül — corpus divina virtute excitatum eidem iterum conjungatur — s aztán igaz itéletre áll — ac postmodum homo justam judicis sententiam experiatur —. Itt azonban különösen is megjegyezzük, hogy a lélek mindjárt — statim — a halál után, tehát még a feltámadás és itélet előtt megnyeri lényegileg — essentialiter — a maga osztályrészét, azaz vagy boldog vagy boldogtalan állapotba jut, a szerint, amint ez életben a Krisztusban közlött kegyelmet befogadta vagy eltaszította. Nevezetesen: a kegyesek lelkei — piorum animae — Isten kezében — in manu Dei — várják a test dicsőséges feltámadását — gloriosam corporis resurrectionem — és az örök üdv teljes élvezetét — plenam aeternae beatitudinis fruitionem —; az istentelenek lelkei — impiorum animae — pedig kárhozatra mennek — credimus animas imp. damnationem suam subire —. Következőleg a lélek halál után való közbenső, közönyös és álomszerű állapotáról szóló tanok tévesek. Tevés azon r. kath. tan is, mely szerint a lelkek nem két, hanem öt különböző helyre — receptaculum — jutnak a halál után, t. i. a pokolba — inferrum —, a tisztitótűzbe — purgatorium —, a gyermekek helyére — limbus puerorum —, az atyák helyére — limbus patrum — és az égbe — coelum —.*) A lélekvándorlásról — *μετεμψύχωσις καὶ μετεμσω-*

*) Gerhardus (XVII, 183.) Pontificii quinque animarum receptacula fabricant: 1) Infernum, in quem ablegant animas hominum extreme impiorum; qui incredulitate, impatientia et gravioribus contra conscientiam delictis sive peccatis mortalibus ex hac vita decedunt. 2) Purgatorium inferno proximum, in quod relegant animas eorum, qui nondum plene a peccatis venialibus purgati sunt, necdum pro temporalibus poenis peccatorum perfecte satisfecerunt, in fide tamen Christi ex hac vita discesserunt, illis tamdiu in purgatorio sudandum statuunt, donec peccatorum maculis purgatis puri et mundi in coelum subvolent. 3) Limbus puerorum, cui adsignant animas infantum non baptizatorum, qui propter peccatum originis, in quo absque baptismi remedio decesserunt, poena damni, non tamen sensus in hac cella subterranea adficiuntur, exclusi a gaudiis coeli, non tamen subjecti poenis inferni. Dicitur limbus, quia est quasi ora et extremitas quaedam inferni, sicut limbus vestimenti. 4) Limbus patrum,

μάτωσις — szóló tan pedig egyenesen absurd és otromba nézet — absurda et bruta opinio —. Ebből világos, hogy tehát a lélek halhatatlan.

A lélek halhatatlanságát egyébiránt többféle érvekkel lehet bebizonyítani, melyekről azonban előre is megjegyezzük, hogy azok a vallásos hit közvetlen meggyőző erejét nem pótolhatják, hanem legfeljebb csak is támogatják, szilárdítják. Ilyen, a természet és történet világosságából — e lumine naturae et historiae — merített érvek:

a) a lehetségi érvek — argumenta possibilitatis (physicae et moralis) —, melyek az isteni mindenhatóságból és a természeti analogiából;

b) a szükségességi érvek — argumenta necessitatis —, melyek az isteni igazságos viszszafizetés szükségességéből;

c) az igazsági érvek — argumenta veritatis —, melyek a Szent-Irásból s főként Jézus feltámadása tényéből indúlnak ki.*)

---

in quem introducunt animas patriarcharum et omnium sanctorum V. T. ante Christi ad inferos descensum demortuorum, quas in hac cellula poenam damni temporalem sustinuisse adferunt, donec, peccati originalis debito per Christi mortem dissoluto, ex ea liberatae ad fruitionem coelestis beatitudinis fuere introductae, cum Christus ad inferos descendisset. 5) Coelum, in quod animas sanctorum ab omnibus peccatis plene purgatas admittunt. Ordo illarum contignationum juxta pontificios talis est: Infernus in ipso terrae ventro positus est, huic proximum purgatorium, quod est contignatio quasi secunda, illi contiguus est limbus infantum, cui proxime superincumbit limbus patrum, qui hodie, translatis in coelum a Christo patribus, prorsus vacuus est.

*) A későbbi dogmatikusoknál a halhatatlansági bizonyítékok sora körülbelül párhuzamosan az Isten létére vonatkozó — pro Dei existentia — argumentumokkal egész művészi csoportosításban jelennek meg.

I. Elméleti — speculativ — érvek:

1. Metaphysikai bizonyíték: A lélek anyagtalan, egyszerű, tehát pusztulhatatlan. — Plato, Cicero, Mózes Mendelsohn (Phaedon 1767.), a positiv herbartiak, az új leibnitzi iskola, Teichmüller.

2. Teleologiai vagy theologiai bizonyíték: A földön az ember lelki tehetségei teljesen ki nem fejlődhetnek, tehát a földi léten túl is kell a léleknek léteznie, hogy célját elérje. — Cicero, Leibnitz, Reimarus (argumentum perfectibilitatis), Lotze, Teichmüller. — Theologiai alakja: Isten nem hiába adott végtelen tökéletességű tehetségeket s a halhatatlanság reményét nem hiába oltotta belénk.

3. Analogiai bizonyíték: A természetben nincs megsemmisülés, a látszatos halálból élet támad. — A növények élete, Ján. 12., 14., I. Korynth. 15., 36., a pillangó, az erők fenmaradásának törvénye.

4. Kosmikai bizonyíték: A csillagok physikai közösségben állanak, — lakóinak is ethicai közösségben kell élniök, a mi csak a jövőben

3. **Feltámadás és ítélet** — resurrectio et iudicium —.

A **feltámadás** Krisztus viszszajövetelekor az ő hatalmi szavára fog megtörténni, a mikor is a megholtak lelkei a maguk testével újra egyesíttetnek — nova animarum cum corporibus suis restitutis coniunctio —, azok pedig a kik akkor még élnek, átváltoznak — immutatio i. e. eorum, qui adhuc vixerint, ad statum resurgentium transfiguratio —.

Közelebbről megkülönböztethetjük az isteni feltámasztó ténykedésnek kettős: belső és külső formáját:

a) *Belső forma* — forma interna —:

α) a megholt s porrá vált test újra előállítása — corporum reproductio s. reparatio eiusdem, quod per mortem cecidit, corporis ex atomis, s. particulis illius corporis, hinc inde disiectis atque dissipatis —;

β) ugyanannak a lélekkel való újra egyesítése — redunitio eiusdem cum anima —.

b) *Külső forma* — forma externa —:

α) Krisztus hirtelen s váratlan látható megjelenése s fenséges trónján való elhelyezkedése — Christus subito et ex improviso in forma illa visibili, qua in coelum adscendit, in nubibus apparebit, et super thronum maiestatis suae in magna gloria sedebit —;

---

történhetik. — Wilkins, Fontelle, Huyghens, Derham, Kant, Bonnet, Herder, Jean Paul, J. P. Lange, Chalmers, Brewster, L. Gieselbrecht, H. Baumgärtner.

II. Gyakorlati vagy moralis érvek:

1. Argumentum ethonomicum (Kant): Az ember erény és boldogság után törekszik, — a földi életben a kettő közt harmónia nem létesül: a kiegyenlítésnek a jövő életben kell bekövetkeznie.

2. Argumentum juridicum: Csak a túlvilági élet igéretének reménye képes minket az eszmékért való önfeláldozásra bírni. — J. G. Fichte.

III. Történeti — historialis — érvek:

1. Empirikai — kisérleti — bizonyítás: szellemidézések, visiók.

2. Hagyományos — traditionalis — bizonyítékok:

a) a népek s bölcsek egyetértéséből merített érv — argumentum e consensu gentium et philosophorum. — Homer, Virgilius, görögök s rómaiaknál.

b) a Szent-Irásból merített érv — argumentum e Scriptura Sacra —, üdvtörténeti bizonyíték: Jézus mondásai — Ján. 14. 2., 11. 25. — feltámadása s feltámasztásai.

β) a szolgáló angyalok trombita fúvása — angeli, qui tanquam apparitores, praecones ac ministri aderunt, tuba canent —;

γ) Krisztus mindenható szavának: Keljetek fel holtak! elhangzása — sonabit omnipotens et efficacissima vox Christi: Surgite mortui! —;

δ) a holtak feltámadása — ad vocem illam excitabuntur mortui —;

ε) az élők hirtelen elváltozása — immutabuntur viventes, momentanea et subitanea corporis immutatione —;

ζ) a jóknak Krisztus jobbja, a rosszaknak Krisztus balja felől való állítása — utrique in duas partes distribuentur, separatis bonis et malis, ac illis quidem ad Christi dextram, his vero ad eius sinistram collocatis —.

Itt azonban még különösen is meg kell jegyeznünk, hogy a feltámadt test, bár általában számra s állatra nézve ugyanazon test támad fel, melylyel ez életben birtunk — idem numero et substantia corpus, quod in hac vita gessimus, resurget —, mégis lényegesen más sajátságú, a menynyiben t. i.:

a) A kegyesek testei — corpora piorum —

α) megdicsőültek — glorificata h. e. formosissima claritate et fulgore sicut pallio vestita —;

β) hatalmasak — potentia, i. e. ab infirmitatibus doloribus ac morbis libera ac proinde firma, impassibilia, agilia, vi penetrandi alia corpora solida praedita —;

γ) lelkiek — spiritualia, non quidem ratione essentiae sed ratione spiritualium qualitatum, non erunt amplius animalia corpora, cibi, potus etc. indiga —.

b) Az istentelenek testei — corpora impiorum — ellenben formátlan, sötét, undok hullák — cadavera deformia, pallida, foetida —.

Az általános feltámadásra beáll az **általános végitélet** — extrenum iudicium universale —, vagyis azon ünnepélyes cselekvény — actio solemnis —, minélfogva a Szent-hármas Isten — Deus unitrinus — a látható alakban s teljes dicsőségben megjelenő Krisztus által — per Christum in visibili forma summaque gloria apparentem — a rossz angyalokat s minden embert a törvény és evangyéliom szerint megitél — angelos malos, omnesque homines ad normam Legis et Evangelii iudicabit — s a kegyeseket örök örömre, a gono-

szokat örök kínra kijelöli — piis aeterna gaudia, malis aeternos cruciatus assignaturus —.

E végitélet részletes módozatai — forma — a következők:

a) *Az ünnepélyes előkészülés* — solennis praeparatio —:

α) Krisztusnak, mint bírónak trónra ülése — Christi iudicis in throno collocatio —;

β) minden embernek az ő széke elé gyűjtése — omnium hominum coram tribunali congregatio —;

γ) az összegyűjtöttek két részre osztása — congregatorum in duas partes separatio —.

b) *Az intézkedés maga* — ipsa administratio —:

α) az ügy megvizsgálása — causae cognitio —;

β) a megvizsgált ügy elbirálása — causae cognitae decisio —;

γ) a kihirdetett itélet végrehajtása — sententiae promulgatae executio —.

Az itélet tartama egy nap — Acta 17. 31. —, helye valahol a levegőben — Jel. 1. 7. I. Thess. 4, 16—17. —.

4. A világ vége— consummatio mundi — **és az örök élet s örök kárhozat** — vita aeterna et mors aeterna —. A végitélet után bekövetkezik a világ vége, mint Istennek azon ténykedése, minélfogva ő az eszes lények kivételével az egész mindenséget tűz által megsemmisíti — qua totum hoc universum et quidquid eo praeter naturas intelligentes continetur, igne redigitur in nihilum — a maga dicsőségére s a kegyesek váltságára — in Dei gloriam et piorum liberationem —.

A világ végével pedig véget ér az emberiség üdvtörténete, befejeztetik Krisztus váltságműve s megkezdődik az örök élet s örök kárhozat. A kegyesek osztályrésze örök boldogság, az istenteleneké örök gyötrelem.

a) *Az örök élet* — vita beata s. beatitudo et vita aeterna — a kegyesek azon vég nélkül való boldog állapota — felicissimus piorum status —, melybe az élet után jutva Istent színről-színre meglátják — in quem post hanc vitam translati Deum a facie in faciem videbunt — s minden nyomorúságtól menten örök vigasságban és dicsőségben élnek s uralkodnak — ab omni molestia liberi in sempiterna laetitia et gloria ac ineffabili felicitate vivent et regnabunt —.

Ez örökü̈dvéletnek mozzanatai közelebbről:

α) vétkezhetetlenség — impeccabilitas, ἀναμαρτησία, s. status confirmationis —;

β) Isten boldog látása — visio Dei beatifica —, mint a megdicsőült értelem — intellectus — aktusa;

γ) Isten élvezése — fruitio Dei —, mint a megdicsőült akarat — voluntas — aktusa;

δ) Isten dicsőítése s örök ünneplése — glorificatio Dei et iubilatio sempiterna —.

b) *Az örök halál vagy kárhozat* — damnatio s. mors aeterna — azon sokféle rosz összege — complexus plurium malorum —, miket a Szent-hármas Isten — Deus triunus —, az igaz Biró — iudex iustissimus —, az ez életből elköltözött megvetettek lelke s testére az ő végleges hitetlenségük miatt mér — ob infidelitatem finalem reproborum, ex hac vita egressorum, animis et corporibus aeternum toleranda infliget —, az isteni igazság és hatalom dicsőségére — ad iustitiae, veritatis et potentiae divinae gloriam —.

Ennek mozzanatai pedig:

α) a fosztó büntetés — poenae damni s. privativae (mala negativa) —, vagyis Isten látása s élvezése — visio et fruitio — hiánya és a test elektelenítése — destitutio corporis ab omni venustate et claritate —;

β) a tényleges büntetés — poenae sensus s. positivae (mala positiva) —, vagyis a lelkeket és testeket érő csapások — mala positiva animas et corpora affligent —. Nevezetesen: az értelem — intellectus — megismeri Istent, mint igaz Birót — cognoscet Deum iudicem iustissimum — és kérlelhetlen bűn megtorlót — vindicem peccatorum acerrimum —; az akarat — voluntas — kínoztatik Isten gyűlölete, szomorúság és dühös türelmetlenség által — torquebitur odio Dei, tristitia et impatientia furibunda —; a testek pedig anyagi tűz által gyötörtetnek — corpora cruciabuntur igni materiali quidem sed singulari i. e. non elementari —;

γ) a külső bajok, mik az elkárhozottakat környül veszik — externa mala, quae damnatos circumstabunt —, a gonosz lelkek undok társasága — detestabile cum cacodaemonibus consortium —, tisztátalan lakóhely — domicilium squalidissimum —.

Egyébként úgy az üdvnek, mint a kárhozatnak megvannak különböző fokozatai. Kinek-kinek megfizet Isten az

ő cselekedetei szerint, de nem ezek érdeme alapján, hanem ingyen kegyelméből. — Erit visio beatifica una cum amore et gaudio inde nascentibus in omnibus hominibus beatis aeque perfecta. Juxta vero accidentalia, imprimis claritatem corporum, inaequalitas quaedam beatorum deprehendetur; prout alius prae alio plura virtutum chr. specimina in hac vita ediderit. Ceterum hi ipsi gradus gloriae non ex merito, aut dignitate laborum, sed ex libero Dei dono et gratia dependebunt, qui sua bona in sanctis suis coronare solet. Erunt gradus cruciatuum secundum gradus peccatorum —.

Az örök boldogság helye az ég — coelum beatorum, regnum gloriae, paradisus —, mely is: „certum *τοῦ*, in quo electi aeternam laetitiam et gloriam participabunt."

Az örök kárhozat helye pedig a kínhely vagy pokol — seol, *γέεννα*, *ἅδης*, inferna. — Hogy hol légyen a pokol — infernus —, az Isten azt mi nékünk meg nem jelentette s jobb is, ha a helyett, hogy a felől aggságosan — curiosius — tudakozódnánk, azt inkább elkerűlni igyekezünk, vagyis az állandó és idvességes dolgokat kivánjuk és keressük.

JÖVEL AZÉRT URAM JÉZUS! NE HAGYJ MINKET ELKÁRHOZNUNK.

ÁMEN.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	IX—XVI
Bevezetés	1—15
1. §. Az ev. dogmatika fogalma	1—03
2. §. Az ev. dogmatika forrásai	3—13
3. §. Az ev. dogmatika felosztása	13—15
I. Rész: Az ev. egyh. köztan alaki elvéről vagyis az üdvigazságról, mint kinyilatkoztatott igazságról	16—32
4. §. A tárgyalás menete	16
I. Fejezet: A kinyilatkoztatott igazság, mint Ige	16—21
5. §. A kinyilatkoztatás és Ige	16—21
II. Fejezet: A kinyilatkoztatott igazság, mint Irás	21—32
6. §. Az Igekönyv vagyis a Szent-Irás	21—32
II. Rész: Az ev. egyh. köztan anyagi elvéről, vagyis az üdvigazságról, mint hitigazságról	33—236
7. §. A tárgyalás menete	33
I. Fejezet: A hitigazság tárgyáról, vagyis az Istenről és művéről	34—76
A) Az Istenről	34—58
8. §. Az Isten fogalma	34—43
9. §. Az Isten tulajdonságai	43—52
10. §. Az Isten szent-háromsága	52—58
B) Az Isten művéről	58—76
11. §. A teremtés	58—62
12. §. A gondviselés	62—69
13. §. A jó és rosz angyalok	69—76
II. Fejezet: A hitigazság alanyáról, vagyis az emberről és művéről	77—94
A) Az emberről	77—84
14. §. Az ember fogalma	77—80
15. §. Az ember eredeti, ép állapota	80—84
B) Az ember művéről	84—94
16. §. Az ember jelenlegi, romlott állapota	84—94

Oldal

III. Fejezet: A hitigazság közvetítéséről, vagyis a Krisztusról és művéről . . . . . 94—146
A) A Krisztus személyéről . . . . . 94—129
17. §. Az örök isteni kiválasztás vagy eleveelrendelés . . 94—102
18. §. Jézus Krisztus az Istenember és az ő kettős természete . . . . . 102—119
19. §. Jézus Krisztus kettős állapotáról . . . . . 120—129
B) A Krisztus művéről . . . . . 130—146
20. §. A kiengesztelődés vagy megváltás és a megigazítás 130—146
IV. Fejezet: A hitigazság elsajátításáról, vagyis a Szent-Lélekről és művéről . . . . . 146—223
A) A kegyelmi állapotról . . . . . 146—171
21. §. A Szent-Lélek, mint kegyelemelv és az emberi szabadság . . . . . 146—154
22. §. A kegyelmi mozzanatok, vagyis az üdvrend . . . 155—171
B) A kegyelmi eszközök . . . . . 171—206
23. § A kegyelmi eszközökről általában . . . . . 171—174
24. §. Az Istenigéről . . . . . 174—183
25. §. A Szentségek . . . . . 183—206
C) A kegyelmi intézmény, vagyis az egyház . . . . . 206—223
26. §. Az egyház fogalma, sajátságai, szervezete, jogai s viszonya az államhoz . . . . . 206—223
V. Fejezet: A hitigazság teljességéről, vagyis a végső dolgokról . . . . . 223—236
27. §. Áttekintés . . . . . 223—224
28. §. A halálról s a halál után következő dolgokról . . 224—236

Rövidítések.

F. C.	= Formula Concordiae.
C. A.	= Confessio Augustana.
Cat. Maj.	= Catechismus major.
Cat. Min.	= Catechismus minor.
Art. Smal.	= Articuli smalcaldici.
Symb. Ap.	= Symbolum Apostolicum.
Symb. Nic.	= Symbolum Nicaenum.
Symb. Ath.	= Symbolum Athanasianum.

ÉRTESÍTÉS.

Kiadványaink sorában legközelebb meg fognak jelenni:

HÉBER OLVASÓKÖNYV.

Akadémiai és magán használatra szerkesztette *Pukánszky Béla*, theol. akad. tanár. (Sajtó alatt van s augusztus hó elején teljesen ki fog kerülni.)

NEVELÉSTAN.

Irta *Schneller István*, theol. akad. tanár.

Az EV. EGYHÁZJOGTAN

második füzete, melylyel a mű első kötete befejezést nyer, szintén sajtó alatt van s jövő őszszel okvetlenül megjelenik.

Kérjük tehát mind azokat, a kik vállalatunk iránt érdeklődnek, szíveskedjenek annak előmozditásához becses adományaikkal, illetőleg előfizetéseikkel és megrendeléseikkel hozzájárulni.

Mi haszonra, sőt még *irói tiszteletdíjra* sem számítunk: mozogni, tenni akarunk evang. egyházunk *szellemi közjaváért* s ne mondja senki, hogy ez nem *első rendű* kötelességünk mindnyájunknak s hogy egyesült *közegyházi* erővel törekvésünk meg nem valósulhat. Evang. egyházunknak — hála Isten! — van még anynyi ereje, hogy *saját* szellemi szükségleteiről önmaga is gondoskodhatik s bennünk van anynyi *egyház-szeretet*, hogy arról gondoskodni *akarunk* s *fogunk* is. Múltunk *jogot* ád s *kötelességet* szab, hogy működésünk alapját és körét ott keressük és találjuk meg, ahol az természetszerűleg adva van: *ág. hitv. ev. egyházunkban* s ne azon kivűl, hol minden — még oly nemes — közös törekvés, már eleve *ingónak* s *bizonytalannak* mutatkozik.

Épen azért mi nem szűnünk meg újra meg újra hangoztatni: *hitünk sorsosai, testvérek, segítsetek!*

Pozsony, 1888. május 31.

A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház egyet. theol. akadémiájának tanárai.

☞ E mű szerzőjétől megjelent s nála kapható:

LUTHER ÉLETE.

A mivelt közönség s különösen az ifjuság számára. Irta *Dr. Masznyik Endre*, akad. ny. r. tanár. Luther arczképével. Pozsony, 1887. A szerző sajátja. I—XII. 1—354. l.

Ára füzve 2 frt. 50 kr., — egyszerű kötésben 2 frt. 90 kr., díszkötésben 3 frt. 20 kr.